

સોનમ શાયલની

[G.D. ૨૧ ૨]

સોનમ

સોનમ શાયલની શાયલની

સોનમ શાયલની શાયલની

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૅપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૬૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ સંતપ્ત શિવતાન-૨

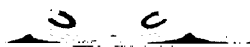
વિષય દં-૩

સંતપ્ત શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ.

દ્વિતીય વિભાગ

લેખક

ન્યંબકલાલ જીવરાજ જોશી

માળીદા (અમરેલી-કાઠિયાવાડ)

પ્રકાશક

મહાદેવં રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

જુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ હરવાળા-અમદાવાદ.

વિક્રમાબ્દ ૧૯૭૪.

ખ્રિસ્તાબ્દ ૧૯૧૮.

મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

પ્રથમાવૃત્તિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૦૧૮ વાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

પ્રત, ૧૦૦૦

૭૮૬૫

આ નવલકથાના સ્વામિત્વના સર્વાધિકાર સ્વાધીન રાખવામાં આવ્યા છે.

અમદાવાદમાં ખમાસાની ગેટ પાસે આવેલા ધી નટવર પ્રિન્ટિંગ
પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારસુદાસ બોડીવાલાએ છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના

ઇશ્વરકૃપાથી અદ્વપસમયમાંજ આ પુસ્તકનો દ્વિતીય વિભાગ વાંચક બંધુઓની સેવામાં સાદર કરી શકાયો છે, તેવીજ રીતે તૃતીય વિભાગ પણ સપ્ટેમ્બર માસમાં સંમર્પિત થશે.

આ વિભાગ મુખ્યત્વે મેં સ્વતંત્રજ લખ્યો છે અને એમાં પુરાતન સમયમાં એટલે કે શહેનશાહ શાહજહાંની વૃદ્ધાવસ્થાના સમયમાં હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વિદ્રોહ, અત્યાચાર અને લૂટારાઓનો ઉપદ્રવ થતો હતો, પ્રજા કેટલી બધી ત્રાસ ભોગવી રહી હતી, હિંદુઓમાં માંહોમાંહે કુસંપના બીજ શા કારણથી રોપાયાં હતાં, આદિ સર્વ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

વારાંગના કન્યા મનોહરાપર શી શી મુશીબતો આવી પડે છે, મોનાહાતિનો અત્યાચાર પ્રજામાં કેવો ત્રાસદાયક થઇ પડે છે, અંબાલિકા પોતાના ધર્મમાં દૃઢ રહેવાથી કેવી મહામાન્ય ગણાય છે. ગુજરાતના વ્યાપારીઓ પર શી શી આપત્તિઓ આવી પડે છે, આદિ સર્વ વિષયોનું ચિત્ર આ વિભાગમાં ચથાર્થ રીતે આલેખવામાં આવ્યું છે.

તૃતીય વિભાગ આનાથી પણ વધારે આકર્ષક અને મનોહર છે. તેના એક એક બનાવ અદ્ભુત રસથી ભરેલો છે, તે પણ થોડા સમયમાંજ વાંચક વર્ગની સેવામાં રજૂ થશે. અસ્તુ

અમદાવાદ.

તા. ૧-૮-૧૮

}

લેખક

અનુક્રમણિકા

દ્વિતીયવિભાગ

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧ હું	અરણ્યમાં અત્યાચાર	૧
„ ૨ જી	માયા પ્રભાવ	૨૨
„ ૩ જી	ભયંકર જલિદ્ધાન	૩૪
„ ૪ થું	મહાજનનો મેળાપ	૬૦
„ ૫ મું	નિરાશ પ્રેમી	૭૫
„ ૬ હું	એક આનમાં બે તથ્યાર	૯૩
„ ૭ મું	શયતાનના સદનમાં	૧૩૧
„ ૮ મું	સખીની સહાનુભૂતિ	૧૫૧
„ ૯ મું	અખજાનો ઉદ્ધાર	૧૬૨
„ ૧૦ મું	પ્રેમી હૃદયની પ્રેમકથાઓ	૧૮૮
„ ૧૧ મું	દેવતાના ગૃહમાં દાનવ પ્રવેશ	૨૦૨
„ ૧૨ મું	પિશાચનો પયગામ	૨૧૮
„ ૧૩ મું	પ્રેમોન્માદ	૨૪૨
„ ૧૪ મું	સુસ્તાન સુખનો દોરદમામ	૨૭૧
„ ૧૫ મું	મનોહરાની મુંઝવણ	૨૮૫
„ ૧૬ મું	અણુધાર્મી અકરમાત	૨૯૧

સંતપ્ત શયતાન

અથવા

કામાંધનાં કાળાંકામ

ભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧ લું

અરણ્યમાં અત્યાચાર

કિસી બેકસકો ઐ બેદાદ ગર મારા તો કયા મારા;
ને આપહી મર રહી હો ઉસકો ગરમારા તો કયા મારા,
ન મારા આપ કો ને ખાક હો અકસીર બન જતા;
અગર પારે કો ઐ અકસીર ગર મારા તો કયા મારા;
બડે મજા કો મારા નક્સ અમ્મારે કો ગર મારા;
નેહંગો અજદહાઓ શેર નર મારા તો કયા મારા;

ઉસ્તાદ જૈક.

અજર અમર અનંતનામી ઈશ્વરની કેવી અદ્ભુત ઇદ્રિજલ છે !
તેના આ વિશાળ રાજ્યમાં કેવા રોમાંચકારક બનાવો બને છે, તે

જ્ઞાનાથી કહી શકાય તેમ છે ? પણ એ બધા બનાવો ફક્ત સારાને માટે જ બને છે. ઈશ્વર જે કંઈ કરે છે, તે સર્વ સારું જ કરે છે. તેનું એક પણ કાર્ય હેતુ વગરનું હોતું જ નથી; પરંતુ એ કાર્યનું ફળ મનુષ્યનાં કર્મ અને ભાગ્ય અનુસાર જ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ એક કવિએ ખરું જ કહ્યું છે કે, ‘આ ભવલીલાવાળી પ્રકૃતિદેવીની મૂર્તિમાં શું અંકિત થઈ શકતું નથી ? કોઈ સ્થળે ભય ભરેલી ગર્જના કરતો તથા ઉછળતા તરંગોને ઉછળાવતો મહાસાગર જેવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે ભયંકર મૂર્તિવાળાં પશુઓના વિકટ અવાજથી કંપતાં તથા લતા-વૃક્ષ ભરેલાં જંગલો નજરે પડે છે; કોઈ સ્થળે સ્ફટિક-મણિના શિખરવાળા સુંદર રાજમહાલયો તથા વામુથી વહેતા રમ્ય ઉપવનોવાળાં રાજનગરો દષ્ટિગોચર થાય છે, અને કોઈ સ્થળે ધૂળ તથા રાખથી રગદોળાયેલી ઝૂંપડીઓનો નયનોને સાક્ષાત્કાર થાય છે. કોઈ સ્થળે કલાપીના કરુણ કંઠને કંપાલતી, કેશશશિથી શોભતી, સૌદામિનીને શરમાવતી, તાંબૂલના રંગથી હોઠને રંગિત કરી મૃદુ-મંજુલ હાસ્ય કરતી, સુકામળ કાંતિવાળી કલંકિની અસતી યુવતી-ઓનો આનંદાલાપ સાંભળવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે સતીના નિન્ગી સૂધી શોકથી જળ્જળિત થઈને હૃદયનાં નિઃશ્વાસવાળાં આંસુ આંખમાંથી વહીને ગંગા તથા યમુનાનો ભાસ કરાવતાં દેખાય છે, કોઈ સ્થળે ધર્મના મસ્તકપર પદાઘાત થતો જેવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે અધર્મની વિજય-પતાકા ગગનનો સ્પર્શ કરી ગર્વની સાથે ઉડતી જેવામાં આવે છે. આ સંસારમાં એમાંનું કશું પણ સ્થિર અથવા સ્થાયી નથી. હાસ્ય અને રોદન, આનંદ અને શોક આદિ સર્વ ધડીએ ધડીએ લોપ થઈ જાય છે અને વળી પાછા તેમાંના અનેકની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે.

ભૂપણાનગરીથી લગભગ વીસેક માઈલ દૂર એક ધણું જ વિશાળ અને ઘોર જંગલ હતું. એ જંગલમાં નાના પ્રકારનાં હિંસક જનવરો વસતાં હતાં. એ જનવરોના કરતાં પણ વધારે હિંસક અને ભયંકર વૃત્તિના મનુષ્યોનો પણ તેમાં સંપૂર્ણતાથી નિવાસ થયો હતો. એ મનુષ્યો લોકોમાં લૂટારાના નામથી ઓળખાતા હતા. તેમના ભયથી ત્યાં કોઈ પણ મનુષ્ય પ્રવેશ કરી શકતું નહોતું, અરે, એટલું જ નહિ, પણ તે જંગલની પાસેના રસ્તાઓપરથી પણ ધોળા દિવસ હોવા છતાં પણ મોટા મોટા વીરપુરુષો આગળ વધવાનું સાહસ કરી શકતા નહોતા. કારણ કે, લૂટારાઓનો પ્રભાવ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે, ત્યાંથી જે કોઈ પણ માણસ નીકળતું હતું, તેના પ્રાણ અથવા તેની માલમિલકત જવલ્લે જ આબાદ જઈ શકતી હતી. નહિ તો ઘણે ભાગે એ કરાળ કાળ જેવા લૂટારાઓના ઉદરને જ આધીન થઈ જતી હતી. તે લૂટારાઓ કોઈ જેવા તેવા મામૂલી લૂટારા નહોતા. તેમનું નામ સાંભળીને આખો દેશ કંપો જતો હતો. રાહેનશાહ શાહજહાંની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના ચારે કુપુત્રોમાં માંહેમાંહે કલેશનાં બીજ રોપાયા હતાં, બાદશાહ શાહજહાં સર્વ રીતે અશક્ત થઈ પડ્યો હતો, રાજ્યમાં જ્યારે અંધાધુધી તથા રડારોળ ચાલી રહી હતી, ત્યારે આ લૂટારાઓને વશ કરે તેવું કોઈ રહ્યું નહોતું. દરેક દેશના બાદશાહી સૂબાઓ સ્વતંત્ર થઈને અવશ આરામમાં પડ્યા હતા, સૂબાનું જોઈને તેની હાથ તળેના નોકરો પણ મોજશોખમાં મશગુલ થઈ ગયા હતા અને કોઈના મનમાં રૈયતની આબાદી જળવવાનો ખ્યાલ પણ રહ્યો નહોતો, એ વખતે આ લૂટારાઓએ એટલી બધી પ્રબળતા ધારણ કરી લીધી હતી, કે તેમની તુલનામાં ભૂપણાનગરીનો મશહુર લૂટારો રતનદાસ પણ કશા હિસાબમાં જ નહોતો, રતનદાસ તેમનાં

સાંધણમાં જ આસ્યો જાય તેમ હતો. તે લૂટારાનું ટોળું ધણું જ બળવાન અને સાહસી હતું અને તેનો સરદાર પણ તેવો જ ભયંકર હતો.

કૃષ્ણપક્ષની ધોર અંધારી રાત્રિ હતી. સર્વત્ર અંધકારની છાયા છવાઈ ગઈ હતી, મનુષ્યનું નામ માત્ર પણ જોવામાં આવતું નહોતું. કોઈ કોઈ વેળાએ શૂગલ આદિ જંગલી જનવરોના વિકટ અવાજ સંભળાતા હતા અને તે બયસૂચક બાવને ઉત્પન્ન કરી રહ્યા હતા. એ સમયે એ જંગલની પાસેના એક રસ્તાપરથી ત્રણ મનુષ્યોના જવાનાં પગલાં સંભળાવા લાગ્યાં. આવી અંધારી રાત્રે એ લૂટારાના ભયથી કમ્પતા જંગલમાં જવાનું સાહસ કોણે કર્યું હશે ? શું તેના મનમાં ભયનો સંચાર પણ નહિ થતો હોય ? તેમને પોતાના જીવની લેશ માત્ર પણ ચિંતા નહિ હોય ? ગમે તેમ હો, પણ તે ત્રણે મનુષ્યો ભયની કશી પણ રપૂઠા રાખ્યા વિના એ જંગલમાં નિર્ભયતાથી આસ્યાં જતાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં તે ત્રણ મનુષ્યોમાંના એક મનુષ્યે પોતાના સોબતીને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ ભાઈ ! હવે તો ચાલી ચાલીને મારા પગ પણ થાકી ગયા છે. આજે એ દિવસ ત્રણ અનાજનો એક દાણો પણ પેટમાં ગયો નથી. પૈસાની ખાતર કાયાને દુઃખ દેવામાં આપણે કશી કસર રાખી નથી. બધ્યા એ પૈસા અને બળીએ નોકરી. નોકરી કરી કરીને આખી જિન્દગી વીતાડી, પણ હજી પેટમાં પૂરું ખાવાનું પણ મળી શકતું નથી. ભગવાન પણ કેવો જૂડો અને જુસ્મી છે. જેઓ બેઠા બેઠા ગરખાં મારે છે અને કાળાં ધોળાં કરીને, બાજ ખાઈને, લોકોનાં મળાં રેંસીને પોતાનું પેટ ભરવાની ઉમેદ રાખે છે, તેને ભગવાન આપોઆપ આનાજ આપી રહે છે અને આપણા જેવા મદા વૈતરૂં કરનાર અને જીવંત

જોખમમાં નાખીને તનતોડ મેહનત કરનારને પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી.

“ હા ભાઈ, તારું કહેવું સાચું છે, પણ શું કરીએ નોકરી કર્યા વિના કાંઈ છટકા છે ? જો ને ગઈ કાલે રાત્રે આપણા સરદારના કહેવા મૂજબ આપણે આ કન્યાનું હરણ કરી લાવ્યા, પણ તેમાં આપણું શું વળ્યું ? જ્યારે આપણે આપણી જાનને પણ જોખમમાં નાખી દીધી છે, ત્યારે આપણને તો ફક્ત રૂપિયા વીસને પાંચ પચીસ જ મળવાના ને ? ” બીજાએ પોતાના સોળતીને દલીલો સાથે કહેવા માંડ્યું:—“ જમાનો પણ અજબ આવી ગયો છે ? જ્યારે દુનિયામાં આપણો કર્યાંય ધડો ન થયો, ત્યારે આ રાક્ષસી લૂટારાના ટોળામાં આવી મળ્યા અને છેવટે આપણે પણ એ શયતાનોની સોળતમાં રહીને શયતાનો બની ગયા. જો એના કરતાં તો બીજો કોઈ ધંધો હાથ આવ્યો હોત તો આવા પાપમાં તો ન પડતું પડત. આજે આ બિચારી બેળી છોકરીને ઉપાડીને આપણે યમના મોઢામાં નાખવાને લઈ ચાલ્યા છીએ, એમાં આપણું શું વળવાનું છે ? એને બિચારીને એ લોકો દેવીનું અલિદાન આપીં મારી નાખશે, એ પાપની સગ્ન આપણે જ ભોગવવી પડશે. મારા ધારવા પ્રમાણે તો હજી પણ તેને છોડીને તેના ઘર બેળી કરી દેવી વધારે વ્યાજબી જણાય છે. જો ને એ બિચારીની કેવી દશા થઈ છે. આંખમાંથી ખોર ખોર જેવડાં આંસુ વહાવી રહી છે. પગમાંથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે. મ્હોં પરની લાલાશ સૂકાઈ ગઈ છે અને કાચવોચના વલોપાતથી તેનું કાળજી પણ કમ્પી રહ્યું છે, તેના બાપની તો કોણ જાણે કેવીએ ભૂરી હાલત થઈ હશે ? તે બિચારાના ઘડપણમાં આપણે તેને દુઃખના દરિયામાં ફેંકી દીધો છે ? ભાઈ ! આ અર્ધા પાપો આપણે કયા જન્મને માટે કરી રહ્યા છીએ ?

મને તો એના મ્હોંમાંથી નીકળતો એક એક દયા ભરેલો શબ્દ તીર સમો સાલવા લાગ્યો છે. જો તારી ઈચ્છા હોય તો આપણે હજી પણ તેને તેના ઘેર પહોંચાડી આવીએ અને પિશાચોના પંજમાં પડતી બચાવીએ. ”

“ બાપ ! તારું કહેવું ખોટું નથી, પણ હવે તેમ થવું મુશ્કેલ છે. કારણકે, આપણી સાથેના ખીજા ત્રણ સોબતી કે જેઓ દેવીના બલિદાનનાં સાધનો લેવા માટે હજી સૂધી ભૂષણાનગરીમાં રોકાયા છે, તેમના જાણવામાં પણ આ વાત આવી ગઈ છે, એટલે સહજમાં જ આપણાથી આ છોકરીને છોડી શકાય તેમ નથી. જો કદાચ એ સોબતીઓ આપણા સરદારને એ વાત કરી દે તો પછી આપણને આ દુનિયામાં જીવવું પણ બારી થઈ પડે તેમ છે. આપણા સરદાર કેવો જીદમી અને જલિમ છે એની તો તને ખબર જ છે. માટે હવે એ આશા રાખવી. એ પણ ફેકટ જ છે. ”

લૂટારાઓને આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા જોઈને તેની સાથે જો એક ત્રીજી વ્યક્તિ હતી, તેણે પોતાના મૂનમાં જ વિચાર્યું કે:—“હું આશું ? દયા, અને તે આ રાક્ષસોના દિલમાં ? જો આજથી બે દિવસ પહેલાં મારા પિતાનો જીવ લઈને મને ઉપાડી લાવ્યા છે, તેમના દિલમાં આજે શું દયા ઉત્પન્ન થઈ છે ? કેવી અન્યથાની વાત કહેવાય ? ત્યારે શું હવે મારો બચાવ થશે ? આ લોકો મને ‘છોડી દેશે ? ના-ના. તેમ થવું મુશ્કેલ છે. જો મારો બચાવ થાય તેમ હોય, તો હું આ લૂટારાઓના હાથમાં પડું જ શા માટે ? મારું બાળ્યતું આકાશ આપત્તિના કાળાં વાદળોથી ઘેરાઈ ગયું છે. હું અત્યારે દુઃખના દરિયામાં આવી પડું છું. મારો ઉદ્ધાર થવાનો કશો ઇલાજ જ નથી.

“ પડ્યા છે પહાડ દુઃખોના મુજ મસ્તકે આવી;
ડરે છે દિલ માંડે ને બચંકર બાસતું બાવી;
નહિ છે આશ જીવનની, બધાં ફેકટ ફાંફાં છે;
હવે આ પ્રાણને કાયા થયાં સહુ તે નકામાં છે;
પડી છું હાથ પાપીને પછી આશા કહો ક્યાંથી ?
જીવો આ લોહીના તરસ્યા, હવે શું મોતમાં બાકી? ”

પણ આ લોકો મને ક્યાં લઇ જતા હશે ? શા માટે લઇ જતા હશે ? મારા જેવી એક કુમારી કન્યાનું હરણ કરવામાં તેમનો શો હેતુ સમાયલો હશે ? શું તેઓ પોતાના સરદારની પાસે મને ભેટ દાખલ રજૂ કરવા માગતા હશે ? તેના સરદારની કુલાલસાને તૃપ્ત કરવાની ઇચ્છા ધરાવતા હશે ? ના-ના તેમ તો નહિ જ હોય, કોઇ બીજા ઇરાદાથી જ મને તેઓ લઇ જતા હશે ? પણ શા ઇરાદાથી લઇ જતા હશે ? બલિદાન આપવાની વાત કરે છે, તો તે બલિદાન શાનું હશે ? કોને આપવાનું હશે, એમાં મારી શી જરૂર પડી હશે ? ગમે તેમ હો, પણ મારે એ લોકોને બધી બીના પૂછીને માર્ગદર્શક તરીકે થવાની જરૂર છે. જો મારાપર કોઇ પણ જાતનો બુદ્ધિમંતુ ગુન્જાવાનો હોય તો મારે એમાંથી બચવાનો ઇલાજ શોધી કાઢવાની ખાસ જરૂર છે. ”

આ પ્રમાણે ધણા ધણા વિચારો કરી તેણે તે લૂટારામાંના એકને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ બાઇ તમે કાણ છો ? અત્યારે મને ક્યાં લઇ જાઓ છો ? ”

લૂટારાએ જવાબ આપ્યો કે:—“ બહેન ! અમો પાપનો પ્રચાર કરનારા શયતાનો છીએ, અધર્મની આણુ વર્ત્તાવનારા બુદ્ધી રાક્ષસો છીએ. સુખીના સુખને નષ્ટ કરનારા નરપિશાચો છીએ. દૌલતના

ગુલામ 'બની અમોએ આ અધમ ધંધાને સ્વીકારી લીધો છે. અમારા પાપી પેટના પોષણ માટે અમોએ આજ સૂધીમાં ન કરવાનાં કાળાં કામો કર્યાં છે, અમારા જીવનની તસ્વારથી અનેકના ગળાં રેંસીં નાખ્યાં છે. અનેક ધનવાનોને મૂળ ચાટતા કરી પાપનાં પોટલાં શિરપર ઝોરી લીધાં છે.

“ સંસારમાં અમ પાપની સીમા કંઈએ નથી;
અમ મનવિશે નહિ ન્યાય કે નીતિતણી રીતિ નથી;
સતીયાં તણું શિરો હણ્યાં ને ધોર પાપો છે કર્યાં;
જીવમી અમારાં દિલ આ, પાપ માંહિં છે કર્યાં;
અવની વિશે રહીને અમે તો કામ કાળાં બહુ કર્યાં;
હૈયાં અમારાં રાક્ષસી આ ધોર પાપે છે ભર્યાં; ”

“ હા-હા, અમો પાપને પ્રત્રય આપનારા પિશાચો છીએ. ”
બીજા તૂટરાએ કહ્યું: —

“ જે કામને કરવા થકી શયતાન પણ શરમાય છે;
જીવમી જનોના જીવ પણ જે કામથી ગભરાય છે;
તે કાર્યમાં રાચ્યા રહી કીધાં અમે બહુ પાપ છે;
જાણ્યું નહિ તે પાપમાં કે કલેશને સંતાપ છે;
પણ હાય, એ સંતાપથી હૈયું હવે અકળાય છે;
એ પાપના જંતૂ હવે આ દેહ ફેલી ખાય છે. ”

“ ત્યારે શું, બાઈઓ ! તમારું હૃદય અત્યારે તમારાં કરેલાં કુડાં કૃત્યાને માટે ખરેખર પસ્તાઈ રહ્યું છે ? શું તમે મારા પર કૃપા કરીને મને જીવનદાન આપવા ઇચ્છો છો ? પણ હવે તમે મારો બચાવ શી રીતે કરી શકશો વાર ? અત્યારે તો તમે મને તે પિશાચની પાપભૂમિમાં લાવી ચૂક્યા છો ? એટલે હવે શી રીતે મારો બચાવ થઈ શકશે ? ” તે કન્યાએ પ્રછયું.

“ હા-હવે અમે તને અહીં છોડીને ખીજે ચાલ્યા જવા માગીએ છીએ. અમારી ઇચ્છા હવે આ લૂટફાટના ધંધાને છોડીને નવરત્ન જેવા ક્ષાંધ ખાન્દાન જમીનદારની નોકરી કરવાની છે. કારણકે, અમે મૂળમાં લૂટારા નથી, પણ એક ખાન્દાન કુટુંબના માણસો છીએ. વખાના માયાં દુઃખમાં આવી પડવાથી જૂખને મટાડવા માટે જ અમેએ આ લૂટારાનો આશ્રય લીધો છે. પણ હવે એનાપર અમેને નફરત આવી ગઈ છે. અમારા સરદારના તાબામાં અત્યારે અમારા જેવા પચાસ-સાઠ લૂટારાઓ છે અને તેમનો બધાનો ધંધો લૂટ કરવાનો તથા રાંકડી રૈયતને રીબાવવાનો જ છે. અમે અમારા જીવને જોખમમાં નાખીને જ્યારે મોટી મોટી લૂટ કરી લાવીએ છીએ, ત્યારે અમારે ભાગે ફક્ત મહિને પચાસ-સાઠ રૂપિયા જ આવે છે. હવે અમને વિચાર એ થાય છે કે, જ્યારે પચાસ-સાઠ રૂપિયા જેવી નમાણી રકમ જ મળે છે, ત્યારે અમારે એવો પાપ ભરેલો ધંધો જ શા માટે કરવો જોઈએ ? હજારોના ગળાંપર જીવનની તીખી છુરી શા માટે ચલાવવી જોઈએ ? આવા બધા વિચારોથી હવે અમે આ દેશ છોડીને અમારા મૂળ વતન ગુજરાતમાં જવા માગીએ છીએ. આજકાલ ત્યાંના સૂરત બંદરમાં વહેપાર પણ ધમધોકાર ચાલે છે, એટલે અમારા ઈર્ષા છોકરાંનું ગુજરાત ચલાવવામાં અમને હરકત આવે તેમ નથી. અમારા નસીબના જોરે અમે એટલું સાંઝું કર્યું છે કે, અમે અમારા કુટુંબને ગુજરાતમાં મૂકીને જ અહીં આવ્યા છીએ. ઘણા દિવસ થયાં દેશનાં દર્શન કર્યાં નથી, તેથી હવે અમે અહીંથી બારોબાર અમારા દેશમાં જ જવા માગીએ છીએ. અમારી ઇચ્છા અહીંથી દેશમાં જવા માટે ઘણા વખતથી હતી, પણ અમારો સરદાર અમને એવો વખત જ આપતો નહોતો. આજે ભગવાનની કૃ-

પાથી ઠીક વખત મળી ગયો છે. અમે તને હવે ઇશ્વરના હાથમાં સોંપી અહીંથી અમારા દેશને રસ્તો પકડીએ છીએ અને તું પણ તારા ગામબાણી ચાલતી થા, પણ જો જો, અમારા કાંઈ પણ સોખતીના હાથમાં ન સપડાઈ જાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ” આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી તે બંને લૂટારાઓ તે જંગલની ડાબી બાજુ પર આવેલો એક રસ્તો પકડીને પોતાના દેશ તરફ ચાલતા થયા અને તે કન્યા તે બિહામણા અને વાઘ વરૂંથી ભરેલા બચંકર જંગલમાં એકલી ઉભી રહી.

કેટલીક વાર સૂધી તદ્દન શાન્ત ઉભી રહ્યા પછી તે યુવતી પોતાના મનમાં જ વિચારવા લાગી કે:—“ અહા ! મનુષ્યનું મન કેવું ચંચળ હોય છે. જો હૃદયમાં ક્ષણવાર પહેલાં જ રાક્ષસી ભાવનાઓ ભરપૂર હતી, તે જ હૃદય ક્ષણવારમાં કેવું પલટાઈ ગયું ? શયતાનોના હૃદયમાં પણ દયાનો સંચાર થતાં લેશ માત્ર પણ વિલંબ ન લાગ્યો. પરમાત્માએ મને એ પિશાચોના પંજમાંથી તો બચાવી પણ હવે મારું શું થશે ? હું આવા અબળા ધોર જંગલમાં ક્યાં જઈ ? કોનો આશ્રય લઉં ? જો ભોગજોએ એ લૂટારાનાં બીજાં કાંઈ પણ માણસો ચઢી આવશે, તો મારી શી દશા થશે ? અરેરે ! મને કોણ બચાવશે ? ભાવિ ! ભાવિ ! તારી પણ વિચિત્ર લીલા છે ! તારી ખૂબીનો પાર જ આવે તેમ નથી. કાંઈએ ખરું જ કહ્યું છે કે:—

“ ભાવી ! તારા ભેદ જોયા પાતાળથી ઊંડા ઊંડા,
ધાર્યું પાર પાડવાના ફંદમાં તું ફાવે છે;
અંતર ઉમંગ રંગ શીતળને સુખ રૂપ;
ક્ષમા કરી તે ભંગ શોકથી છવાવે છે; ૦
વિપત્તો વરસાદ વરસાવી વિશ્વ વિશે;

સુખ સંપત્તિ વિદારી દુઃખમાં ડૂબાવે છે;
ચતુરની ચતુરાર્થ મંત્ર તંત્ર ઉપાસના;
ચાલતાં ન લેશ માત્ર ભાવિ જ્યાં જૂલાવે છે.
ધાર્યું તારું કરવાને ભાવી તું વિચાર ધારે;
ભલા ભલા ભારથીનું ભાન તું જૂલાવે છે;
ચરિત્ર અનેક કરી કરી ફરી ફેસલાવી;
નિમિત્તના નિશાનનું ધ્યાન તું ધરાવે છે;
હોય લીધા શપથ જો જળના પ્રવાસ માટે;
વિચરાવી વહાણવાટે જળમાં ડૂબાવે છે;
ધરમાંથી ખહાર ગામ વિચરે ન કોઈ વાર;
ધરથી વિખૂટા પાડી રણ રખડાવે છે. ”

ખરેખર ! મારી પણ આજે એવી જ દશા થઈ છે. મારા પિતાનું શું થયું હશે ? તેમના પર જે આક્રમણ આવી પડી હતી, તેમાંથી તેમનો કોણે બચાવ કયો હશે ? હાય ! આ ઘોર જંગલમાં આવી હું કોને શરણે જઈશ ? અહીં મારું રક્ષણ કરે તેવું કોણ છે ? જો કદાચ એ પ્રાપ્તમા જુદારાનાં માણસો આવી ચઢશે, તો મારી શી દશા થશે. ”

પ્રિય વાચક ! તમે આ કન્યાને તો અવશ્ય ઓળખી જ ગયા હશો. એ અન્ય કોઈ નહિ, પણ નવરત્નને ત્યાં આવી બે પહેરેગી-રોની માગણી કરનાર વૃદ્ધ રામચરણની કન્યા જ છે. એનું નામ મેના છે. એની ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. તેના શરીરમાં જુવાની જોર ખીલી ઉઠ્યું હોય, એમ સાફ જણાઈ આવતું હતું, તે જ્યારે આ પ્રજાણે વિચારમાં પડી ગઈ હતી અને તરેહ તરેહની ચિંતાઓ કરી રહી હતી, ત્યારે તેના મોં પર સહજ ગભરાટનાં ચિન્હો પણ

જણાઈ આવતાં હતાં.

ધણી વાર સધી ચિંતા ક્યાં પછી તે ગિચારી થાકીને એક ઝાડની છાયા તળે બેસી ગઈ. ક્યાં જવું, શું કરવું એનો તેનાથી કશો પણ નિશ્ચય કરી શકાયો નહિ. આજે બે દિવસ થતાં તેણે અન્નનું મ્હોં પણ જોયું નહોતું, તેથી ભૂખથી તે ગિચારીના પેટમાં ઉંડા ખાડા પડી ગયા હતા. અત્યારે તે જ્યાં બેઠી હતી, ત્યાં એટલો બધો અંધકાર છવાઈ ગયો હતો કે, પાસેની કાંઈ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નહોતી. ચિંતા કરતી કરતી તે ધણા જ થાકેને લીધે તે વૃક્ષની છાયા તળે જ લોટી પડી. થોડી વારમાં તેની આંખમાં ઉંઘ ભરાઈ આવી અને આખરે તે ઉંઘી ગઈ.

તે જ્યારે ભર ઉંઘમાં આવી પડી, ત્યારે રાત્રિનો ખીન્ન પ્રહર વીતી ગયો હતો. આકાશમાં એકાદ બે તારાઓ ચમકતા હતા અને તે સિવાય સર્વત્ર ઘોર અંધારું છવાયલું જોવામાં આવતું હતું. એ સમયે એકાએક તેના શરીર પાસે કાંઈક અખડાટ સંભળાયો. એ સાંભળતાંની સાથે જ તે ભર ઉંઘમાંથી જાગી ઉઠી અને ગમ્મરાઈને ચારે તરફ જોવા લાગી. તેણે જોયું કે, તેનીથી લગભગ વીસેક હાથ દૂર એક પ્રચંડ કાયાવાળો વાઘ ફૂદતો ફૂદતો તેના તરફ આવી રહ્યો હતો. એ જોઈને તે ઝાડપર ચઢવાની તૈયારી કરવા લાગી, એવામાં તો કાંઈ એક કદાવર પુરૂષે આવીને પાછળથી વાઘના ગળા પર એના જોરથી તલ્વારનો એક અઘાત કર્યો કે, અઘાત થતાંની સાથે જ વાઘ ચકરી ખાઈને પૃથ્વી પર ગળડી પડ્યો. હજી વાઘ ફરીવાર ઉઠીને ખીજવાર છલાંગ મારવાની તૈયારી કરતો હતો, એવામાં તો તે પુરૂષે તલ્વારના ખીજ એક ઝટકાથી તેની જીવનલીલાને 'સમાપ્ત' કરી દીધી અને ત્યાર પછી તે ઝાડના થડ સાથે ચોંટી પડેલી અને

થર થર કંપતી મેના પાસે આવી પહોંચ્યો. મેનાના મધુરા રૂપને જોઈને તે પુરૂષ મોહિત થયો. તેણે પોતે શા કારણથી એ જંગલમાં આવ્યો છે, તથા પોતાને શાં શાં કામો કરવાનાં આટી પડ્યાં છે, એનો કશો પણ વિચાર ન કરતાં તે કન્યાને સંમોધીને પૂછ્યું કે:—
 “ હે મનહરણી ! કુરંગનયની ! મોહિની માનિની ! તું કાણ છે ?
 અત્યારે આવા ઘોર જંગલમાં શા કારણથી આવી છે, તારે અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ? ” આમ કહીને તેનો જવાબ મળતાં સૂધીમાં તો તેણે પોતાના મનમાં અનેક મનસુખા કરી લીધા. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ વાહ-વાહ ! કિસ્મતના સિતારા તેજ હોય એમ જ જણાય છે ને શું ? મને ખ્યાલમાં પણ એવો ખ્યાલ નહોતો કે, અનાયાસ જ આવું ઉમદા રત્ન મારે હાથ લાગી જશે. સરદારના કામે જતાં એકી સાથે બે શિકાર સંપાદ્યા છે. એક તો વાઘ માર્યો છે, તેના એક હજાર રૂપિયા મળવાના છે અને બીજું આ બુલબુલનું બચ્ચું હાથ લાગ્યું છે. વાહ, કેવી ખૂબસૂરતી છે. સારી જહાંની ખૂબસૂરતી ખુદાતાલાએ આ નાજનીના ગુલાબી, બદનમાં જ લાવીને ભરી છે ને શું ! કેવી ખૂબીદાર અણીઆળી આંખો છે, કેવા લાલ લાલ ગુલાબી ગાલ છે. આજનો દિવસ આપણા માટે તો રોશ્ન જ થયો છે. અહા.

“ વેશે વિચિત્ર નવ જોખનવાળિ નારી;
 કાંચે લવીંગ કરપૂરની વાસ સારી;
 મંજૂલ વાણુ વદતી તન હેમ જાણે;
 નાબી તટે કુસુમ હાર સુગંધ આલે;
 વાંટી વળેલ અતિશે પિન કૂચ ભારે;
 છે, આંખ ખંજન સમી કટી પાતળી રે;

એવી તેણી ન ગળમાં બરિઆથ નેણે;

જોયો વૃથા જનમ વિશ્વ વિશેજ તેણે. ”

આ પ્રમાણે અનેક તર્ક વિતર્ક કરી તેણે મેના તરફ જોઈને ફરીવાર પૂછ્યું કે:—“કેમ, મારા સવાલનો જવાબ કેમ નથી આપતાં લજ્જળ લલિતા ! શું તમને મારી પાસે જોલતાં શરમ આવે છે ? ના—ના—શરમ રાખવાની કશી જરૂર નથી. કહો, તમે કાણ છો અને અત્યારે અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યાં છો. ? ”

મેનાએ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે, આ મુસલમાન યુવકના મનમાં અત્યારે મને જોઈને કુવાસનાનો સંચાર થયો છે. પણ ફિકર નહિ, અત્યારે જો હું નખળી થઈશ તો એ મારા શિરપર ચઢી બેસશે અને મારી ઈજ્જતને બદો લગાડી દેશે, માટે મારે જંહીવાની કે શરમ રાખવાની કશીપણ જરૂર જ નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે કહ્યું:—“ સરદાર, પ્રથમ તમે તમારી ઝોળખાણ આપો, એટલે હું તમને મારો પરિચય પણ આપું છું. જ્યાં સૂધી મને તમારી ઝોળખાણ મળશે નહિ, ત્યાં સૂધી મારાથી પણ તમને મારી ઝોળખાણ આપી શકાશે નહિ. ”

“ મારું નામ મહમ્મદ છે, હું વીર લૂટારા મોનાહાતિનો એક વહાદાર સરદાર છું. મારી મદદથી જ મોનાહાતિ ઠેકઠેકાણે ફત્તેહ મેળવીને એક આલમ મજ્જુર લૂટારો થઈ પડ્યો છે. આજે હું અમારા સરદારના ટોળાંમાંથી મોકલેલા અમારા પાંચ લૂટારા સોબતી-ઓની તપાસ કરવા માટે બહાર નીકળ્યો છું. સરદારે પાંચ સાત દિવસ થયાં તેમને એકાદ બે જરૂરની ચીજો લેવા માટે મોકલી આપ્યા છે, પણ હજી સૂધી તેમનો કશો પત્તો જ નથી. બલિદાનનો દિવસ છે નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે, તેમ છતાં પણ હજી તેઓ બલિદાનનાં

સાધનો લઈને આવ્યા નથી, આથી અમારા સર્વના મનમાં ધણી જ ત્રિંતા થાય છે કે, તેઓ શા કારણથી નહિ આવ્યા હોય, એટલા માટે જ હું તેમની તપાસ કરવા નીકળી પડ્યો છું. બસ, મારી કીકત આ પ્રમાણે છે. પણ હવે કહો જોઈએ કે, તમે કોણ છો, શા કારણથી આવી અંધારી રાત્રે અહીં આવ્યાં છો અને તમારું નામ પણ શું છે વાર ?”

મેનાએ જવાબ આપ્યો કે:—“ મારું નામ મેના છે અને વખાની મારી હું અહીં ચઢી આવું છું. આ જંગલમાં આવવાનો મારો બીજો કોઈ પણ ખાસ ધરાદો નથી. ”

“ પણ તમે અહીં કોની સાથે આવ્યાં હતાં વાર ? ” સરદાર મહમ્મદે પૂછ્યું.

“ મારાથી તમોને તે જણાવી શકાય તેમ નથી. ” મેનાએ જવાબ આપ્યો.

“ કારણ ? ”

“ કારણ જણાવવાનું શું છે પ્રયોજન. ? ”

“ પ્રયોજન ? પ્રયોજન વિના પ્રશ્ન પણ પૂછાતો હશે ખરો કે મારી મનહરણી મેના ? ” આ કહી મેનાનો હાથ ઝાલવા માટે તે સહજ આગળ ધસ્યો. એ જોઈને મેનાએ કહ્યું કે:—“ માફ કરો મિયાંજી ! દૂર રહો. તમારે છે કાંઈ કહેવું હોય તે ત્યાં ઉભા ઉભા જ કહો. મારી પાસે આવવાની કશી પણ જરૂર નથી. કહો તમે હવે ક્યાં જવા માગો છો. ”

“ મેના, મધુરી મેના ! આમ પહેલેથી જ ફટકો શા માટે મારે છે ? તબે માટે મરી મટતા આ મહમ્મદના જિગરપર આવો સખ્ત જખ્મ કેમ કરે છે ? તું નથી જાણતી કે, હું તારું આ પરિસ્તા-

નની પરી જેવું સ્વરૂપ જોઈને તારાપર આશક થયો છું. ?”

“આશક ? કોનાપર આશક થયો છે ? મારાપર ? શું તું મને નથી ઓળખતો ? હું કાણ છું, તે નથી જાણતો ? મારાપર આશક થનારની શી હાલત થાય છે, તે તારા ખ્યાલમાં નથી ? ભલા માણસ, વિના કારણ એક અબળાપર આવી કુદૃષ્ટિ શા માટે કરે છે.”

“એના, તારી આ ખૂબસૂરતીમાં કોઈ એક એવો અબળ જાદૂ સમાયલો છે કે, મારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ મારું મન તારામાં તલ્લીન થઈ ગયું છે. કારણ કે,

“ક્ષામોદરી ગમન હંસ સમાન તારું;

આનંદિ રૂપ રતુરાજ સમાન સારું;

પાયે કરે તુપુર કંકણ ઘોષ ચારું;

તારા તનુ મહિ ઈર્ષ્ય મન આજ મારું.”

“નાદાન, માણસ ! વિના કારણ તું એ મળમૂત્રની કાયામાં શા માટે મોહી પડ્યો છે. એ સર્વ નાશવંત છે, ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં ત્રાયુમાં વિલીન થનારું છે, માટે એ દુરાશાને ત્યાગી દે અને મારાપર જે ઉપકાર કર્યો છે, મને જે જીવતદાન આપ્યું છે, તેને તું સંચિત કરી રાખ, એટલે અક્ષાતાલાના દરબારમાં એ તને ધણું જ મદદગાર થઈ પડશે. સ્ત્રીઓનો કાયા ફક્ત ઉપરથી જ મોહાવનારો છે, અંદરથી હળાહળ ભરેલી છે.” આમ કહીને એનાએ તેને કહી સંભળાવ્યું કે:—

“છે નાશવંત સૂખ સુંદરીથી મળેલું;

સ્ત્રી ભોમ સેવન વળી દુઃખદા ધણેરું;

એવું છતાં વિદિત ખ્યાન ધર્યું ન જોણું;

ખોયો વૃથા જનમ વિશ્વવિશે જ તેણું.

માનુષ્ય મોહ કરણી ધરમે કુમંત્રી;
ખંડે સમાધિ વળી કાપટ કેરી તંત્રી;
ખંડે સુકામ જન એવી સદૈવ જોણે;
ખોયો વૃથા જનમ વિશ્વ વિશેજ તેણે.

માટે બાદ, બલો થઇને તું મને અહીંથી મારા ગામ
મૂકી આવ. ”

“ગાંડી રે ગાંડી ! હાથમાં આવેલા શિકારને કોઈ છોડતું હશે
ખરું કે ? એવો તો ક્યો ખેવકુફ અને ગમાર પુરુષ હશે કે, હાથમાં
આવેલાં તારાં જેવાં બુલ્લબુલને આખાદ છોડી દેશે ? કહે-કહે, તું હવે
મારી સાથે નિકાહ પઢવા માગે છે કે નહિ વાર ?” સરદાર મહમ્મદે
સહજ કરડી આંખ કરીને પૂછ્યું :—“ ખોલ, જલ્દી, ખોલ, તારા
મ્હોંપર વસાયલા મૌનના તાળાને જલ્દી ખોલ. આજકાલ કરતાં
ત્રણ દિવસ થયાં હું કોઈ એક સારી બીબી સાહબાની તપાસ
ચલાવી રહ્યો છું, પણ હજી સુધી એનો કોઈ દાવ મારા હાથ લાગ્યો
નથી. આજે ઠીક તું મારા સપાટામાં આવી ચઢી છે. મેં તને વાધના
મ્હોંમાંથી મરતી બચાવી છે, માટે તારે મારી સાથે શાદી કરવી જ
પડશે. કહે, હવે શા નિર્ણય પર આવે છે ?”

“તેં મને જીવનદાન આપીને ઉલટી નવી આકૃતમાં સપડાવી
છે, જે બાધના પંજમાં સપડાઇને મારું મૌત થયું હોત, તો મને
વધારે સુખ થાત; પણ તારા જેવા રાક્ષસી વરુના હાથમાં પડવાથી
તો મારા બચનો પારજ રહ્યો નથી; હું તારે પગે પડીને
કહું છું કે, તું મને છોડી દે, જેની રીતે તારા જેવા બીન જાલિમોએ
મારાપર દયા દેખાડી છે, તેવી રીતે તું પણ મારાપર દયા કર;
આવો જીવન ન કર. ”

“ અબળા બિચારી રાંક છું, તું જુલ્મ આવો કાં કરે ?

પીડા કરી પરનારને તું પાપ શિરપર કાં ધરે; ”

ધારી લીધું જે રૂપ તેં, તે રૂપ ના પણ રૂપ છે;

બાળે સદાયે દેહને જે નર્કનો તે ધૂપ છે;

પરનારના સેવન થકી સુખો કદાપિ ના મળે;

કીરતારના દરબારમાં શિક્ષા બહુ તેની મળે. ”

સરદારે પણ જુસ્સામાં આવીને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે:—

“ એ શિક્ષાની મને કશી પણ દરકાર નથી. મારાપર આવી પડનારા દુઃખની ચિંતા કરવાની તને કશી પણ જરૂર જ નથી. હું મારાપર જે ગુજરાશે તેને સહન કરી લઉંશ; પણ તને હવે મારા પંખ-માંથી મુક્ત કરી શકીશ નહિ. જો તું નહિ માને તો મારે બળાત્કારે મનાવવી પડશે. જો તું મારી સાથે નહિ આવે તો, છેવટે બળાત્કારે લઇ જવી પડશે. ”

આ સાંભળીને એનાએ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ આ રાક્ષસના હૃદયમાં કામનો એટલી સીમા સૂધી સંચાર થયો છે કે, હવે તે કાંઈ પણ રીતે મને છોડે તેમ નથી. અત્યારે તેની સાથે દુરાગ્રહ કે વિવાદ કરવાથી પણ કાંઈ સાફ પરિણામ આવવાની આશા નથી, માટે હાલ તરત તો એના મતને મળતી થઇ એ જ્યાં કહે, ત્યાં જવામાં જ મારી જિન્દગીની આબાદી જળવાયલી છે. જો હું અત્યારે એની રહામે તકરાર ઉઠાવીશ તો એ રાક્ષસ પોતાની તલ્વા રથી મારી જન લીધા સિવાય રહેશે નહિ. પણ એ મને અહીંથી ક્યાં લઇ જશે, એ જાણી લેવાની ખાસ જરૂર છે. કારણ કે, નહિ તો પછી એના હાથમાંથી બચવાનો ઈલાજ સહજમાં જ મારાથી શોધી શકાશે નહિ. માટે આલ, તેને પ્રથમ પૂછી જોઉં કે, તેની

છત્રા મને અહીંથી ક્યાં લઈ જવાની છે ? પણ હા— જો હું તરત જ એના મતને મળતી થઈ જઈશ, તો એના મનમાં મારા તરફ શંકા આવ્યા વિના રહેશે, માટે પહેલાં તો તણાવ તેટલું તાણવા દે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એનાએ ફરીવાર સરદાર મહમ્મદને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ સરદાર, હું તમારે પગે પડીને કહું છું કે તમે હજી પણ મારા પર દયા કરો. ખુદાનો ખૌફ રાખી મને છૂટી કરો. જો તમે મારા ગામ સૂધી મને ન પહોંચાડી શકો તેમ હો, તો અહીંથી જ મારા ગામનો રસ્તો બતાવી આપો, એટલે હું મારી મેળે જ અહીંથી સીધી મારા ગામ તરફ ચાલી જઈશ.”

“ એના, આ બધાં તારાં ફોકટ ફાંફાં છે. હવે તો હું તને કાંઈ પણ રીતે છોડી શકું તેમ નથી. તું વિના કારણ મબરાય છે, હું તને કશી પણ ઇજા આવવા દઉં તેમ નથી.”

“ પણ સરદાર, એક હિંદુની કન્યા મુસલમાનની સાથે લગ્ન કરી શકે ખરી કે ? તમને મારો નહિ તો મારી ન્યાતનો પણ જરાય ખ્યાલ આવતો નથી.”

“ હવે એ બધી ન્યાત જાતની પંચાતને પકડી મૂકીને મારા જેવા બહાદુર સરદારની સાથે લગ્ન કરવાથી તું અવશ્ય સુખી જ થઈશ, એમાં તું જરા પણ શંકા લાવીશ નહિ. ફક્ત તારી એવી મામૂલી દલીલથી હું મારી જિન્ગીની મુરાદને તોડી પાડીશ નહિ. કદાચ તને મેળવવા જતાં મારી જાનની ખુવારી થશે, તો તેને પણ હું સહન કરી લઈશ.” સરદાર મહમ્મદે પોતાના વચનોમાં દૃઢ રહીને જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સારું, જ્યારે તમારો એટલો બધો આગ્રહ છે અને તમે મને દરેક રીતે સુખી કરવાનું વચન આપો છો, ત્યારે હું

તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું. પરંતુ તમારી સાથે આવતાં પહેલાં તમો મને ક્યાં લઈ જવા માંગો છો, તથા મારા માટે શા બદલાવસ્ત કરી આપવા ઇચ્છો છો, એ જાણવાને હું બહુ જ ઇન્તેજાર છું. માટે મહેરબાની કરીને તમે તમારા મનમાં મારા વિશે જે કંઈ જોઈવશુ કરી હોય તે કહી સંભળાવો, એટલે હું હમણાં જ તમારી સાથે આવું છું.” એનાએ સરદાર મહમ્મદને પોતાની જાળમાં ફસાવવાના હેતુથી કહી સંભળાવ્યું.

“ એ બાબતમાં ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ નથી. હું અહીંથી તને અમારા આ ભેદી ભોંયરામાં લઈ જવા માગું છું. એ ભોંયરામાં લગભગ સોએક ઓરડીઓ અમારા સરદારે બનાવેલી છે. એ દરેક ઓરડીમાં બબ્બે ચાર ચાર માણસો સુખેથી રહી શકે છે. અમારા લુટારાના ટોળામાં લગભગ સાઠેક લુટારાઓ કામ કરે છે અને તેમાંના દરેક લુટારાને એક એક ઓરડી અલાયદી સોંપવામાં આવી છે. મારા ભાગમાં પણ એવો જ એક ઓરડી મળી છે. એ ઓરડીમાં જ હું તને રાખવા માગું છું. પણ પહેલ પહેલાં મારાથી તને આ સ્ત્રીના વેશમાં ત્યાં લઈ જઈ શકાય તેમ નથી. કારણ કે, દરરોજ રાત્રે અમારો સરદાર મોનાહાતિ દરેક ઓરડીની તપાસ કરવા તથા હાજરી લેવા આવે છે, એથી જો તને હિન્દુની સ્ત્રીને મારા ઘરમાં આવેલી જુએ તો તેથી મારાં સોએ વર્ષ પૂરાં થાય તેમ છે. માટે હું તને પુરુષનો પહેરવેશ પહેરાવીને હાલ તરત મારા તે ઓરડામાં રાખવા માગું છું. જો કદાચ મારો સરદાર આવીને તને કંઈ પણ પૂછે, તો તું ફક્ત એટલો જ જવાબ આપજે કે, હું આ સરદાર મહમ્મદના મિત્રનો પુત્ર છું અને કેટલાંક જરૂરી ધરકાર્મને લખને અહીં આવ્યો છું. એ સિવાય બીજું કંઈ પણ કહીશ નહિ. ત્યાર

પછી આપણને જ્યારે લાગ મળશે, ત્યારે આપણે એ ભોંયરામાંથી બીજો કોઈ સ્થળે ચાલ્યા જઈશું. ખુદની મહેરબાનીથી મેં મારી ઓરડીમાં ઓછામાં ઓછી બે અઢી હજાર મોહોરો એકઠી કરી છે, એનાથી આપણી આખી જિન્દગી સુખમાં વીતી શકે તેમ છે. પણ હા—એ ભોંયરામાં બહુ જ સંભાળીને જવાનું છે, વખતે ગફલત ન થઈ જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવાની છે. ” સરદાર મહમ્મદે મેનાના રૂપમાં મોહાંધ ચર્ચને પોતાનો બધો બંડો ફેડી દીધો અને દરેકે દરેક વાતથી મેનાને માહિતગાર કરી દીધી.

સરદારની આ બધી વાર્તાને બરાબર મનનપૂર્વક સાંભળીને મેનાએ કહ્યું કે:—“ સરદાર, એ વિષયમાં આપ કશી પણ ચિંતા કરશો નહિ. હું તમારા કહેવાથી એક ડગલું પણ આગળ બરીક નહિ. જ્યાં જીવ સટોસટની વાત ચાલતી હોય, ત્યાં ગફલત રખાતી હશે ખરી કે ? ” આમ કહીને તેણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું:—“ ઠીક છે, વખત આવવા દે, વખત આવ્યે હું તને આ કામાંધપણાની બરાબર મજા ચખાડી આપું છું. હાલ તરત તો તારી સાથે જ આવું છું અને પછી બતાવી આપું છું કે, બદલો લેવામાં આ નારી કેવી ભયંકર જુજંગિની જેવી હોય છે. ”

ત્યાર પછી મહમ્મદ તેને રસ્તો બતાવતો બતાવતો તે જંગલની એક ઘણી જ સાંકડી વાંકીચુંકી અને કાંટા કાંકરાવાળી મહી-માંથી મેનાને લઇને આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યો. મેના પણ તેની પાછળ પાછળ ચાલતી થઈ.

પ્રકરણ ૨ જી

—x—

માયા પ્રભાવ

—:—

રે ! જિન્દગી રસહીણી ! પછી જીવવું શું ?
 પાનાર જો ભ્રમ, પીનાર, પીવું પછી શું ?
 ના તો શું કાંઈ રમતે ચડ્યું દારૂ પીને ?
 ના ઐન્દ્રજલિક શું આ રમ્યું ગારુડીએ ?

ના, ના; પરંતુ અધી વ્યર્થ વિચારણા છે;
 ના પ્રેમી નાસ્તિક થયો ન કદાપિ યાશે,
 શંકા નથી, હતી નહીં, ન કદાપિ હોશે;
 છો હું મરું; નયન કાંઈ બલે ન લહોશે.

—*—

સાગર.

મહમ્મદ મેનાને લઇને જો જંગલમાં જતો હતો, તે જંગલ
 ધણું જ ભયંકર અને ઘટાદાર હતું કે, ધોળે દિવસે પણ તેમાંથી રસ્તો
 મેળવવો મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ હતો, પણ મહમ્મદ તો બીજી કોઈ
 દિશા તરફ ધ્યાન ન આપતાં સીધે સીધા મેનાને લઇને તે જંગલની
 ઘાટી ઘટાઓમાં જ દાખલ થયે જતો હતો. લગભગ બે ત્રણ માઈલ
 દૂર ગયા પછી તેણે મેનાને સંબોધીને કહ્યું કે;—“ મેના હવે બહુ જ
 સંભાળીને ચાલવાનું છે. અત્યારે આપણે જો માર્ગે જવાનું છે, તે
 માર્ગ ધણો જ વિકટ અને બિહામણો છે, તથા એટલો બધો સંકુ-
 ચિત છે કે, જો આપણે હવે અહીંથી નીચાં નમીને નહિ ચાલીએ

તો આ ઝાડોની ડાળીઓ તથા કાંટાઓથી આપણી પીઠ પણ ઊલાર્ધ જશે, માટે ખૂબ સાવચેતીથી મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવજો. દિવસ હિગતાં પહેલાં તો આપણે અમારા બેદી ભોંયરામાં દાખલ થઈ જવું જ જોઈશે, નહિતો મારો બધો ભેદ ફટી જશે. ”

“ એ બાબતમાં તમે નિશ્ચિંત રહો, હું તમારી પાછળ પાછળ ચાલી આવું છું. હું ધારું છું કે, સૂર્યોદય થતાં પહેલાં તો આપણે ઘણી જ ખુશીની સાથે ત્યાં પહોંચી જઈશું. પણ તમે મને જે ભોંયરામાં લઈ જવા માગો છો, તે ભોંયર કેટલુંક લાંબું છે. વાર ? વળી તેમાં કેવા પ્રકારની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે ? ” મેનાએ પૂછ્યું.

“ એ ભોંયર લગભગ સોળેક ગાઉ લાંબું છે અને તેમાં ઠેકઠેકાણે બંગલા બંધાવવામાં આવ્યા છે. આ જંગલમાંથી એ ભોંયરાની શરૂઆત થાય છે અને તે ઠેક બૂપણાનગરી સુધી લંબાયલું છે. બૂપણાનગરીની મધુમતી નદીના કિનારે એક ગુપ્ત સ્થાનમાંથી એમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. પણ એ રસ્તેથી અમારા સરદાર સિવાય બીજું કોઈ પણ આવી શકતું નથી. બીજાઓને માટે એ રસ્તેથી ચાલવાની સખ્ત મના કરવામાં આવી છે. પણ હવે, એ બધી બીના હમણાં જ તારા જાણવામાં આવી જશે. હવે વિલંબ કર્યા વિના તું મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. ” મહમ્મદે કહ્યું.

આમ કહીને મહમ્મદ મેના સહિત ત્યાંથી સહજ આગળ ચાલ્યો, એટલે એક ધનધોર ઘટાદાર ઝાડી આવી લાગી. એ ઝાડી એટલી બધી સાંકડી હતી કે, તેમાં સહજમાં કોઈનાથી પ્રવેશ કરી શકાય તેમ નહોતું. ચારે તરફ નાના નાના કાંટા વાળા ઊડવાઓ તથા ફૂલવાળા બાવળનાં મોટાં મોટાં ઝાડો આવેલાં હતાં. અંધકારની તો કાંઈ હદ જ નહોતી. શિયાળવાં આદિ જનવરો હૃદયભેદક

અવાળો કરી મનુષ્યના મનને બચબીત બનાવી રહ્યા હતાં. આ બધું જોઈને મેના ડરી ગઈ. તેણે બૂમ પાડી કહ્યું:—“ સરંદાર ! હવે મારાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાશે નહિ. આ વિકટ વનની વિકટતા જોઈને મારું તો કાળજીનું જ કંપી ઉઠે છે. આવી સાંકડી ઝાડીમાં મારાથી શી રીતે દાખલ થઈ શકાશે ? હાય ! હાય ! આટલામાં જો કોઈ વાઘ કે વરૂ છૂપાયાં હશે તો આપણને ફાડી ખાશે. હું તો તમારી સાથે આવી શકીશ નહિ. મેં મારી આખી જિન્દગીમાં આવું બિહામણું સ્થાન જોયું જ નથી. હદ છે તમારા હૈયાને કે તમને જરાય ધારતી પણ લાગતી નથી. ”

“ મેના ! આમ બચબીત કેમ બની જાય છે ! મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. જ્યાં સૂંધી હું તારી સાથે છું, ત્યાં સૂંધી તને કશી પણ ધન આવે તેમ નથી. જ્યારે હું તને વાઘના મ્હોંમાંથી બચાવી શક્યો છું, ત્યારે આ સાધારણ શિયાળવાં શું કરી શકવાનાં છે ? આ આખું જંગલ મારા પગ તળે હજારોવાર આવી ગયું છે, અહીંની દરેકે દરેક જગાં મારા જાણવામાં છે, માટે તું કોઈ પણ જાતનો ડર રાખ્યા વિના મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ. ” સરંદાર મહમ્મદે કહ્યું.

“ પણ આ ઝાડીમાં આપણે શી રીતે પેસી શકીશું વારૂ ? ” મેનાએ પૂછ્યું.

“ એ બધું હું તને હમણાં જ બતાવું છું. ” આમ કહીને મહમ્મદે તે બચકર જંગલની ઝાડો પાસે આવીને એક કળવતી પત્થરની સિલાને કાંઈક કળ કરીને દૂર ખસેડી દીધી એ સિલાખનઘોર ધટાવાળાં વૃક્ષોના નીચેના ભાગમાં આવેલી હતી અને તે એવી ખૂ-

ખીથી ગોઠવવામાં આવી હતી કે, કાંઈ અનુભવા માણસને તેના અસ્તિત્વની કશી ખબર પણ પડી શકે તેમ નહોતું. શિલાપર ખાસ ઉગેલું દેખાઈ આવતું હતું અને તેથી એવો જ ભાસ થઈ આવતો હતો કે, જાણે તે જમીન જેવી સપાટ જમીન જ છે. શિલા ઉથલાવીને મહમ્મદે તેમાંની એક સાંકડી સુરંગમાં દાખલ થવાની સૂચના આપી. પણ મેના બ્હીકની મારી કંપી ઉઠી અને તેણે તેમાં પ્રવેશ કરવાની ચોકખી ના પાડી.

એ જોઈને મહમ્મદે કહ્યું કે, “ગભરાવાનું કાંઈ કારણ નથી. તું આ સુરંગમાં દાખલ થા, એટલે તને એક મોટો ચમૂતરો મળી આવશે અને સાંથી તેમાં ગયા પછી તને કશી પણ ધન આવશે નહિ.”

મેના મહમ્મદના આગ્રહને જોઈને તે સુરંગમાં દાખલ થઈ, મહમ્મદ પણ પાછળથી તે સુરંગમાં ખેડો અને તેણે તે સુરંગના મોં પર પાછો એવી ખૂખીથી પથર ગોઠવી દીધા કે, હવે તેમનો તેમ ગોઠવાઈ ગયો. ત્યાર પછી તેણે સુરંગમાં આવી પોતાના ગજવામાંથી

ચક્રમક તથા પોલાદ કાઢીને અગ્નિ સળગાવ્યો અને એ અગ્નિથી ચમૂતરા પર ગોઠવેલા એક ગોખલામાંથી તેણે એક મશાલ ઉપાડીને પ્રકટાવી. મશાલ સળગવાથી એ ધોર અંધારી સુરંગમાં સહજ ઉજાસ થયો. એ જોઈને મેના બહુ જ અનુચિત થઈ. તેણે અનુચિતથી પૂછ્યું કે:—“આ બધી મશાલોનો આ સ્થળે કાણે સંગ્રહ કરી રાખ્યો છે ? હવે આપણે અહીંથી કેટલેક દૂર જવાનું છે ?”

“એ બધા સંગ્રહ અમારા લોકોએ જ કરી રાખ્યો છે. અમારે કશી બડીએ ક્યાં જવું પડશે, એનો કશો પણ નિશ્ચય રહેતો નથી. બહુવાર અમેને આ રસ્તે આવવું જવું પડે છે. એટલે અમે લોકોએ આ મશાલોનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો છે. હવે આપણે

અહીંથી હજી પાંચેક માઇલ દૂર જવું પડશે. આપણે લગભગ એ એક માઇલ સૂધી તો આવી સાંકડી ગલીમાં જ ચાલવું પડશે અને ત્યાર પછી એક ધોરી રસ્તો આવશે. એ રસ્તાપર રાત્રિ દિવસ દીવા બળ્યા કરે છે અને ઠોકઠોકણે પહેરીઓ પહેરો ભરી રહ્યા છે. ટુંકામાં કહેવામાં આવે તો આ ભોંયર એક નાના સૂતા શહેર જેવું જ છે. આ ભોંયરામાં મોટા મોટા ચાર કૂવાઓ તથા એ સરોવરો છે એ સર્વનું પાણી એટલું બધું સ્વચ્છ અને મીઠું રહે છે કે જેનાથી અમને પાણીની જરાપણુ અગવડ પડતી નથી. તે ઉપરાંત ત્રણ ચાર મોટા મોટા બગીચાઓ આવેલા છે. એ બગીચામાં સહુથી સુંદર બગીચો અમારા સરદારનો છે. એમાં મેના, કાયલ, પેપટ, પપૈયા, વગેરે તરેહ તરેહનાં પક્ષિયો પોતાના મધુર સ્વરથી મંજુલ ગાનો ગાયા કરે છે. ગુલાબ, ચંપા, કેવડા વગેરે દરેક જાતનાં એટલાં બધાં ફૂલો એ બગીચામાં પેદા થાય છે કે, જેને લીધે આસપાસની બધી જગાઓ મહેકી જાય છે. સરોવરની ચારે બાજુએ અમારા સરદારનો બગીચો આવેલો છે અને બીજાના છેડાપર અમારા સરદારનો એક મોટો મહેલ આવેલો છે, એ મહેલની નીચે આવાંને આવાં બીજાં સાત ભોંયરાંઓ છે અને તેમાંના દરેક ભોંયરામાં જૂદી જૂદી ગોઠવણો કરવામાં આવી છે. પહેલા ભોંયરામાં સરદારના મહાલયનું રક્ષણ કરનારા પચાસ હથિયારબંધ પ્રહરીઓ રાત્રિ દિવસ વારા ફરતી ઉઘાડી તલ્વારો લઇને ઉભા રહે છે, બીજા ભોંયરામાં સરદારની ઉપપત્નીઓની સેવા બજાવનારી દાસીઓ અને પરિચારિકાઓ રહે છે. એ દાસીઓમાં પચાસ હિન્દુ, વીસ મુસલમાન અને ત્રણ હબસણો છે; તેઓમાંથી પણ અર્ધા સંખ્યા તેની ઉપપત્નીઓનો રાત્રિ દિવસ પહેરો ભરે છે. ત્રીજા ભોંયરામાં સરદારની ખાસ બહાલામાં બહાલી

પાનીઓનો પહેરો ભરનારી વીસ સ્ત્રીઓ રહે છે અને ચોથા ભોંયરામાં સરદારની તે ચાર અતિ સુંદરી શિરોમણિ પત્નીઓ રહે છે. પાંચમા ભોંયરામાં લૂટફાટ કરવાનાં હથિયારો તથા બીજાં સાધનો રાખવામાં આવ્યાં છે. છઠ્ઠામાં પોશાક તથા અનાજના મોટા મોટા ભંડારો ભરેલા છે અને સાતમા ભોંયરામાં સરદારનો ખજાનો રહે છે. આ ખજાનાની રક્ષા માટે રાત્રિ દિવસ દસ પહેરેગીરો ઉઘાડી તસ્વારે પહેરો ભર્યા કરે છે. એ ઉપરાંત અમારા બધાને રહેવા માટે જો ઓરડીઓ આપી છે, તે બાબતમાં હું તને બધી બીના પહેલેથી જ જણાવી ચૂક્યો છું. ” મહામહે તે બેઠા ભોંયરાનો બધો ભેદ કહી સંભળાવ્યો.

ત્યાર પછી તે મેનાને લઇને તે સાંકડી સુરંગમાં ચાલવા લાગ્યો. મેના મશાલથી પડતા તેજની સહાયતાથી ધીમે ધીમે તેની પાછળ ચાલતી ચર્ષ. લગભગ ત્રણેક માઇલ દૂર ગયા પછી મેના બણી જ થાકી ગઇ, તેનામાં ચાલવાની શક્તિ પણ ન રહી. તેણે બણા જ મ-ભરાટની સાથે સરદારને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ સરદાર, હવે મારામાં ચાલવાની તાકાત રહી નથી. આજે ત્રણ દિવસની કંકડતી બૂખને લીધે મારો જીવ છેક સૂકાઈ ગયો છે. હવે જ્યાં સૂધી મને અનાજ નહિ મળે ત્યાં સૂધી મારાથી એક ડગલું પણ ચાલી શકાશે નહિ. બૂખ અને તરસને લીધે હું અત્યારે જહાવરી બની ગઇ છું. જો આટલામાં ક્યાંય પણ પાણી મળશે તો જ મારા જીવને કાંઈક સુખ મળશે. ”

“ મેના, હજી આપણે અર્ધે રસ્તે પણ આવ્યા નથી. અત્યારે આટલામુંથી પાણી કે ખાવાનું પણ મળી શકે તેમ નથી. હવે શો ઇલાજ કરવો ? મને તો કાંઈ પણ ગમ પડતી નથી. ”

“ સરદાર, ગભરાવાનું કાંઈ કારણ નથી; તમે અહીંથી તમારા મુકામપર જઈને મારા માટે થોડુંક કાચું ખાવાનું તથા પીવાનું પાણી લાવો. તમારા આવતાં સૂધી હું આ ભોંયરામાં જ બેસી રહીશ. તમે ખાવાનું લઈને પાછા આવશો, ત્યાં સૂધીમાં તો મને કાંઈક આરામ પણ મળી જશે. ત્યાર પછી જ્યારે તમે આવશો, ત્યારે હું તમારી સાથે ઘણી જ સહેલાઈથી આવી શકીશ. કેમ, મારો આ વિચાર તમને પસંદ પડે છે કે નહિ વાર ? ”

“ હા, પસંદ તો પડે છે, પણ આવા ધોર અંધારાવાળા ભોંયરામાં તને એકલી મૂકીને હું શી રીતે જઈ શકું વાર ? ” સરદાર મહમ્મદે સહજ શંકાશીલ થઈને પૂછ્યું.

“ એ વિષયમાં તમે જરાપણ ગભરાશો નહિ. મને આ ભોંયરામાં કાંઈનો પણ ભય લાગે તેમ નથી. ગમે તેમ તો પણ, હું એક રાજપૂત કન્યા છું, મારા પિતા આજ દિવસ સૂધી મોગલ શહેનશાહ શાહજહાંના લશ્કરમાં જ નોકરી કરતા હતા, હવે તેઓ વૃદ્ધ થવાથી ઘેર બેઠા છે. મારામાં પણ લશ્કરી લોહી જીછળી રહ્યું છે. વળી ને તમને મને અહીંથી ચાલી જવાનો ભય રહેતો હોય, તો તે ભયને પણ દૂર કરજો. કારણ કે, હું ક્યા રસ્તેથી ક્યાં આવી ચઢી છું, એનું પણ મને કશું જાન રહ્યું નથી. તેમજ તમે મને એવી ચોક્કસની લગાડી છે કે, હવે તમારો સાથ છોડીને મારી બીજો ક્યાંય પણ જવાની ઈચ્છા જ નથી. જાઓ, તમે હમણાંને હમણાં જ મારા માટે ખાવાનું તથા પાણી લઈને જલ્દી પાછા આવી પહોંચો. ” એનાએ મહમ્મદને ચઢાવીને કહ્યું. પ્રથમ તો મહમ્મદને એનામાં વચનો પર વિશ્વાસ આવ્યો નહિ, પણ જ્યારે તેણે ‘ મોહની લગાડી છે, ’

એવા શબ્દો મેનાના મુખમાંથી સાંભળ્યા ત્યારે તે પોતાના મનમાં જ પુલાઈને કહેવા લાગ્યો કે:—“બસ, ફત્તેહ, મનની મુરાદ આજે થઈ છે ફત્તેહ. હવે એનાપર વહેમ રાખવાની કશી જરૂર જ નથી. યાખુદા: કેવી ખૂબસૂરત નાજની આજે હાથ લાગી છે. ખ્વાયમાં પણ જોને મળવાનો ખ્યાલ નહોતો તે આજે અનાયાસ જ મળી આવી છે. વાહ પરિસ્તાનની પરી-દૂર ! તેં તો આજે મારા સીનાપર તારી તિરછી નિગાહ ફેંકીને કતલ કરી બતાવી છે. કોઈ શાયરે ખરેખર કહ્યું છે કે:—

“હજારોં ખ્વાહિશોં એસી કિ હર ખ્વાહિશ પેદમ નિકલે;
બહુત નિકલે મેરે અર્માન લેકિન ફિરબી કમ નિકલે;
મુહમ્મત મેં નહિ હૈ ફર્ક જોને ઔર મરનેકા
હસી કો દેખકર જોતે હૈ જિસ કાફિર પૈ દમ નિકલે;
કહાં દર્વાજા મૈખાનેકા ગાલિખ ઔર કહાં વાજજ;
પર ઇતના જાનતે હૈ કલ વહ જતા થા કિહમ નિકલે.”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરીને સરદાર મહમ્મદે મેનાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મેના, ત્યારે તું અહીંથી સહજ આમળ ચાલ, એટલે હું તને એક સહીસલામતી બરેલી જગાએ એસાડી દઉં કે જુદી પછી તને કોઈ પણ જાતનો બચ જ ન રહે. પણ હા-તેમ કરતાં પહેલાં તારે મને એક વચન આપવું પડશે.”

“શું વચન આપવું પડશે સરદાર ? તમે મારા તરફથી કેવા પ્રકારનું વચન મેળવવા માગો છો ? શું તમને મારાપર હજી પણ અણવિશ્વાસ જ આવે છે ?” મેનાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ના, મેના ! મને તારાપર અવિશ્વાસ આવતો નથી, પણ તેમ છતાં પણ પહેલેથી દરેક વાતને નક્કી કરી લેવાની ખાસ જરૂર

છે. હું તારી પાસેથી ફક્ત એટલું જ વચન માગું છું કે, મારા આવૃત્તા સૂધી તારે અહીં જ રહેવું પડશે. તારાથી અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ પાછળ ચાલી શકાશે નહિ, કહે, તારાથી મારી આ શર્ત્તને કબુલ રાખી શકાય તેમ છે ?”

“ઓહો ! એમાં તે શા મોટા મીર મારવાનો હતો, સરદાર ! મને તમારી એ શર્ત્ત એકવાર નહિ પણ સોવાર મંજુર છે.” આમ કહી સહજ હસીને એ પાપાત્માને પ્રતારણાના રૂપમાં ધકેલવાના ધરાદાથી મેનાએ ઉપરાસાપરી એ ચાર નયનકટાક્ષ ફેંક્યાં. બસ, પછી તો મહમ્મદ સાહેબના મનમાં જે આનંદ ઉભરાઈ આવ્યો, તેનું અમારાથી વર્ણન જ કરી શકાય તેમ નથી. તે મદિરાપાન કરી મસ્ત થયેલા માતંગની પેઠે ડાલતો ડાલતો કહેવાં લાગ્યો કે:—“આફરીન, આફરીન, દિલોબન, દિલરૂબા, મેના ! તારાપર આફરીન છું. હું નહોતો જાણતો કે તારી જીભમાં આવો અજબ જાદૂ ભરેલો છે તારા હૈયામાં ઇશ્કનો ખજાનો ભરેલો છે. જ્યારે તું જંગલમાં મને કઠોર શબ્દોનાં તીર મારી રહી હતી, ત્યારે મારા મનમાં એવો જ ખ્યાલ આવ્યો હતો કે, તું પ્રેમના માર્ગથી તદ્દન અજાણી હતી, પણ હવે જોઈ છું કે, એમાં તારો એક છુપો હેતુ જ સમાયેલો હતો. ઓળતિ સ્વાભાવિક જ કાંઈક શરમાળ હોય છે, એ શરમને લીધે જ તું મારી સાથે એવો વ્યવહાર ચલાવી રહી હતી. બસ, હવે મારો તારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બંધાઈ ગયો છે. હું હવે હમણાં જ તારા માટે ખાવાનું લઈને પાછો આવું છું. વળતી વેળાએ તો મારો પાણીદાર ઘોડો મારી સાથે આવવાથી મને આવવામાં વધારે વાર લાગશે નહિ. પણ હાલમારો આવતાં સૂધી તું બહુ જ સાવચેતીમાં રહેજે, કદાચ મારા કાઈ સોંપતીઓ આવી ચઢે તો તું આ ઝાડપર ચઢીને છુપાઈ જાજે.”

“સરદાર! એ બાબતમાં તમારે આ મેનાને કશું પણ શી-
ખવાડવું પડે તેમ નથી. હું તમારા સોબતીઓને પણ વેચીને પાણી
પાછ દઉં તેવી છું, એટલે એમના તરફની કશી બ્હીક જ રાખશો
નહિ. જાઓ, હવે ખાવાનું લઇને જલ્દી પાછા આવી પહોંચો. ”

“બહુ સારું, મેના, મારી મધુરી મેના! હવે મને તારામાં
કશો અવિશ્વાસ રહ્યો નથી. તું જેમ કહે તેમ કરવાને આ તારો
ગુલામ હશે પગે તૈયાર છે. ” આમ કહીને મહમ્મદ તરત જ
મેનાને માટે ખાવાનું લાવવાને ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેના જવા
પછી મેના પોતાના મનમાં જ વિચારવા લાગી કે:—“હાય! હું
કેવી અભાગણી છું. પરમાત્માએ જ્યારે મને બે લૂટારાઓના દિલમાં
દયા ઉપજાવીને મુક્ત કરાવી, ત્યારે વળી આ નવી જ બલા આવી
પડી. હું આ મુસલમાન સરદારના હાથમાંથી હવે મારા ધર્મને શી
રીતે બચાવી શકીશ. જો ભોગજોગે એ દુરાત્મા મારા ધર્મને બ્રષ્ટ
કરશે, તો મારાથી તેનો બચાવ પણ શી રીતે કરી શકાશે? આના
કરતાં તો હું લૂટારાઓની દેવીના યજ્ઞમાં બલિદાન રૂપે હોમાઇ ગઇ
હોતતો વધારે સારું થાત. પણ આ શયતાનના સપાટામાંથી હવે શી
રીતે છટકી શકીશ? હવે શો ઉપાય કરવો? જ્ઞાનો આશ્રય લેવો?”
આમ કહીને તે ઉંડા વિચારમાં પડી ગઇ. ધણીવાર સૂધી વિચાર
કર્યા પછી તેના મનમાં એકાએક એક નવીન ધલાજ સૂઝી આવ્યો.
તેણે ફરીવાર વિચાર્યું કે:—“મારા સાંભળવા મૂજબ એ લૂટારા-
ઓના સરદાર મોનાહાતિ ધણો જ દયાળુ છે અને શરણે ગયેલા
શત્રુઓપૂર પણ સ્નેહ દેખાડનારો છે. જો મારા સદ્બાગ્ય જોએ હું
તેને મળીને મારા દુઃખની બધી હકીકત કહી સંભળાવીશ, તો તે
મને જરૂર જીવનદાન આપ્યા વિના રહેશે નહિ. પણ હવે અહીંથી

તેની પાસે શી રીતે જવું ? તેની મુશ્કાકાત શી રીતે કરવી ? શિકર નહિ. કિસ્મતપર આધાર રાખી કર્મને હાથમાં ધારણ કરવાથી તે સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા અવશ્ય મારો બચાવ કરશે જ. ”

આમ વિચારીને તે અનંતનામી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી કહેવા લાગી કે:—“ હે અનાથોના નાથ ! નિરાધારના આધાર ! આવી આકૃતમાં સપડાયલી આ એક દીન અખળાપર દયા કરીને તું તેને એક પાપી પિશાચના પંજમાંથી બચાવજે. આર્યબાળાની લજ્જાની રક્ષા કરજે. તારા વિના અત્યારે મારો બીજો કોઈ પણ આધારજ નથી. ”

આ પ્રમાણે વિચાર તથા ઈશ્વર પ્રાર્થના કર્યા પછી મેના લ્યાંથી ઉડીને ધીમે ધીમે જે રસ્તેથી સરદાર મહમ્મદ ગયો હતો, તે રસ્તે ચાલવા લાગી. બચંકર અંધકારમાં તે મહમ્મદના શરીરને જોઈ શકતી નહોતી અને મહમ્મદ પણ તેને જોઈ શકતો નહોતો. કોઈ કોઈ વેળાએ મહમ્મદના પગલાંનો અવાજ તેના ડાકાને સંભળાતો, ત્યારે તે સહજ થડકીને ઉભી રહેતી તથા પાછી ચાલવા શ્રાગતી હતી. આ પ્રમાણે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ લગભગ બેએક માઇલ દૂર નીકળી પડ્યાં, એટલે તે ભોંયરામાં એક વિશાળ રસ્તો તેમના જોવામાં આવ્યો, તે રસ્તાપર વીસ વીસ પચીસ પચીસ વામના અંતરપર દીપકો સળગી રહ્યા હતા અને દરેક દીવાના થાંભલા પાસે એકેક પહેરેગીર ઉઘાડી તદ્વાર લઘ પહેરો ભરી રહ્યા હતા, એ જોઈને મેનાના નનમાં બચ ઉપજવા લાગ્યો. તે જ રસ્તાપરના દીવાના પહેલા થાંભલાની લગભગ પચાસેક હાથપર દૂર આવેલા એક અંધારાવાળા ઘટાદાર વૃક્ષની છાયાતળે ઉભી રહી અને ત્યાં ઉભી ઉભી સરદાર મહમ્મદ તરફ જોવા લાગી. તેણે જાયું કે, સરદાર આમળ પાછળ ક્યાંય પણ નજર ન દોડાવતાં આસબર તે ધોરી

રસ્તુપર દોડતો દોડતો પોતાના ધર તરફ જઈ રહ્યો હતો, એવામાં પહેલા ચાંલલાના પ્રહરીએ તેને અટકાવીને કાંધક સવાલ પૂછ્યો હોય, એવા મેનાના મનમાં ઝાંખો ભાસ થયો. એ જોઈને તે મનમાં મનમાં જ ભય પામીને વિચારવા લાગી કે:—“ જો કદાચ હું આ રસ્તેથી જનશ અને પહેરેગીરો મને અટકાવીને સરદારની પેઠે કાંધક સવાલ પૂછશે તથા મારી ઓળખાણ માગશે, તો હું તેમને શો જવાબ આપીશ ? ” તે હજી આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એવામાં તો સરદાર મહમ્મદ પહેરેગીરના સવાલનો કાંધક જવાબ આપીને ત્યાંથી આગળ દોડતો જણાયો. થોડીવારમાં તેને પાછો બીજા એક પ્રહરીએ અટકાવ્યો અને પહેલા પ્રહરીની પેઠે જ સવાલ પૂછ્યો. મહમ્મદ તેનો પણ જવાબ આપીને આગળ દોડવા માંડ્યો.

આ બધું જોઈને મેના ગુંચવણમાં આવી પડી. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ હવે શો ઈલાજ કરવો ? આ રાક્ષસ જેવા પ્રહરીઓને શો જવાબ આપવો ? હાલ તરત તો આ વૃક્ષપર ચઢી છુપાઈ રહેવામાં જ માફ દિત સમાયલું છે. જ્યારે સરદાર મહમ્મદ મારા માટે ખાવાનું લઈને પાછો ફરશે, ત્યાર પછી જ હું અહીંથી આગળ વધીશ અને વીર લૂટારા મેનાહાતિની મુલાકાત કરીશ. પણ તેને હું મારો પરિચય શી રીતે આપીશ ? એ બાબતમાં ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણજ નથી. કારણ કે:—

“મનહરણ કરતી માનિની, માનવ તણાં વાચા થકી;

લોભાવતી લટકાં થકી શંકા નહિ એમાં નકી;

યુક્તિ પ્રયુક્તિ આદરીને કાર્ય માફે હું કરું;

ચિંતા સમી ચિંતા તણી હું આમને શાને ધરું ? ”

• આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે તે વૃક્ષપર ચઢીને તેની બટા-દારા શાખામાં છુપાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૩ જી

બયંકર બાલિદાન

પાપી જીમર જખ્ખી થયું પણ ખૂન કાં ટપકે નહિ !
 રોતો સદા પણ અશ્રુ ડેરં છુંદ કાં ટપકે નહિ !
 ખેંચાય નાડીને નસો કાં એક પણ છટકે નહિ !
 આ દેહનું ધડીઆળ ટકટક ચાલતું અટકે નહિ !

અરે કલિયુગની દુનિયા, સમજતી લેશ ના સાર;
 અખોધે ખાય અરબડીયાં, ચમત્કારે નમસ્કાર !
 હજારો દેવનાં દેરાં, સકળ પ્રેમે ન પુજાયે,
 પૂજારી હોય પાખંડી, ચમત્કારે નમસ્કાર !

મણિકાન્ત.

પ્રિય વાચક ! હવે તારે અનુમાનના અશ્વપર સ્વાર થઇને અમારી સાથે લુટારા સરદાર મોનાહાતિના બેદી ભોંયરામાં ત્યાંના બેદી બનાવોને જોવા માટે એકવાર અવશ્ય આવવું પડશે, કારણકે, તે વિના ત્યાંની બયંકરતાનો ખ્યાલ તારા મગજમાં આવી શકશે નહિ. જ્યાં કૂરતાનો નિવાસ છે, હિંસાનો વિસ્તાર છે, વૈરની મગનસ્પર્શો પ્રચંડ જ્વાળાઓ પ્રજ્વળી રહી છે, અનાચારનો અખાડો સ્થાપિત થયો છે, કાળોકર વર્તી રહ્યો છે, જીભરૂપ જલ્લાહ બયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો છે, પિશાચો અને પ્રેતો નરમાંસનું બલિદાન લેવાની આશ્ચાથી

હાજર રહ્યાં છે, તેવા એક અતિ ભીષણ સ્થાનનો આમેકુળ ચિત્તાર તો જીવતી આંખોને જ આવી શકે છે, નિર્જીવ લેખિનીથી તેનો રચ માત્ર પણ ભાસ કરાવી શકતો નથી. જગતમાં એવી એવી ભયંકર વ્યક્તિઓ, એવાં એવાં ભયંકર સ્થાનો અને એવાં એવાં જાલિમ ક્રમો જોવામાં આવે છે, કે જેનું નામ લેતાં પણ કાળજી કંપી ઉઠે છે અને હૃદય લપટા સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે. વિશ્વ વિવિધ વિચિત્રતાઓથી ભરેલું છે, કોઈ ખૂન કરવામાં, કોઈ કસાઈની ગરજ સારવામાં, કોઈ અનીતિની તદ્દવાર ચલાવવામાં, કોઈ કારસ્થાનની જાળ બિછાવવામાં તો કોઈ પાપને પ્રશ્રય આપવામાં મશગુલ રહે છે; ત્યારે કોઈ ધરાને સરા માનનારા, કાયાને સત્કર્મનું સાધન સમજનારા, મનુષ્યત્વને દેવત્વ સાધિત કરવાનું સાધન મણુનારા અને કોઈ ધર્મનો મર્મ જાણનારા, કર્તવ્યનો મહામંત્ર ગજવનારા મનુષ્યો પણ વિશ્વમાં અનેક જોવામાં આવે છે. એટલા માટે જ સંસારને કવિજનોએ વિચિત્રતાનાં વાસસ્થાનરૂપ માનેલો છે. રાજર્ષિ ભતૃહરિ તો સંસારને અસ્થિર અને અસ્થાયી કહીને એવો મનોહર ઉપદેશ આપે છે કે:—

રમ્યં હમ્યતલં ન કિં વંસતયે શ્રાવ્યં ન ગેયાદિકં

કિંવા પ્રાણસમાસમાગમસુખં નૈવાધિકં પ્રીતયે ।

કિંતૂદ્ધ્રાન્તપત્યતરૂપવનવ્યાલોલદીપાંકુર—

ચ્છાયાચશ્ચલમાકલય્ય સકલં સન્તો વનાન્તં ગતઃ ॥

અર્થાત:—“ રહેવાને માટે શું રમ્ય મંદિર નથી ? સાંભળવા યોગ્ય ગાયનાદિ પણ શું નથી ? અથવા તો પ્રાણ સમાણી નારી સુમાગમીનું સુખ પણ શું પ્રીતિને માટે અધિક નથી. સર્વે છે; પરંતુ તે સર્વ ઉદ્ધ્રાન્ત-ઉછળતા પતંગના પવનથી ચંચળ દીપકની છાયા

જેવું ચંચળ છે, એમ ધારીને જ સંતો વનમાં ગયા છે. ”

“ પંત્રિયાની પાંખોના પવનથી ડોલતી દીવાની જોત જોવાં જ ચંચળ સંસારનાં સુખ છે, એમ ધારીને સંત પુરૂષો વનમાં વસ્યા છે. રંગ મહેલ, ગાનતાન અને સમાજમ સુખ એ સર્વ છે, પણ તે ચંચળ છે અને માત્ર ઇશ્વરનું નામ એક જ અચળ છે. ”

પરંતુ એ સર્વ તત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરવાનો અમારો આ પુસ્તકનો વિષય ન હોવાથી અમે અમારા મૂળ વિષયપર આવીને વાર્તાના અનુસંધાનને આગળ લંબાવીશું.

આજે મોનાહાતિના ભોંયરામાં મહા હિતસવ ઉજવાતો હતો. ભોંયરાના એક વિશાળ વિભાગમાં વીરવર મોનાહાતિનો એક મોટા બંગલો આવેલો હતો, એ બંગલાની ચારે બાજુએ બગીચો હતો અને બગીચાની ચોમેર ફરતો એક મજબૂત પથ્થરનો કોટ હતો. આજે બંગલાના લાંબા-પહોળા આંગણમાં લગભગ પચાસ-સાઠ માણસોનું એક મોટું ટોળું એકઠું થયું હતું. તેઓ સર્વ મોનાહાતિના મદદગાર લૂટારાઓ જ હતા. તેઓ સર્વ ધણા જ ગભરાયલા દેખાતા હતા. તેમાંના એક લૂટારા સરદારે પોતાના બીજા બધા સોબતીઓને સંબોધીને પહાડી અવાજથી કહ્યું કે:—“ ભાઈઓ! એ તો તમે સર્વ સારી રીતે જાણો છો કે, આજે નવરાત્રિની આઠમ તો થઈ ચૂકી છે અને આવતી કાલે નવમીની રાત્રે આપણે દેવી કાળી કરાળીનો ભોગ આપવોજ જોઈશે. પણ એ પહેલાં આપણે જે જે તૈયારીઓ કરવાની છે, તેમાંની કશી પણ તૈયારી હજી સૂંધે આપણે કરી શક્યા નથી. આપણા ટોળાંમાંથી આજ પાંચ દિવસ થયાં દેશબાર લૂટારાઓને બલિદાન આપવા જેવી ત્રણ કુમારી કન્યાઓ,

એકસો આઠ મહિષ-પાડા, એકસો આઠ બકરાં અને યજ્ઞ કરાવનાર એક પુરોહિતને લાવવા માટે મોકલી આપ્યા છે, પણ તેમાંથી ફક્ત બેન્કુમારીકાઓ તથા પાડા-બકરાં સિવાય એક ત્રીજી કન્યા તથા પુરોહિત વગેરે હજી સૂધી હાજર થયાં નથી. હું નથી સમજી શકતો કે, આપણા સોબતીઓને આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો હશે ? હવે જો વધારે ઢીલ થશે અને આજે જો તેઓ નહિ આવી પહોંચે તો આપણી બધી બાજી બગડી જશે. દેવી ભવાનીનો ક્રોધ થશે અને આપણું સત્યાનાથ જશે. ”

આ સાંભળીને તેને ટેકા આપતાં બીજા એક સરદારે કહ્યું કે:—
“ હું નથી સમજી શકતો કે, આપણા સોબતીઓ શા કારણથી આટલા બધા મોડા થયા છે ? શું કદાચ તેઓએ કાંઈ પણ ઠેકાણે લૂટ કરીને તે લૂટને આપણાથી છુપાવીને હજમ કરવાનો ઇરાદો તો નહિ કર્યો હોય ! તેઓ જંગી લુટમાં મળેલી મોટી ઢોલત લખને પોતાના દેશમાં તો નહિ ચાલ્યા ગયા હોય ? હા-હા-મને તો એમાં કાંઈક ભેદ જ સમાયલો જણાય છે. જો તેમ જ હશે, તો માતા મહાકાળીના ક્રોધમાંથી આપણો કાંઈ પણ રીતે બચાવ થઈ શકશે નહિ. મામલો કાંઈક અજબ રંગપર આવી ગયેલો જણાઈ આવે છે. ”

“ ત્યારે હવે આપણે આ વાર્તા આપણા મુખ્ય સરદારને પણ જણાવવી જોઈએ. કારણ કે, જો પહેલેથી આપણે તેમને આ વાત નહિ જણાવીએ, તો તેનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે અને આપણને સર્વને કેવી સખ સજા ભોગવવી પડશે, એનો તો મારાથી કશો વિચાર પણ કરી શકાતો નથી. ” ત્રીજા એક લૂટારા સરદારે પોતાનો મત જાહેર કર્યો.

એવામાં સરદાર મોનાહાતિ મહાલયમાંથી બહાર નીકળીને તેમની

સર્વની સમીપમાં આવીને ઉભો રહ્યો. તે અત્યારે આ સર્વ લૂટારા-ઓને એકઠા મળેલા જોઈને અનન્ય થયો તેણે તેમાંના એક વડા સરદારને સંબોધીને કહ્યું કે:—“કેમ જાલિમસિંહ ! અત્યારે તમે સર્વેએ અહીં આવીને આવો ખળભળાટ શા કારણથી મચાવી મૂક્યો છે ? શું આપણા ટોળાંના કોઈ માણસો મોગલ સિપાહીઓના હાથમાં તો નથી પડ્યા ને ?”

જાલિમસિંહે જવાબ આપ્યો:—“જી, ના, નામદાર ! ઇશ્વર-કૃપાથી એવું કશું પણ બન્યું નથી. પણ આવતી કાલે બલિદાનનો દિવસ હોવા છતાં, બલિદાનનાં સાધનો માટે જે લોકોને મોકલવામાં આવ્યા હતા, તેમાંના ત્રણ ચાર માણસો હજી સુધી સાધનો લઈને પાછા ફર્યા નથી, એથી અમારા સર્વના મનમાં ધણી જ દહેશત થવા લાગી છે કે, જે આવતી કાલે માતા કાલિકાનો યજ્ઞ કરી ગયે વરસે જે બલિદાન આપવાની આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે બલિદાન નહિ અપાય, તો તેથી માતાના ક્રોધનો પાર રહેશે નહિ અને તે સાથે તેનું પરિણામ એવું વિકટ આવશે કે, તે આપણાથી સહી શકશે નહિ. આ સર્વ કારણોથીજ અમે અત્યારે અહીં એકઠા થયા છીએ અને હવે એ બાબતમાં શું કરવું એની આપ નામદાર પાસેથી યોગ્ય સલાહ લેવા ધારીએ છીએ.”

મોનાહાતિએ આતુરતાથી પૂછ્યું કે:—“હવે બલિદાનનાં ક્યાં સાધનો લાવવાનાં બાકી રહ્યાં છે, અને એ સાધનો લાવવા માટે કોને મોકલવામાં આવ્યા છે વાર ?”

જાલિમસિંહે જવાબ આપ્યો કે:—“નામદાર ! હજી યજ્ઞ કરાવનાર પુરોહિતનો કરો પણ પત્તો જ નથી. વળી મઘ સાલ આપે મુરત બંદરપર મોઢી લૂટ કરતી વેળાએ દેવીને જે ત્રણ કુમારિકા-

ઓનું તથા એકસોઆઠ પાડા અને એકસોઆઠ બકરાનું બલિદાન આપવાની ટેક લીધી હતી; તેમાંની એક કન્યા પણ હજી સુધી આવી નથી. અમોએ ચાર ચાર જણાઓનાં ત્રણ ટોળાંને એ બધાં સાધનો લાવવા માટે મોકલ્યા હતા, તેમાંનાં બે ટોળાં કહેલાં સાધનો લઇને આવી પહોંચ્યાં છે, પણ એક ટોળું હજી સુધી આવ્યું નથી. એ ટોળાંની તપાસ કરવા માટે સરદાર મહમ્મદને પણ ગઇ કાલે રાત્રે મોકલવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેનો પણ હજી સુધી કશો પત્તો જ નથી. પ્રભુ ! મામલો કાંઇક બેદબરેલો જણાય છે. જો આજ સવાર સુધીમાં એ લોકો કહેલાં સાધનો લઇને નહિ આવી પહોંચે. તો બધી બાજી બગડી જશે.”

જાલિમસિંહની આવી વાત સાંભળીને મોનાહાતિ કાંઇક વિચારમાં પડી ગયો. ધણીવાર સુધી વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું કે:— “કદાચ એક કન્યા નહિ આવે, તો બાકીની બે કન્યાઓના બલિદાનથી પણ ચાલી શકશે, પરંતુ પુરોહિત વિના ચાલી શકશે નહિ. માટે જાઓ, આજે રાત્રેને રાત્રે આજીબાજીના કાઠ ગામમાંથી એક બ્રાહ્મણને તથા બે તો બીજા કાંઇ કુમારિકાને પકડી લાવો, જેને, આ કામમાં જરા પણ ઢીલ ન થાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. હવે જો સરદાર મહમ્મદ તથા બાકીના ચાર લૂટારાઓ અહીં આવે તો, તેમને તરત જ મારી પાસે મોકલી આપજો હું તેમને તેમના પ્રમાણુનું પૂરતું ફળ ચખાડી આપીશ.”

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી, એવામાં બે બજવાન લૂટારાઓ એક ગાંસડોને માથાપર લઇને તેમની પાસે આવી પહોંચ્યા. એ જોઇને જાલિમસિંહે કહ્યું કે:—કેમ, દેશરીસિંહ ! તમને આવતાં આટલી બધી ઢીલ કેમ થઇ ? તમારી સાથેના તમારા બીજા બે

સોબતીઓ ક્યાં છે ? તમને જે કન્યા તથા પુરોહિતને લાવવા માટે મોકલ્યા હતા, તેમાંનું કોઈ પણ તમારી સાથે કેમ જણાતું નથી ?”

કેશરીસિંહે જવાબ આપ્યો:—“કેમ, નામદાર, આવો અન્ય-યથી ભરેલો સવાલ કેમ પૂછો છો ? બૂધજ્ઞાનગરીમાંથી રામચરણ નામના એક વૃદ્ધ પુરુષની કન્યા મેનાને અમોએ અમારા સોબતીઓ સાથે ક્યારનીએ મોકલી આપી છે, શું તેઓ હજી સુધી તેને લઈને અહીં નથી આવ્યા ? અમો એક બ્રાહ્મણની શોધમાં આખા શહેરમાં રજળી રજળીને થાકી ગયા અને લગભગ બે દિવસ વીતી ગયા છતાં, તેનો કશો પતો જ મળી શક્યો નહિ, છેવટે બૂધજ્ઞાનગરીની પાડ-શાળાના પંડિતને બેહોશીની દવા સુંઘાડીને બળાત્કારે અમો અત્યારે અહિં લઈ આવ્યા છીએ. જુઓ, આ ગાંસડી તેની જ છે. એ પંડિત મહા પ્રવીણ અને બુદ્ધિમાન છે, એવું સાંભળવાથી અમો તેને જ ઉપાડી લાવ્યા છીએ. પણ અમને ઘણી અન્યયથી થાય છે કે, અમારા સોબતીઓ એ કન્યાને લઈને ક્યાં ઉપડી ગયા હશે ?”

આ સાંભળીને મોનાહાતિ ગર્જના કરીને બોલી બેઠો કે:—

“ફિકર નહિ, પુરોહિત આવી ગયો છે અને બલિદાનનાં બીજાં બધાં સાધનો તૈયાર છે, તો આવતી કાલે સવારમાં જ યજ્ઞની બધી તૈયારી કરાવી દો. એક કન્યાના અભાવે યજ્ઞનું કામ અટકાવવાની કશી જરૂર નથી. મહાકાળી માતાની કૃપાથી એવી એક કન્યાને બદલે એકી સાથે પાંચ કન્યાઓનું બલિદાન આપીને આપણે તેને તૃપ્ત કરીશું; એટલે તેનો કોપ થવાનો કશો પણ ભય જ રહેશે નહિ. પણ હા, જે લોકો એ કન્યાને ઉપાડીને આલ્યા બધા છે, તેઓ કોણ છે અને ક્યાંના વતની છે, તે મને જલદી જણાવો, એટલે તેમને માટે ઘટતાં પગલાં ભરવામાં આવે તથા તેમનાં મસ્તકને ધડથી વિખૂટાં કરવાનો બંદોબસ્ત પણ કરી શકાય.”

આથી સર્વ લૂટારાઓ કંપી ગયા. સરદાર જલિમસિંહે બધા લૂટારાઓની હાજરી લઇ તપાસ કરી તો તેમાંના ત્રણ જણ ગેરહાજર રહેલા જણાયા. એ જોઇને તેણે મોનાહાતિને સંબોધીને કહ્યું કે:— ગરીબ પરવર ! સરદાર મમમદ અને ગુજરાત દેશના ‘કાળૂ’ તથા ‘મોતી’ નામના બે લૂટારાઓ એ કન્યાને લઇને છટકી ગયા હોય એમ જણાઇ આવે છે. બાકીના બીજા બધા લૂટારાઓ અહીં હાજર છે. હવે એ ત્રણે જણાઓને શી સજા ફરમાવવાની આપ નામદારની આજ્ઞા છે વાર ?”

મોનાહાતિએ કોઇપણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના જ હુકમ ફરમાવ્યો કે:—“ જે નિમકહરામ કૂતરાઓએ મારી સાથે દગાની બાજી ચલાવી છે, મારા યજ્ઞના કામમાં વિદ્ધ નાખવાની કોશિશ કરી છે અને મારા કામમાં બેદરકારી દેખાડી છે, તેવા ચંડાળોનાં હું હવે મ્હોં પણ જેવા માગતો નથી. હું તમો સર્વને સખ્ત આજ્ઞા ફરમાવું છું કે, તમારામાંના જે કોઇના હાથમાં એ પાપાત્માઓ આવે તો તેનાં કપાયલાં માથાં લાવીને મારી પાસે રજૂ કરો. મને જે કોઇ એ દગાખાજોનાં માથાં લાવી આપશે, તેને હું દરેક માથાં દીઠ એક સો સોનામોહોરો બક્ષિસ આપીશ અને મારા સ્નેહનો અધિકારી બનાવીશ. ”

“ પણ—નામદાર, કદાચ એમના શિરપર કાંઈક આફત આવી પડી હશે, તેથી જ તેમના આવવામાં વિલંબ થયો હશે, નહિ તો તેમનાથી એવું સાહસ થઇ શકેજ નહિ. ” એક લૂટારાએ કહ્યું.

“ હા પ્રજા, તેમ જ થયું હશે. મને તો લાગે છે કે, તેમના બિચારાઓનાપર કાંઈક આફત આવી પડી હશે, તેથી જ તેઓ તે કન્યાને લઇને વેળાસર આવી શક્યા નહિ હોય. ” બીજા એક લૂટારા-

રાએ પહેલા લૂટારાના કહેવાને ટેકા આપીને કહ્યું.

“તેના વિચાર તમારે કરવાનો નથી. હું મારી જવાબદારીને બહુ સારી રીતે જાણું છું. શું તમે મને બેવકૂફ ધારો છો ? આ વીર મોનાહાતિનું નામ સાંભળતાંની સાથે જ જ્યારે મોમલોનું સૈન્ય પણ કંપી જાય છે, ત્યારે બીજી કોની તાકાત છે કે, મોનાહાતિના માણસોપર કોઈ પણ જાતનો કોઈ બુદ્ધિમત્ત ગુજરી શકે ? એ બધાં જૂઠાં બહાનાં ચાલી શકે તેમ નથી. મારા બોલેલા વચનોને હું કદાપિ પાછાં ખેંચી લેતો નથી. કારણ કે;

“આકાશમાં જાનુ અને વળી ચંદ્રની મતિ એક છે;
વીરો તથાં વચનો મહિં પણ એક એવી ટેક છે;
કમળો કદી પાપાણુની શિલા મહીં ઉગતાં નથી;
ત્યમ વીર નર પણ વાક્યથી પાછા કદી ડગતા નથી.
મેરુ સમા પહાડો કદી નિજ સ્થાનથી ચળતા નથી;
ત્યમ ધીર ને શૂરવીર પણ બોલ્યું કદી ગળતા નથી. ”

માટે જાઓ, હાલ તરત તો યજ્ઞની તૈયારી કરો અને યજ્ઞ પૂરો થયા પછી તેમનાં માર્ગાં લાવી માર્સ પાસે રજૂ કરો. જાઓ, મારી આજ્ઞા અજવવામાં વિલંબ ન થાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખજો ” આમ કહીને મોનાહાતિ પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો ગયો અને બીજા બધા લૂટારાઓ યજ્ઞની જૂદી જૂદી તૈયારીઓ કરવામાં ગુંથાઈ ગયા.

+ x x + x x +

બીજે દિવસે પ્રભાતથી જ યજ્ઞની તૈયારીઓ ઘણી જ ધામધુમથી થવા લાગી. મોટા મોટા યજ્ઞકુંડો બનાવી તેમાં ચંદનનાં લાકડાં ગોઠવવામાં આવ્યાં. ત્યાર પછી સર્વ લૂટારાઓ હાથમાં નાગી તસ્વાર

ધારણુ કરી, ઉઘાડા શરીરે અને ઉઘાડા માથે આવીને યજ્ઞની આસ-
પાસ ગોઠવેલા આસનોપર બેસી ગયા. પૂજારીને પણ મધ્યભાગમાં
ગોઠવી રાખેલા આસનપર લાવીને બેસાડવામાં આવ્યો. પરંતુ તે
વખતે તેનું આખું શરીર ચરચર કંપવા લાગ્યું. તેની આંખો લાલ-
ચોળ થઇ ગઇ. એવામાં બે લુટારાઓ બલિદાન માટે લાવેલી બે
કન્યાઓને તરેહ તરેહવારના સુંદર પોશાકોથી શણગારીને યજ્ઞકુંડની
પાસે લઇ આવ્યા. સર્વ લુટારાઓ પોતાના વીર સરદાર મોનાહાતિના
આવવાની વાટ જોવા લાગ્યા. થોડીવારમાં જ પૂજના વચ્ચે પરિધાન
કરી વીરવર મોનાહાતિ પોતાની પત્ની સહિત પૂજના આસનપર આવી
બેઠો. તેને આવેલો જોઇને સખળા સરદારોએ તેને ઉઠીને પ્રણામ
કર્તા. આસનપર બેઠો પછી મોનાહાતિએ મંબીર અવાજથી કહ્યું
કે:—“કેમ, હજી સૂધી યજ્ઞની તૈયારી કેમ કરવામાં આવી નથી ?
યજ્ઞકુંડમાં અગ્નિ શા કારણથી પ્રજ્જળાવવામાં નથી આવી ? યજ્ઞમાં
ઘી હોમવાનું તથા બીજી આકૃતિ આપવાનું કામ શા માટે શરૂ કર-
વામાં આવ્યું નથી ? ”

સરદાર બલિમસિંહે ઉઠીને પ્રણામ કર્યા પછી અદ્યપ્તની સાથે
કહ્યું કે:—“સરદાર, અમેએ તો માતા કલિકાની મૂર્તિ પધરાવી,
ઘી તથા હોમનાં અને બલિદાનનાં બધાં સાધનો ક્યારનાંય તૈયાર
કરી અહીં રજૂ કરી દીધાં છે; પરંતુ આ હઠવાદી પુરોહિત બારી
હઠ જારીને બેઠો છે અને તે કેમે કરીને યજ્ઞની શરૂઆત
કરાવતો નથી. ”

“કેમ, પૂજનો પ્રારંભ કરવામાં પુરોહિતને શા વાધો છે ? શું
તેને કાંઇ દક્ષિણા ઓછી પડે છે ? જો તેમ જ હોય તો તેને મ્હોંએ
માગી દક્ષિણા આપીને પણ યજ્ઞનું કામ જલ્દી શરૂ કરાવો. પ્રભા-

તનું એક ચોધડીયું તો વીતી ગયું છે, હવે તમે લોકો વિના કારણ ક્યાં સૂધી વિલંબ ક્યાં કરશો ? જલ્દાથી તમે આ પાડા તથા બકરાંને જલ્દી હલાવી નાખો અને માતા કલિકાના બલિદાન માટે તેનાં રુધિર-માંસની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરો. ” સરદાર મોનાહાતિએ આજ્ઞા આપી.

“ નામદાર સરદાર બહાદુર ! પુરોહિતને દક્ષિણાની બાબતમાં કશો પણ વાંધો નથી. અમોએ તેને મ્હોં માગી દક્ષિણા આપવાનું કબૂલ કર્યું છે, પણ તેમ છતાં પણ તે મજા કરાવવાની ચોકખી ના પાડે છે. ” સરદાર જલિમસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ કેમ, મહારાજ ! ત્યારે હવે તમે પૂજની શરૂઆત શા માટે નથી કરાવતા ? શું તમો અમારા તરફથી દક્ષિણા ઉપરાંત બીજું કંઈ પણ વિશેષ મેળવવાની ઈચ્છા ધરાવો છો ? તમારા મનમાં જે કંઈ હોય, તે જલ્દી જણાવો. વિલંબ ન કરો. ”

“ ના, સરદાર, હું તમારી દક્ષિણા તો શું પણ તમારી એક પાઈ પણ મેળવવા ઈચ્છતો નથી. પ્રભુના પ્રતાપથી મારો ભંડાર ધન-દૌલતથી ભરપૂર છે. ” પુરોહિતે કહ્યું.

“ તો પછી તમને બીજી શી અંડચણ છે વાં ? ” સરદાર મોનાહાતિએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ અંડચણ ? અંડચણ ઘણી જ ભયંકર છે ? પૈસા જેવી તુચ્છ વસ્તુની ખાતર હું આ ધોરતમ પાપમાં સમ્મત થવા ઇચ્છતો નથી. શું તમારી દેવી એવી રાક્ષસી છે કે, જે એકી સાથે એકસો આઠ બકરાં, એકસો આઠ પાડા અને બે કન્યાઓ મળીને એકી સાથે બસોને અદ્ધર જીવોનું બલિદાન લેનારી છે ? તેના દિલમાં શું દયાનો અંશ માત્ર પણ નથી ? શું તેનું હૃદય પાષાણનું છે ?

તેનામાં પોતાના સંતાનો પતિ પશુ વાત્સલ્ય નથી ? ના—ના, તે જગતની જનની તો ધણી જ દયાળુ છે, તેનું દિલ દયાથી ભરેલું છે. આ સર્વ તમારા જેવા સ્વાર્થ સાધુ બકતોના ધર્તીગતું જ પરિણામ છે. જગતને જીવન આપનારી, સુધાનો વરસાદ વરસાવનારી મહાદેવી, તમારા જેવાઓના બલિદાનની અથવા લોહીની તરસી નથી. શું તમે એકી સાથે આટલા બધા જીવોની કતલ કરવા માગો છો. પશુ હત્યાથી તમારી વાસના તૃપ્ત નથી થતી કે, છેવટે મનુષ્ય હત્યા, અરે સ્ત્રી હત્યા અને આજહત્યાનું પાપ કરવાને તમે તૈયાર થયા છો, એક બ્રાહ્મણના હાથથી આવા પાપને પ્રતિષ્ઠિત કરાવવા માગો છો ? મારાથી તેમ કદાપિ બની શકશે નહિ. ” પુરોહિતે દઢતાથી જવાબ આપી કહેવા માંડ્યું કે:—“ કદાચ તમે જગતના જીવોના લોહીના તરસ્યા હશે, પરંતુ હું તો સમસ્ત જગતને સમાન માનનારો છું. મારા મનમાં એવી કોઈ હિંસા કે કુટિલતા છે જ નહિ. મારું હૃદય આવા પાપજનક કામમાં હાથ નાખી શકે તેમ નથી તે નથી જ.

“ બની જલ્લાહ બલિમ હું ભયંકર પાપ કાં ધારું ?

વિદારી વક્ષ જીવોનાં નહિ હું આ જીવો મારું;

નથી એ રીત માનવની, પશુ વ્યવહાર છે સધળો;

જગતના ન્યાય ન્યારાથી બધો ઇન્સાફ છે અજળો;

તને છો પાપના સાથી, ચલાવો પાપનો મારો;

તનય હું વિપ્રનો તેથી નહિ એ ધર્મ છે મારો. ”

“ મહારાજ ! એ પાપ કે પુણ્ય અથવા ઇન્સાફ કે ઝેરઘ-ન્સાફને વિચાર તમારે કરવાનો નથી, તમારે તો ફક્ત અમારો હુકમ જ અનુવવાનો છે. ” મોનાહાતિએ સહજ સ્વીકારીને ગંભીર અવાજથી કહ્યું:—“ જો એક હુકમને નહિ અનુવો તો તેનું પરિણામ

શું આવશે, એ તમે જાણો છો ખરા કે ? મારા હુકમનું અપમાન કરનારને હું દુનિયામાંથી નાબૂદ કરનાર છું, મારા મનની મુરદને હું ગમે તે રીતે ખર લાવનાર છું. અત્યાર સૂધીમાં મારા વચનથી વિરુદ્ધ વર્તનારને મેં નરકની ગહનગર્તામાં ધકેલી દીધા છે, યમરાજના રાજ્યમાં સદાને માટે સૂવડાવી દીધા છે. દયા દેખાડવી એ કામ અમારું નથી. અમારું કામ શું છે, તે તમે જાણો છો ?—

“ ચલાવી જોર દેમાનું હું બધી દુનિયા ડોલાવું છું;
લુંટીને રાજભાંડારો અપ્પૂટ ધનરાશિ લાવું છું;
નમાવી રાય મોટાને ચરણના દાસ બનાવું છું;
બતાવી બીરતા મારી અખિલ આલમ ધુળવું છું;
નથી કો જીવ એવો કે કરે ના નામથી મારા;
નથી કો દેશ એવો કે ધુજોના નામથી મારા. ”

માટે મહારાજ ! જો તમને તમારા જીવનને બચાવવાની જરા પણ ઇચ્છા હોય, તો હમણાંને હમણાં જ મારા યજ્ઞનો કરી દો, પ્રારંભ અને ચલાવો પૂજનો રંગ. ”

“ કદાપિ જીવ જાયેને બધું લુંટાય છે મારું;
તનુના ચાય દુકડાને બધું લુંટાય છે મારું;
કદી તસ્વારની ધારે કપાયે છે વપુ મારું;
કદી ખંજર તણા મારે ચિરાયે છે જિગર મારું;
બચાવા ધર્મને મારા મને એ છે બધું પ્યારું;
નહિ અહીં ચાલશે કાંઈ દગોને જોર એ તારું. ”

સરદાર ! અત્યાર સૂધીમાં તેં હજારોના ગણાપર છરી ચલાવી હશે, લાખોના વક્ષોને તારા ખંજરથી ભેદી નાખ્યાં હશે, અનેક અબજોની લજ્જને ધૂળ ચાટતી કરી હશે અને અનેકના ધર્મને

બાળીને રાખખાખ કરી નાખ્યો હશે; હું એ સર્વને સારી રીતે કપૂલ ફેરું છું. પણ તે કપૂલ કરવા છતાં જરા પણ ડરં તેમ નથી. તું તારા હૃદયપર છવાયલા અહંકાર અને અનીતિના પડદાને દૂર કરી એકવાર પરમાત્માએ આપેલાં દિવ્ય ચક્ષુઓથી જો કે, તું આ જન્મમાં જે જે કામો કરી રહ્યો છે, તે કામોમાં દયાનો કે પ્રેમનો રંચ માત્ર પણ છે ખરો કે ? ના—ના, લેશ માત્ર પણ નથી. જ્યારે તેં લાખો કરોડો રૂપિયાની મિલકત લુંટી લુંટીને એકઠી કરી છે, ત્યારે તું આવો બળાત્કાર શા માટે કરે છે ? જ્યારે તારો બળનો દોલતથી ઉભરાર્ધિ રહ્યો છે, ત્યારે તું બિચારાં નિર્દોષ માણસોનાં ઘરખાર લુંટી તેમને રસ્તાનાં રઝળતાં રખડતાં બિખારી શા માટે બનાવી દે છે ? તારાં આ બધાં જલિમ કામોનો તું જગતના કરનાર કિરતારના દરખારમાં શું જવાબ આપીશ ? બલ્લા માણસ ! શું જગતને જન્મ આપનારી માતા—દેવી આવી નિષ્કુર હોતી હશે ? પોતાનાં સંતાનોનો ભોગ લેતી હશે ? જો બલિદાન આપવાનો જ ધારો હોય, તો પછી જગત પોતાનાં સંતાનોનું બલિદાન ન આપતાં આવાં બિચારાં નિર્દોષ અને વાચાહીન જનવરોનો તથા અબળા કન્યાઓનો જીવ લઇને દેવીને તુષ્ટમાન શા કારણથી કરતા હશે, એનો જરા વિચાર કર. આ બધો બ્બવહાર મનુષ્ય દેહને ધરનારા પ્રાણીઓનો નથી, પણ પ્રેતો અને પિસાયો જ આવા અપબ્બવહારને આચરે છે. હું તને ઉપદેશ આપવા આવ્યો જ નથી, પણ જ્યારે તારાં માણસો બળાત્કારે જ મને અહીંં ધસડી લાવ્યાં છે, ત્યારે મારે મારા બચાવની ખાતર તથા તને અધર્મના સાગરમાં ડૂબતો બચાવવાનો ખાતર આ બધા શબ્દો કહેવા પડે છે. જગત જગતની માથા અને તું જે સત્તાના દોરપર ફેદી રહ્યો છે, તે સત્તા આદિ સર્વ એક દિવસને એક

દિવસ અવશ્ય ફના થવાનું છે. જ્યારે એ બધું પાણીના પરપોટાની પેઠે મંચળ અને અસ્થિર છે, ત્યારે તું તારી કઈ મલવાકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવા માટે આવાં સેંકડો નિરપરાધી જીવોના જીવ લેવાને તૈયાર થયો છે ? તું બલિદાન આપીને, પશુહત્યા કે નરહત્યા કરીને તારી કોઈ પણ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માગતો હોઈશ, પણ તેમ કદાપિ થઈ શકશે નહિ. સત્કર્મ અને સદ્વ્યવહાર વિના મનુષ્યના મનની મુરદ કદાપિ ખર આવતી નથી માટે આ પશુઓના વ્યવહારને મૂકી દે, મનુષ્યના વ્યવહારને સ્વીકારી લે. ”

બહુ થયું, પંડિતજી, બહુ થયું, બોલવામાં બહાદુરીની પરાકાષ્ટા કરી બતાવનારા મૂર્ખ પંડિત, હવે તારાં લવારને આટલેથી જ અટકાવી દે, તારી જિજ્ઞાસાને મૌનના અંધનથી બાંધી દે. મેં તને અહીં આવાં લાંબાં લાંબાં વ્યાખ્યાનો આપવા કે તારી પંડિતાઇને ઝંજીર દેખાડવા બોલાવ્યો નથી. હું ઇન્સાફ અને ગેરઇન્સાફને બહુ સારી રીતે જાણું છું, પણ ઇન્સાફનો આશ્રય ગ્રહી, લોકોના પગનાં તળીયાં ચાટી મારી મારા પાપી પેટને પૂર્ણ કરવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા નથી. જગત્ અને જગત્તાં માણસો ફેટલાં બધાં જુદાં છે, એનો ખ્યાલ હજી સૂધી તારા જાણવામાં આવ્યો નથી તેથી જ તું ‘પરાપદેશે પાંડિત્ય’ દર્શાવી રહ્યો છે. પણ હું તો જગત્માં ટેર ટેર ઠોકરો ખાઇને, લોકોનાં અપમાન વેડીને તથા જગતના અનેક જુદાં સહીને છેવટે આ લુટફાટના ધંધામાં પડ્યો છું. વળી તું મને દેવીનું બલિદાન ન આપવામાં અનુરોધ કરે છે, તો તેના જવાબમાં પણ મારે તને સાફ જણાવવું પડે છે કે, એમ કહેવામાં પણ તારી બૂલ થાય છે. યજ્ઞથી અનેક ફાયદા થાય છે, બલિદાનથી દેવી ખરે-ખર પ્રસન્ન જ થાય છે. ખસ, તું હવે તારા સંવાદને આટલેથી જ

અટકાવીને યજ્ઞની શરૂઆત કર. તું નહિ જાણુતો હોય કે જેનાપર આ બીર સરદાર મોનાહાતિ પ્રસન્ન થાય છે, તેનું દાળદર જ શીટી જાય છે અત્યાર સૂવીમાં મેં મારા વચનને માનનારા અનેક માણુ-સોને ન્યાહ કરી નાખ્યા છે. માટે જો તું પણ મારા વચન પ્રમાણે વર્તીશ તો, ગરીબમાંથી તવંગર થઈ જઈશ. તારૂં આ દરિદ્રતાનું દુઃખ દૂર થશે અને તારા કિસ્મતનો રંગ પડતાઈ જશે. માટે

“ ત્યાગી દઈ આ હડ બધો, સ્વીકારી લે તું સંપત્તિ;
મિથ્યા બધાં બહાનાં મૂકી, તું ધારી લે ઉરમાં મતિ;
અભિમાનથી અંધો થઈ તું આમ કાં અથડાય છે;
નીતિ ગિચારી શું કરે, તેનાથી તું ગભરાય છે ? ”

“ હા, હા, એ જે અક્ષરવાળી નીતિના નામથી જ હું મનુષ્ય-માંથી શયનાન થતાં હું છું, ધર્મને ત્યાગી અધર્મનો સંગી થતાં ભયભીત બનું છું. મને આ વિશ્વની માયાવી માયા અથવા લક્ષ્મીની લેશ માત્ર પણ સ્પૃહા નથી. તું તારી કાયાને જેટલી શાશ્વત માની બેઠો છે, તેટલી જ હું તેને અશાશ્વત અને અનિશ્ચિત માનનારો છું.

• કારણ કે દુનિયામાં કોઈ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ નથી. વળી:—

“ પિંજરમાં પૂરાયલું પાંખો જેમ ઉડી જાય;
તેમ કાયા પિંજરથી છૂટ ઉડી જાય છે;

• સ્વતંત્ર થઈને એક વિચરે વિહાર કરે;
અન્યનું ચૈતન્ય જુઓ વિલોપજ થાય છે;
કાંઈ પંથે પરવરે ? શોધવા વિરામ વાસ;
પ્રાણીઓ પ્રયાણ કરી ક્યાંથી ક્યાં ભરાય છે?

• ગુપ્ત ભેદ કેવો રચ્યો ? અકળિત ભેદ એતો;
આર યુગ મધ્ય જેનો સાર ન શોધાય છે.”

આ સૌભાગી સરદાર મોનાહાતિએ ગર્જના કરી કહ્યું કે:—
ત્યારે તું વિના કારણ શામાટે મોત માગે છે, આવી કામળ કાયાપૂર
નિર્દયતાની તલ્વાર શા માટે ચલાવે છે ? ગરીબમાંથી અમીર બન-
વાની આવી ઉમદા તકને નકામી કેમ એળે ગુમાવે છે ?”

યુવક પુરોહિતે ગુસ્સામાં આવી કહ્યું:—“ ગરીબી ? દુનિયામાં
ગરીબાઇ માનનારાઓને માટે જ ગરીબી છે, પણ જેઓ ગરીબાઇને
પણ તવંગરી માને છે, તેને મન તો બધું જ સરખું જ છે. ખરી
રીતે તો તું જ મારા કરતાં વધારે ગરીબ છે, કાનણ કે, મારી આ-
કાંક્ષાથી તારા મનની મહત્ત્વાકાંક્ષા ઘણી જ મોટી છે, મેરૂં સમાન
છે. હું તો ગરીબીને અમીરી બેઠે સરખાં જ માનું છું. મને અમીરી
કરતાં ગરીબીમાં જ વધારે મજ પડે છે.

“ ધનહીણ શું હલકા અમે ? ધનવાન તે ભારે તમે ?
નિર્ધન અને ધનવાન સઘળા એકી સાથે તો જશે;
અંધા બનો અભિમાનમાં, ના વાત લ્યો કે’ ધ્યાનમાં;
છેવટ જવું જ સ્મશાનમાં, પણ ગર્વને તજતા નથી !
છે રંક રાજ હારમાં, કિરતારનાં દરબારમાં;
કા ઉંચ નીચો-ધારમાં, જૂઠું અમે ગાતા નથી ! ”

“ જીવન તારું થયું પૂરું, હવે તો કાળ આવ્યો છે;
સ્મરી લે તાત તારાને હવે તો કાળ આવ્યો છે;
બધો બકવાદ છોડી દે, મરણ પથગામ આવ્યો છે;
હવે ગદન નમાવી દે, અહીં જલ્લાદ આવ્યો છે;
મૂકીને આરા જીવનની હવે માથું નમાવી દે;
કરે કિરતાર જે તારો હવે તે પાર થાવા દે. ”

આમ કહી મોનાહાતિએ પોતાના આસનપરથી ઉઠી તે જીવાન પુરેમ્હિતના શિરપર તસ્વારનો આઘાત કરવાની તૈયારી કરી; એવામાં સરદાર જાલિમસિંહે તેને અટકાવીને કહ્યું કે:—“ સમૂર, સરદાર સાહેબ, સમૂર. આજે માતાના બલિદાનના દિવસે બ્રહ્મદત્તાનું ભયંકર પાપ ન કરો; આપના ગુસ્સાને હાલ તરત દબાવી દો. ”

અથા લૂટારાઓ એક સાથે બોલી ઉઠ્યા:—“ હા, હા, સરદાર જાલિમસિંહનું કહેવું બરાબર છે, તદ્દન બરાબર છે. ”

બધાનો આવા આગ્રહ જોઈને સરદાર મોનાહાતિ અટકાવડો અને કાંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો. એ વખતે એક જૂઠાના હાથનાં સરદાર મહમ્મદનું કપાયલું મસ્તક લઈને તેની પાસે આવ્યા પહોંચ્યા. આથી બધાના મનમાં ઘણી જ અગ્નયણી થઈ. મોનાહાતિ પુરેમ્હિતને મારવાના વિચારને માંડી વાળી, તે જૂઠાને ઉદ્દેશીને અગ્નય-બીની સાથે બોલ્યો કે:—“ કેમ વીરભદ્ર ! તું આ દમાગાજ નિમ-કહરામના માથાને અત્યારે ક્યાંથી લાગ્યો ? એ ચંડાળનો પત્તો તેને ફક્ત ગાર કલાકની કુંડા મુદ્દતમાં જ ક્યાંથી લાગ્યો ? ”

વીરભદ્રે જવાબ આપ્યો કે:—“ સરદાર સાહેબ, આપનો હુકમ થતાંની સાથે જ હું એ પાપાત્માનો પત્તો મેળવવા માટે નીકળી પડ્યો હતો. મેં ધાર્યું હતું કે, જન હું તેને પકડી શકીશ અથવા તેના મસ્તકને. આપની સેવામાં રજૂ કરી શકીશ. તો મને સહજમાં જ સો સોનામહોરો મળી શકશે. આવો વિચાર કરીને હું અહીંથી જતો હતો, એવામાં ભોંયરાના મધ્યભાગમાં જ અકસ્માત મને તેનો મેળાપ થઈ ગયો. એ વખતે તેની પાસે કેટલુંક હાથું ખાવાનું તથા પાણીનો ભરેલો એક લોટો મારા જોવામાં આવ્યો. એ જોઈને મને ધણી જ અગ્નયણી થઈ. મેં તેને પૂછ્યું કે:—“ સરદાર ! આ બધું ક્યાં અને

કાને માટે લઈ જાઓ છો ? જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે:—“ મધુરી માથુકે જીલજીલના માટે આ બધી ચીજો લઈ જઈ છું ” આમ કહેતી વેળાએ તેને એવો ખ્યાલ પણ નહોતો કે, આપના તરફથી તેનું માથું કાપી લાવવાની જાહિરાત બહાર પડી છે. મેં તેને મારી સાથે આવવાને બહો બહો સમજાવ્યો, પણ તેણે તો માથાકની મુલાકાત લેવા માટે તલપાપડ થઈને મારી વાતને ગણકારી જ નહિ. આથી મેં તેની માથાકની બાબતમાં પૂછગાછ કરી, પણ તેણે તેનો પણ મને સંતોષકારક જવાબ આપ્યો નહિ. છેવટે મેં કંટાળીને તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું અને ત્યાર પછી તેની લાશને ત્યાં ત્યાં જ પડતી મૂકીને હું અહીં ચાલ્યો આવ્યો. ”

“ શાખાશ, શાખાશ, મારા વફાદાર સરદાર તને શાખાશ છે. ખજાનચી ! આ વીરભદ્રને હમણાંને હમણાં જ તેના ઘનામની એક સો સોનામોહોરો આપી દો. ” આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી મોનાલાલિએ જણાવેને આજ્ઞા આપી કહ્યું:—“ જણાવો, ચલાવો તમારી તસ્વારો અને આ પશુઓના લોહીથી આપો માતા કાળીકરાળીને બલિદાન. જોઈ શું રહ્યા છો ! સરદારો ! તમે આ પાખંડી અને મદાંધ પુરોહિતને હાલ તરત કરો કારાગૃહની કાળ કોટડીને આધીન. મધુરી ! તું યજ્ઞકુંડમાં ખડકેલાં કાષ્ટમાં અગ્નિ સળગાવ અને હું આ બન્ને કન્યાઓને તેમાં હોમવાની કરું છું તૈયારી. ”

આજ્ઞા મળતાંની સાથે જ આઠ દસ જણાદો હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળા છુરા લઈને નિર્દોષીઓની મર્દનો કાપવા લાગ્યા. લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી. પશુઓના સ્પીટકાર અને દુઃખભર્યા અવાજથી આખું ભોંયરું કંપવા માંડ્યું. કાળુવારમાં જ પચાસ સાઠ પશુઓ એ કાળીના કૃતાન્ત રૂપ જણાવેના હાથથી મરણને શરણ થઈ ગયા

દેખાવ ધણો જ બિહામણો ખતી ગયો. એ સમયે ત્યાં કોઈ ક્ષયતાન આવી ચઢે, તો તેના મનમાં પણ દયાનો સંચાર થયા વિના રહે તેમ ન રહ્યું. લૂટારાઓ તાળું માંસ મળવાની આશાથી ફૂદવા લાગ્યા.

આ સમયે સરદાર મોનાહાતિએ નમ્ર તલ્વાર ઝાલી એ કુમારિકામાંની એક કુમારીકાને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ ચાલ, હવે તું પણ માતા બવાનીને શરણે જવાને તૈયાર થઈ જા.”

કુમારિકા આ સાંભળીને બચથી કંપી ઉઠી. તેણે ડરતા અવાજથી કહ્યું:—“ બાઈ, મને નિર્દોષને વિના વાંકે આ પ્રમાણે શા માટે મારે છે ? મેં તારો શો અપરાધ કર્યો છે ? મને મારવાથી તારા હાથમાં શું આવે તેમ છે ? શું તારી દેવી મારા લોહીની જ તરસી છે ?

“ સિતમગર તું સિતમ શાને અમારા પર ચલાવે છે; ખતી જલ્લાદ બીપણ તું અમોને કાં રીખાવે છે; નહિ થાશે સુખી તું, તો રીખાવી રાંકડી નારી; મુરાદો જે હશે તારી ફના તે સર્વ થઈ જશે; મહા મગરૂર કાયા આ બળીને ખાખ થઈ જશે; ઉતરશે કોપ દેવોનો, પછી સંતાપ બહુ થાશે. ”

આ સાંભળીને મોનાહાતિએ કહ્યું કે:—“ એનો ખ્યાલ તારે કરવાનો નથી. મને મારા સારા નરસાંનું બહુ સારી રીતે જ્ઞાન છે. તારા જેવી અનુભવ વગરની બાળાના ઉપદેશની મને કશી પણ જરૂર નથી. ”

આમ કહીને સરદાર મોનાહાતિ દેવી કાળી કરાળી માતાને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે:—“ હે કાળી, કરાળી માતા ! આજે તારા ખલિદાનમાં અનેક વિધ્નો આવ્યાં છે, છતાં પણ હું મારાથી ખનતું બળિદાન આપીને તને તૃપ્ત કરું છું. આજના બલિદાનમાં જે કાઈ

ન્યૂનતા રહી હશે, તે આવતી નવરાત્રિમાં પૂરી કરીશ.

હે-કરાળવદના કાળી કમળા કળા;

ક્રિયાવતી વિશાલાક્ષી, કામસુંદરી !

ભગવતી માતા ચામુંડા ભવાની,

લેજે દાસનું અલિદાન આ સ્વીકારી.

આમ કહી મોનાહાતિ એ કન્યાના શિરપર તદ્વાર ચત્રાવી તેના ધડને મસ્તકથી વિખૂટું કરી નાખ્યું અને ત્યાર પછી તેના દુકડે દુકડા કરી તેને ચત્રકુંડના સળગતા અગ્નિમાં હોમી દેવાની તેણે પોતાના લૂટારાઓને આજ્ઞા આપી દીધી.

ત્યાર પછી તેણે બીજી કન્યાને પણ મારવાની તૈયારી કરી. હજી તેની તદ્વાર તે કન્યાના ગળાપર ચાક્ષી નહોતી, એવામાં તો તે સર્વ લૂટારાઓથી ભરેલા ચત્રસ્થાનના મધ્યભાગમાં એક વિખરાયેલા વાળ વાળી અદ્ભુત સ્ત્રી માથું ધુણાવતી ધુણાવતી તથા ‘સૂર-સૂર’ શબ્દોનો અવાજ કરતી ત્યાં આવી પહોંચી અને ઘણા જ ગંભીર સ્વરથી કહેવા લાગી કે:— ‘અરે પાપકાઓ ! આ અધો શો ગોર-અધધો લઈ બેઠા છો ? અખળાપર અત્યાચાર ચત્રાવતાં તમારા સખ્ત પત્થર જેવા દિલમાં જરા પણ દયા નથી આવતી ? શું આવાં નિર્દોષના જીવ લઈને મોનાહાતિ ! તું મને તૃપ્ત કરવા માગે છે ? માફ અલિદાન આવું ભયંકર ધારે છે ? મૂર્ખ અને ગમાર માણસ, શું તું મને નરમાંસ અને નરરક્તની જૂખી તરસી માને છે ? ના-ના. એ અલિદાનથી હું કદાપિ સંતુષ્ટ થાઉં તેમ નથી. તમારા આજ્ઞા આ ભયંકર વ્યવહારને જોઈને મને તમારાપર ઘણો જ ક્રોધ વ્યાપ્યો છે. હું તમો સર્વ પાપનો પ્રચાર કરનારા જાહનિમ પિશાચોને શાપ આપીને કહું છું કે:—

“ તમારૂં આ સદન પાપી બળીને ખાખ થઈ જશે;

તમારા આ જીવો પાપી નરકના વાસી થઈ જશે.

થયા જે ગર્વથી ઘેલા, હવે તે ચૂર્ણ થઈ જશે;

ધરાના ધામમાંથી તમારાં નામ નષ્ટ થઈ જશે;

અવિચારી જીવો, હવે તમારા અત્યાચારની હદ થઈ છે, તમારા પાપનો ધડો ભરાઈ ગયો છે. જો હજી પણ તમને તમારા જીવનની પરવાદ હોયતો સત્વર આ બાળાને તમારા પાપી પંજ-માંથી મુક્ત કરો. ”

આ સાંભળીને ઘણા લુટારાઓ તેની આસપાસ ફરી વળ્યા. સરદાર મોનાહાતિએ તેમને આજ્ઞા આપી કહ્યું કે:—“ વડાલા સરદારો ! જોઈ શું રહ્યા છો, પકડો દીવાનીને. ”

આ સાંભળીને તે વિચિત્ર વેશવાળી વનિતાએ ગર્જનાકરીને કહ્યું કે:—“ ખરદાર !

“ પકડવા આવશે જે હાથ તે હાથો ગળી જશે;

પલકમાં ગર્વના આ ગર્ભનો આપાત અહીં થાશે;

ક્ષમા માગો નમાવો શિર હજી અવસર નથી વિત્યો;

તમારા પાપના જંતૂ તમને ફેલીને ખાશે. ”

આવા પ્રચંડ શબ્દો સાંભળાવી તે મૂર્તિ મોનાહાતિપાસે જઈ પહોંચી. આ જોઈને સર્વ લુટારાઓના મનમાં ભયનો સંચાર થયો. સરદાર જલિમસિંહ તેની સ્હામો આવી નમ્ર સ્વરથી કહેવા લાગ્યો કે:—“ માતા, તું કોણ છે અને અમારા પર આવી કોપિત કેમ થઈ છે ? આમાની તારો શો અપરાધ થયો છે ? દેવી, શાન્ત, શાન્ત થા. ”

“ નહિ-નહિ-માનવરક્તના પ્યારા રાક્ષસો ! હું તમારા પર કદાપિ પ્રસન્ન થવાની નથી. હું કોણ છું, તે તમે જાણો છો ? તમારા પાપને

અટકાવનારી અને તમારા દેહનું બલિદાન લેનારી કાળી કરાળી છું. તમારા પાપાચારને પયોધિમાં ડૂબાડનારી ભગવતી ભવાની છું. તમે મનુષ્યવધ કરવાનો જે ધંધો લઈ બેઠા છો, તે ધંધાને રસાતળમાં મૂકનારી જગત સંહાર કારિણી ભદ્રકાળી છું.” આમ કહીને તેણે મોનાહાતિના આસનપાસે પડેલી એક તડવાર ઉપાડી લીધી અને ત્યાર પછી તે દીવાનીની પેડે ચોમેર ફરતી ચીત્કાર કરતી—અરાડા પાડતી ફરીવાર કહેવા લાગી કે:—“ શયતાનો, જે તમેને તમારો જીવ વહાલો હોય, તમારાં બાળકોને નિરાધાર ન કરવાં હોય, તમારી પત્ની-ઓને વિધવાઓ ન બનાવવી હોય, તો જે સ્થાનમાં ઉભા છો, તે સ્થાનમાંથી એક ડગલું પણ આગળ વધશો નહિ, મરવાનું સાહસ કરશો નહિ.”

આ સાંભળીને સર્વ લૂટારાઓ થરથર કંપી ગયા. કેટલાક તો ભયના માર્યા સાક્ષાત્ દેવી જ પ્રકટ થઈ છે, એવો વિચાર કરીને ત્યાંથી નહાસી ગયા. મોનાહાતિના મનમાં પણ દેવીના કોપાયમાન થવાનો ભય ઉત્પન્ન થયો. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે; આજે મેં દેવીને જે બલિદાન આપવાનું કરાવ્યું હતું, તેને હું પૂરું કરી શક્યો નથી, તેથી જ તે કદાચ મારાપર ક્રોધિત થઈને અહીં આવી હશે. હવે મારો બચાવ થઈ શક્યો નહિ. જગત્નો પ્રલય કરનારી પ્રલયકરી મૂર્તિ આજે મારો પણ પ્રલય કરશે, મારી આ રાક્ષસી માયાનો પણ પ્રલય કરશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે દેવીનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને કહ્યું કે:—“ હે ભગવતી માતા, કદાચ મારાથી કાંઈ અપરાધ થયો હોય, તો મને ક્ષમા કરશો પણ હે જગત્ જનની ! ‘મારાથી આપનો શો અપરાધ થયો છે અને એ અપરાધનું પ્રાચશ્વિત શી રીતે

થઈ શકે તેમ છે ? આપ કાણ છો અને અત્યારે મારી પાસેથી શું મેળવવા માગો છો ? ”

“ હું કાણ છું ? એનો હજી સૂધી તને ખ્યાલ આવ્યો નથી ? હું જગતનો સંહાર કરનારી, પાપને અટકાવનારી, અધર્મને વિદ્યારનારી દેવી કાલિકા છું અને તમારા પાપોને અટકાવવા માટે જ મારો અત્યારે અહીં આવિર્ભાવ થયો છે. તેં શયતાને બિચારી એક નિર્દોષ બાલિકાને ધગધગતા અગ્નિમાં સળગાવી દીધી છે, નિર્દોષ પુરોહિતને કઠિન કારાગૃહનો બંદીવાન બનાવ્યો છે અને આ ક્રોમળ કન્યાના પ્રાણની પ્રાણહુતિ લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, એ સર્વના બદલામાં હું તમારા સર્વના પ્રાણ લેવા માગું છું. ”

“ માતા ! ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો, અમો નહોતા જાણતા કે, એ બલિદાનથી આપ આટલાં બધાં અસંતુષ્ટ થશો. હવે જ્યારે આપનો એમ ન કરવાનો અનુરોધ છે, ત્યારે અમો પ્રતિજ્ઞા પૂર્વક કહીએ છીએ કે, હવે પછી આવા પાપકર્મમાં અમો કદાપિ લિપ્ત નહિ જ થઈએ. માતા ! અપરાધની ક્ષમા કરો, અમારા પર વ્યાપેલા ક્રોધાગ્નિને શાન્ત કરો. ” સરદાર મોનાહાતિએ ધણા જ નમ્રતા બરેલા અવાજથી કહ્યું.

“ ત્યારે પ્રથમથી જ તેં મને આવી નમતાઈ કેમ ન દેખાડી, ગર્વની પરાકાષ્ટાને શા માટે પ્રદશત કરી બતાવી ? શું તારાથી મારી એક શર્ત્તને કબૂલ કરી શકાશે ખરી કે ? ” માતા ! અમારી સાથે તમે કયા પ્રકારની શર્ત્ત કરાવવા માગો છો ? તમે જે કહો, તે શર્ત્ત અમોને સર્વ રીતે કબૂલ છે. ” સરદાર મોનાહાતિએ જવાબ આપ્યો.

“ બહુ સારું, ત્યારે પ્રથમ આ પુરોહિતને મરણ ને શરણ ન કરતાં તમારા આ ભોંયરાના કાઈ એકાંત સ્થાનમાં કદ રાખો અને

આ કુમારી કન્યાને મારી સાથે સોંપો. હમણાં ધણા દિવસ થયાં મારી આવા કાંઈ એકાંત ભોંયરામાં વસવાની ઇચ્છા છે, માટે આ કન્યા તથા મારા માટે આ ભોંયરાની કાંઈ સારી જગ્યામાં રહેવાનો બંદોબસ્ત કરી આપો. જો કે હું સાક્ષાત્ મારી મૂર્તિ ધારણ કરીને અત્યારે અહીં આવી નથી, પણ એક ધર્મવતી કન્યાના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને તમારા પાપને અટકાવવા માટે આવી છું. આજે નવરાત્રિના યજ્ઞની સમાપ્તિ થતાં આ કન્યાના દેહમાંથી હું અંતર્હિત થઈશ. પણ મારા જવા પછી આ બેમાંથી એક પણ કન્યાપર તમે જીલ્મ ચલાવશો, તો યાદ રાખજો કે, મરણ ને શરણ થયા સિવાય રહેશો નહિ. કહો, મારા કહેવા પ્રમાણે આ પુરોહિત તથા કન્યાઓને તમારાથી સુખપૂર્વક અહીં રાખી શકાશે ખરાં કે? જો, મારી આગ્રાનું ઉલ્લંઘન કરીને એક પગલું પણ આગળ ભરશો અથવા જીલ્મ ચલાવશો, તો આ દુનિયામાંથી હું તમારા નામે નિશાનને પણ નાબુદ કર્યા વિના રહીશ નહિ.”

લૂટારાઓ તથા મેનાહતિએ વિચાર્યું કે, :- “અમારાં આ નિર્દય કૃત્યથી નારાજ થઈને જ સાક્ષાત્ કાળી માતા પ્રકટ થઈ હશે અને અમારા જીલ્મને અટકાવવા માટે જ આવી કોશિશ કરી રહી હશે, માટે હવે તેની આગ્રાનું પાલન કરવું એજ ઉત્તમ છે.”

આ સમયે તેમના મનમાં આપણી પૂર્વ પરિચિતા મેના કે જે વ્રક્ષ પર ચઢીને બેઠી હતી તથા સરદાર મહમ્મદનું મૃત્યું થયેલું જોઈને દેવીના રૂપમાં ત્યાં આવી ચઢી હતી અને તેણે જ પુરોહિત તથા કુમારિકાના જીવનની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, હતો, એ બાબતની કદપના પણ આવી નહિ. ને સર્વ વિચારહીન જંગલી લૂટારાઓ તો મેનાને સાક્ષાત્ દેવી જાણીને તેના કહેવા પ્રમાણે

આલવાને તૈયાર થઇ ગયા. તેમણે માંહિમાંહે સલાહ ક્યાં પછી મોનહિતિએ દેવી અથવા વેશ ધારિણી મેનાને હાથ જોડીને કહ્યું કે:—“ માતા, અમો તમો કહો તેમ કરવાને તૈયાર છીએ. હમણાં જ તમારા સર્વના માટે આ બેદી બોંયરામાં રહેવાનો હું તમોને બંદો-બસ્ત કરી આપું છું.”

આમ કહીને તેણે પોતાના સરદાર જાલિમસિંહને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ જાલિમસિંહ, તમો આ સર્વને રહેવાનો આપણા મનોહર મહેલમાં જ બંદોબસ્ત કરાવી આપો અને જ્યાં સુધી આ કન્યા(મેના) ના શરીરમાં દેવીનો આ વિભાવ રહે, ત્યાં સુધી તે ક્ષાપ્ત પણ રીતે દુઃખી ન થાય, તેની ખાસ સંભાળ રાખો.”

સરદાર જાલિમસિંહ દેવીના રૂપમાં રહેલી મેના, બલિદાન માટે આજીલી કન્યા તથા પુરોહિતને એક સુંદર મહાલયમાં લઇ ગયો અને ત્યાં તેમને રહેવાને જૂદા જૂદા ઓરડાઓ તથા સેવા કરનાર દાસ-દાસીઓ સોંપી દીધાં.

પ્રકરણ ૪ થું

મહાજનનો મેળાપ

“આયે હો કલ ઐર આજ હી કહતે હો કિ જાઉં;
માના કિ હમેશાં નહીં, અચ્છા કોઇ દિન ઐર;
જાતે હુએ કહતે હો ક્યામત કો મિલેંગે;
ક્યા ખૂબ ક્યામતકા હૈ ગોયા કોઇ દિન ઐર;
હાં અય ફલક-એ પીર, જયો થા અબી આરિફ;
ક્યા તેરા બિગડતા જો ન મરતા કોઇ દીન ઐર;
તુમ કૌન મે થે એસે ખરે દાદો સિતદ કે;
કરતા મલિકુલ મૌત તકાળ કોઇ દિન ઐર.

ગાલબ

— 6 —

જે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવે છે, તે વાર્તા આજકાલની નથી, પણ ધણું વર્ષોની છે. તે વખતની સમાજમાં અને અત્યારના સમાજમાં ધણોજ તફાવત છે. તે વખતે દેશમાં ચોરી અને લુંટફાટ થતી એ તો હમેશનાં સાધારણ કામોજ ગણાતાં હતાં. મુસલમાન રાજ્યની સત્તા અને શાસનના રિવાજો આજની ન્યાયશીલા ગવર્નમેન્ટના કરતાં તદ્દન જુદા પ્રકારના હતા. તેઓ મોજશૌક અથવા અયશ્ચઆરામના પ્રવાહમાં પોતાનાં શરીરોને તણાતાં મૂકી સ્વપ્ન વિનાની ઉંઘમાં પોતાના દિવસો વીતાડતા હતા. એ લોકો જમીનદારોની છાતીપર પથર મૂકીને કર વસૂલ કરતા હતા. જમીનદારો પાછા રાંકડી રૈયતના ગળાંપર જુલમની તલ્વાર ચલાવી, આંગળાં

કાપી, તેમની સ્ત્રી તથા કન્યાઓને સર્વ સમક્ષ નાગી કરી, મહેસુલ મેળવતા હતા, આખા હિન્દુસ્તાનમાં લગભગ આવી જ અંધાધુંધી ચાલતી હતી. શાંતિનું રક્ષણ શી રીતે રહી શકે અથવા તો શાન્તિની રક્ષા કોને કહે છે, તેના તરફ કાંઈનું પણ ધ્યાન જ નહોતું. તે વખતે દેશમાં આજકાલના જેવું સિવિલિઝેશન અથવા સુધારાનું જોર પણ જામ્યું નહોતું, અરે ‘સુધારા’ શબ્દને કોઈ જાણતું પણ નહોતું. નામની પોલિસ રહેતી હતી ખરી, પરંતુ તેમને પણ એક એક નાના નવાખના નામથી ઓળખાવવામાં આવે તો તેમાં અતિશયોક્તિ થવાનો લેશ માત્ર પણ સંભવ નથી. તેઓ પણ મોજશોખના ગુલામો બની ગયા હતા, લાંચ-રિશત અને મારામારી કરીને જ તેઓ પોતાની જિન્દગીના દિવસો વીતાડી રહ્યા હતા. એટલા માટે જ ‘ખળીયાના બે ભાગ’ અને ‘મારે એની તદ્વાર’ એ કહેવત વેદવાક્ય જેવી થઈ પડી હતી. ખાનદાન અને ધનવાન માણસો પણ તે વખતે લુટફાટ કરવામાં હીણ માનતા નહોતા. એ વખતે એક દિવસ પણ એવો જતો નહોતો કે દિવસમાં પાંચ સાત ગામમાં લૂટ ન થાય, પાંચ પચીસ માણસોના માથાં ન કપાય, નિર્દોષોનું દોષિતોના લાયથી ખલિદાન ન અપાય, કુમારિકાઓના શીલનો ભંગ ન થાય તથા પાંચ પંદર અળગાઓના ધર્મનું સત્યાનાશ ન વળી જાય. લુટફાટની જગોળાથી તે સમયે લોકો પોતાના જીવજન અને ધનમાલને લઈને હમેશાં શંકાશીલ રહ્યા કરતાં હતાં, તે વખતના લુટારાઓનાં નામ હજી પણ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો પર ઝળકી રહ્યાં છે તથા લોકોના મુખમાંથી પણ તેમનાં નામોનો પડઘો થતો અહર્નિશ સાંભળવામાં આવે છે.

‘કાળ જાય અને કહાણીઓ રહી જાય’ એવી જો એક કહે-

વત કહેવામાં આવે છે, તે કહેવત મૂળજ અત્યારે ધરાનાં ધામ પરથી તે લોકો નાબૂદ થયા છે, તે લુટારાઓના હાડકાં અને ચર્મમાંસ આદિ સર્વ પૃથ્વીના ગર્ભમાં છુપાઇ ગયાં છે, તેમના મકાનો અને કુટુંબો કરાળ કાળના પ્રચંડ આઘાતથી જમીનદોસ્ત થયાં છે, પણ તેમનાં કામો તથા સ્મૃતિઓ હજી સૂધી જોવાને તેવી જ તાજી છે. તેમાં રંચમાત્ર પણ વિસ્મૃતિ થવા પામી નથી.

રતનદાસ લુટારાના નામથી, તેના જુઠ્ઠાની ત્યાગીથી ભૂષણાનગરી તથા આખો દેશ બળું બળું થઈ ગયો હતો. તેના ત્રાસ અને પીડનથી આખા દેશમાં ધોરતમ બીતિ અને હિંદિગ્નતાની છાયા છવાઇ ગઇ હતી અને થોડા સમય થયાં આપણા પૂર્વ પરિચિત ધોર અત્યાચારી તથા સાહસી લુટારા મોનાહાતિના નામથી ભૂષણાનગરી રોમેરોમયા કમ્પી ઉઠતી હતી. એવું સંભળાતું હતું કે, મોનાહાતિના ટોળાંની સાથે સરદાર રતનદાસ પણ મળેલો હતો. ઘણું બધું જ મોટા કામમાં હાથ નાખવાનો પ્રસંગ આવતાં તે બંને પક્ષો એકઠા મળી જતા હતા. મોનાહાતિ અને રતનદાસનાં ભોંયરા છેક પાસ પાસે હતાં, પણ તેમ છતાં પણ તેમાં ઘણી જ ખૂબી ભરેલી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. જો એ ભોંયરાનાં દારને કળવડે ઉઘાડવામાં આવે તો ફક્ત બે મિનિટમાં જ એક ભોંયરામાંથી બીજા ભોંયરામાં દાખલ થઈ શકાતું હતું, પણ તેમ ન કરવામાં આવે તો યુઓના યુઓ સૂધી શોધ કરવામાં આવે તો પણ તેમાંના એક પણ ભોંયરાનો પત્તો મળી શકે તેમ નહોતો. ખાસ કારણ વિના સરદાર રતનદાસ અથવા મોનાહાતિ પણ એ દારને ઉપયોગમાં લાવતા નહોતા, પણ એક બીજાના ભોંયરામાં ઠાઇ બૃદા જ રસ્તેથી જઈને તેઓ એક બીજાની મુલાકાત કરતા હતા. બંને પક્ષનાં માણસો પણ પોત પો-

તાના સરદારની પરવાનગી સિવાય એક ખીજને મળી શકતા નહોતા. આમ કરવામાં તેમનો એક ખાસ છુપો હેતુ સમાયલો હતો. એ હેતુ એવો હતો કે, જેના યોગે તેમના એ બેદી બેદને કાઢનાથી સહજમાં જ જાણી શકાય, તેમ નહોતો રતનદાસ જેવો ચાલાક અને બદમાશ હતો, તેવો જ મોનાહાતિ પણ મહા બહાદુર અને એક જખરદસ્ત લૂટારો પણ હતો. તેનાથી શહેનશાહ શાહજહાંના ખુદ ચારે શાહ-જહાઓ પણ ડરતા હતા. આખી મોગલ સલ્તનતમાં એ લૂટારાઓને પકડે એવો એક પણ મર્દ અચ્ચો જણાતો નહોતો. શાહજહાંના ચારે પુત્રોમાં દારા ગફલતમાં પડ્યો હતો, મુરાદ ઔરંગઝેબના કપટતંત્રમાં ફસાયો હતો; સુન્ન અયશઆરામ મોગલવામાં મશગુલ બની ગયા હતા અને ઔરંગઝેબ મોગલ શહેનશાહતનો આર્થિક થવાની ફિકમાં તલ્લીન બની ગયો હતો. શાહજહાં ખિચારો પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં કઠિન કારાગૃહનું દુઃખ મોગલી રચ્યો હતો. રાજ્યના હકદારોની આવી ખુરી હાલત જોઈને તેમના તામાના અનુચરો પણ ખાં બહાદુરો બની ગયા હતા, સારાંશ કે સત્તરમી સદી હિન્દુસ્તાનને માટે ઘણીજ ત્રાસજનક થઈ પડી હતી. રાજ્યનું શાસન તૂટી પડ્યું હતું. ઠેક ઠેકાણે લોકોએ પોતાની સત્તાનો વિસ્તાર કરવાનાં કારરથાનો કરવા માંડ્યાં હતાં. દેશમાં અરાજકતા છવાઈ ગઈ હતી.

વડો પુત્ર દારા પોતાના પિતાને સાધારણ રીતે દુઃખી થતા જોઈને ચંચળ ન થતાં નિશ્ચિંતતાથી બેસી રહ્યો હતો. ખીજે પુત્ર સુન્ન બંગાળીનો સૂચો હતો, પણ તે બંગાળીની દુર્દશા તરફ ક્યું પણ લક્ષ્ય આપતો નહોતો. ત્રીજો ઔરંગઝેબ અને ચોથો મુરાદ પણ મહત્ત્વાર્થક્ષાના યત્નમાં પડીને રાજ્યની આબાદી જાળવવાના કામને

હેક વિસરી ગયો હતો, તેમની ગદ્ગતનો લાભ લઇને બૂધણાનગરીના એ બન્ને લુટારાઓએ મહા પ્રયત્ન સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. લગભગ બે એક વર્ષ થયાં મોનાહાતિના ટોળાંએ આવીને બૂધણાનગરીપર જીદમ ચલાવવા માંડ્યો હતો, જેના જીદમનો ચિતાર અમો છેવટના ત્રણ પ્રકરણોમાં કરાવી ગયા છીએ. મોનાહાતિ કયી જાતિનો હતો તથા તે જે ભેદી ભોંયરામાં વસતો હતો, તેને જાણવાનો કોઇને કશો ઇલાજ પણ મળી શકતો નહોતો. પણ તેની કામ કરવાની પદ્ધતિ બધી જ અદ્ભુત અને ભયંકર હતી. વહેપારીઓના માલની નોકાઓ બૂધણાનગરી છોડી જરા દૂર જતી તો તેનાપર મોનાહાતિની ધાડ આવ્યા સિવાય અથવા તેનો નાશ થયા સિવાય કોઇ કાળે પણ રહેતો નહિ.

એ સમયે બૂધણાનગરી અને ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ શહેર સૂરતની વચ્ચે વહેપાર રોજગાર ધમધોકાર ચાલતો હતો. બંગાળામાં જેવી રીતે વહેપાર રોજગારનું મુખ્ય મથક બૂધણા ગણાતું હતું, તેવીજ રીતે ગુજરાતમાં સૂરતની પણ તેવીજ નામના હતી. સૂરત શહેર તે વખતે અત્યારના મુંબઇ અથવા કલકત્તા કરતાં પણ બહુજ વહેપારશાળી અને ધંધારોજગારવાળું હતું. આથી મોનાહાતિએ બૂધણા તથા સૂરતમાં પોતાનાં મુખ્ય બે અડ્ડાએ રાખ્યા હતા અને બીજાં નાનાં નાનાં બંદરોમાંપણ તેનાં ટોળાંનાં માણસો હમેશાં ફર્યા કરતાં હતાં. વહાણ લુટવામાંતો મોનાહાતિ એકકો જ ગણાતો હતો. ભાગ્યે જ તેના પંજમાથી માલનું ભરેલું કોઇ પણ વહાણ આબાદ છકકી શકતું હતું. આથી વહેપારીઓનું નખખોદ વળી જતું હતું અને બધી બધી વહેપારી પેઢીઓને દેવળાં કાઢી નાંદારી ભેવી પડતી હતી. તે ઉપરાંત મોનાહાતિનો એક ભયંકર રિવાજ એ

હતો કે, જે કાંઈ માણસની પાસે તે જેટલા રૂપિયા માગે, તે તેની પાસે તેને ગમે ત્યાંથી લાવીને પણ તેની પાસે જરૂરને જરૂર રજૂ કરવા પડતા હતા. તેની રૂપિયા માગવાની રીત એવા પ્રકારની હતી કે, જેની પાસેથી તેને રૂપિયા માગવા હોય, તેને કેટલાક દિવસ અગાઉથી તેના દરવાજાની દીવાલપર લાલ રંગના છૂરાની છાપ પાડી સૂચના આપવામાં આવતી હતી, ત્યાર પછી કેટલાક દિવસ વીત્યા બાદ તેની પાસે પત્ર મોકલવામાં આવતો હતો અને તે પત્રમાં તેને જેટલા રૂપિયાની જરૂર હોય, તેટલી સંખ્યા લખવામાં આવતી હતી તથા જે સ્થળે રૂપિયા મોકલવાના હોય, તે સ્થળનું પણ ખરાબર નામ આપવામાં આવતું હતું. પત્રના મથાળાપર પણ એ લાલ રંગના છૂરાનું વિશાળ ચિત્ર દોરવામાં આવતું હતું અને નીચેના ભાગમાં મોટા મોટા ફાર્સીભાષાના અક્ષરોમાં સરદાર મોનાહાતિની સહી કરવામાં આવતી હતી. ક્યારે રૂપિયા મોકલવા જોઈશે, તેનો દિવસ પણ મુકરર કરવામાં આવતો હતો.

એ પત્ર મળ્યા પછી મુકરર કરેલા દિવસે જો કાંઈ રૂપિયા મોકલવામાં ઢીલ કરતું તો ધણી જ થોડા વખતમાં તેનું મડદું રાજમાર્ગ પર રમદોળાતું હતું અને તેની સઘળી મિલકત લૂંટાઈ જતી હતી, તેના પરિવારનું પણ પતન થઈ જતું હતું.

આખા દેશમાં મોનાહાતિની હાક વાગતી હતી. તેનું નામ સાંભળીને રડતાં બાળકો છાનાં રહી જતાં હતાં, સ્ત્રીઓનાં શરીરો કપી ઉડતાં હતાં, પુરુષો લયના માર્યા ગબરાઈ જતા હતા અને સર્વના મનમાં શોક, સંતાપ અને ઉદ્વેગ ઉભરાઈ આવતો હતો. દેશમાં એવું એક પણ માણસ નહોતું કે જે મોનાહાતિની સ્થામે પડી તેની સાથે લડી દેશનું રક્ષણ કરવાનું સાહસ પણ કરી શકે.

એ લુટારાના પ્રતાપથી આખી ભૂષણાનગરી તથા સૂરત શહેર ઉજ્જડ વેરાન જેવાં થઈ ગયાં હતાં. શહેરોની લક્ષ્મી લુંટારાને લુટારાઓના ભોંયરામાં પૂરાવા લાગી હતી. મોનાહાતિએ દરેક બંદરો પર લુટકાટ કરવા માટે મોટાં મોટાં જંગી વહાણો પણ તૈયાર કરાવ્યાં હતાં. એ વહાણો મોટે ભાગે દરિયાના કાંઠા ગુપ્ત ટાપુઓમાં જ રહેતાં હતાં. એ ટાપુઓ અથવા ખેટો તેના તથા તેના સોમતી લુટારાઓના સિવાય બીજા કોઈના જાણવામાં ભાગ્યે જ આવતા હતા. દરિયામાં લુટનો બધો માલ એ ટાપુઓમાં જ એકઠો કરવામાં આવ્યો હતો. સારાંશ કે, લુટકાટના બંધાથી સરદાર મોનાહાતિ તે સમયે કુખેરના જેવો મોટો એક ધનાઢ્ય થઈ પડ્યો હતો. હીરા, મણિ, માણિક્ય, સોનું રૂપું, જરજવાહિર વગેરે કીમતી દ્રવ્યથી તેનો ખજાનો તર થઈ ગયો હતો. દેશનો વહેપાર રોજગાર એક રીતે બંધ પડી ગયો હતો. મહાજનોના અથવા વહેપારીઓના મુખમાંથી એક પ્રકારના હાહાકારનો અવાજ નિરંતર સંભળાયા કરતો હતો. બધાએ મળીને ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાજી સાહેબને એ જુલમની વાર્તા કહી સંભળાવી હતી, પરંતુ તેથી તેનું કૃણ ભળવાની વાત તો દૂર રહી, પણ તેણે તેનો જવાબ પણ આપ્યો નહોતો. આથી સર્વ લોકોની એવી માન્યતા બંધાઈ ગઈ હતી કે, લુંટારાઓ તેમના લુંટેલા ધનમાંથી અમુક ભાગ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાજી સાહેબને પણ અવશ્ય આપે છે. લુટારાઓના ધનથીજ કાજી સાહેબ તથા હરગોવિંદના ધનભંડાર ભરાઈ ગયો છે. આ કારણથી તથા લુચ્ચા, અત્યાચારી અને શયતાનના જેવા જાલિમ સ્વભાવવાળા હરગોવિંદ અને કાજી સાહેબના જુલમથી ત્રાસીને ત્યાંની પ્રજાએ દિલ્હીના દરબારમાં એક પત્ર પણ મોકલાવ્યો હતો. તે પત્રમાં ભૂષણાના મુખ્ય મુખ્ય અગ્રમરો,

પંકિત કામદેવ, નવરત્ન તથા તેવા જ બીજા કેટલાક ધનવાનોએ પોતા પોતાના દુઃખનો વૃત્તાંત, લુટારાઓનો અત્યાચાર, અમલદારોનો બુદ્ધિમંદ હુરગોવિંદ, કાજીસાહેબ, ખાં સાહેબ વગેરેની નીચતા, ભૂષણના વેપાર રોજગારના મંદ પડી જવાની બીના વગેરે અધું લખવામાં આવ્યું હતું અને તે પત્ર લખને તે શહેરના મુખ્ય ધનવાન જમીનદારનો પુત્ર નવરત્ન દિલ્હીમાં શાહજહાંના શાહબદા મુળ પાસે ગયો હતો. મુળની તેના પર મેહરબાની હતી અને તે મુળની સાથે સહેલાઈથી મુલાકાત કરી શકતો હતો, એ વિષયમાં અમો પ્રથમ ભાગમાં જ નવરત્નના મુખમાંથી થયેલો ઉલ્લેખ સાંભળી ચૂક્યા છીએ, એટલે હવે આ સ્થળે તેનું પુનરાવર્તન કરવાની અમોને કશી પણ જરૂર જણાતી નથી. શાહમુળની સાથે તેની ઓળખાણ કેવી રીતે થઈ હતી, એ વિષયમાં પણ પહેલા ભાગમાં સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવામાં આવ્યો છે.

ભૂષણનગરીના એક મોટા નામાંકિત અને મશહૂર મહોલ્લામાં એક દિવસ એક દૂતે આવીને જાહિર કર્યું કે, “ ગુજરાતમાંથી મારો માલિક કેટલીક વહેપારની ચીજો, મણિ, મોતી, માણેક વગેરે લખને ભૂષણનગરીમાં વહેપાર અર્થે આવે છે. તેની સાથે હીરા, નીલમ, રત્ન, એલચી, તેજના, લાખ, મળી વગેરે ઉમદા ઉમદા ચીજોનાં વહાણોનાં વહાણો આવવાનાં છે. સુરતના નવાબનો કોપ થવાથી હવે તે સુરત છોડીને આ નામાંકિત ભૂષણનગરીમાં પોતાની એક જંગી વહેપારી પેઢી ખોલવા માગે છે. હું પ્રથમથી જ તેમને માટે એક દુકાન બાંહે લઈ નક્કી કરી રાખવા માટે જ અહીં આવ્યો છું. તમારી સર્વ જબોની સહાયતા વિના અમારા કોઈ પણ કાર્યમાં અમોને સફળતા મળી શકશે નહિ. કારણ કે, અમો ગુજરાત દેશમાંથી હજી

નવાસવા જ આવીએ છીએ. આ શહેરથી તદ્દન અબળપ્યા છીએ આ શહેરમાં અમારું કાંઈ પણ ઓળખીતું નથી. વળી વહેપારનું કામ એક બીજાની મદદ વિના કાંઈ દિવસ પણ ફતેહમંદ નિવડતું નથી. અમેને આશ્ના છે કે, આપ સર્વ વ્યાપારીઓ અમને અમારા કામમાં બનતી મદદ કરીને અમારા કામમાં દરેક જાતની સગવડતા કરી આપવાની દયા દર્શાવશો જ. હાલ તરત તો તમારે ફક્ત અમેને એક સારી દુકાન ભાડે અપાવવાની જ ઉદારતા બતાવવી પડશે તે સિવાય બન કે બીજી કોઈ પણ જાતની મદદ કરવી પડશે નહિ. કારણ કે, અમારા માલિક પાસે દ્રવ્યનો તો કશો અભાવ જ નથી. ”

કેટલાક વહેપારીઓ એકઠા મળી, તે વહેપારીના દૂતને તે શહેરના મોટા નામાંકિત વહેપારી અને ધનવાન પંડિત કામદેવની પેઠી પર લઈ ગયા. કામદેવ એ દૂતના મ્હોંએથી બધી બીના સાંભળીને બહો જ ખુશી થયો, અને તેને માટે એક મોટું મકાન ભાડે લઈ આપ્યું. દૂત ત્રણ માસનું આગળથી ભાડું આપીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. મકાનવાળાએ પણ તરત જ તેને માટે મકાન ખાલી કરાવી આપ્યું.

આખા શહેરમાં આ વાત ફેલાઈ ગઈ. હમણાં બૂધણાનગરીના વહેપારની હાલત બહુ જ દિલગીરીભરેલી થઈ પડી હતી; એવામાં એક વહેપારીના આવવાની ખાસ જરૂર હતી, ત્યાંના સર્વ લોકો વ્યાપારથી કંટાળી ગયા હતા અને લૂટારાઓના ભયથી તેમણે પોતપોતાની દુકાનો પર તાળાં વાસી દીધાં હતાં. શહેરના સર્વ લોકો કોઈ એક સારા વ્યાપારીના આવવાની વાટ જ જોતા હતા; એવામાં આ વ્યાપારીના આવવાની ખબર સાંભળીને તેઓ બહુ ખુશી થયા અને તેની પેઠી ખોલાવવાની વાટ જોવા લાગ્યા. એવી રીતે વાટ જોવામાં જ લગભગ વીસ-બાવીસ દિવસ વીતી ગયા.

ખચોરનો તાપ નમવા માંડ્યો હતો, આથમવાની તૈયારીપર આવેલા સૂર્યનાં કિરણોએ લાલ રંગથી રંગાઇને, આકાશના છટાં છવાયાં, ભાંગ્યાં તૂટ્યાં વાદળાંઓના ટુકડાઓને લાલ રંગથી રંગી દીધાં હતાં, ધીમા વાયુની લહરીઓથી પૃથ્વીના હૃદયપર શાંતિની ધારાઓ ઉછળવા માંડી હતી. એ વખતે ભૂપણાના રસ્તાઓપરથી ચાલ્યા જતા લોકો એક જણને ઘેરીને તેની આંખોનાં જોડાં ફરી વળ્યા હતા. જેને ઘેરીને તેઓ ઉભા હતા, તે ભૂપણાનગરીના લોકોથી તદ્દન અજાણી વ્યક્તિ હતી, તેની ઉમ્મર પચીસ વર્ષથી વિશેષ હોય, તેમ જણાતું નહોતું. તેનો રંગ તપાવેલા કાંચન જેવો ચળકતો હતો. તેના શરીરની કાંતિ કોઇ એક રાજકુમારના જેવી સુંદર અને મનોહારિણી હતી. યુવક અત્યંત સુંદર હતો, અને તેની તે સુંદર સોનાના જેવી ઉજ્જવલ કાંતિ તેના ઉચ્ચ હૃદયનો પરિચય આપી રહી હતી.

યુવક છાતીપર હાથ મૂકી, હાહાકાર શબ્દથી દશે દિશાઓને ગળવી રહ્યો હતો. એ વખતે તે સ્થળેથી, ભૂપણાનગરીના ગુજરાત દેશ નિવાસી વહેપારી માણેકલાલ નામનો એક પુરુષ ત્યાંથી જતો હતો. તે લોકોની બીડ જામેલી નંદને, પોતાની ગાડીવાળાને માડી થોભાવવાનું કહી, નોકરને એ બીડ જામવાનું કારણ જણાવતાં માટે તે બીડવાળી જગાએ મોકલી આપ્યો. નોકરે પાછા આવી ને ખબર આપી કે, “ એક વિદેશી સુંદર યુવાન હાહાકાર કરતો રહી રહ્યો છે, ગુજરાત દેશના પ્રખ્યાત નગર સુરતથી અહીં આવતાં તે લૂટારાઓના હાથથી લૂંટાઈ ગયો છે, તેની સમજણ મિલકત લૂંટાઈ ગઈ છે. અત્યારે તેની પાસે ખાવાને અન્નનો દાણો પણ રહ્યો નથી. યુવકનું મોઢું જોતાં તે કોઈ ખાન્દાન વંશનો હોય, એમ સાફ માલુમ

પડી આવે છે. તે બિચારો અત્યારે બૂખના દુઃખથી આવો દયાજનક વલોપાત કરી રહ્યો છે.”

આ સંભળીને દયાળુ દિલવાળા ગુજરાતવાસી માણેકલાલનું મન દયાથી પીગળી ગયું. તેણે તરત જ પોતાના નોકરને તે સરત-નિવાસી યુવકને પોતાની પાસે તેડી લાવવાની આજ્ઞા આપી. માલિકના હુકમ પ્રમાણે નોકર તે બીડને હડસેલીને તે યુવક પાસે આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે:—“ભાઈ ! હવે આમ ચિંતા કરવાથી શું વળવાનું છે. ભાવી બૂલતું નથી, તે તો પોતાના નિયમ પ્રમાણે કાર્ય કર્યે જ જાય છે. જે કાંઈ થઈ ગયું છે, તે હવે મટવાનું નથી. ચાલો, તમે મારી સાથે આવો. તમને મારા શેઠ બોલાવે છે.” આમ કહીને તે નોકર તે યુવકને પોતાના માલિકની પાસે તેડી લાવ્યો.

યુવકની સુંદર મૂર્તિ જોઈને માણેકલાલ જાણી ગયો કે, એ અવશ્ય કોઈ કુલીન અને ધનવાન વંશમાં જન્મેલો હોવો જોઈએ. માણેકલાલે તેને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—“તમે પરદેશી હો, તેમ જ જણાય છે. વળી તમારો ચહેરો જોતાં તમે કોઈ ઉંચા વંશમાં જન્મેલા છો, એમ પણ સહજમાં જ સમજાઈ આવે છે. તે ગમે તેમ હો, પણ તમે આમ ગરીબની માફક શા માટે રડી રહ્યા છો ? જો કહેવામાં કાંઈ હરકત ન હોય તો મને કહી સંભળાવો. મારાથી જ તમારે માટે કાંઈ પણ બની શકે તેમ હશે, તો હું તમને મદદ કર્યા વિના રહીશ નહિ. પરદેશી અને તેમાંયે વળી આફતમાં આવી પડેલા માણસને મદદ કરવી એના જેવું બીજું એક પણ પુણ્યનું કાર્ય નથી. અમે ગુજરાતવાસીઓ અતિથિ-સત્કાર કરવામાં અમારું ગૌરવ માનીએ છીએ. તમે વહેપારી છો, એટલે દેશોદેશમાં અવશ્ય ફર્યા જ

હસો. આજકાલ ગુજરાત દેશનો વહેપાર એટલો બધો મંદ પડી ગયો છે કે, જેને લીધે અમારે ઘણા ગુજરાતવાસીઓને વહેપારથી આ બ્રૂષણાનગરી જેવા દૂર શહેરમાં આવી વસવું પડ્યું છે. ગુજરાતના વહેપારમાં ખબેલ કરનાર લાંના કાઠિયાવાડ નામના વિભાગના લુટારાઓ જ છે. જેવી રીતે અહીં બંગાળામાં મોનાહાતિએ કળો ફેર વર્તાવ્યો છે, તેવી જ રીતે ગુજરાતમાં પણ લુટારાઓએ ઉપદ્રવ મચાવી દીધો છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તમારી પણ સઘળી મિલકત લુટાઈ મધ છે, તો શું તે સત્ય છે ? ”

આંખોનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં યુવકે જવાબ આપ્યો કે:—
 “આપની કૃપાને માટે હું આપનો અત્યંત ઉપકાર માનું છું, આપનો આભારી છું. મારું નામ મુંદરજી છે. હું પણ આપની પેઠે ગુજરાત દેશનો જ નિવાસી છું. મારા પિતા કાઠિયાવાડ દેશના જૂનાગઢ ગામના નિવાસી હતા, પણ ઘણાં વર્ષો થયાં વહેપારથી સૂરત શહેરમાં આવી વસ્યા હતા. સૂરતમાં જ તેમનો ઉત્કર્ષ થયો હતો અને તેઓ એક લાખોપતિ ધનાઢ્ય થઈ પડ્યા હતા. એથી તેમણે જૂનાગઢ છોડીને સૂરતમાં જ ધરખાર કર્યાં હતાં અને વહેપાર રોજગાર પણ ત્યાં જ ચલાવવા માંડ્યો હતો. થોડા વખત પછી મારા પિતા સૂરતના નવાબમાં પણ એક આખરૂદાર ધનાઢ્ય તરીકે દાખલ થયા હતાં અને નવાબે તેમને ‘નગરશેઠ’ ની પદવી આપી હતી. હાલમાં તેઓ મરણુવશ્ચ થવાથી. હું તેમના વહેપાર રોજગારને મારા હાથમાં લઈને તેઓ વિસ્તાર કરવાની આશાથી અહીં આવતો હતો. સૂરતમાં લુટારાઓનો ત્રાસ વધી પડવાથી મેં મારા પિતાની સઘળી મિલકતનો વહેપારનો માલ ખરીદી લીધો હતો અને તે માલને વહાણમાં ચઢાવી હું આ બ્રૂષણાનગરીમાં વહેપાર કરવા આવતો હતો.

પણ મારાં કમનસીબને લીધે મારી તે આશા નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ છે અને મધ કાલે સાંજે જ આ બૂપજ્ઞાનગરીની સીપમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ મારી બધી મિલકત લુટાઈ ગઈ છે. અત્યારે હું રસ્તાનો બીખારી બની ગયો છું. મારી પાસે એક કાઠી પણ રહી નથી. હાય ! હાય ! મારું શું થશે ? મને કાણ આશરો આપશે ? હાય !

“ હતી જ્યાં સાહિબી સારી, નહિં પીવા મળે વારિ;
હતા દાસો અને દાસી તથા શોભા બહુ સારી;
થતા પોકાર ક્ષમાના જ્યાં, બહુ અપમાન આવ્યું છે;
હજરોનો હતો સ્વામી, દીનોને દાન દીધું છે;
કુટિલા કાળની ગતિએ દશા આવી બતાવી છે;
હવે તો હાય તગદીરે, ગુલામી આજ આવી છે. ”

આમ કહીને તે યુવક ઊંચા અવાજથી રડવા લાગ્યો.

યુવકની આવી કરુણાજનક કથા સાંભળીને માણેકલાલ તરત જ સમજી ગયો કે, થોડા દિવસ પહેલાં ગુજરાતના વહેપારીના એક દૂતે અહીં આવી ને પોતાના માલિકના આવવાની તથા ધંધોરોજગાર કરવાની ખબર આપી હતી, તે વહેપારી આ યુવક જ હોવો જોઈએ તે ઉપરાંત તે એમ પણ જાણી શક્યો કે, જે કાળના પણ કાળ-રૂપ લુટારીએ અમારા વહેપાર રોજગારને બંધ કરવાની કોશિશ કરી છે, જેના લયથી આખી બૂપજ્ઞાનગરી, પૂર્વ ખંગાળા અને સુરત આદિ સર્વ શહેરો મૂર્ચ્છિત થઈને વખત વીતાડતાં હતાં, તેજ દુર્લભ દરયુએ આ યુવક વહેપારીની પણ સમજી મિલકત લુટી લીધી છે. આ પ્રમાણે ધણા ધણા વિચારો કરીને તેણે પૂછ્યું કે:—“ તમારાં માણસો જ શું આ શહેરમાં આવીને વહેપારાથે દુકાન ભાડે રાખી

ગયા હતા ? આજથી લગભગ એકદશ માસ પહેલાં જે એક દૂત આવ્યો હતો, તેને શું તમે જ મોકલી આપ્યો હતો ? વળી તમારી મિલ્કત કાણે કેવી રીતે લુટી છે, એ જાણવાની પણ મને પ્રયત્ન મળ્યા થઈ આવી છે, માટે જે કાંઈ બતાવ બન્યો હોય તે કહી સંભળાવો. આજકાલ આ દેશમાં એ લુટારાઓએ તો જીવનની હદ જ કરવા માંડી છે. હજી આજથી આઠ દસ દિવસ પહેલાં એટલે કે નવરાત્રિના વખતમાં આ શહેરમાંથી ત્રણ કન્યાઓનાં હરણ થયાં છે અને એક પુરોહિતનો પણ કશે પત્તો મળતો નથી. ”

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:—“ જી, હા. પરંતુ હવે મારા પેટપૂરતું ખાવાનું પણ મારી પાસે નથી. વહેપાર કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ હવે તો માંડ પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાનાં પણ સાંસાં ખડે છે. હાય માંડ શું થશે ? મને કાણુ બચાવશે ? ”

માણેકજાલ, સુંદરજીની આવી ખુરી હાલત જોઈને ઘણો જ દુઃખી થયો તથા દિલગીરીની માથે કહેવા લાગ્યો કે:—“ બાઈ, હવે તમે આમ ચિંતા ન કરો અને મારી સાથે મારે ઘેર ચાલો. તે સ્થળે જ તમો થોડાક દિવસ રહેજો. પછી મારા વહેપારી મિત્રોને જણાવીને અથવા વહેપારીઓમાંથી ફાળો કરીને તમારા માટે જોઈતું ધન એકઠું કરાવી આપીશ. એ ધન વડે તમો તમારું ગુજરાન ચલાવજો અને ફાવે તો વહેપાર રોજગાર પણ ચલાવજો. અમારી વહેપારી સભાના અધ્યક્ષ પંડિત કામદેવ મહા દયાળુ છે. તેમની કૃપાથી આજકાલ હજારો માણસોનું કલ્યાણ થઈ ગયું છે. તેમને તમારા દુઃખની વાત જણાવવાથી તેઓ તરત જ તમોને તમારા ગુજરાન પૂરવા ધનનો અદોષસ્ત કરાવી આપશે. વહેપારની ખાબતમાં પણ અત્યારે તે દેશ વિખ્યાત છે. એવો એક પણ વહેપારી નથી કે

અત્યારે તેમના જેટલું દાન કરીને ગરીબોનું અથવા વખાના માર્યા વિપત્તિમાં આવી પડેલા માણસોનું રક્ષણ કરતો હોય. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે, તેઓ તમને કોઈ સરળ ઉપાય જરૂરને જરૂર બતાવી આપશે અને એ ઉપાયદ્વારા તમારું કલ્યાણ પણ થઈ જશે. ”

મુંદરજીએ કહ્યું કે:—“ બાપ ! આપની આ મહેરબાનીને માટે હું તમારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો જ છે. આપ મારા દેશબંધુ છો એથી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. વળી આપે મને ગુજરાત દેશનો નિવાસી ધારીને આપને ત્યાં આશ્રય આપવાની જે ઉદારતા દર્શાવી છે, તે ઉદારતાને માટે પણ હું આપને ધન્યવાદ આપું છું. હું ધારું છું કે ભગવાને મારી આવી દુર્દશા જોઈને મારા પર ઉપકાર કરવા માટે જ આપને અહીં મોકલી આપ્યા છે. વળી વહેપારી સભા તરફથી ફાળો કરીને મને વહેપાર રોજગારમાં જોડવાની આપ જે ઉમદા આશા આપો છો, એથી તો હું ધારું છું કે મારા સૌભાગ્યની સીમા જ થાય છે. ધન્ય છે ! બાપ આપના જેવા દેશબંધુઓને, અનેકવાર ધન્ય છે. ! ”

“ બાપ ! મારી આટલી બધી પ્રશંસા શા માટે કરો છો ? આંગણે આવેલા અથવા શહેરમાં આવી ચઢેલા હરકોઈ અતિથિનો સત્કાર કરવો એ દરેક માણસની મોટામાં મોટી ધરજ જ ગણાય છે; એમાં મેં તમારે માટે કોઈ નવીન કર્યું જ નથી. પણ ચાલો, હવે વિના કારણ વિલંબ ન કરો. સમય ધણો જ વીતી ગયો છે. જમવાનો સમય પણ થઈ જવા આવ્યો છે. ” માણેકલાલે પોતાની બલમનસાઈની ઓળખાણ કરાવતાં કહ્યું.

ત્યાર પછી તે યુવક માણેકલાલની સાથે તેની ગાડીમાં બેસી ગયો. ગાડીવાળો ગાડી હંકારીને વેગપૂર્વક ત્યાંથી ચાલી પ્તીકબંધો લાજવારમાં જ લોકોની બીડને ઓળંગીને તે ગાડી કંઈક અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

પ્રકરણ પ મું

—:૦:—

નિરાશ પ્રેમી

—:—

તૂ દોસ્ત કિસીક બી સિતમગર ન હુઆ થા;
ઝારોં વૈ હૈ વલ્લુ ભુલ્મ કિ મુઝપર ન હુઆ થા;
દરિયાએ મુઆસી તનક આખીસે હુ આખુલક;
મેરા મર-એ-દામન બી અબી તર ન હુઆથા;

—*—

પશરત-એ કતરા હૈ દરિયામેં ફના હો જના;
દર્દકા હદસેં ગુજરના હૈ ફવા હો જના;
દિલસે મિટના તેરી અંગુશત હિનાઇકા ખ્યાલ;
હો ગયા ગોસ્તસે નાખુન કા ભુદા હો જના;
અખ્ શે હૈ જલવ-એ ગુલ જૈક તમાશા માલિખ;
અસ્મકા ચાહિએ હરં રંગ મેંવા હો જના.

ગાલિખ

વહેપારી મહાજન માણેકલાલના પિતાએ ગુજરાત દેશના સુપ્રસિદ્ધ શહેર સુરતથી બંગાળામાં આવીને વહેપાર રોજગાર કરવાની શરૂઆત કરી હતી. તે પોતાના એકના એક પુત્ર માણેકલાલના હાથમાં વહેપાર રોજગારનો અધો કારબાર સોંપીને, બંગાળામાં જ પરલોકવાસી થયો હતો. માણેકલાલ પોતાની બુદ્ધિ તથા પ્રતિભાના બળથી ધીમે ધીમે વહેપાર રોજગારમાં એક નામાંકિત વહેપારી તરીકે

સધળા વહેપારીઓમાં ગણાવા લાગ્યો હતો. અત્યારે માણેકલાલની ઉમ્મર લગભગ ચાળીસેક વરસની થઈ ગઈ હતી. ફેટલાંક વરસ થયાં તેને માત્ર એક કન્યારત્ન સોંપીને તેની પત્ની પણ આ અસાર સંસારનો ત્યાગ કરીને પરલોકપ્રિય પ્રયાણ કરી ચૂકી હતી. કન્યાને તેણે હા ઉપરાંત સ્નેહ તથા માયા દેખાડીને મોટી કરી હતી. તે ઉપરાંત તેને બણાવી ગણાવીને સારી ગૃહકેળવણી પણ અપાવી હતી, ગૃહસંસારમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન શું છે, સ્ત્રીઓએ ગૃહસંસાર કેવી રીતે ચલાવવો જોઈએ, પતિની સાથે કેમ વર્તવું જોઈએ, સાસુ, નણંદ વગેરેને શી રીતે સંતુષ્ટ કરવી જોઈએ, વગેરે બધી જાતનું જ્ઞાન પણ આપ્યું હતું. એ કન્યા જ તેના સંસાર સમુદ્રના એક માત્ર મોતી-રત્ન રૂપ થઈ પડી હતી. કન્યા, અત્યંત સુંદર અને સ્વરૂપવતી હતી, તેવી જ બુદ્ધિશાળી પણ હતી. તેનું નામ ઇંદુમતિ હતું. ઇંદુમતિને તેણે ગુજરાત દેશના રીતિરિવાજ મૂળજ ઘટતી સ્વતંત્રતા અથવા સ્વાધીનતા પણ આપી હતી. તેની ઉમ્મર સત્તર અઢાર વર્ષની જ થઈ હતી; પણ તેમ છતાં તેનાં લક્ષ કરવામાં આવ્યાં નહોતાં. તેનો મનોર્ભાવ એવો હતો કે; જો વરકન્યા ઉભય પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર પસંદગી કરીને એક બીજાની સાથે લગ્ન કરે, તો તેથી જ મારું પરિણામ આવવાની સંભાવના રહે છે. વળી ખાસ કરીને તેની કન્યા કેળવણી અને અત્યંત બુદ્ધિમતી તથા ચપલ હતી, તેથી તેને કદાપિ કોઈ નાલાયક વરના હોથમાં સોંપીને તેની બિચારીની આખી જિંદગીને દુઃખી કરી શકાય તેમ નહોતી.

રાત્રિના લગભગ ત્રણેક કલાક વીત્યા પછી માણેકલાલ શહેર-માંથી દુકાન બંધ કરીને ઘેર આવી પહોંચ્યો. પરદેશી યુવક તેની

ગાડીમાં જ હતો, માણેકલાલ ગાડીમાંથી ઉતરી સુંદરજીને નીચે ઉતરવાનું કહ્યું. એટલે તે પણ ઉતરી પડ્યો. ત્યાર પછી, તેઓ બંને મકાનમાં દાખલ થયા.

માણેકલાલે મકાનમાં દાખલ થઈને, સર્વથી પ્રથમ પોતાની કન્યાને તેની પાસે બોલાવી અને ત્યાર પછી તેણે સુંદરજીની સાથે તેનો પરિચય કરાવી આપ્યો. સરળ અને બોળા દિલવાળી ઇન્દુમતિ ગુજરાતી વહેપારી યુવક સુંદરજીની દુર્દશાના સમાચાર સાંભળીને બધી જ દિલગીર થઈ, તથા નાના પ્રકારે તેને ધીરજ આપીને તેના મનને વિનોદ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. લોક સમાજના લાવણ્યમાં અગ્રસ્થાન ભોગવતી ઇન્દુમતિનાં દર્શન કરીને તથા તે સુંદરી કામિનીનો મધુમિશ્રિત વાર્તાલાપ સાંભળીને સુંદરજીના હૃદયમાં એક પ્રકારના અપૂર્વ આનંદનો અનુભવ થવા લાગ્યો. તે મનોહારિણી માનીતનાં દર્શનથી તે યુવક મુગ્ધ થઈ ગયો. તેના હૃદયનું બધું દુઃખ દૂર થઈ ગયું હોયતી ! એવોજ ભાસ થવા લાગ્યો. યુવતીને જોતાંની સાથે જ તે પોતાનાં બધાં દુઃખોને વિસરી જઈને મનમાં તે મનમાં જ વિચારવા લાગ્યો :—

“ મૃગલોચની આ મોહિની, સૌન્દર્યનો આગાર છે;

મૃદુતા ભરી પ્રત્યંગમાં, મુખમાં સુધાની ધાર છે;

કાંચન સમી આ કાય છે, રૂપમાં રતિ અવતાર છે;

આ માનિનીના મોહમાં, હૈયું થયું લાચાર છે. ”

માણેકલાલે વિદેશી યુવક સુંદરજીને માટે એક અલાયદો ઓરડો કાઢી આપ્યો, તથા તેની સેવા ચાકરીમાં અથવા સન્માનમાં કોઈ પણ જાતની ખસલ ન પડે એટલા માટે નોકર ચાકરોનો પણ સારો બંદોબસ્ત કરાવી આપ્યો.

સુન્દરજી સારો આશ્રય મેળવી હવેથી ત્યાં જ વસવાટ કરવા લાગ્યો. તેને ત્યાં આવ્યાને લગભગ એકાદ પાપવાડિયાનો સમય પણ વીતી ગયો ત્યાર પછી તેણે એક દિવસ પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે—ધનુરકૃપાથી આશ્રમ તો સારો મળી ગયો છે, પણ હવે શય્યાને શોભાવનારી સુંદરી ઇન્દુમતિના મળવાની જ વાર છે. જો એ મનોહારિણી મને મળશે, તો મારી આખી જિન્દગી સફળ થશે. વાહ વાહ ? વિધાતાએ પણ તેના શરીરમાં શું ખૂબીદાર રૂપ મૂક્યું છે. જેના મુખમાં મૃદુતા અને મિષ્ટતા ભરી છે, જેની આંખો જાદૂથી ભરેલી છે, જેનું ફકિકું બદન ખૂબસૂરતીના ખજાના રૂપ છે, એવી ઇન્દુમતિ રૂપ ઇન્દુ જો મારા અંધકારમય ભાગ્યાકાશમાં ખીલી ઉઠે તો જ મારું જીવન સદાને માટે પ્રકાશમય થઈ શકે તેમ છે. અહાહા ! શું સુંદર રૂપ છે ! ”

“ નિરખતાં નાર નખરાળી હૃદયમાં આશ જાગે છે;
નિરાશા ને બધી ચિંતા હવે તો માર્ગ માગે છે;
ઉગ્યો છે ભાગ્યનો ભાનુ, હવે અંધાર છે શાનો ?
સુક્રમળ સુંદરી શાણી મળ્યે ચિંતા નહિ જાણો;
હૃદયરાણી થશે મારી, હવે છે દુઃખ જાવાનું;
ધ્યાળુ દૈવ મારાએ દીધું (છે) છોડી સતાવાનું. ”

આ પ્રમાણે આશામાં ને આશામાં સુન્દરજીએ ખીજા દેટલાક દિવસો પણ વીતાડી દીધા. એક દિવસ બપોરનો તાપ નમી ગયા પછી, બ્યારે મધુર મલયાનિલ વહેવા માંડ્યો હતો, વિકસિત થવાની અણીપર આવેલી નવકલિકાઓમાંથી મધુર અને મૃદુ સુગંધ છૂટીને દક્ષે દિશાઓની ભૂમિને સુગંધિત કરી રહ્યો હતો. તે સમયે એક ચારકમાં બેસીને ગુજરાતી યુવક સુન્દરજી તથા માણેકલાલની એકની

એક કન્યા લોકલલામભૂતા સુંદરી યુવતી કન્યા ઇન્દુમતી વાર્તાલાપ કરી રહી હતી. ધરના બધા બારી બારણા ઉઘાડાં હતાં. સુંદરજી વાર્તા કરી રહ્યો હતો અને ઇન્દુમતિ સાંભળી રહી હતી. સુંદરજીની બોલવાની હજી ઘણી જ પ્રશંસાને પાત્ર હતી. તે દેખાવમાં જેવો સુંદર હતો, તેવોજ અથવા તેથી પણ અધિક વાતચીત કરવામાં પણ સુંદર અને પ્રતિભાવાન હતો. વિદ્યાભ્યાસમાં અને સાંસારિક જ્ઞાનમાં પણ કાંઈ તે જેવો તેવો પ્રવીણ નહોતો. તેના મુખમાંથી નીકળતો એક એક શબ્દ સર્વના મનને સહજમાંજ વિમોહિત કરી દે તેવો હતો.

યુવક યુવતી બેસીને તરેહ તરેહની વાતોચીતો કરી રહી હતી. જૂદાજૂદા દેશોની વાર્તા, માનવચરિત્રની કથાઓ, અજ્ઞયખી બરેલા બનાવોની વાતો વગેરે અનેક બાબતોને લઇને તેઓ વાતચીત કરતાં હતાં અને પોતાનો વખત વીતાડતાં હતાં. યુવકના મુખથી એ બધી વાતો સાંભળતાં સુંદરી ખાલા કાંઈ કાંઈ વેળાએ વિસ્મયથી સ્તાંભિત થઈ જઈ હતી, કાંઈ વેળાએ હસી હસીને આખા ઓરડાને ગંભીર મૂકતી હતી. જે ધરમાં ઇન્દુમતિ હમેશાં એકલી બેસી રહેતી હતી, તે જ ધરમાં બેસી આજે યુવક-યુવતી નાના પ્રકારનો વાર્તાલાપ કરી રહી હતી.

એ વખતે તે ધરમાં બીજો એક યુવક ધરમાં દાખલ થવા જતો હતો, એવામાં દાખલ થતાં પહેલાં જ દરવાજાપરથી તેણે સાંભળ્યું કે, ઇન્દુમતી તથા બીજા એક યુવકના હસવાનો અવાજ સંભળાઈ રહ્યો છે. આવી રીતે ઇન્દુમતિ સિવાય બીજા કાંઈ પણ પુરુષને તેણે દાખલ થતો જોયે નહોતો. તેથી તે અભારે ઘણીજ અજ્ઞયખીમાં પડી ગયો.

‘થોડીવાર પછી તે અત્યંત વિસ્મિત અને કોષિત થઈને પો-

તાને હવે શું કરવું જોઈએ, એનો કશો પણ મિશ્રમ કરી શક્યો નહિ. આથી તે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તરત જ તે ઓરડામાં દાખલ થયો.

જે પુરુષ ઓરડામાં દાખલ થયો હતો, તે પણ ઘણો જ ખૂબ-સૂરત અને દેખાવડો યુવક હતો. તેનું નામ મણિલાલ હતું. મણિલાલનો પિતા પણ એક વહેપારી હતો, અને તે સાથે માણેકલાલના પિતાનો જૂનો દોસ્ત હતો. મણિલાલ, સુંદરજીના જેવો સુંદર નહોતો તેમ છતાં પણ તેનો સ્વભાવ ઘણો જ સારો હતો. મણિલાલ એક ચારિત્ર્યવાળો પુરુષ હતો. તેનું મૂળ વતન ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ શહેર અમદાવાદમાં હતું અને તે પિતાના ધંધા-રોજગારમાં મદદ કરવા માટે ભૂપણાનગરીમાં આવ્યો હતો રાત્રિ દિવસ મહેનત કરીને તે પિતાને પૂરતી મદદ પણ કર્યા કરતો હતો. બાળુવા ગણુવામાં તે જોઈએ તેઓ હોશિયાર નહોતો, એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં તેવો શક્તિ પણ નહોતી. ઘણા દિવસ થયાં મણિલાલ ઈન્દુમતીના પ્રેમનો અનુ-રાગી થઈ પડ્યો હતો, તેનું આખું હૃદય ઈન્દુમતીના પ્રણયની જ્યોત્સ્નાથી પ્લાવિત થઈ ગયું હતું. પરંતુ વાર્તાલાપમાં તે પોતાના પ્રેમને ઈન્દુમતિ પાસે કદાપિ પ્રકટ કરી શક્યો નહોતો. હૃદય જેને મેળવવા માટે રાત્રિ દિવસ તત્પર રહેતું હતું અને સ્વપ્નમાં પણ જે પ્રિયતમા પ્રતિમાનાં અર્હર્નિશ દર્શન થયા કરતાં હતાં, તે પ્રતિમાને તે પોતાનો મનોભાવ વ્યક્ત કરી પોતાના પક્ષમાં લાવવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહોતો. મણિલાલ તેને પોતાનો પ્રેમ જણાવી શક્યો નહોતો, એ ખરું; પણ તેમ છતાં પણ તેનું હૃદય ઈન્દુમતિના પ્રેમથી કેવું બરાયલું રહ્યા કરતું હતું, તેના હૃદયનો પ્રેમ કેવો ઉછાળા મારીને મુખપર પ્રકટ થઈ રહ્યો હતો, તે ઈન્દુમતિ કેવી એકાગ્રતાથી

ચહાતો હતો અને તેનો પ્રેમ કેટલો બધો વધી પડ્યો હતો, આદિ સર્વ તેનું વદન સ્પષ્ટ રીતે સર્વ કાષ્ટને દર્શાવી આપતું હતું. તેનો મનોભાવ તેની બન્ને આંખોપરથી જ સહજમાં જણાઇ આવતો હતો. મણિલાલ પોતાના મનમાંને મનમાં જ સમજી ગયો કે, તે જે મનોહારિણી માનિની ઇંદુને ચાહી રહ્યો છે. તે પણ તેને તેટલા જ અનુરાગની સાથે ચાહે છે. ધણી દિવસ થયાં તેણે ઇંદુમતિને પોતાનાં દિલનાં દાર ઉઘાડાં મૂકીને 'તું શું મને ચાહે છે કે?' એવો પ્રશ્ન પૂછવાનો વિચાર કર્યો હતો, પરંતુ તેની મુલાકાત થતાં તથા તેના મુખની મધુર વાતો સાંભળતાં, તથા તેનું મુખ જોતાં જ મણિલાલ તે પ્રશ્ન પૂછવાનું સાહસ કરી શકતો નહોતો. કદાચ તે પ્રશ્ન તેના સ્મરણમાં પણ આવતો નહોતો. મનમાંને મનમાં જ તે મન-મોહિની સુંદર જાગેને અંકિત કરીને તેના વિચારમાંને વિચારમાં જ તે પાછો પોતાને ઘેર ચાલ્યો આવતો હતો. પરંતુ આજે તે જ્યારે ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો હતો ત્યારે તે પ્રતિજ્ઞા કરતો આવ્યો હતો કે, આજે તો એ પ્રશ્ન અવશ્ય પૂછીશ. તે પ્રશ્ન પૂછ્યા સિવાય હવે મણિલાલ શાન્ત રહી શકે તેમ નહોતો. હમણાં કેટલાક દિવસ થયાં તેને પ્રિયતમાના પ્રણયને પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી ક્યાંય પણ રુચતું નહોતું, કામકાજમાં પણ તેનું મન લાગતું નહોતું. રાત્રિ દિવસ તે ચિંતામાંને ચિંતામાં જ નિમગ્ન રહ્યા કરતો હતો, તે પોતાના મનમાં એવા જ વિચારો કર્યા કરતો હતો કે, જો મરવાનું હશે તો એક દિવસ અવશ્ય મરવું જ પડશે, પરંતુ જો મારા સહભાગ્યયોગે હું ઇંદુને મારી અંકલક્ષ્મી કર્યા પછી મરીશ, તો જ મારા ચિત્તને શાંતિ વળી શકશે, નહિ તો તેનામાં રહેલી આસક્તિને લીધે મારે આ સંસારમાં ફરીવાર જન્મ ધારણ કરવો પડશે. ઇંદુ જ હવે મારી

બિન્દગીનો સાર છે, એના વિના અદ્વજ મારો અવતાર છે.

“સદ્ગુણથી ભરી સુંદરી, નહિ રૂપમાં ખામી જમી;

અવલોકતાં સૌન્દર્યને નજર મારી ત્યાં ઠરી; ”

એ ઉપરાંત તે પોતાના મનમાં એમ પણ વિચાર કરતો હતો કે:—“જો એ મનોહારિણી ઈન્દુ મારી થશે, મારી સાથે લગ્ન કરવાની અનુમતિ આપશે. તો હું તેના સિવાય ત્રિભુવનને મોહાવનારી રતિ સમાન રમણીય રમણીનો પણ અંગિકાર કરીશ નહિ. કારણ કે, એ મોહિનીના મંજુલતાભર્યા મોહક વાક્યોએ મારા જિગરને પ્રેમની સન્નજડ સાંકળથી બાંધી લીધો છે, મને પરવશ કરી દીધો છે.

“પ્રણયના પાશમાં બાંધી મને બંદી બનાવ્યો છે;

મધુરા ભાવ દર્શાવી મને તેણે નમાવ્યો છે; ”

ઈન્દુના મિલનથી મારો સંસાર સુધામય બની જશે, મારા હૃદયમાં નવીન બળ અને નવીન સાહસનો સંચાર થશે. હું સંસાર ક્ષેત્રમાં એ રૂપની રાણીને લઇને આનંદપૂર્વક વિચરણ કરીશ અને એના જ ગાનમાં, એના જ ધ્યાનમાં તસ્લીન રહીશ. ”

મણિલાલ આવો સંકલ્પ કરી, ઈન્દુમતિને લાં આવી લાગ્યો, પણ ઘરમાં આવ્યા પછી તેણે જે કંઈ જોયું, તે જોઇને તેનું હૃદય સ્તાંભિત થઇ ગયું. તેના મુખપર જે પ્રસન્નતાની છટા છવાયલી હતી, તે અદશ્ય થઇ ગઇ. હૃદયની હિંચી ઉંચી અનેક આશાઓ નિરાશાના રૂપમાં બદલાઇ ગઇ. ઘરમાં જઇને મણિલાલે જોયું કે, ઈન્દુમતિ દેવતાના જેવી સુંદર કાન્તિવાળા એક સુંદર યુવકની સાથે બેસીને હાસ્ય તથા મૃદુ વાર્તાલાપ કરી રહી છે. તેનું મન તે યુવકની વાર્તામાં એટલું બધું તન્મય બની ગયું છે કે, તે બીજી કંઈ પણ દિશામાં પોતાની દૃષ્ટિ પણ દોડાવતી નથી. એ યુવકને મણિલાલે

આ પહેલાં કદાપિ જોયો નહોતો. યુવકના શરીરની અદ્ભુત સુંદરતા વાર્તાલાપ કરવાની અનુપમ છટા તથા હાસ્યની મધુરતા આદિ સર્વ જોધને મણિલાલ એક પ્રકારના આશ્ચર્યમાં આવી પડ્યો. તેનું આશ્ચર્ય એટલું બધું વધી પડ્યું કે તરત જ તેના મનમાં તે યુવકનો પરિચય મેળવવાની પ્રયત્ન ઈચ્છા પણ થઈ આવી.

મણિલાલે જોયું કે, ઇન્દુમતિ તેને જોધને જાણે કાંઈક શરમાઈ ગઈ હતી અને તે સાથે તેમનો વાર્તાલાપ તથા હાસ્યવિનોદ પણ બંધ પડી ગયો હતો. પરદેશી યુવક જાણે સહજ કોપિત થઈને મણિલાલના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. તેના જોવાનો મર્મ માત્ર એટલો જ હતો કે, અસભ્ય માણસની પેઠે કોઈની પણ પરવાનગી લીધા વિના મણિલાલે ઇન્દુમતિના ખાનગી ઓરડામાં શા કારણથી પ્રવેશ કર્યો હશે ? શું તેને આમ એકાએક પરાયા મકાનમાં પ્રવેશ કરતાં જરા શર્મ પણ નહિ આવી હોય ? મણિલાલ પણ એ યુવકને જોધને સહજ જાંખવાણો પડી ગયો. તે જે આશ્ચર્ય, જે અભિલાષથી અને જે પ્રતિજ્ઞાથી ઇન્દુમતિની સાથે વાતચીત કરવા તથા પોતાના હૃદયનો ગુપ્ત ભાવ પ્રકટ કરવા આવી હતો, તે આશ્ચર્ય, અભિલાષ અને પ્રતિજ્ઞા આદિ સર્વ સૂચના હૃદયની સાથે જ જેવી રીતે આકળનાં બિન્દુઓ સૂકાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે વિશુષ્ટ થઈ ગઈ. તે તરત જ ત્યાંથી પાછો ફરવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. એ જોધને ઇન્દુમતિએ પોતાના આસનપરથી હઠી તેને બોલાવી કહ્યું કે—“ મણિલાલ ! તમે આમ તરત જ કેમ પાછા ચાલ્યા જાઓ છો ? હમણાં બહુ દિવસ થયાં તમે અહીં આવ્યા નથી, એમ ધારીને હું આજે તમને તેડવા માટે ખાસ માણસ મોકલવાની હતી. તમે આમ ચાલ્યા ન જાઓ, આવો, આસનપર બેસો. પણ હા—આ યુવક મહાશયનો પ-

રિચ્ચ કરાવવાનું તો હું છેક જ જૂલો મઠ. આ કાચુ છે, તેમને તમે જોળાવો છો ખરા કે ? ”

મણિલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ ના, મેં આ પહેલાં કદી પણ એમને જોયા હોય, એવું મને સાંભળતું નથી. આ મહાશય કાચુ છે વારુ ? ”

હન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ તેઓ એક મોટા માણસ છે; જેવા વિદ્વાન છે, તેવા જ સારા વક્તા પણ છે. એમના જેવી વાતચીત કરવાની હજી તો મેં મારી આખી જિન્દગીમાં પણ કદાપિ જોઈ નથી. તેમની એક એક વાત એવી રસીલી અને છટાદાર છે કે, જેને સાંભળતાં મારું મન સંતુષ્ટ જ થતું નથી. હું આજે તેમની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળીને ખુશ ખુશ થઈ ગઈ છું. ”

“ ત્યારે હવે મને અહીંથી જવાની રજા છે કે ? ” મણિલાલે ઉત્સુકતાની સાથે પૂછ્યું.

“ કેમ ? અહીં બેસવામાં તમને કાંઈ હરકત છે ? ”

“ ના—ના, હરકત તો કાંઈ નથી, પણ તેમ છતાં પણ તમે અને તારા આ મિત્રને અવશ્ય અડચણ આવે તેમ છે. કારણ કે, મારા આવવાથી તમારી વાતચીત પણ બંધ થઈ ગઈ છે. માટે હવે તમારા વાર્તાવિનોદમાં વિશ્ન નાખવાનું હું કાંઈ પણ રીતે ઉચિત ધાસ્તો નથી ? ” મણિલાલે સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી દીધો.

“ મણિલાલ ! આમ ધારવામાં તમારી જૂલ થાય છે. તમે આ મુશ્કેલી વાતચીત સાંભળીને અવશ્ય પ્રસન્ન જ થશો, એમ ધારીને હું તમને બોલાવવા માટે માણસ મોકલવાની હતી. તમારા આવવાથી અમારી વાતચીતમાં કાંઈ પણ પ્રકરનું વિશ્ન આવી શકે તેમ નથી, પણ ઉલટો આનંદ જ મળી શકે તેમ છે. તમે આજે આવી વૃથા

જાંઘ શા કારણથી કરી રહ્યા છે ? તમારી આવી વાર્તા સાંભળીને મને ધણી જ અન્યથા થાય છે. ”

“ જો તમને કોઈ પણ જાતની અમલ અથવા અડચણ નહોતી, તો હું ધણી જ ખુશીની સાથે અહીં બેસવાને તૈયાર છું. ”
• મણિલાલે કહ્યું.

“ એમ કેમ કહો છો ? અમને શી અડચણ થવાની છે ? આ એક ધણી જ બહા માણસ છે. એમની સઘળી મિલકતને લૂટારાઓ લૂંટી ગયા છે. એથી તેઓ ધણી જ આફતમાં આવી પડ્યા છે. આ એક ધનવાન અને ખાન્દાન કુટુંબના માણસ છે. એમનો સંકોચ સખવાતું કશું પણ કારણ નથી, માટે આવો, બેસો અને સુખેથી એમની મનોહર વાર્તાને સાંભળો. ” હિન્દુએ કહ્યું.

મણિલાલે એક આસનપર બેસી, તે યુવકના તરફ મુખ ફેરવીને કાંઈક નવ્ર અવાજથી કહ્યું કે:—“ મહાશય, આપનાપર આવી પડેલી આફતની વાર્તા સાંભળીને હું ધણી જ દિલગીર થયો છું. પરંતુ જે દાનવ જેવા દુષ્ટ દર્યુઓનું દમન કરવાની આખી ભૂખ્યા-નગરીમાં તો થું, પરંતુ આખા દેશમાં પણ નથી, તેને મારા જેવા એક સામાન્ય માણસ થું કરી શકે વાર ? આજકાલ આખા હિન્દુસ્તાનની જે પાયમાલી થઈ રહી છે, તે જોતાં સર્વની જાતી શરી જાય છે. અત્યાચારી ઔરંગઝેબે શાહજહાં જેવા ન્યાયી શહેનશાહને કેદ કરવાથી દેશનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે. હિન્દુઓના ઘેરઘેર રડારોળ થવા માંડી છે, રૈયતનાં ધનમાલ લૂટાવા લાગ્યાં છે, સતી-યોના શીલનો ક્ષય થવા માંડ્યો છે અને સર્વત્ર કાળા ફેર વર્તવા માંડ્યો છે. હું નથી સમજી શકતો કે ભારતના ભવિષ્યના મર્જમાં થું સમાયહું છે ? જે દેશની પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને પણ સમર્થ

નથી, તે દેશની અવનતિ થાય, તો તેમાં આશ્ચર્ય પણ થું હોય શકે ? આપની આવી અદ્વિસોસજનક અવસ્થા જોઈને મને ધણી જ દિલગીરી થાય છે. ”

આ વાર્તા કહેતી વેળાએ મણિલાલનું મન ખરેખર ધણું જ દિલગીર થયું હતું. ખીજનું દુઃખ દેખી દુઃખી થનાર સરળ હૃદયના મણિલાલની આંખોમાં એ વખતે આંસૂનાં બે ચાર બિન્દુઓ પણ ઉભરાઈ આવ્યાં હતાં.

મુંદરજીએ સહજ મંબીર અવાજથી કહ્યું કે:—“ આપની ભૂષણાનગરીના નિવાસીજનોની હું કાંઈ પણ પ્રકારે પ્રશ્નસા કરી શકું તેમ નથી. એકાદ બે ભૂટારાઓએ મળીને અહીંની સઘળી ઇજ્જત આખરેને ખરબાદ કરી નાખી છે, તે પાપાત્માઓ સતીના સતીત્વનો નાશ કરવા માંડ્યા છે, ધનવાનોનાં ધન ભૂટવા માંડ્યા છે, મુસાફરોનો સર્વનાશ કરવામાં પ્રવૃત્ત થયા છે, ગરીબ અને બૂખ્યાં તરસ્યાં માણસોના મ્હોંમાંથી અનાજના કાળીયા પણ છીનવી લેવા માંડ્યા છે, અને તે સર્વને બૂષણાનગરી એક સામાન્ય સ્ત્રીની પેઠે બેઠી બેઠી, જોઈ રહી છે, એ જોઈને મને તો ધણી જ અજબબી થાય છે. શું આખા શહેરમાં એક પણ વીર પુરૂષ નથી, કે જે તેમના આવા જલિમ ભુદ્ધોને અટકાવી શકે ? ભૂષણાનગરીની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં કરતાં હૃદય પણ અવસજ થઈ જાય છે. માણસની જિન્દગીમાં મરણ કાંઈ બે વાર આવતું નથી, સહુને એક દિવસને એક દિવસ આ દુનિયા છોડીને ખાલી હાથે ચાલ્યા જ જવું પડે છે, તો પછી પોતાના દેશને શયતાનોના સપાટામાંથી છોડાવવા જતાં તુરંત જીવનને બચાવવાનો બધા સા માટે પારણ કરવો જોઈએ ? આ ભૂષણાશહેરમાં તો બાપો માણસો વસે છે, તેઓ સર્વ નિર્માત્ર છે ! કાંઈ પણ

પુરુષના હૃદયમાં વીરતાનો વાસ નથી, દેશની દાઝ નથી, માતૃભૂમિના કલ્યાણની કામના નથી ? જો સહુ એકી સાથે એકઠાં મળીને એક જ નિશ્ચયપર આવીને માતૃભૂમિના રક્ષણ માટે કમર કસીને તૈયાર થાય, તો પછી દરયુઓનું દમન કરવામાં કેટલીક વાર લાગે ? લૂટારાઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવામાં શો વિલંબ થાય ? મને જો ભૂષણવાસીઓ મદદ કરે, તો હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે, તે લૂટારાઓને ક્ષણમાત્રમાં પાંજરામાં પૂરીને પ્રગ્ન સમક્ષ ધણી જ સરજતાની સાથે લાવી શકું તેમ છું. હાંથ !

“ રીઆય રૈયત રાંકડી, જોવાય ના આંખો થકા;
ધન માન ને લજ્જા લૂટાતી દરયુ કેરા હાથથી;
ન્યાં જોઉં ત્યાં સંભળાય છે પોઠાર તો દુઃખના થતા;
અબળા તણા ઉતાપથી ધ્રુજતી જણાયે આ ધરા.”

આમ કહેતાં કહેતાં તે યુવકના ગાલપરથી જાણે લોહીની ધાર વહેવા માંડી હોયની એમજ જણાવા લાગ્યું. તેનાં વિશ્વાળ અને વિસ્તાર પામેલાં નયનોમાંથી જાણે આમની ચિનગારીઓ વરસવા માંડી હોયની ! એવો જ ભાસ થવા લાગ્યો. તેના સુંદર હોઠ પણ ચરચર કંપવા લાગ્યા. ઈન્દુમતિ અત્યાર સુધી એ યુવકના મુખપર જે જે જૂદા ભાવો જણાઈ આવતા હતા, તેનું અવલોકન કરી રહી હતી. છેવટે તે તે યુવકને બોલતો અંધ થયેલો જોષ મણિલાલને ઉદ્દેશીને બોલી કેમ મણિલાલ, તમે આ તરુણના મતને મળતા છો ખરા કે નહિ ? હું ધારું છું કે, તમારો અભિપ્રાય પણ લગભગ એવા જ પ્રકારનો હશે, ભૂષણનગરીની શોકાતુર સ્થિતિ જોતાં ધણીવાર મારું કાળજી પશું કંપી ઊઠે છે. હું નથી સમજી શકતી કે, એ રક્ષાસી લૂટારાઓના હાથમાંથી આ ભૂષણનગરીનો હવે કાણ જાણે

છૂટકારો મરો ? ખરેખર ! આ યુવકના કહેવા પ્રમાણે અત્યારે આપણું નગર તદ્દન નિર્માલ્ય જ બની ગયું છે. આપણા શહેરમાં વીર-તાનો અંશ માત્ર પણ રહ્યો નથી.

મણિલાલે સહજ ધીમા અવાજથી જવાબ આપ્યો કે:—“તમારી બન્નેની વાતને હું કબુલ રાખું છું, પણ તે સાથે શું તમો નથી જાણતાં કે લૂટારાઓની શક્તિ કેટલી બધી પ્રબળ છે, જેનાથી આખી મોગલ સલ્તનત પણ કંપી ઉઠે છે, તેવા પ્રબળ લૂટારાઓની સ્થામે સામાન્ય જૂથજીવાસીઓથી શું કોઈ પણ રીતે ટકર ઝીલી શકાય તેમ છે ખરી કે ? ના—કદાપિ નહિ. કારણ કે; એ સર્વ લૂટારાઓ બડા વીર પુરુષો છે, સહજમાં તેઓ કોઈનાથી માંજળા નય તેવા નથી. જેમને જીવન એ છેક નજીવી વસ્તુ જણાય છે, તેમની સ્થામે બિચારા જૂથજીવાસીઓ શી રીતે થઈ શકે વાર ? મારી ધારણા પ્રમાણે આ યુવક તો શું પરંતુ એમના જેવા ખીજ હજારો યુવકો મળીને પણ તેમની સ્થામા થાય તો પણ તેમને હારજ ખાવી પડે તેમ છે.”

સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“હું તેમની બહાદુરીને બહુ સારી રીતે જાણું છું. ધણું કરીને તે પાપાત્માઓએ જ મારો સર્વનાશ કર્યો છે, મને અન્યનો આશ્રિત બનાવ્યો છે; રસ્તાનો રઝળતો રખડતો બિખારી બનાવી દીધો છે. પણ મહેનત અથવા કોશિશ કરવાથી શું નથી થતું ? કેટલાંક તણખલાંઓને એકઠાં કરી તેનું દોરકું બનાવવાથી હાથી જેવા મદોન્મત પ્રાણીને પણ વશ કરી શકાય છે, દીપું દીપું પાણી એકઠું થવાથી મોટું સરોવર બરાબ જાય છે, ત્યારે સેંકડો માણસો એકઠાં થવાથી એવા એકાદ બે લૂટારાઓને વશ કરવા એમાં તે શી મોટી વાત સમાવણી છે ?”

આ પ્રમાણે લટારાઓના સંબંધમાં કેટલીક વાતચીત થયા પછી, ફરીવાર અસલ વાર્તા શરૂ થઈ. સુંદરજી ઉમદા ઉમદા વાતો કહીને ઇન્દુમતિને કાંઈ કાંઈ વેળાયે અભયખીના દરિયામાં ફૂંટાડવા લાગ્યો. કાંઈ વેળાયે હસાવી હસાવીને પેટ ફૂલાવવા લાગ્યો. યુવતી ઇન્દુમતિ વાર્તા સાંભળતી સાંભળતી વારંવાર મણિલાલના મુખ તરફ જોતી હતી. તે વખતે તેને જણાતું હતું કે, મણિલાલના મનમાં આજે કાંઈ શાંતિ નહોતી. તેના હૃદયમાં ખીજી કાંઈ ચિંતાએ ઉત્પન્ન થઈને તેને જાણે મલરાવી દીધો હતો. ધીમે ધીમે વાતમાં વાતમાં જ સંખ્યા થઈ જવા આવી. આખા શહેરમાં દીવાની હારોની હારો એકી સાંધે પ્રકટી ઉઠી. દેવાલયોમાં શંખ તથા ધંટાનાદ થતો સંભળાવા લાગ્યો.

મણિલાલે વિચાર્યું કે, આજે ઇન્દુમતિની સાથે વાતચીત કરવાનો કાંઈ પણ અવસર મળી શકશે નહિ. આથી તેણે ધણજ દિલગીરી ભરેલા મનથી ઇન્દુ પાસેથી પોતાના ઘર તરફ જવાની રજા માગી. ઇન્દુમતિ તેને રજા આપીને બોલી કે:—“ આવતી કાલે બપોરે તમે પાછા જરૂર આવજો. તમારા આવ્યા સિવાય મને બિંદુલ થેન પડશે નહિ. તમારા આવ્યા પછી આપણે આજની પેઠે પાછા વાર્તાલાપ કરીશું. હમણાં ધણા દિવસ થયાં હું ચિંતાતુર રહ્યો કરતો હતો, એવામાં આ યુવકે આવીને મને એ ઉદાસિનતામાંથી ઠીક મુક્ત કરાવી ને ઠીક, જાઓ ત્યારે, હવે વખત ધણજ વીતી ગયો છે. પણ જોને આવતી કાલે આવવાનું બૂલશે નહિ.”

મણિલાલ ઇન્દુમતિના મુખ તરફ જોઈ, એક ઉડા નિઃસાસો મૂકી, તરત જ ત્યાંથી બહાર આસ્યો ગયો. જતી વેળાયે તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ હાથ! ઇન્દુ! હું તને મારા જિગરથી પણ વધારે આહતો હતો, તેને શું તું એકં બૂલી મહા પ્રિયા !

તારા પ્રેમિકને આમ નિરાશની નદીમાં ફેંકી દેતાં તને જરા પણ દયા ન આવી ? શું સ્ત્રી જાતિનો સ્વભાવ આવો ચંચલ જ હોતો હશે ? તેઓ સ્નેહની અનુરાગી ન હોતાં ફક્ત રૂપ અને સૌન્દર્યની જ આકાંક્ષી હશે ? મહોજ્જવત ! તું પણ કેવા અજળ રંગો ખતાવે છે ? હાય !

“ હૃદયમાં જે હતી આશ્ના, બધી પલટાઈ છે આજે;
પ્રિયા જે પ્રેમથી કહેતી, પિયુજ પ્રેમથી આવો;
‘પધારી પ્રેમથી ખ્યારા પ્રિયાના પ્રેમને ધારે;
થઈ છે હાય તે તત્પર ખીજના પ્રેમને કાજે.
નહિ વિશ્વાસ નારીનો જગત્માં આજથી કરવો;
મૂકીને પ્રેમ નારીનો પ્રભુના પ્રેમને ધરવો. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મણિલાલના હૃદયમાં એક પ્રકારના બચનો અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. જ્યારે પોતાની પ્રિયતમા પોતાના પ્રેમનો પરિત્યાગ કરીને અન્યમાં આસક્ત થાય, પોતાના પ્રણયને ત્યાગી જાય, ત્યારે કયા વીર્યવાન પુરુષના હૃદયમાં અગ્નિ ન પ્રકટી ઉઠે ? જેને હૃદય ચાહતું, તેજ ‘લલતા જ્યારે પોતાના પ્રતિ અનાસક્તિ દર્શાવે ત્યારે કયા પ્રેમિકના પ્રેમ બરેલા હૃદયપર આઘાત ન થાય ? નારીના પ્રેમને માટે તો સંસારમાં સેંકડો યુદ્ધો થયાં છે. જમતમાં દરેક વસ્તુની અને દરેક વ્યવસાયની હરિદ્વાર્થ હોય છે, તેવી જ હરિદ્વાર્થ પ્રમદાના પ્રેમની પણ હોય છે. પણ ખીજ હરિદ્વાર્થઓ કરતાં એ હરિદ્વાર્થમાં ઘણો જ તદ્દાવત હોય છે. કારણ કે, એ હરિદ્વાર્થના યોગે પુરુષો એક ખીજનાં માર્ગ લણવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. પ્રકૃતિનો એ એક સ્વાભાવિક નિયમ જ છે અને એ નિયમ અનુસાર આજે પોતાની પ્રિયાને મુંદરછની સાથે બેસીને વાત-

ચીત કરતી જેવાથી મણિલાલનું હૃદય પણ સળગી ઉઠ્યું. તેના મનમાં સુન્દરજી તરફ એક પ્રકારના વૈરાગ્યની જવાબ આપોઆપ સળગી ઉઠી.

મણિલાલ વિચારવા લાગ્યો કે :—“ બસ આજે મારી આશા નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ છે, હવે ઇન્દુમતિને મેળવવાની આશા રાખવી, વૃથા છે. હવે એને મેળવવાની આશા રાખવી, એ એક પ્રકારની બ્રાંતિ બિન બીજું કશું પણ નથી. કારણ કે સુન્દરજી મારાથી સુંદર અને દેખાવડા પુરુષ છે. તેના જેવી મધુર બાષા પણ મારા મુખમાં નથી. સુંદરજી જ્યારે સુંદરતામાં મદન સમાન છે, ત્યારે ઇન્દુમતિ પણ રતિ સમાન જ છે. હું તો એક કાળો કુખડો સાધારણ પુરુષ છું. મારામાં સુન્દરજીના જેવી સુંદરતા કે ખૂબસૂરતી પણ નથી. સુંદરજી બહેલો મહેલો, ફળવાયલા, વાચાળ અને ચાલાક છે, ત્યારે હું અબણ, ચૂપડા પકડી બેસી રહેનાર સાધારણ માણસ છું. ઇન્દુમતિ પણ સુંદરજીના જેવી જ ફળવાયલી અને સુંદરી છે. મારાથી તેમની તુલનામાં આવી શકાય તેમ નથી. આવી સ્થિતિમાં ઇન્દુમતિ સુંદરજીને ન ચાહતાં, મને શા માટે ચાહે વાર ? પણ ત્યારે તે મને આ પહેલાં શા માટે ચાહતી હતી ? જો કે, મારાથી ચોક્કસ કહી શકાતું નથી કે, તે મને ચાહતી હતી, પણ અનુમાનથી તો એટલું અવશ્ય કહી શકું છું કે, તેના મનમાં મારા પ્રતિ પ્રેમની બાવના અવશ્ય ઉત્પન્ન થઈ હતી. તેણે મને સ્નેહ ભરી નજરથી જોયો હતો. પણ હવે તે મને સહજમાં જ બૂલી જશે ? બૂલવામાં બાકી પણ શું રહ્યું છે, એ તો મને છેક બૂલી જ ગઈ છે. તેને માટે યોગ્ય વર આવી મળ્યો છે, તેને તે હંમેશાં આનંદમાં રાખે છે, તેના મનને પ્રસન્ન રાખવાની કાશિશો પણ કર્યા કરે છે. સુન્દરજી ઇન્દુમતિને પો-

તાની વિદ્યા તથા બુદ્ધિના બળથી સંતુષ્ટ કરે છે, વાચાળતાથી વિમોહિત કરે છે, હમેશાં તેની પાસે ને પાસે જ રહે છે, ત્યારે હવે તો ઇન્દુ મને સ્મરણમાં પણ શા માટે લાવે ? પણ હું તો ઇન્દુમતિને બહુ જ ચાહું છું. હું તેને કાંઈ પણ રીતે બૂલી 'શકું' તેમ નથી, એટલા માટે જ હું તેને બૂલવાનો નથી. હવે હું બીજી કાંઈ પણ ઝીને સાથે લઉં પણ નહિ કરું. જ્યાં સૂધી જીવતો રહીશ, ત્યાં સૂધી રક્ત ઇન્દુમતિના રૂપનું ધ્યાન ધરીને, તેની સુંદર છબિની પૂજા કરીને જ મારા દિવસો નિર્ગમન કરીશ. પિતાના વંશનો વિસ્તાર, નાનો બાપ છે, તેને પરણાવીને જ કરાવીશ, વંશની રક્ષા કરીશ. ”

“ હા, ઇન્દુમતિ ! મને વાત કહેતા આવડતી નથી, તેથી જ હું તને કશું પણ કહી શકતો નથી કે, હું તને કેટલી બધી ચાહું છું. શું એ રનેહનો કાંઈ બદલો જ મળી શકે તેમ નથી ? ના, ના હું બદલો માગતો જ નથી. તને ચાહીને જ હું સુખી થઈશ. ”

તે રાત્રે મણિલાલને બિદકુલ ઉઘ આવી નહિ.

પ્રકરણ ૬ હું

—:—

એક મ્યાનમાં બે તલ્વાર

—:—

હૈ ઐર ઇલમ અદબ મકતબ—એ મુહબ્બતસે;
કિ હૈ વહાંકા મોઅસ્લિમ જુદા અદીબ જુદા;
જુદા ન દર્દ જુદાઈ હો ગર મેરે આજ;
હસકે દર્દ કી સુરત હો ઐ તખીબ જુદા;
હજૂમ અશકકે હમરાહ ક્યોં ન હો નાલા;
કિ ફૌજ સે નહીં રહતા કબી નફા જુદા.

ઉસ્તાદ બૈક.

—*—

ખીજે દિવસે વેળાસર મણિલાલ ઇન્દુમતિના ઘર તરફ સ્થાના થયો. જતાં પહેલાં તેણે એકવાર પોતાના મનમાં વિચાર્યું હતું કે, “હવે જઈને હું થું. કરીશ, જેને માટે તું ત્યાં જઈ રહ્યો છું, તે તો હવે મને મળવાની નથી. તે અત્યારે અન્ય પુરુષમાં આસક્ત થઈ ગઈ છે. અન્યની સાથે બેસવાની, અન્યની સાથે વાર્તાલાપ કરવાની, અને અન્યના પ્રણયને પ્રાપ્ત કરવાની અત્યારે તેના મનમાં પ્રબળ વાસના થઈ આવી છે. તેમ છતાં પણ હું તેને મળવા માટે આવી દોડાદોડ શા માટે કરી રહ્યો છું. જે વસ્તુ મળવાની હવે સ્વપ્નમાં પણ આશા નથી, તે વસ્તુને મેળવવા માટે મારા મનમાં આટલો બધો મલસાટ કેમ જવાઈ ગયો છે ? હજી સુધી મારા મનમાંથી એનો અનુરાગ કેમ દૂર થતો નથી ? તેને મળવાની મારા મનમાં

આટલી બધી પ્રબળ ઇચ્છા શા કારણથી થયા કરે છે ? શું તેણે મને મોહની મંત્ર લગાડ્યો છે ? પ્રણયના બંધનમાં બાંધી દીધો છે ? તે ગમે તેમ હો, પણ તે દિલરૂપાના દિલાર વિના મને જરા પણ ચેન પડે તેમ નથી. ”

આવા આવા અનેક વિચારો કરવા છતાં પણ મણિલાલ પોતાના મનને સમજાવી શક્યો નહિ, ઇન્દુની મુલાકાત લેતું અટકાવી શક્યો નહિ. તે બિચારો મનની પ્રબળતાને શી રીતે અટકાવી શકે ? મને જેને ચાહતું હોય, જેના માટે મરી જતું હોય, તેના પર રામ કરી શકે ખરું કે ? આશાનો પરિત્યાગ કરવો એ કાંઈ સહ જ કાર્ય નથી. વિશ્વામિત્ર જેવા મહામુનિવર પણ જ્યારે મૈનકાના પ્રેમની પ્રબળતાને અટકાવાને અસમર્થ થઈ પડ્યા હતા. ત્યારે મણિલાલ જેવા એક સાધારણ પુરૂષનું શું ગળું ? મદનનો પ્રભાવ જ એવો અલૌકિક છે, તે ગમે તેવા બુદ્ધિમાન મનુષ્યને પણ નિર્બોધ બનાવી દે છે, દેવતાને માનવ બનાવી દે છે અને માનવને દાનવના રૂપમાં બદલાવી દે છે. પૃથ્વીના ઇતિહાસ બાણી નજર નાખતાં એવા એક નહિ, પણ અનેક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. મધ્યપ્રાન્તમાં મધુ અને યામિની નામના આશક-માશક પણ એ પ્રણયના રોગથી જ જીવન-પર્યન્ત નિરાશાની નદીમાં તણાયા ગયાં હતાં. લયલી અને મજનૂની પણ તેવી જ દશા થઈ હતી. પ્રેમ એ કાંઈક અજ્ઞ વસ્તુ જ છે. કોઈ એક કવિએ પ્રેમના સંબંધમાં ખરું જ કહ્યું છે કે :—

“ પ્રબલ નૃપતિ આતંક, વાહિની વિશ્વવિજયિની;
પ્રલય કારિણી તોપ રણધરા કાલ પ્રણયિની;
નિધિ ઉત્તાલ તરંગ માનગિરિ પાવક આવી;
જન સમૂહ આર્તનાદ પાહન ઉર-દ્રાવી;

- જિન વીરોં કે પવિ ઉરોં કો ન પ્રભાવિત કર સકે;
કિસી પ્રેમ ધારામયી રચિ કે હાથોં વે બિંદી.
પ્રતિ હિંસા પ્રિય દુનુજ દેવતા હૈ બન જાતા;
વિવિધ વિભવ મદ અંધ દિવ્ય લોચન હૈ પાતા;
પર સ્વતંત્રતા હરણ પિપાસા કુટિલ પિશાચી;
પ્રબલ રાજ્ય વિસ્તાર કામના સુમુખી વૃતાચી;
બન જાતી હૈં દેવિયાં સકલ સદા શમતામયી;
પડકર પ્રેમી-પ્રવાહ મેં પાહનતા પર હો જયી.”

“ જા હજી પણ તે અશ્વિલાલને ચાહતી હોય, જો ફક્ત વાતો સાંભળવા માટે અથવા કેવળ કૌતુકની કથાઓ સાંભળવા માટે જ તે તે પરદેશી યુવકની પક્ષપાતી થઈ હોય, તો પછી હું અત્યારથી જ તેની આશાનો પરિત્યાગ શા માટે કરું ? એકવાર તેને બધી બીના સ્પષ્ટ રીતે શા માટે ન પૂછી લઉં ? તેમ કરવાથી પણ મને બધું જણાઇ આવશે. ” મનમાં ને મનમાં જ આવા અનેક વિચારો કરતો અશ્વિલાલ ઇન્દુમતિના મકાનપર આવી પહોંચ્યો.

તે વખતે ઇન્દુમતિ તેજ આરડામાં બેસીને યુવક સુંદરજી તથા ઇન્દુમતિ ઉભય ગઈ કાલની પેઠે વાર્તાવિનોદ કરી રહ્યાં હતાં. ઇન્દુમતિના આનંદનો અવધિજ નહોતો. તેનું કમળ જેવું કોમળ મુખ ખીલી ઉઠયું હતું. સુંદરજીની મીઠી અને મોહક વાતો સાંભળવામાં તે એટલી બધી તદ્દલીન થઈ ગઈ હતી કે, તેને તેની વાતો સિવાય બીજી કોઈ પણ દિશામાં દષ્ટિ દોડાવવાનું મન પણ થતું નહોતું.

વાતનો વાતમાં ઇન્દુમતિએ તે યુવકને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે:—“પ્રેમની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય છે વાર ? ”

સુવકે જવાબ આપ્યો કે:—“પર્વતના હૃદયના પડે પડે તોડી

નાખીને જેવી રીતે જવાળામુખી ઉત્પન્ન થાય છે અને આબુખાબુની વસ્તી તથા જંગલનો વિનાશ કરીને ભસ્મરાશિ બનાવી દે છે, તેવી જ રીતે પ્રેમીના હૃદયમાંથી પ્રેમનો જવાળામુખી સળગી ઉઠે છે અને આબુખાબુના ઈર્ષાણુ, દ્રેષીલા, કપટી, દમ્બી, દમાખાજ, સ્વાર્થી તથા લોભીજનોના મૂળ સ્વરૂપનો વિનાશ કરીને પોતાનામાં એકચિત અથવા પરિચુત કરી લે છે અથવા પોતાનું રૂપ આપી દે છે,” પ્રેમનો પ્રભાવ શો છે, પ્રેમનો ખોરાક શો છે?” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે;—“ પ્રેમનો પ્રભાવ ધણો જ બળવાન છે. યમ સ્વર્ગનું ધન છે, ચાંદી સોનું અને સંસારની સંપત્તિ છે. તે અક્ષય છે, શાશ્વત છે. એ નશ્વર છે. ક્ષણિક છે. પ્રેમ એક અમૂલ્ય નિધિ છે. કોઈ પણ પ્રકારના દ્રવ્યોથી તેને ખરીદી શકાતા નથી. પ્રેમનું માહાત્મ્ય વર્ણવ્યું વર્ણવાય તેમ નથી. એક પ્રેમિક કવિ તો એટલે સુધી કહે છે કે;—

“ પ્રેમ છે દાની મહા ને હું બીખારી છું સદા;
 પ્રેમ છે તલ્વાર તો હું મ્યાન. છું તેનું સદા;
 પ્રેમ છે જો તીર તો હું બનું તરકસ સદા;
 પ્રેમ છે વટવૃક્ષ તો હું જ્ઞાન્ત પયિક છું સદા;
 પ્રેમ જો સાગર બને તો હું બનું ગાગર સદા;
 પ્રેમ જો સરવર બને તો થાઉં છું હું સરોજ સદા;
 પ્રેમ જો સિતાર છે તો મિજરાબ છું હું સદા;
 પ્રેમ જો નૌ હોય તો નાવિક છું તેનો સદા.”

ન્યારે સુંદરજી ઇન્દુમતિને તેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી રહ્યો હતો, બરાબર તેજ વખતે મણિલાલ તે ધરમાં દાખલ થયો. તેને

જોઇને સુંદરજીએ મુદ્દુ તેમ જ ગંભીર સ્વરથી સહ જ હસીને તેને બેસવાનું કહ્યું. તેમ છતાં પણ મણિલાલ બેઠો નહિ. ઇન્દુમતિ આંખો શાડીને મણિલાલના મ્હોં તરફ જોઇ રહી. થોડીવાર સૂંધી જોયા પછી તેણે મણિલાલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ મણિલાલ, આવોને, બેસતા કેમ નથી ? શું આ યુવકના આમલનો અનાદર કરવામાં તમે તમારી મોટાઇ માનો છો ? આવો, બેસો, આ આસનપર વિરાજો.”

“હા, બેસું છું.” આમ કહીને મણિલાલ તે આસનના

એક આસનપર બેસી ગયો.

મણિલાલને તેની પ્રેમિકા સમક્ષ જ અવાજો પાડી દેવાના ધરાદાથી સુંદરજીએ તેને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ મહાશય મણિલાલ, વિદુષી કુમારી ઇન્દુમતિ એક પ્રશ્ન પૂછે છે કે, “ પ્રેમની પ્રજ્વળતા કેવી હોય છે ? ”

મણિલાલ ઇન્દુમતિના પ્રેમનો ઉમેદવાર હતો, એ વાતને સુંદરજી ધણી સારી રીતે જાણી ગયો હતો, એ વિષયમાં ઇન્દુમતિ પાસેથી પણ કાંઈક સાંભળી શક્યો હતો. આવી સ્થિતિમાં અત્યારે પ્રતિસ્પર્ધા પ્રેમિકને ઝાંખો પાડવા માટે બીજો એક પ્રેમિક કાંઈ કાશિશ કરે, તો તેમાં અજ્ઞયબી પણ શી કહેવાય વાર ? સંસારનો સ્વાભાવિક નિયમ જ એવો હોય છે કે, પોતાના જ્ઞાનદ્વારા બીજાને પરાજિત કરીને તેના લાભને દરેક બુદ્ધિમાન કે બળવાન માણસ ધીનવી લે છે, તો પછી સુંદરજી જોવો એક યુવક પોતાની પ્રિયતમાની પાસે તેના બીજા પ્રેમિકને પરાજિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તેમાં આશ્ચર્યનો વિષય પણ શો હોઈ શકે ?

મણિલાલે સુંદરજીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં માત્ર એટલું જ જણાવ્યું

કે:—“મહાશય, તમે પોતે જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો. મારાથી તેનો ઉત્તર આપી શકાય તેમ નથી.

સુન્દરજીએ કહ્યું કે:—“બહુ સારું, જ્યારે તમારી એવી જ ઇચ્છા છે, ત્યારે હું જ જવાબ આપું છું. પ્રેમ એક અપૂર્વ ઈદ્રજળ છે, સ્વર્ગ, પાતાળ, નાના મોટા, સાધુ, અસાધુ, દેવતા, મનુષ્ય, મુનિ, ગાંધર્વ, રાક્ષસ આદિ-વિશ્વચરાચર તમામ એ કૌતુહલને વધારનારા કૌતુકને વશીભૂત છે. એ અસંભવિતને લાણુમાત્રમાં સંભવિત કરી દે છે. એની પાસે સહુનાં શિર નમી પડે છે. એ લાણુવારમાં લોહને કાંચન કરી દે છે. પ્રેમની તુલના કોઈપણ પદાર્થની સાથે થઈ શકતી નથી. પરમાત્માની પાસે પણ એને પ્રવેશ કરવાની ચત્તા હોતી નથી. સર્વત્ર એની ગતિ એક સરખી જ હોય છે. પ્રેમરાજ્યમાં એકજ ઘાટપર વાઘ અને બકરી, વરુ અને ઘેટું પાછી પી શકે છે. સાપ અને નોળીયામાં દોરતી બંધાય છે. પત્થરમાં એલેલાં કલ્પમંદૂલ ખીલેલાં જોવામાં આવે છે. એક જ માળામાં બાજ અને કપૂતર રહી શકે છે. પ્રેમનો પ્રભાવ આવો અદ્ભુત અને અલૌકિક છે. પ્રેમની પ્રજ્વળતા પાસે પરમાત્માને પણ સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરવી પડે છે.”

ઈન્દુમતિ સુન્દરજીના મુખેથી પ્રેમની પ્રજ્વળતાના સંબંધમાં આવી સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સાંભળીને મુગ્ધ થઈ. તેણે ફરીવાર સુન્દરજીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“પણ એ પ્રેમની ઉત્પત્તિ ક્યારે અને કયી રીતે થતી હશે વાર ? ”

સુન્દરજીએ જવાબમાં સ્પષ્ટતાથી જણાવવા માંડ્યું કે:—“સ્નેહ અથવા પ્રેમનો જન્મ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. એક તો રૂપના દર્શનથી, એને રૂપથી ઉપજેલો મોહ પણ કહેવાય છે. બીજું ગુણથી, ગુણથી

પ્રીતિનો સંચાર થાય છે, અને પ્રીતિમાંથી સ્નેહનો જન્મ થાય છે, ત્રીજો પ્રકાર એવો છે કે, સંબંધના ગુણથી સ્વામી અને સ્ત્રીની વચ્ચે સ્નેહ બંધાય છે, તે સ્નેહ પણ એક આદર્શ સ્નેહ કહેવાય છે. ”

ઈન્દુમતિએ પૂછ્યું કે:—“ ત્યારે શું ચાહના અને પ્રેમ એક એક જ ગણાય છે ? ”

સુંદરજીએ મણિલાલના તરફ મ્હોં ફેરવીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ, મણિલાલ, આ વિષયમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે, તમો એની શી વ્યાખ્યા કરવા માગો છો ? ”

મણિલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ હું તો એ વિષયમાં કશું પણ જાણતો જ નથી. ”

સુંદરજીએ સહજ હસીને કહ્યું કે:—“ હા, પ્રીતિ અથવા ચાહનાને પણ પ્રેમ કહી શકાય છે. પરંતુ કેટલીકવાર સ્થળપરત્વે ચાહનાને પ્રેમ કહી શકાતો પણ નથી. ”

“ તમારા કહેવાના આશયને હું ખરાબર સમજી શકી નથી. ”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું.

“ સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“ બાઈના પર ભાગીનીનો જે પ્રેમ હોય છે, તેને ભાતસ્નેહ કહેવામાં આવે છે. સંતાન પ્રતિ માતાનો જે સ્નેહ હોય છે, તેને પ્રેમ ન કહેતાં વાતસલ્ય જ કહી શકાય છે. સારાંશ કે, પ્રીતિ, પ્રેમ, સ્નેહ, ચાહના આદિ સર્વમાં સ્થળપરત્વે અમુક અમુક તફાવત રહેલો છે. ”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું:—“ કુવારપર પ્રેમ હોય, સ્વામીને ચાહવામાં આવતો હોય અને સ્વામીની ભક્તિ કરવામાં આવતી હોય, તે જ તે સર્વને પ્રીતિ કે ચાહના પણ કહી શકાય ખરી કે ? હું પારં. હું

કે, સ્ત્રીઓને તો સ્વામીના ચરણોમાં પ્રેમ-ભક્તિ જ સમર્પણ કરવી જોઈએ. કેમ સુંદરજી, આ બાબતમાં તમારો શો મત છે ? ”

સુંદરજીએ કહ્યું:—“ એટલે, તમે શું કહેવા માગો છો ? ”

“ પ્રેમ ભક્તિ તો અન્ય એક જણને જ સમર્પણ કરવી જોઈએ.”

ઈન્દુમતિએ કહ્યું.

“ હું ખાઈ છું કે, તમે તે ભગવાનની જ વાત કરી રહ્યાં છો ખરે ને વાર ? ” યુવકે પૂછ્યું.

“ હા, તેની વાત જ કહી રહી છું. ” ઈન્દુમતિએ ધીમા અવાજથી જવાબ આપ્યો.

સુંદરજીએ કહ્યું:—“ ના, ઈન્દુ, આમ ધારવામાં તમારી કંઈક ભૂલ થાય છે. કારણકે સ્ત્રીઓનો સ્વામી સિવાય બીજો કોઈ દેવતા છે જ નહિ. માનવ સાન્ત એટલે કે અંતવાળો છે, ત્યારે ભગવાન અનંત અથવા અંત વગરનો છે. સમસ્ત માનવ, અનંતના પ્રેમને હૃદયમાં ધારણ કરી શકતા નથી, તેથી જ આપણે હિન્દુઓ, અનંતદેવને અંતવાળો ધારીને તેના રૂપનું ધ્યાન ધરીએ છીએ. વળી, સ્ત્રીઓને માટે તો ખાસ ખુશ્હો દેવતા સાન્ત રૂપ સ્વામી જ છે. સ્વામીની ભક્તિ કરવાથી, સ્વામીના ઉપર જ સધળો પ્રેમ ટાળી દેવાથી જ, રમણીઓને ઈશ્વરની પ્રેમભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સ્ત્રીઓને માટે યજ્ઞ યાગાદિ બીજી કોઈ પણ ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.*

* જંબાળાના ઇશ્વરનિક પંડિત શુરેન્દ્રમોહન ભટ્ટાચાર્યના ‘ પ્રેમર વિલસ ’ નામના પુસ્તકમાં આ સર્વ વિષયોને વિસ્તાર પુર્વક વર્ણવામાં આવ્યા છે, મઠિ અમો અમારા જંબાળી બહુનાર વાચકોને એ પુસ્તક વાંચવાની ભલામણ કરીએ છીએ.

લેખક.

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“સ્વામી દેવતા છે, સ્વામી યાગ તથા યજ્ઞ છે, સ્વામી જ સર્વસ્વ છે, એ સર્વને તો સ્ત્રીઓ બહુ સારી રીતે સમજી શકે છે, પરંતુ હાથ ! અનેક સ્વામીઓ તેને સમજતા નથી, તેઓ તે ભક્તના હૃદયમાં અનંત યાતના પ્રજાળાવીને બીજામાં આસક્ત થઇ જાય છે. જગતમાં એવા પુરુષોનો કાંઇ તોટો જ નથી દૃષ્ટાંત તરીકે અમારા આ બ્રૂપજ્ઞાનગરીના ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ તથા જમીનદાર નવલવિહારીજી હજી સૂધી જીવતા જમતા છે. તેમની સ્ત્રીઓ મહા સતી અને ધાર્મિક હોવા છતાં, તેઓ અન્ય અબળાઓમાં આસક્ત થઇને તેમનું સત્યાનાશ વાળવા માંડ્યા છે. હજી હમણાં થોડા વખત પહેલાં જ મારી પ્રિય સખી સુદંડાલિકાને સુદંડરીમોહન નામના એક શરાબી જમીનદારની સાથે લગ્ન કરાવવા માટે એ દુષ્ટ ન્યાયાધીશ તેના પતિ ઇંદ્રનાથને તેના લગ્નના દિવસેજ વિનાવાકિ કેદ કર્યો છે અને તે બિચારો તદ્દન નિર્દોષ હોવા છતાં કારાગૃહમાં સડી રહ્યો છે. નવલવિહારીએ મનોહરા નામની પવિત્ર વારાંગનાના ધર્મને બ્રહ્મ કરવા માટે પોતાના કાળા કિલ્લામાં કેદ કરી છે. શું આ પુરુષોનો અત્યાચાર નથી ?”

સુદંડરજીએ કહ્યું કે:—“તેઓ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે. સ્ત્રી અને પુરુષે બન્નેએ એક બીજાના હૃદયને એક કરીને જ આ સંસારમાં વિચરવું કર્મ તથા સ્ત્રીધર્મ અને સ્વામી ધર્મ બજાવવા માટે જ ભગવાને સ્ત્રી પુરુષોનો જન્મ આપ્યો છે. જો સ્ત્રી ઇશ્વરના એ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેઓ મનુષ્ય નહિ, પણ જીવતાં જમતાં સક્ષ-સો જ છે. સંસારમાં સ્ત્રીથી પુરુષ શોભે છે અને પુરુષથી સ્ત્રી શોભે છે. જો, સ્ત્રીઓ એમ ધારતી હોય કે, અમારાથી જ સંસાર ચાલી રહ્યો છે અથવા પુરુષો એમ ધારતા હોય કે, અમારાથી જ આ

અવની ટકી રહેલી છે, તો તેમાં તેમની સર્વની ભયંકર બૂલ થાય છે. જેવો અનુરાગ સ્ત્રીઓ સ્વામી પ્રત્યે રાખે છે, તેવો જ અનુસંગ પુરુષોએ પણ પ્રમદાઓ પ્રતિ અવશ્ય રાખવો જ જોઈએ. જેઓ એ નિયમનો ભંગ કરે છે, તેઓ સંસારમાં કદાપિ સત્ય સુખનો અનુભવ કરી શકતાં નથી. તેમનો સંસાર શૂન્ય બની જાય છે.”

“કેમ, એનેજ તમે શ્રેષ્ઠ ધર્મ શ્રી કારણથી મણો છો વાર ? ચર્યાગાદિ ક્રિયા અથવા સંન્યાસાદિ આશ્રમ, શું એના કરતાં અધિક શ્રેષ્ઠ નથી વાર ?” ઇંદુએ પૂછ્યું.

સુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:—“ના, શ્રેષ્ઠ નથી, સર્વના કરતાં ગૃહસ્થાશ્રમ જ શ્રેષ્ઠ છે. એનાથી જ ભગવાનની અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરી શકાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો જે નિઃસ્વાર્થ રનેહ, તથા નિષ્કામ સંસાર વ્યવહાર, તે જ ઇશ્વરની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય સાધન મનાય છે. એટલા માટે જે તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાય છે.”

ઇન્દુમતિ યુવક સુંદરજીની આવી વિદ્વતા બરી વાણી તથા સિદ્ધાંતવાળો વિષય સાંભળીને અત્યંત મુગ્ધ થઈ ગઈ. તેના હૃદયમાં સુંદરજીની સુંદર વાર્તાઓ જાણે સુધા વરસાવવા લાગી. કેટલાક દિવસ પહેલાં મણિલાલના તરફ ઇન્દુમતિ અનુરાગિની થઈ હતી, ધીમે ધીમે મણિલાલના સાધુચરિત્રથી, શાન્ત સ્વભાવથી અને ધીમે ધીમે મીઠી વાતોથી તે થોડી થોડી મુગ્ધ પણ થઈ હતી. પરંતુ હવે મણિલાલને તે તેવી આહતી નહોતી. મણિલાલ અત્યારે તેની દૃષ્ટિમાં કંઈક હળવો પડી ગયો હતો. જેવી રીતે સૂર્યની પાસે ખઘોત ઝાંખો પડી જાય છે, તેવી જ રીતે સુંદરજીની પાસે મણિલાલ પણ ઇન્દુમતિની દૃષ્ટિમાં ઝાંખો પડી ગયો હતો. મણિલાલ રૂપાળો નહોતો, સુંદરજી સરહ ઋતુની ચંદ્રમાના પૂર્ણકળા જેવો સુંદર અને તેજસ્વી

હતો. મણિલાલ સારી રીતે કળવાયલો નહોતો અને સુંદરજનાથી કોઈપણ શાસ્ત્ર અભ્યાસ નહોતું. મણિલાલને બોલતાં ચાલતાં કે મીઠી મીઠી વાતો કહીને મનુષ્યના મનને મોહિત કરતાં બિલ્કુલ આવડતું નહોતું, ત્યારે સુંદરજ તે સર્વ વિષયોમાં એક મોટો પંડિત હતો. એ સર્વ જોઈને યુવતી ઇન્દુમતિ શું કરવું અને શું ન કરવું, કોના પ્રેમનો સ્વીકાર કરવો અને કોના પ્રેમનો અસ્વીકાર કરવો, કોને આશાના હિત્ય શિખરપર ચઢાવી દેવો અને કોને નિરાશાની નદીમાં ગળડાવી દેવો, એનો કશો પણ નિશ્ચય જ કરી શકી નહિ. મણિલાલને તેણે પ્રથમથી જ પોતાના પ્રેમની આશા આપી હતી, તેની પાસે પ્રેમાનુસંગની અનેક વાર્તાઓ પણ કરી હતી; તેથી અત્યારે તે કેમ કરીને સરલ હૃદયના અને શાન્ત પ્રકૃતિવાળા મણિલાલને સંબોધીને કહી શકે કે, “હું તને ચાહતી નથી.” વળી બીજી તરફ તેનું હૃદય. તેની ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ થઈને, તેની અભિપ્રાયમાં જ સુંદરજના તરફ ખેંચાવા માંડ્યું હતું હાય ! તે ખિચારી શું કરે ? એવો દિવસ સર્વની જિંદગીમાં એકવારતો અવશ્ય આવ્યો જ હશે-આ સળગતા સ્નેહના સંસારમાં એવો દિવસ સહુને એક દિવસને એક દિવસ આવ્યો જ હશે, કે જે દિવસે ઇન્દુમતિની પેઠે સહુને ‘હાય ! હું શું કરું ?’ એમ કહેવું જ પડતું હશે ! સંસારમાં સ્નેહના જેવી ભયંકર બીજ કોઈ પણ વસ્તુ જ નથી. જગતમાં એવું એક પણ મનુષ્ય જ નથી કે, જે એ સ્નેહને સ્વાધીન થયા સિવાય કદાપિ રહી જ શકે.”

ઇન્દુમતિ કોઈ કોઈ વેળાએ વિચારતી હતી કે, મણિલાલનું હૃદય, ધણ જ બોળું છે, તે મને ધણો જ ચાહે છે, આ દુનિયામાં તે મારા સિવાય બીજી કોઈ પણ અબજાને ચાહતો જ નથી; માટે

હું તેને જ આહીને અથવા તેને જ મારો પતિદેવતા બનાવીને હું આ સંસારના મુખનો દ્વારો લઈશ; મુખી થઈશ. વળી પાછો તેના મનમાં એવો વિચાર આવતો હતો કે, સુંદરજીના જેવી સુંદરતા, સુંદરજીના જેવા ગુણો, તેનામાં ક્યાં છે ? એવી સરસ વાર્તાઓ, એવી શાસ્ત્રની કથાઓ, મને તેનાથી ક્યાં સંભળાવી શકાય તેમ છે. હું તો સુંદરજીની જ થઈશ. સુંદરજીના હૃદયમાં પણ મારા પ્રતિ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે, તેનો એકાંતિક અનુરાગ, સર્વદા મારો સહવાસ રાખવાની ઇચ્છા, એ જ તેના પ્રેમને માટે પૂરતું છે. પિતાજી પણ તેને બહુ જ આહે છે. સ્નેહ કરે છે. તેથી અમારા બન્નેનાં લક્ષમાં તેઓ કદાપિ અસમ્મત થશે નહિ—મેં સાંભળ્યું છે કે સુંદરજી અમારા ગુજરાત દેશનો અને અમારી જાતિનો જ છે એટલે અમારા લક્ષમાં કશો વાંધો આવશે નહિ. ત્યારે હવે મારે શું કરવું ?

“ મહાય છે આ જિગર માં પ્રેમી બેને પ્રીતથી;

ધાય છે મૂકી એકને વરવા બીજાને વેગથી;

છે રૂપમાં ને ગુણમાં બેઉ બર્ચા એક રીતથી;

બેંચી જતા આ દિલને બેઉ જણા બહુ બહુ મથી;

કોની ચવું, વરમાળ કોના કંઠમાં આરોપવી;

મમજીવિ આ કુંઠિત થઈ, સંઝવું મને કાંઈ નથી. ”

મનોહારિણી યુવતી આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, અને બેઉ પ્રેમના પ્રતિરૂપિણો, તેના ચિંતાથી ગભરાયલા સુંદર મુખ તરફ વારંવાર જોયા કરતા હતા. એ વખતે ત્યાં આગળ યુવતીનો પિતા માણેકલાલ આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને જણે સહુ ગભરાઈ ગયા અને પોતપોતાના આસનપરથી ઉઠીને ઉભાં થઈ ગયાં.

મણિલાલે કહ્યું કે:—“ કેમ મહાશય, આપ અત્યારે દુકાનપરથી આવો છો ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ હા, હું દુકાનમાંથી બહાર નીકળીને મારા મિત્ર તારા પિતાને મળવા ગયો હતો, પરંતુ તેમની ધણી જ દિલગીરીભરેલી દુઃખી વાર્તા સાંભળીને હું અત્યારે ધણી દુઃખી મનથી અહીં આવ્યો છું. અત્યારે તને આમ શાન્ત તથા બેઠકર રહેલો જોઈને મને ધણી જ નવાઈ થાય છે, શું તને તારા ઘરપર આવી પડેલી આફતની હજી સૂંધી કશી ખબર જ મળી નથી ? શું તું તારા ઘરની કાંઈ સંભાળ જ રાખતો નથી ? હાય ! આજે તમારા સુખના સોના જેવા સંસારમાં એવી અણધારી આફત આવીને ક્યાંથી ઉભી રહી ? શો ભુલમ ? કેવો મજબ ! ”

મણિલાલનું મુખ આ વાર્તા સાંભળતાંની સાથે જ તદ્દન સ-કાંઠ મચ્યું. તેના મનમાં ચિંતાના તરંગો ઉછળવા લાગ્યા. તેણે પોતાના પિતાપર શી આફત આવી પડી હશે, એનો વિચાર કરી મળ-ગળા સ્વરથી માણેકલાલને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ ના, મહાશય, મને તો હજી સૂંધી કશી ખબર જ નથી. આપ શું સાંભળી આવ્યા છો ? જે કાંઈ સાંભળી આવ્યા હોય, તે મને જલ્દી કહી દો. મારું મન અત્યારે ઘણું જ ચિંતાતુર બની ગયું છે ? જ્યાં સૂંધી આપના તરફથી મને બરાબર જવાબ મળશે નહિ, ત્યાં સૂંધી મારા મનમાં કાંઈપણ પ્રકારે શાન્તિ વળશે નહિ. ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો:—“ એ આફતને હું ફક્ત સાંભળી આવ્યો છું, એટલું જ નહિ પણ મારી નજરોનજર જોઈ આવ્યો છું. એ આફત કાંઈ નાનીસની નથી. પણ ધણી જ ભયં-કર છે. એમાંથી તમારો શી રીતે છૂટકરો થઈ શકશે, એની કल्पના પણ અત્યારે મારા મનમાં આવતી નથી. હાય તમારા ભાગ્યમાં વળી શા નવા રંગો જોવાના લખાયા હશે ? ”

“ શું જોઇ આવ્યા છો ? મારા પૂજનીય પિતાને શું કાંઈ દુઃખ થયું છે ? ” મણિલાલે પૂછ્યું.

“ ના, તેમને કાંઈ બાધ થયો નથી; પણ તેમ છતાં પણ અત્યારે તેમના પર જે આકૃત આવી પડી છે, તે ઘણી જ ભયંકર છે. ” માણેકલાલે જવાબ આપ્યો.

“ હું તો તેમાંનું કશું પણ જાણતો નથી. માટે મને જલ્દી કહી દો, માંડે મન ઘણું જ ગભરાઇ ગયું છે. મારા ઘર પર એવી તે શી ભયંકર આકૃત આવી પડી છે વાંડે ? ” મણિલાલે પૂછ્યું.

“ તેમની દુકાનના દ્વારપર તે ભયંકર લટારા કાળને પણ કં-પાવનારા લાલ છરાનું ચિન્હ જોવામાં આવે છે. લુટારાઓએ તેમની લક્ષ્મીપર તરાપ મારવાનો ઇરાદો કર્યો હોય તેમ જણાય છે. હું નથી જાણી શકતો કે, એનું પરિણામ કેવું વિપરીત આવશે. ” માણેકલાલે કહ્યું.

આ સાંભળીને મણિલાલનું આખું શરીર કમ્પી ઉઠ્યું. મુખ સૂકાઇ ગયું. તે ઘણી જ અજાણ્ય અને ગભરાયેલી નજરથી માણેકલાલના મ્હેં તરફ જોઇને બોલ્યો કે:—“ તે ચિત્ર જોઇને મારા પિતાજીએ શો ઈલાજ યોજવાનું નક્કી કર્યું છે વાંડે ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ તેઓ ઘણા જ ગભરાયેલા માણસની પેઠે હાહાકાર કરી રહ્યા છે. એ ચિન્હ જોઇને કાનું ચિત્ત ચંચળ ન થાય વાંડે ? જ્યાં જિન્દગી આખીની મહેનતે મેળવેલી મિલકત નષ્ટ નવા બેસતી હોય, જ્યાં જીવન મરણનો સવાલ આવીને ઉભો રહેતો હોય, ત્યાં કાના મનમાં ભયનો સંચાર ન થાય વાંડે ? જનતામાં જીવન જેવી મુશ્કેલી વસ્તુ ખીજ કાઢે જ નથી. જ્યારે એ જીવનને જ શયતાનો પોતાના અત્યાચારથી નષ્ટ કરવા માગે,

ત્યારે કયા પુરુષનું મન સ્થિર રહી શકે વાર ? ”

“આ સમયે મુંદરજીએ માણેકલાલના મોં તરફ જોઈને પૂછ્યું કે:—“ આપ જે ચિન્હની વાત કહી રહ્યા છો, તે ચિન્હમાં એવી તે શી લયંકરતા છે કે જેથી આપનું તથા આ યુવકનું મન આટલા બધા ગભરાટમાં આવી પડ્યું છે ? વળી તે ચિન્હનું પરિણામ શું આવે તેમ છે, તે પણ મને કહી સંભળાવો. તે છુરાનું ચિન્હ જોઈને મારા મિત્ર માણેકલાલના પિતાજી એટલા બધા વ્યાકુળ કેમ બની ગયા છે ? એ ચિન્હ અથવા નિશાનમાં શા ભેદ સમાયલો છે, તથા તેનાથી આપને સર્વને આમ લયબીત થવાનું શું પ્રયોજન છે વાર ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“ ભાઈ, એ નિશાનની લયંકરતાનું વર્ણન પણ મારાથી કરી શકાય તેમ નથી કારણ કે:—

“ એ ચિત્રને જોવા થકી શરવીર પણ મલરાય છે;
નર-નાર નિરખી ચિત્રને મનમાં બહુ મુંઝાય છે;
ધન-માનને મિલકત બધી બરબાદ સહુની થાય છે;
આશા બધી માનવત્વથી પળવારમાં પલટાય છે;
બાળો જિયારા તરફડી માતા-પિતા હીન થાય છે;
અટકાવવા એ જીવમને નહિ અન્ય કો હિપાય છે. ”

એ છુરાનું લાલ ચિહ્ન ભૂખણાવાસીઓને માટે કારણ કાળ સમું મનાય છે; એનો પડધો કાળના મહા દુન્દલિના કરતાં પણ અધિક લયનક છે. દુર્દાન્ત લુટારો મોનાહાતિ જેના દ્વારપર એ ચિત્ર આલેખી જાય છે, તેનો સર્વનાશ થવામાં કશું બાકી રહેતું નથી. ચોક્કસ ચોક્કસ દિવસનું અંતરે દરેક ધનવાન મનુષ્યને ત્યાં એ પાપી લુટારો એ ચિત્ર ચિતરી જાય છે. પત્રમાં તે જે કાંઈ માગે છે, તે તેને આપ્યા સિવાય બાકી શકતું નથી. જે મનુષ્ય તેના પત્રમાં લખ્યા મૂળજ

આલતો નથી, તેનું શરીર રસ્તાપર રગદોળાતું જોવામાં આવે છે. સરદાર મોનાહાતિ પોતાનું વૈર લેવામાં અથવા અપમાનનો બદલો વાળવામાં મહા લયંકર ગણાય છે. આજ સૂધીમાં તેણે આ શહેરનાં અનેક માણસોનો ધાણ કાઢી નાખ્યો છે, હજારો ધનવાનોને ધૂળમાં મેળવી દીધા છે. જે કોઈ વ્યક્તિ તેના પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે તેને દ્રવ્ય આપવામાં આનાકાની કરે છે, તેનાં ઘરખારને લુંટી લઈને, તેની સ્ત્રીઓને ઉપાડી જઈને, તેનાં બાળકોને રડતાં મૂકીને તે દુષ્ટ દસ્યુ તે વ્યક્તિને ધરાના ધામમાંથી નાશુદ કર્યા સિવાય જંખીને બેસતો નથી. તમારી પાસે ઉભેલા તમારા મિત્ર મણિલાલના પિતાની પણ આજે તેવી જ જુરી હાલત થઈ છે. ”

આ વાર્તા સાંભળીને સુંદરજીએ ધણી જ દિલસોજ દેખાડી. ઇન્દુમતિનું મ્હોં પણ ધણું જ શીકું પડી ગયું. મણિલાલના શિરપર આવી પડેલી આપત્તિએ સહુના મનમાં એક પ્રકારની વિષમ વેદનાની જવાળા સળગાવી દીધી. માણેકલાલ હવે ત્યાં એક ક્ષણવાર પણ ન રોકાતાં તરતજ પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી મણિલાલ, સુંદરજી અને ઇન્દુમતિની રજા મારીને બેસ્યો કે.—“ હું હવે મારા પિતાને આશ્વાસન આપવા બહાર છું. અત્યારે આમ એકાએક ચાલ્યા જવાથી જો મારાથી તમારી પાસે કંઈ બેઅદબી થતી હોય, તો માફ કરશો. અત્યારની સ્થિતિ અને આપત્તિનો વિચાર કરીને તમો મને અવશ્ય ક્ષમા જ આપશો, એવી મને હઠ આશા છે. ”

લૂટારાની આવી જાલિમ વાત સાંભળીને સુંદરજીની આંખોમાંથી જાણે આગની ચિનમારીઓ વરસવા માંડી. તેણે મંબીર અવાજથી કહ્યું કે.—“ અહા, કેવો અંધાધુંધી વાળો દેશ છે ! ચોર, લૂટારા

અને ધાડપાકુઓનો આવો અસહ્ય અત્યાચાર તથા બળાત્કાર મેં મારી આખી જિન્દગીમાં બીજા કોઇ પણ દેશમાં કદાપિ જોયો જ નથી. હાય !

“ નથી આ પ્રેમભૂમિ પણ રાક્ષસોની રાજધાની છે; વિષમ વ્યાધિ અને પોકાર અહીં તો ત્રાસ ભારી છે; બિચારાં બાળ રડવડતાં હૃદયથી હાય નાખે છે; બની અબળા પતિહીના સદા આંસ વહાવે છે; નથી આ દેશમાં માયા, બધે અંધાર વ્યાપ્યો છે; મહા વિકરાળ દસ્તુએ મહા ઉન્માદ મચાવ્યો છે. ”

હા, ભગવાન ! શું આ અત્યાચારનો કાંઇ પ્રતિકાર જ નથી ? આ દેશમાં શું કોઇ રાજા જ નથી ? શું આ દેશ મનુષ્યથી સર્વથા વંચિત બની ગયો છે ? એ દુષ્ટ દસ્તુઓનું દમન કરે એવો એક પણ વીર પુરુષ આ દેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી ? હાય ! કેવો બુદ્ધિમંદ ! કેવો ત્રાસ ! જાઓ બાઈ, ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરો, આવી પડેલી આફતમાંથી ઉદ્ધાર કરો. મારા શરીરનું સઘળું લોહી રેડવાથી પણ જો તમારું કાર્ય થઇ શકતું હશે, તો હું તેમ કરવામાં પણ કદાપિ પાછો પડીશ, ઘેર ગયા પછી જો તમને મારા લાયક કાંઇ પણ કામકાજ જણાય તો મને જરૂર ફરમાવજો. ”

તેનાં આવાં મધુર તેજવાળાં મિત્રતાનાં વચનો સાંભળીને અણ્ણિલાલ મોહિત થયો. ઇન્દુમતિ પણ મુગ્ધ થઈ. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે, અહા કેવું ઉદાર હૃદય છે. આવું ઉદાર હૃદય હું ધારું છું કે, આખા જગતમાં બીજું એક પણ નહિ હોય. આ હૃદયની સાથે જ હૃદય. વિનિમય કરી શકે તેમ નથી, તેનો મનુષ્યાવતાર જ અશ્વ છે. બસ.

“હૃદયનું દાન આપીને કરું ભરથાર હું મારો;
ચરણ સેવા સ્વીકારીને કરું ભરથાર હું મારો;
થયો છે રાજવી મારો, હૃદયના રાજ્યનો પ્યારો;
લગાડી મોહની મુંઝને બન્યો છે આખનો તારો;
પૂજશ હું દેવની પેઠે ચઢાવી પ્રીતિના હારો;
યશ એ નાથ મારો તો સકળ અવતાર છે મારો,”

પણ આ જિયારા મલિન મુખવાળા મણિલાલનું શું થશે ?
એ સરવ હૃદયનો મણિ મને શી રીતે વિસરી શકશે ? મારા વિના
તેનાથી કેમ કરીને રહી શકાશે ?”

મણિલાલ પણ ઇન્દુમતિને ચાહતો હતો, તેના મનમાં ઇન્દુ-
મતિને મેળવવા સિવાય બીજી કાંઈ પણ રમણીને મેળવવાની આશાજ
નહોતી. જ્યારે તે જવાને તૈયાર થયો, ત્યારે ઇન્દુમતિ પણ તરત જ
એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

મણિલાલ વિદાય લઈને ઇન્દુમતિના મકાનમાંથી બહાર ની-
કળી રહ્યો હતો, એવામાં બાબૂના ઝોરડામાંથી હાથનો ઇશ્વારો કરીને
ઇન્દુમતિએ તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. મણિલાલ પાછો ફરીને
તે મકાનમાં દાખલ થયો. ત્યાર પછી તે ઈંદિપર જેવા સુંદર
લોચનવાળી લલનાના, પ્રેમમયી પ્રિયતમાના-ઇન્દુ જેવી ઇન્દુના મુખ
તરફ નોંધને બોલ્યો કે:—“કેમ, શું કહે છે, ઇન્દુમતિ ?

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“હું તમને આમ મલિન કેમ નોંધ
રહી છું, મણિલાલ !”

‘, મારા પર આજે જે આફત આવી પડી છે, તેના સમાચાર
સાંભળીને જો મારું મ્હોં મલિન ન થઈ જાય, તો પછી બીજા શા
કારણથી મલિન થાય વાર ?” મણિલાલે જવાબ આપ્યો.

“ના, મણિકાન્ત, આવું ન બોલો. જ્યારથી તમે મારા ઓરડામાં આવીને બેઠા હતા, ત્યારથી જ હું તમારા મુખપર નિરાશા અને મલિનતાની છાયા જણાવતી જોઈ શકી હતી. મારી પાસે તમે જળ-કપટ કરશો નહિ, કહેો શું થયું છે? તમારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે મને કહી સંભળાવો. જો જો, મારાથી કશું પણ છુપાવશો નહિ.”

ઈન્દુમતિ મણિલાલને મણિકાન્તના નામથી બોલાવતી હતી, માટે હવેથી અમે પણ એને મણિકાન્તના નામથી અમારા પાઠકોને ઓળખાવીશું તો, તે અનુચિત તો નહિ જ ગણાય. મણિકાન્તે જવાબ આપ્યો કે;—“જળ-કપટ એટલે શું, એને હું હજી સૂધી જાણતો જ નથી, ઇન્દુ. મારી જુદી તેના જેવી ચપલ નથી. હું મીઠી મીઠી વાતો પણ કહી શકતો નથી, મને વાકચાતુરી કરતાં પણ આવડતી નથી. હું તો સીધો-સાદો વાત જાણું છું. તેમ છતાં પણ તારી પાસે હું જળ-કપટ શા માટે કરું? જેને માટે મારું મન આટલું બધું ખરાબ થઈ ગયું છે, જેને માટે મારું મન અતિશય મ્હાન ‘થઈ’ ગયું છે, તેનું કારણ માત્ર તું પોતે જ છે. તું મને બૂલી ગઈ છે, ઇન્દુ! તને યોગ્ય પતિ મળી ગયો છે, તને તારા યોગ્ય પંડિત પ્રાપ્ત થયો છે, એક સારો વક્તા તને આવી મળ્યો છે, માટે હવે તું મને શી રીતે સ્મરણમાં રાખી શકીશ? પરંતુ ચિંતા નહિ, તું મને આદે અથવા ન આદે એની મને કશી પણ પરવા નથી. હું તો તારા ચરણોમાં જ મારું સર્વ હૃદય સમર્પણ કરી મૂક્યો છું. આ જિન્દગીમાં તારા વિના બીજી કંઈ પણ વનિતાની સાથે લગ્ન કરીને હું સંસાર સુખનો આનંદ ભોગવવા ઇચ્છતો જ નથી. ઇન્દુ! મારી ચિંતાનું કારણ

તારા સિવાય બીજું કશું પણ નથી. મારી મિલકત ફના થવા બેઠી છે, એથી મારા મનમાં જે દારુણ વેદના સળગી ઉઠી છે, તેના કરતાં પણ વધારે વેદના તારા માટે મારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. તું જ મારી જિન્દગીનું નૂર છે, હૃદયનો આરામ છે.

“ સંસારમાં તારા વિના નહિ મુખનું કંઈ સ્થાન છે;
આ જિગર માં ૩૫ તારામાં સદા ગુસ્તાન છે;
છે તારા માંહિ એક વસ્તુ એવી, તુલના તેની નથી;
તું, સ્વામિની ગુણની તથા આનંદનો આધાર છે. ”

ધન્દુમતિ ધણીવાર સુધી ઉદાસ નેત્રે મણિમાનંતના મુખ તરફ જોઈ રહ્યા પછી બહુ જ ધીમા અવાજથી બોલી કે:—“ હું સુંદરજીની સાથે વાતચીત કરવાનું તથા તેની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળવાનું બહુ જ પસંદ કરું છું. તે ધણે જ બુદ્ધિમાન પંડિત છે. મેં અત્યાર સુધી એના જેવો છટાથી બોલનાર પુરુષ બીજો ક્યાંય પણ જોયો જ નથી. ”

મણિલાલે કહ્યું કે:—“ પણ તું એ સુંદરજીને જેટલો વિદ્વાન ધારે છે, તેટલો વિદ્વાન હું ધારી શકતો નથી. મારી આ ધારણામાં મારાથી કદાચ કાંઈ બૂલ થતી હોય, તો મને માફ કરજો. પરંતુ મને તો જણાય છે કે, તારા મનમાં તેના મુખથી કેવળ શાસ્ત્રની કથાઓ સાંભળવા ઉપરાંત પણ બીજી કાંઈક વાસના ઉભરાઈ આવી છે. તારું હૃદય પ્રથમના જેવું સ્થિર જણાતું નથી, અત્યારે તે ડામાડોળ થઈ ગયું હોય, એમ તારા મુખનો ભાવ જોતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ધન્દુ ! હું નથી સમજી શકતો કે, એકાએક એક પુરુષના સામાન્ય સહવાસમાં જ આવવાથી તારું હૃદય આટલું બધું બદલાઈ કેમ ગયું છે. તું તું એના ૩૫માં મોહિત થઈ છે ! હા-હા,

મને તો એમ જ લાગે છે. રૂપનાં પ્રભાવ જ કાંઈક અલૌકિક છે. મોહ મનુષ્યના મનુષ્યત્વને હરણ કરનાર છે, રૂપ માનવ હૃદયને અસ્થિર કરનાર છે. ઇન્દુ ! તું તારા જિમરની માલિક છે, તારા હૃદય-રાજ્યના સિંહાસનપર ગમે તે પુરુષને પ્રતિષ્ઠિત કરવાને સ્વતંત્ર છે, પણ તેમ છતાં પણ એ સિંહાસનને યોગ્ય પુરુષ શોધવામાં એકદમ ઉતાવળ કરીશ નહિ. રૂપના રૂપમાં પડીને જિન્દગીને ફૂલ કરીશ નહિ.”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“હા, મણિકાન્ત, તમારી ધારણા અમુક અંશે ખરી છે. મારા મનની સ્થિતિ અત્યારે કાંઈક અસ્થિર જ થઈ ગઈ છે. હું એની પાસે રહીને બહુ જ સુખી થઈ છું. એનાં એક એક વચન અમૃતના પ્રવાહની પેઠે મને તૃપ્ત કરે છે. એનું આપેલું એક એક દૃષ્ટાંત મારા મનમાં અદ્ભુત આનંદની ધારા રેડી રહ્યું છે. એના મુખપર નિરંતર ઝળક્યા કંસ્તી પ્રસન્નતાની છાયાએ મને એનામાં વિમોહિત અને વિમુગ્ધ કરી દીધી છે.”

“હવે તારે એમ કહેવાની શી જરૂર છે ? હું તારા મનોભાવને પ્રથમથી જ જાણી ચૂક્યો છું. માંડે કપાળ ફટી ગયું છે, મારા ભાગ્યના સિતારા અંધકારની કાળાશમાં છુપાઈ ગયા છે.

“છવાયો ભાગ્યનો ભાતુ મહા અંધારથી આજે;
મહા ગગડાટ આક્રમનો હવે છે વેમથી ગાજે;
થયું છે શુષ્ક જીવન ને બધી આશા દમાઈ છે;
પ્રિયા મારી મને ત્યાગી બની આજે કસાઈ છે;
હજી એ ગણતું ખંજર નહિ રહેવાય મારાથી;

• થશે બીતું જિગર માંડે હવે તો રક્તધારાથી.”

જો તેમ ન હોય તો જો ઇન્દુ મને આવેલો જોઈને મહા

આનંદથી ધરના દ્વાર સૂધી મને લેવા માટે સ્હામી આવતી હતી, મને વળાવવા માટે ધરના દરવાજા સૂધી બહાર આવતી હતી તે આવી નિષ્કુર કેમ બની ગય ? જે ઇન્દુ મને કેટલીક મીઠી મીઠી વાતો સંભળાવતી હતી, એકાંતમાં બેસીને પ્રેમકથાઓ કહેતી હતી, તે અત્યારે આવો રોષ લઇને શા માટે બેસે ? ઇન્દુ ! હું તારા હૃદયના ભાવોમાં કંઈક પરિવર્તન થયેલું અવશ્ય જોઈ શકું છું, પણ કેવળ તને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન થાય, એટલા માટે જ આમ ચૂપચાપ આભો જાઉં છું.” મણિકાન્તે જવાબ આપ્યો.

ઇન્દુમતિ એક ઉંડા નિઃસાસો મૂકીને બોલી કે:—“ ખરું કહો છો, મણિકાલલ, પ્રથમ હું તમને વાતો સંભળાવીને હસતી હતી, તમને દરેક વાત સંભળાવીને સમજાવી દેતી હતી, પણ હવે તો હું હિલ્ટી વાતો સાંભળાને મુગ્ધ થઈ છું. તેમાં અને તમારામાં ઘણો તફાવત છે. આજે હું જાણી શકી છું કે, મારી પંડિતાઈનો મર્વ ગળી ગયો છે.”

“ત્યારે શું તું મને ખરેખર નિરાશ જ કરીશ, ઇન્દુ ? હવે, શું મારે તારી કશી પણ આશા જ ન રાખવી ? મારી બધી આશાને નિરાશાના રૂપમાં પલટાવી નાખવી ?” મણિકાન્તે પૂછ્યું

“મને થોડોક વખત આપો. આ કાર્ય એકદમ ઉતાવળ કરવાથી બની શકતું નથી. મેં હજી સૂધી મારા ચિત્તને કોઈની પાસે પણ વેચ્યું નથી. પણ હા, મેં એટલો નિશ્ચય તો અવશ્ય કરી રાખ્યો છે કે તમારા અથવા સુંદરજીના સિવાય હું બીજા કોઈ પણ પુરુષને મારા પતિ તરિકે કબૂલ કરી શકીશ નહિ. હજી સૂધી તમારા બન્ને માંથી કોને મારા સૌભાગ્યનો આધાર બનાવીશ, એ વિષયમાં હું કશું પણ નિશ્ચિત કરી શકી નથી, અરે, સમજી પણ શકી નહો. મારો

ખરો પ્રેમી કાણુ છે, એની મને કશી ખબર પડતી નથી. ”

મહિલાલ એક પ્રકારનું મૃદુ અથવા અતલનો સ્પર્શ કરનાર ધીમું હાસ્ય કરી, ઉંડો નિઃશ્વાસ મૂકી ધણુ જ નિરાશ મનથી બોલ્યો કે:—“ સુંદરજીની તુલનામાં હું અવશ્ય પરાજિત જ થઇશ, એવો મને દહ વિશ્વાસ છે. કાચુ કે, હાવ, બાવ, ચાતુરી આદિ હું કશું પણ જાણતો જ નથી. મનુષ્યના મનને મોહિત કરે તેવી મીઠી વાતો પણ મને આવડતી નથી. શાસ્ત્ર કે ધર્મના ગ્રંથોના પણ મને કશો અભ્યાસ નથી. આ સર્વ કારણોથી કેવળ તારો અનુગ્રહ એજ મારી આશાનો આધાર થઇ પડ્યો છે. જો તું તારી કૃપા નહિ દર્શાવે તો હું તને મેળવવાને કદાપિ બાઅશ્ચર્ય થઈ શકીશ નહિ. ”

તે વખતે ઇન્દુમતિ કાંઈક વિચાર કરી રહી હતી. મહિલાલને બોલતો અંધ થયેલો જોઇને તેણે અસ્થિરતાથી કહ્યું કે:—“ તમારા ઘરપર લૂટારાઓ ધાડ પાડવાના છે, એ વાત સાંભળીને સુંદરજીના મુખપર કેવી વીરતા અને ગર્વ ભરેલી તેજસ્વિતા ઝળકી આવી હતી, તેના મુખમાંથી નીકળેલો પ્રત્યેક શબ્દ આપણા હૃદયમર કેવી સ્ત્રોત અસર કરતો હતો.? તેના ક્રોધથી કમ્પતા હોઠ કેમ મળે મુગ્ધ કરી રહ્યા હતા? પણ એ વખતે તમારી શી દશા થઇ હતી? તમે પણ નવયુવક છો, છતાં પણ જાણે રમણીની પેઠે, જહનની પેઠે મારા પિતાના મ્હોં સ્હામું તાકીને જોઈ રહ્યા હતા. સુંદરજી પંડિત હોવાની સાથે મહાવીર પુરુષ પણ છે. તમારામાં પાંડિત્ય નથી તેમ જ વીરતાનો રંગમાત્ર પણ નથી. સુંદરજીની સાથે તમારી સરખામણી જ થઇ શકે તેમ નથી. ”

હું મોટા બાળકાં ફૂંકી, આસ્માનને તોડી નાખે તેવી વાતો

કરવાનો ખોટો આડંબર બિન્દુલ પસંદ ન કરતો નથી. જેઓ ખરા વીરજનો હોય છે, તેઓ તો મૂંઝે મોઢે શક્ત કાર્ય ન કરી બતાવે છે. આત્મપ્રશંસા કરવામાં વીરતા સમાયલી નથી.

“ છે વીર નર જે વિશ્વમાં મુખથી કદી વદતો નથી;
નિજ માન કે શક્તિ તણાં બળુગાં કદી પુંકતો નથી;
આવી પડે જો આપદા તેથી જરી ડરતો નથી;
એ આપદા સંહારવા હિમ્મત કદી હરતો નથી;
મુખથી વદે જે માનવી, કમો કદી કરતો નથી;
જાનો રહે જે વીર તે, મૃત્યુ થકી ડરતો નથી. ”

આ સાંભળીને ઇન્દુમતિએ કહ્યું:—“ તેમ જતાં પણ કું પુરુ-
ષના પુરુષોચિત કાર્યને બહુ ન પસંદ કરું છું. મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે
કે, મુંદરજી એક વીર પુરુષ ન છે. તેનું મુખ, બોલવાની જટા વગેરે
બધું તેની વીરતાને સાબીત કરી આપે છે. ”

“ કું જ્યાં ત્યાં મારાં ખોટાં બળુગાં ફુંકવાને નારાજ છું.
આત્મપ્રશંસાપર મને સખ્ત નફરત છે. પણ-હા. જે પ્રસંગ આવે
તો સર્વથી પ્રથમ કું મારું માથું આપવામાં લેશમાત્ર પણ કુંડિત
થાઉં તેમ નથી. મારા મનમાં મેં દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો છે કે.

“ જન્મતમાં જન્મ લીધો છે નહીં દિન એક મરવાને:
જવાનું છે જન્મ છોડી મરણને શર્ણુ ઠરવાને:
નથી આ વિશ્વની માયા સદા સ્થાયી ન રહેવાની;
નથી આ કાચની કાચા અમરપદો લખાવાની;
ફના સંસારના ખેલો સદા દિન એક થાવાના;
જહાંના રાખને રંકા મરણને શર્ણુ થાવાના. ”

તો પછી કું કાચરતાને શા માટે હૃદયમાં સ્થાન આપું ? મરણ

જેવી શાશ્વત વસ્તુથી શા માટે ડર ? પણ-ઈન્દુ ! હૃદયમાં પ્રત્યેક કામ કરવાની હામ હોય, તો પણ તેને મુખથી વદી નાખવામાં કશો સાર જ નથી. શું કુસ્ત્રેત્રમાં કંપનો આવિર્ભાવ કરનાર મહાવીર બીજમ કોઇપણ સ્થળે પોતાની વીરતાના બલુમાં ફેંકવાને ગયા હતા ખરા કે ? ”

“ તમારી આ વાર્તા ખોટી નથી. પરંતુ સુંદરજીના જેવું પુરુષોત્તમ કાર્ય તો જિંદગી કાટિનાં માણસો જ કરી શકે છે. જેઓ દશ પંદર માણસોને પોતાના તાબામાં રાખતા હોય, દશ પંદર જણુપર હકુમત ચલાવતા હોય, તેમને તો આવા વીરતાવાળાં વચનો અવશ્ય બોલવાંજ નોંધએ, વીરતાનો દેખાવ જરૂર દેખાડવો નોંધએ, પણ તમે જે કંઈ કહી રહ્યા છો તે તો હાથતળેનાં-તાબાનાં માણસોના મોઢામાં સોળી શકે તેવાં છે. ” ઈન્દુમતિએ કાંધક કટાક્ષવાળાં વચનો કહી સંભળાવ્યાં.

આ સાંભળીને એક હંડો નિઃસાસો મૂકી મણિકાન્તે કહ્યું :
 “કે:-” ઈન્દુ હું એ બધું બહુ સારી રીતે જાણું છું; પણ તેમ છતાં પણ તારી આશાનો ત્યાગ કરી શકતો નથી. મારામાં બીજો કોઇ ગુણ જ નથી. જો હક્ત અલંકાર વગરનું હૃદય લઇને તારા પ્રાણુની મને પૂજા કરવા દઇશ, તોજ મારી આશા જીવી શકશે, નહિ તો નિરાશાના રૂપમાં બદલાઈ જશે. અરે કેવળ આશા જ નહિ, પરંતુ મારી સર્વ વાસના, પ્રવૃત્તિ, ઇચ્છા, સુખ, સ્વચ્છંદતા આદિ નષ્ટ થઇ જશે, મારી આંખોમાંથી આંસુના પૂર ઉભરાવા માંડશે. તને જેમ યોગ્યજાગે તેમ કરજે, તારા હૃદયપર બળાત્કાર કરીને મને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ. હું તને જેર બુદ્ધિથી મારી બ્રાધા કરવા માગતો નથી, બળાત્કારે તારી પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવા ઈ-

અહો નથી. તને ત્રાસ આપવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. પણ તે સાથે તું અવશ્ય યાદ રાખજે કે, તારા સિવાય હું આ સંસારમાં બીજી કોઈ પણ પ્રેમદાત્રી સાથે પ્રેમ કરીશ નહિ, અન્ય કોઈ પણ અપમાનને મારી અર્ધાંગનાતુ સ્થાન આપીશ નહિ. જો મને તારી સાથે લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, તો જ હું લગ્નના બંધનમાં બંધાયેલ નહિતો આખી જિન્દગીને બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં જ વીતાડીશ. તારા વિના હું સંસાર સુખને સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ નહિ. ”

ઇન્દુમતિએ કહ્યું કે:—“ હા, મનના ઉપર કોઈ પણ મનુષ્યનો અધિકાર નથી, એ તમે ઠીક જ કહો છો. મને હજી બીજા કેટલાક દિવસનો અવસર આપો, હું તમને થોડા દિવસ પછી મારો મનનો ભાવ અવશ્ય વ્યક્ત કરીશ. ”

ધણા જ દિલગીરી ભરેલા મુખથી નિરાશાનો ઉંડો નિઃસાસો નાખીને મણિકાન્ત પ્રિયતમાના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો અને એકદમ પિતા પાસે જવા માટે રવાના થયો.

આ તરફ ઇન્દુમતિ તે ઘરમાંથી બહાર નીકળીને જે ઘરમાં તેનો પિતા બેઠો હતો, ત્યાં જઈને ઉભી રહી. પિતાને અત્યારસુધી મલિન-મુખથી ચિંતા કરતો જોઈને તેણે ધણા જ સ્નેહભર્યા સ્વરથી પૂછ્યું કે:—“ પિતાજી, આપ અત્યારે શા વિચારમાં ગુંચાઈ ગયા છો, આપના મુખપર ચિંતાની છાયા શાથી છવાઈ ગઈ છે ? ”

માણેકલાલે સૂઝાયલા મુખથી જવાબ આપ્યો કે:—“ બેટા, ચિંતાની વાત જ શા માટે પૂછે છે ? આજકાલ બૂપણ્ડ-ખરીમાં જે અંધાધુંધી ચાલી રહી છે, જુદમ, દગો, પ્રપંચ, મારામારી, ખૂનરેણ, ચોરી અને લૂટફાટના એક પછી એક જે અનેક અદ્ભુત બનાવો

બનતા જાય છે, એ જોઈને કોને રડવું ન આવે વાર ? આ બ્યાપાર વાણિજ્યને માટે નંદનકાનન સમાન મણાતી મહાનગરી અત્યારે ક્ષમ-શાન સમાન વેરાન અને ઉજ્જડ બનવા માંડી છે, પ્રજાનો પીડાજનક પોકાર કાળજી કંપાવી રહ્યો છે, એ સર્વ જોતાં કોની આંખોમાંથી આંસુ ન ઉભરાઈ જાય વાર ? હવે આરામ લેવાના દિવસો સ્વપ્નસમાર્થ પડ્યા છે અને કેવળ ચિંતા કરવાના તથા આંખમાંથી આંસુ વહાવવાના દિવસો જ આવી લાગ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં આપણે સામાન્ય માણસો આપણી સાધારણ શક્તિ વડે શું એ અત્યાચારને કાંઈ પણ પ્રકારે અટકાવી શકાએ તેમ છીએ ખરા કે ? તેમ છતાં પણ મને વારંવાર એવી ઇચ્છા થઈ આવે છે કે, જો માંડે સર્વ બળ, સમસ્ત શક્તિ અને સધળી મિલકતના બદલામાં જો બૂપણા-નગરીનું કાંઈ પણ કલ્યાણ થઈ શકતું હોય, અરે, બૂપણાનગરીના એક પણ કુટુંબનું કાંઈક પણ ભરું થઈ શકતું હોય, તો તેમ કરવાને પણ હું તૈયાર છું. મારાથી ગરીબોની હાથ જોઈ શકાતી નથી. મારા સાંભળવા પ્રમાણે સૂરત તથા અમદાવાદમાં પણ સામન્તરાય નામના જગરદસ્ત જુદમી લૂટારાએ પણ કાળો દેર વર્તાવવા માંડ્યો છે. હું નથી સમજી શકતો કે હિન્દુસ્તાન દેશની દશા શી થવા બેઠી છે. રાજ્યલોભી આરંગજેમના અત્યાચારથી રાહજહાં જેવો સમ્રાટ મરણ પથારીએ પડ્યો છે અને આખા હિન્દમાં ત્રાહિ ત્રાહિના પોકારો સાંભળાવા માંડ્યા છે. મારી ધારણા પ્રમાણે તો મહુથી પહેલાં એ લૂટારાઓને જ નાબૂદ કરવાની ખાસ જરૂર છે, પણ તેવો વીર પુરુષ જ ક્યાં છે ? બીજા અને કૃષ્ણનાં સંતાનો આજે નિર્વીર બની ગયાં છે, સ્વતંત્રતાનાં જુએ ફરકાવનાર ભારતભૂમિ અત્યારે મહોમહેના કુસંપથી પાયમાલ થવા બેઠી છે, પિશાચોનું પરિબળ પ્રબળ પ્રમાણમાં

વધી પડ્યું છે. સર્વત્ર નિરાશાના પોકારો થતા જ સંભળાય છે.

“ જે વીરતાના મંત્રથી ધરણી બધી ધ્રુજાવતા; ”

ખાખો પ્રભળી પુણ્યથી વીરતા બહુ દર્શાવતા;

શૂરવીરતાના શસ્ત્રથી આકાશને કંપાવતા;

ભુલ્હરી જનોના ભુલ્હરને જેઓ સદા સંહારતા;

એ આર્ય બાળો ત્રાસને પીડા વિશે આવી પડ્યા;

નિતીય થઇ આજે સહુ ભર ઉંઘમાં આવી પડ્યા.”

પિતાના હૃદયમાં વ્યાપેલા વિશાળ સ્વદેશપ્રેમને જોઇને ઇન્દુ-
મતિને ધણો જ આનંદ થયો. તેણે પિતાને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે—
“ હું ધારે છું કે, આપ કદાચ આપના મિત્ર મહિષાસુરના પિતાના
ઉપર આવી પડેલી આપત્તિથી દિલગીર થઇને જ આ સર્વ હૃદય-
જવાળાને પ્રકટ કરી રહ્યા હશે ? આપની વાર્તા સાંભળીને મને પણ
ધણી જ દિલગીરી થાય છે. દેશની સ્થિતિ, સમાજની સ્થિતિ અને
રાજ્યની સ્થિતિનો વિચાર આવતાં પ્રત્યેક મનુષ્યના પ્રાણ કંઠે આવી
જાય તેમ છે. હું પણ આ આપત્તિમાંથી આપણા દેશનો ક્યારે ઉદ્ધાર
થશે, એ વિષયમાં કશી પણ કલ્પના કરી શકતી નથી. ”

“ ઘેર ઘેર આવી આકૃત આવી પડી છે. ‘ જેના હાથમાં
તેના મ્હોંમાં’ અને મારે તેની તકવાર” એ ઇન્દુસાહેબ આજકાલ આખો
દેશ પાયમાલ થઇ રહ્યો છે. ”

બીજા કોઇને ત્યાં પણ લટારાઓએ આવો પત્ર મોકલ્યો છે
ખરો કે ? ” ઇન્દુએ પૂછ્યું

“ હા, એ દાનવ દસ્યુએ મઘ કાલે અહીંના વિખ્યાત જમીન-
દાર નવરત્નના મહેલના દારપર પણ એ રાક્ષસી છરાનું ચિન્હ
ચિતરીને તેની સાથે મોતનો પથમામ પણ મોકલી આપ્યો છે. એ

લૂટારાઓ જ ફક્ત અત્યાચાર ચલાવતા નથી, પરંતુ અનેક મોટા મોટા અમલદારો પણ તેમાં ભાગ લે છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે અહીંનો કાજસાહેબ તથા હુરગોવિંદ શાસ્ત્રી પણ એ શયતાની ટોળામાં મળી ગયો છે. તેમના ઉત્તેજનથી જ રતનદાસ તથા મોનાહાતિ નામના બંને લૂટારાઓ આવા જલ્દિમ-ભુશ્મો ગુજરી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત બીજા પણ લૂટારા વસે છે અને તેઓ સમાજમાં રહીને જ લૂટફાટનો ધંધો ચલાવે છે. નવરત્નના દ્વારપર જે ચિત્ર આલેખતામાં આવ્યું છે, તેમાં ન્યાયાધીશ હુરગોવિંદનો જ મુખ્યત્વે સ્થાન રહેલો છે, કારણ કે, નવરત્ન એને ધાર્મિક વારાંગના મનોહરાપર અત્યાચાર કરતો અટકાવ્યો છે, એનું વૈર વાળવા માટે એણે તથા પાપી જમીનદાર નવલવિહારીએ લૂટારા સરદાર મોનાહાતિ સાથે મળીને આ કારસ્થાન કરેલું છે. લોકોનો સર્વનાશ કરવામાં કામાંષ, દુરાચારી, લક્ષ્મીલોભી હુરગોવિંદ જ મોટો ભાગ ભજવી રહ્યો છે. લૂટારાઓ તો બિચારા બહા માણસો છે, પણ તેમને શયતાન બનાવનારા હુરગોવિંદ જેવા બદનામધારક અધિકારીઓ જ છે. એ અધિકારીઓ જ્યાં સૂંધી દેશપર સત્તા ભોગવશે, ત્યાં સૂંધી દેશમાં શાંતિ કે સુખ કદાપિ મળી શકશે નહિ. ” આણેકલાલે કહ્યું.

“હુરગોવિંદે એવો બીજો કામ પણ અત્યાચાર કર્યો છે ખરો કે ? ” હિન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“ અરે, એ અધમના અત્યાચારોની સીમા જ ક્યાં છે ? હજી હમણાં એકાદ વર્ષ પહેલાં જ પંડિત કામદેવના એક અતિ સજ્જન અને ચારિત્ર્યવાન ઇંદ્રનાથ નામના એક મુનીમને એ પાપાત્માએ વિના વક્રિ કેદ કર્યો હતો અને રીખાવી રીખાવીને તેને બિચારને અધમુઓ કરી દીધો હતો. ત્યાર પછી કેદખાનામાં જ તે બિચારનો

સર્વ ડંસવાથી કાળ આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તેના પિતા-ના-ના, પિતા નહિ, પણ પોપણુ કરનાર પિતા પણ એના શોકમાં ને શોકમાં માર્યો ગયો હતો. ઇંદ્રનાથનો પાલક પિતા તેનો ખરો પિતા ન હોવા છતાં પણ તે તેને પોતાનો પિતા જ ધારતો હતો અને ‘પિતા’ કહીને જ બોલાવતો હતો. એ ઉપરાંત રામચરણ નામના એક ગરીબ વૃદ્ધની કન્યા એના તથા બીજી ત્રણ ચાર કન્યાઓનું હરણ કરાવવામાં હરગોવિંદનો જ હાથ હતો, એવું સર્વ સ્થળે સંભળાય છે. આ સિવાય તેણે તથા કાળસાહેબે કાણુ જાણે કેટલાએ છુપા ભુલ્મો કર્યા હશે, એ ભુલ્મોને કાનાથી જાણી શકાય તેમ છે ? શાહ સમશીરખાંના ધર્મનિકેતનમાં પણ ધર્મને બહાને જે ધતીંગો આવી રહ્યાં છે, તેનાથી પણ તું જાણીતી જ છે, એટલે હવે તારા મનમાં જ વિચારી જો કે, હવે આ બૂપણ્ણાનગરીમાં અને પિશાચપૂરીમાં શો તફાવત છે ? અલારે સર્વ દેશોમાં લૂટારાનો જે ભુલ્મ વધી પડ્યો છે, તેમાં અમલદારો અને રાજ્યના માણસોનો જ મોટે ભાગે દોષ હોય, એમ જણાય છે, તેમના હિતેજનથી જ સર્વત્ર કાળો કેર આપી ગયો છે.”

“પણ, જ્યારે તેના પાલક પિતા અને તેની વચ્ચે પિતાપુત્રનો સંબંધ હતો અને ઇંદ્રનાથ તેને પોતાનો ખરો પિતા જ જાણતો હતો, ત્યારે આપ શી રીતે જાણી શક્યા કે, ઇંદ્રનાથ તે તેમા પાલક પિતાનો પુત્ર જ નહોતો વારુ ?” ઇન્દુમતિ એ પૂછ્યું.

“એવામાં એક સંન્યાસી આવ્યો હતો, તે જ પંડિત કામ-દેવને તે વાત કહી ગયો હતો તથા તેના હાથમાં એક શસ્ત્રબંધ પત્ર આપીને કહી ગયો હતો કે;—“જો કાંઈ પણ વેળાયે ઇંદ્રનાથના વંશનો પરિચય મેળવવાની જરૂર પડે, તો આ શિક્ષાકામાંથી તે સંબંધી

બધી હકીકત લખેલો એક પત્ર મળી આવશે અને એ પત્ર વાંચવાથી ઇંદ્રનાથની પરિચય સહજમાં જ સર્વના જાણવામાં આવી જશે. ”

“ઇંદ્રનાથ જ્યારે મરી ગયો છે, ત્યારે હવે તેનો પરિચય મેળવવાની શી જરૂર છે”? ઇન્દુમતિએ પિતાને સંબોધીને ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હા, પંડિત કામદેવે પણ એ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો, પરંતુ જવાબમાં તે સંન્યાસીએ જણાવ્યું હતું કે, મરેલા માણસના વંશને પરિચય પણ કોઈ કોઈ વેળાએ બહુ જ અગત્યનો થઈ પડે છે. કદાચ વખત આવ્યે તે બહુ જ ખપ લાગી જાય છે. ”

“હા, આપ ખીજું કંઈ જુદમની વાર્તા કહેવા માગતા હતા વાર? ” ઇન્દુમતિએ અજાણ્યપીથી પૂછ્યું.

“આ શહેરમાં લોકનાથ નામનો એક માણસ રહેતો હતો તેની એક પાળેલી કન્યા છે, તેનું નામ અંબાલિકા છે. અંબાલિકાના પિતાને પણ કોઈએ કદાપિ જોયો નથી. લોકનાથના મુખથી વારંવાર ભોક્તાના સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, એ કન્યા તેના એક નજીકના સગાની છે. લોકનાથને પુત્રાદિ ખીજું કોઈ પણ ન હોવાથી તે કહી ગયો હતો કે, હું મારી મંત્રણા સંપત્તિ અંબાલિકાને આપતો જાઉં છું. એથી એના પર એનો જ સંપૂર્ણ અધિકાર રહે છે. આમ કહ્યા પછી થોડા વખતમાં જ તે પરલોકવાસી થઈ ગયો અને અંબાલિકા જ તેની સંપત્તિની વારસ થઈને તેનો ઉપભોગ કરવા લાગી. ત્યાર પછી ઇંદ્રનાથની સાથે તેનો સ્નેહ થવાથી તેણે તેની સાથે પોતાનો વિવાહ-સંબંધ કરી લીધો. ત્યાર પછી તેનાં બમનો દિવસ પણ નક્કી થઈ ગયો, પરંતુ તેનાથી બે દિવસ પહેલાં જ સુંદરીમોહન નામના એક શયતાન જમીનદાર તથા તેના સોબતીઓના કારસ્થાનમાં રસાઈને ઇંદ્રનાથને સરકારી અદાલતમાં ગુન્હે-

આર તરીકે હાજર થવું પડ્યું. એ વખતે તેને છોડાવવા માટે પંડિત કામદેવે બણી બણી કાશિસૌ કરી. પરંતુ દુષ્ટ દુઃખનોએ ન્યાયાધીશ હરગોવિંદને લાંચ આપીને ફાડી નાખવાથી તેનો કાષ્ટ પણુ રીતે છટકારો જ થઈ શક્યો નહિ. હરગોવિંદે તેના શિરપર રાજદ્રોહનું ખોટું તહોમત મૂકી તેને રાજદ્રોહી ઠરાવ્યો તથા કેવળ ગેરઘ-સાક્ષી જ તે બિચારાને સદાને માટે કેદખાનાનો કેદી બનાવી દીધો. ”

“ અહા ! કેવી અજાયબીની વાત ! પણ ત્યાર પછી એ બિચારી અંબાલિકાનું શું થયું વાર ? ” ઇંદુમતિએ પૂછ્યું.

માણેકલાલે જવાબમાં જણાવ્યું કે :—“ તે રડી રડીને પોતાના દિવસો વીતાડવા લાગી. જેને ઇંદ્રનાથ પોતાનો પિતા કહીને ખોલાવતો હતો, તે પણ શોકનો માર્યો મરી ગયો. ”

ઇંદુમતિએ કહ્યું :—“ કેવી ભયાનક ઘટના ! હં—ત્યાર પછી શું થયું વાર, પિતાજી ! અંબાલિકા હમણાં શું કરે છે ? શું તે ફરીવાર લગ્ન કરીને સુખી થઈ છે ખરી કે ? ”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે :—“ ના, તેણે ફરીવાર લગ્ન કરવાનો વિચાર પણ નથી કર્યો. મુંદરીમોહન નામના એક જમીનદારની નજર પહેલેથી જ તેના પર પડી હતી, અને અત્યારે કાષ્ટ કાષ્ટ માણસો એવું અનુમાન કરે છે કે, એ મુંદરીમોહનના કારસ્થાનથી જ તે બિચારા નિર્દોષ ઇંદ્રનાથની એવી બચાંકર દુર્દશા અને મૃત્યુ થયું હતું. તેની ઇચ્છા એવી હતી કે, ઇંદ્રનાથને દૂર ખસેડવાથી જ તેને અંબાલિકા સહજમાં જ મળી શકશે. પરંતુ એતો ફક્ત તેની દુરાશા જ હતી તેના મનની મુરાદ બર આવવા પામી નહિ. ખુબ નક્કરના જેવી સ્થિર હૃદયવાળી અંબાલિકા ઇંદ્રનાથના પ્રેમમાં અટક અને અચલ જ રહી. તેણે મુંદરીમોહનના પ્રેમનો અસ્વીકાર કર્યો.

અને જે આશાથી તે પિશાચે ઈંદ્રનાથનો નાશ કરાવ્યો હતો, તે આશાપર પાણીનેરવી દીધું. સુંદરીમોહને જ્યારે તેની પાસે તેનાં લગ્ન કરવાની માંગણી કરી, ત્યારે તેણે જવાબમાં જણાવી દીધું કે;—“ ઈંદ્રનાથને જ માફ તન—મન—ધન વગેરે બધું અર્પણ કરી દીધું છે. તેને જ મનમાં ને મનમાં મારા સ્વામીના પદપર સ્થાપી દીધો છે, તેથી હવે મારાથી તારી સાથે લગ્ન કરી શકાય તેમ નથી. હિન્દુશાસ્ત્રમાં વિધવા—વિવાહ કરવાની છૂટ નથી, જે એવી છૂટ હોત તો હિન્દુઓના દેશનું જે માહાત્મ્ય દેશો દેશમાં આજ સૂધી જળવાઈ રહ્યું છે, તે કદાપિ જળવાત જ નહિ. આર્યાવર્ત પર અનંત સંકટો આવવા છતાં તે પોતાના ધર્મમાં જેવો ને તેવો જ દૃઢ રહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ તે દેશની અખળાઓની એકાગ્ર સ્વામિભક્તિ જ છે. સંસારમાં ઇશ્વરે સ્ત્રીઓને પોતાની કામપરાયણાને તૃપ્ત કરવા માટે જન્મ આપ્યો નથી, પરંતુ કેવળ એક પતિના પ્રેમને સંપાદન કરી દેવતારૂપે તેની પૂજા કરવા તથા સ્નેહનો આદર્શ દર્શાવવા માટે જ જન્મ આપ્યો છે. સંસારમાં જે સ્નેહ સ્ત્રીઓ દર્શાવી શકે છે, માતા—ભગિની—કન્યા કે પત્નીરૂપે પ્રેમની જે પરાકાષ્ટા પ્રમદાઓ બતાવી શકે છે, તેવો સ્નેહ બીજા કોઈનાથી કદાપિ બતાવી શકતો નથી. કદાચ કોઈ એવો સવાલ કરે કે, જ્યારે સ્ત્રીઓ સ્વામીના સ્નેહનો ત્યાગ કરી ગર્ભપાત જેવા મહાપાપનો પ્રચાર પણ કરે છે, તો તેને ફરીવાર લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે તો તેમના જવાબમાં માત્ર એટલું જ જણાવવું પૂરું થઈ પડશે કે, જે સ્ત્રીએ સ્વામિના ચરણોમાં બધો સ્નેહ સમર્પણ કર્યો નથી, તથા સ્વામિને ઇશ્વરરૂપે માન્યો નથી, તે સ્ત્રી, સ્ત્રી નહિ પણ કુલદા છે અને કુલદાઓ જે એકી સાથે અનંત પતિઓનો સ્વીકાર કરે તો તેઓ સ્વતંત્ર છે. પણ સંસારીઓ જેવી રીતે ઇશ્વરને એક જ

માનીને તેની આરાધના બિન્દગી સૂચી કર્યા કરે છે, તેવી રીતે સ્ત્રીઓએ પણ એક જ પતિની જીવન પર્યંત પૂજા કરવી અગત્યની છે. ઇશ્વરને કાંઈએ જોયો નથી, ઇશ્વર કાંઈને પોતાનું અસ્તિત્વ જણાવવાને આજ્ઞો નથી, છતાં મનુષ્યો તેનાં કાર્યો તથા અનંત ઉપકારો જોઈને કેવળ તેના ધ્યાનમાં જ લીન રહે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓએ પણ સ્વામિ જીવતો હોય કે મરણપશ્ચ થયો હોય, તો પણ તેનામાં જ નિમગ્ન રહેવાની અગત્ય છે. આ વિશાળ વિશ્વમાં જન્મ ધારણ કર્યા પછી સ્નેહનો વિકલ્પ થઈ શકતો જ નથી. સ્નેહ એ એવી વસ્તુ છે કે, જે વેચી વેચાતી નથી અને ખરીદી ખરીદાતી નથી. જો સ્ત્રીઓ સ્નેહનો વિકલ્પ કરી વારંવાર અનેક પુરુષોને પોતાના પતિરૂપે સ્વીકારતી હોય, તો બાહ્યમાં બેસી સૌન્દર્યનો વિકલ્પ કરનારી વેશ્યા તથા તેવી સ્ત્રીઓમાં કશો પણ ભેદ જ નથી. આર્ય કલનાઓ પતિને દેવતા માને છે અને દેવતાઓના સ્નેહની સમસ્ત સંસાર આકાંક્ષા રાખે છે. જેવી રીતે ઇશ્વર એક જ છે અને તેના સ્નેહની આકાંક્ષા રાખનાર આખું જગત-જગતનાં સમસ્ત પ્રાણીઓ છે, તેવી જ રીતે એક પુરુષ દેવતાના પ્રેમની ઇચ્છા ધરાવનારી એકી સાથે અનેક અબળાઓ હોય અને એ એ દેવતા તેમને સર્વને પોતાના પ્રેમનો થોડો થોડો અંશ આપે તો, એમાં કાંઈ દોષ જેવું નથી. પરંતુ સ્ત્રીઓને માટે તો એ નિયમ લાગુ પડે તેમ નથી જ. કારણ કે, સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ સ્વાભાવિક જ ચંચળ હોય છે અને પુરુષો કરતાં તેમની કામવૃત્તિ આઠ ગણી પ્રબળ હોય છે, એટલે જો તેઓ એક પતિના મુખ પછી બીજા પુરુષને પતિ તરીકે સ્વીકારવાની છૂટ હોય તો તેની હયાતી અથવા બિન હયાતીમાં સ્વાભાવિક જ ત્રીજા કે ચોથા સ્વરૂપવાન પુરુષમાં આસક્તિ બંધાય છે અને એના ચોંચે સંસારમાં મહા અ-

નર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા આ સંસાર કે જે સ્નેહનું સદન કહેવાય છે, તે કેવળ કામપરાયણતાની પાપબુદ્ધિ રૂપ જ બની જાય છે. સર્વજ્ઞિ ભર્તૃહરિ યોગ્ય જ કહે છે કે:—

**जल्यन्ति सार्धमन्येन पश्यन्सन्त्यं त्रविभ्रमाः
हृदयेचितन्यनयन्यं प्रियः को नामयोषिताम् ।**

અર્થાત્: “ વિલાસવાળી સ્ત્રીઓ એકને બૂલે છે, બીજાની સાથે ચાત કરે છે અને ત્રીજાનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરે છે, માટે સ્ત્રીઓને કાણુ પ્રિય છે ? ”

સારાંશ કે, સ્ત્રીઓને સર્વથા કાંઈ પણ પ્રિય નથી. માટે પતિ-હીના સ્ત્રીઓએ તો કેવળ સ્વર્ગીય પતિને દેવતા માની તેની આરાધનામાં જ જિંદગી પૂરી કરવાની આવશ્યકતા છે. મારા પતિ ઈંદ્રનાથ મરી ગયા છે, પણ હું મરી નથી, જ્યાં સુધી હું જન્મત્તમાં જીવીશ, ત્યાં સુધી તેમના રૂપનું ધ્યાન ધરીને જ મારા જીવનને પૂર્ણ કરીશ. ”

“મુંદરીમોહન જ્યારે તે પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નિવડ્યો, ત્યારે તેણે બીજો કાંઈ પણ ઇલાજ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાના મનમાં ધણું કરીને એવો વિચાર કર્યો કે, અમ્બાલિકાની સઘળી મિલકત છીનવી લેવાથી, તે બૂખની મારી તથા પેટની બળી મારા તાબામાં અવશ્ય આવી શકશે, આવો વિચાર કરીને તેણે ન્યાયાધીશ હુરગોવિંદ શાસ્ત્રીની અદાલતમાં મુકદ્દમા રજૂ કરી દીધો. તેના મુકદ્દમામાં તેણે જણાવ્યું કે, ઈંદ્રનાથની પત્ની અમ્બાલિકાનો રિતા કાણુ છે, એ કાંઈનાં જણવામાં નથી. લોકનાથના નામપર જ સઘળી મિલકત તથા કારખાર રહેલો છે. અમ્બાલિકા અત્યારે પતિ કે પુત્ર વિનાની

એક નિરાધાર અમળા છે, માટે હવે તેનો પાલન પોષણના કરતાં વિશેષ એ મિલકતપર કરી પણ અધિકાર નથી. હું તેનો નજીકનો સગો છું, તેથી તેની સઘળી સંપત્તિનો અધિકાર મને જ મળવો જોઈએ. તે ઉપરાંત આ અધિકારને મારે ઘેર રહેવું જોઈએ અને જ્યાં સુધી એ જીવતી રહે, ત્યાં સુધી મારે તેનું પાલન પોષણ પણ કરવું જોઈએ.”

આ બધી હકીકત સાંભળીને ઇન્દુમતિએ અન્યબળી સાથે પૂછ્યું કે:—“ તાર પછી શું થયું, વાર ? આવું અદ્ભુત રહસ્ય તો મેં મારી આખી જિન્દગીમાં કદાપિ સાંભળ્યું જ નથી. હું નહોતી જાણતી કે, દુનિયામાં આવા આવા કારસ્થાનીઓ પણ પડ્યા હશે અને જિત્તારી નિરાધાર અમળાઓપર પણ આવો અત્યાચાર ચઢાવી રહ્યા હશે.”

“ તાર પછી બીજું શું થાય ? આજકાલ ભૂષણાનમરીમાં જોવો ઘોર ઇન્સાફ ચાલી રહ્યો છે, તેવો જ ઇન્સાફ જિત્તારી અંબાલિકાને પણ મળ્યો. રામનું સોણું બરતને શાવ્યું, એવો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહ્યો. દુરાચારી અને લાંચીયા ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ ચાળીસ હજાર રૂપિયા લાંચ લઈને અંબાલિકાની સઘળી દૈવત સુંદરીમોહનને અપાવી દીધી. આજકાલ એ સુંદરીમોહન મોટો ધનવાન થઈ પડ્યો છે અને ધન મળવાની સાથે તેનો જોરજુદમ પણ પુષ્કળ વધી પડ્યો છે. હમણાં તેણે તથા તેના જેવા જ દુરાચારી નવલવિહારીએ બંનેએ મળીને મધુમતી કિનારે એક મોટો આરામ-બાગ બનાવ્યો છે, તથા તેમાં એક લાખો રૂપિયાનું આંધણ મૂકીને જળરક્ષત બંગલો બંધાવ્યો છે. એ બંગલામાં નિત્ય સેંકડો રૂપિયાની મદિરાનો ઉપયોગ થાય છે, હજારો રૂપિયા દેશ દેશની ચારા-મનાઓ મેળવી જાય છે અને અત્યારે ત્યાં અનાચારનો એક મોટો

અખાડો થઈ પડ્યો છે, અનેક કુમારિકાઓ બળાત્કારે કલંકિત થઈ રહી છે. ” માણેકલાલે જવાબ આપ્યો.

“ આ બનાવ ક્યારે બન્યો છે ? ” હિન્દુમતિએ અળ-યખીથી પૂછ્યું.

“ હજી, આજથી ત્રણ દિવસપર જ એ બનાવ બની ગયો છે ” માણેકલાલે કહ્યું.

“ અંબાલિકા! હમણાં ક્યાં રહે છે ? ”

“ તે બિચારી પોતાને ઘેર જ રહે છે.

“ હું ધારું છું કે, અત્યારે તે ઘણી જ શોકમગ્ન રહ્યા કરતી હશે ? ”

“ ના, મેં સાંભળ્યું છે કે, તે લેશ માત્ર પણ શોક કરતી નથી, પણ હંમેશાં પ્રબુધ મુખથી કહે છે કે, મારો હિંદુનાથ જ બ્યારે ગયો છે, ત્યારે પછી ધન કે રતનની મને શી જરૂર છે ? હિન્દુ વિધવાને ધનરતનની શી જરૂર છે. તે વારંવાર પ્રલાપો કર્યા કરે છે કે,

“ હૃદયનું રાજ્ય જવાથી, હવે શૃંગાર શા સજવા;

માણુ સૌભાગ્યનો જાતાં, વિલાસો કાં નહિ તજવા;

નથી આલમ તણી પરવા, હવેથી રામને ભજવા;

વિકારો વિશ્વના સઘળા, હૃદયથી કાં નહિ તજવા.

પ્રભુનો પ્રેમ ધારીને, સકળ આશા વિદારીને;

ધૂરીશ હું રનેહની માળા સકળ સ્મરણો વિસારીને. ”

ત્યારે શું સુંદરીમોહન બળાત્કાર કરશે, તો પણ તેની સાથે લગ્ન નહિ કરે ? ” હિન્દુએ પૂછ્યું.

“ ના, નહિ જ કરે. તેણે લગ્ન ન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. ” માણેકલાલે કહ્યું.

“ હવે, ત્યારે એ બિચારી ક્યાં રહેશે વાર ? ” હિન્દુએ અળ-

ચખીથી પૂછ્યું.

“કાઈ સારા કુટુંબમાં દાસી તરીકે રહીને તે બિચારી ‘પોતાનું’ ગુજરાન ચલાવશે.

કદાચ તેના માથે સંકટના પહાડો તૂટી પડશે, આક્રમણ આ-સ્માન તૂટી પડશે અને અજનાં સાંસાં પડશે, તો પણ તે મુંદરી-મોહનના સ્નેહનો સ્વીકાર કદાપિ નહિ કરે તે નહિ જ કરે.” માણેકલાલે અંબાલિકાની દબતાનો પરિચય કરાવી કહ્યું.

“અહા, એક કુલીન કન્યાપર કેવી વિષમ વિપત્તિ આવી પડી છે ? પિતાજી—”

“કેમ ?”

“તેને આપણે ઘેર શા માટે નથી તેડી લાવતા ? હું એકલી જ રહું છું, તેથી બણીવાર મને ગોઠવું નથી, તેથી જો અમે બન્ને સખીઓ એકી સાથે રહીશું, તો અમારા દિવસો ધણા જ સુખ પૂર્વક વીતશે. અમે બન્ને જણીઓ બેનની પેઠે હળી મળીને રહીશું.” ઇંદુમતિએ અંબાલિકાનો સહવાસ રાખવાની ઈચ્છા દર્શાવી.

“એવી એક સત્યશીલા અને કુલીન કન્યાના રક્ષણ માટે જો કદાચ મારી સઘળી સંપત્તિ બરબાદ થશે, તો પણ મને તેથી લેશ માત્ર પણ દુઃખ થસે નહિ, પરંતુ—”

“કેમ, પરંતુ— કહીને અટકી કેમ પડ્યા વાર ?” ઇંદુમતિએ હિતસુકતાથી પૂછ્યું.

“તે મારાથી તદ્દન અબજણી છે, તેથી મારે ત્યાં આવશે કે, કેમ, એની મારા મનમાં શંકા રહે છે, તેથી હું તેને અહીં લાવવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરતો નથી.”

હું પણ આપની સાથે જ આવીશ, એટલે તે આપણે ત્યાં

આવવામાં કોઈ પણ પ્રકારની નાખુશી બતાવશે નહિ. હું તેને આગ્રહ કરીને લઈ આવીશ. ”

માણેકલાલે ઈંદુમતિના કહેવા પ્રમાણે કબૂલ થઈને, કન્યાને પોશાક પહેરવાનું કહી, ગાડીવાળાને ગાડી તૈયાર કરવાનો હુકમ કરાવ્યો.

—*+*—

પ્રકરણ ૭ મું.

—*—

શયતાનના સદનમાં

હવે આપણે ધણા સમય થયાં વિસરી ગયેલા આપણા પરમ ધાર્મિક અને નીતિવાન નવરત્નના કાર્યક્રમનું અવલોકન કરીશું, તો તે અનુચિત તો નહિ જ બન્યાય. કારણ કે, તેના કાર્યની સાથે આપણી આ વાર્તાનો સંબંધ બહુ જ નિકટનો હોવાથી આપણને તે જોવાની પરમ આવસ્યકતા પણ છે.

વારાંગના મનોહરાને દુષ્ટ-જમીનદાર નવલવિહારીના પાપસદનમાંથી છોડાવવા માટે નવરત્ન રાત્રિ દિવસ ચિંતાતુર રહ્યા કરતો હતો, પરંતુ તેને તેવો કોઈ સરળ ઉપાય જ મળી આવતો નહોતો. એક દિવસ સાંજે ભૂષણાનમરીના પૂર્વકથિત ઉદ્ધાનના સરોવરપર કે જ્યાં આગળ પાંપાત્મા હરજોવિંદના પંજમાંથી બચવા માટે વારાંગના મનોહરાએ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું હતું, ત્યાં બેસીને તે તરેહ તરેહ વારના વિચારો કરી રહ્યા અને તે સાથે મનોહરાને મુક્ત કરાવવાની અનેક યુક્તિઓ પણ શોધી રહ્યા હતા; પરંતુ તેના મનમાં એવી કોઈ ઉત્તમ યુક્તિ મળી આવતી નહોતી. ચિંતાયા તેનું સુંદર વદન સહજ મલિન થઈ ગયું હતું અને મગજ પણ કાંઈક શિથિલ થઈ

ગયું હતું. તે તે સરોવરના પથ્થરખંધ કિનારાપર બેસી મંદમંદ વાયુની લહરીઓથી લહેરાતા સરોવરના સ્ફટિક સમાન સુંદર અને નિર્મળ જળ તરફ જોતો પોતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે:—“ અહા ! સંસાર પણ કેવી વિચિત્રતાથી ભરેલો છે. આ ધરામાં આજકાલ આટલા બધાં પાપો શા કારણથી પ્રસરી રહ્યાં છે, ? એક તરફ લૂટારાઓએ દેશને ખરબાદ કરવા માંડ્યો છે, પ્રજાના જન-માલની ખુવારી કરવા માંડી છે, બીજી તરફથી લૂટારાઓને પણ શર્માવી દે તેવા જલિમ જમીનદારોએ અત્યાચાર કરવા માંડ્યો છે, કાળો ફેર વર્તીવવા માંડ્યો છે. હિન્દની શી દશા થવા બેઠી છે, એ વિષયમાં કશું પણ સમજી શકાતું નથી. ઘેર ઘેર કુસંપનાં બીજ રોપાઈ ગયાં છે, ભાઈ ભાઈનાં ગળાં દાપવાને તૈયાર થયાં છે અને બિચારી આધારહિના અખળાઓનો ધર્મ નષ્ટ થવા માંડ્યો છે ! શું સંસારમાં પાપનો વિજય અને ધર્મનો પરાજય થતો હશે ? ઇશ્વરના કાયદા કાનુનો નાબુદ થતાં હશે ? ગમે તેમ હો, પણ આ સર્વ લક્ષણો ભારતની ભાવિ આશામાં મહા અંતરાયરૂપ થઈ પડે તેમ છે. દેશમાં રહ્યો નથી સંપ કે ધર્મ, કાળના પ્રવાહની સાથે સર્વ વિલુપ્ત થવા માંડ્યું છે હાય ! રાજકર્તાઓ પણ આંધળા બની ગયા છે. પાપાત્મા હુરજોવિંદે તો ન્યાયાધીશના નામને રસાતળમાં મૂકી સાક્ષાત્ શયતાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું છે. બિચારી મનોહરા એ રાક્ષસના મપાટામાં સપડાઈને નિસ્તાર મેળવી શકી, પણ એવામાં અધર્મને આધીન થયેલો નરાધમ નવલવિહારી તેને બળાત્કરે પોતાના પાપભવનમાં ઉપાડી ગયો ? હવે તેનાપર શા શા બુદ્ધિ થતા હશે ? તે નિર્દોષ અને નિરાધાર અખળાના ધર્મને બચાવે, તેવું ત્યાં કાણુ હશે ? ”

“હાય !” તે બિચારીનો યધો આધાર અને વિશ્વાસ ફક્ત મારામંજ છે. મને એક ચારિત્ર્યવાન પુરુષ ધારીને તે બિચારી મારામાં શ્રદ્ધા રાખે છે, પણ હું તો તેને છોડાવવાનો હજી સૂધી કશો ઇલાજ પણ કરી શક્યો નથી. આટલો યધો વખત વીતી જવા છતાં મેં તેને બચાવવાની કશી કાશિય પણ કરી નથી.”

“પણ હવે મારે એને શી રીતે બચાવવી ? એનો બચાવ કરવામાં કોની સહાયતા લેવી ” આ પ્રમાણે અનેક વિચારોએ આવીને નવરત્નના હૃદયને ઘેરી લીધું. તે કશો પણ નિશ્ચય કરી શક્યો નહિ. છેવટે તે તે સરોવરના કિનારાપરથી ઉઠીને બગીચામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો, પણ ફરવામાં પણ તેને રૂચિ પડી નહિ, તેથી ફરીવાર તે તે સરોવરના કાંઠાપર આવીને જ બેસી ગયો. એ સમયે તેના મનમાં એક નવીન કલ્પનાનો ઉદ્ભવ થઈ આવ્યો. તેણે ફરીવાર વિચાર્યું કે:—“શું હથેરે મને કરોડો રૂપિયાની મિલકત આપી છે, તે ફક્ત મારા ઉપભોગ માટેજ આપી છે ? એમાંથી અમુક રૂપિયાનો વ્યય કરવાથી હું મનોહરાનો ઉદ્ધાર કરાવી શકું તેમ નથી ? હા-હા. અવશ્ય કરાવી શકું તેમ જી. લક્ષ્મીથી શું નથી થતું ?

“માયા મનોહર લક્ષ્મીથી રાજ્ય સદા લોભાય છે; એ લક્ષ્મીની લાલચ થકી કામો બધાંયે થાય છે; ચેળી ચળે, ભોગી ચળે એ લક્ષ્મીના આજ્ઞાસથી; છે વિશ્વ સઘળું બંધમાં એ લક્ષ્મીકેરા પાશથી; મોહ્યા મુનિવર લક્ષ્મીમાં, એમાં કશી શંકા નથી; અજ્ઞા સહુ પૂરા થતી એ લક્ષ્મીના વ્યાપારથી.”

• પણ એનો વ્યય શી રીતે કરવો ? એની લાલચમાં કોને લેવો ? શું લૂટારો રતનદાસ એ લાલચમાં નહિ ફસાય ? અવશ્ય ફસાશે.

એ લક્ષ્મીના પૂરે લોભી છે. લક્ષ્મીના લોભથી જ તે અત્યારે આ લૂટફાટનો ધંધો લઇ બેઠો છે. વળી આજકાલ એને હરાવી દેવો મોનાહાતિ નામનો તેનો એક હરિક્ષ લૂટારો તેના ધંધામાં ભારીખલ નાખી રહ્યો છે, એથી તેનો ધંધો પણ કાંઈક મંદ પડી જવા આવ્યો છે, માટે તેને સાધવાથી તે મનોહરાને નવલવિહારીના પંજમાંથી અવસ્થ મુક્ત કરાવશે. ખસ, આ ઉપાયજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. પણ હવે એ રતનદાસની મુલાકાત શી રીતે કરવી ? ”

જ્યારે નવરત્ન આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો હતો, ત્યારે એક સોળ સત્તર વર્ષનો નવયુવક સુંદર પોશાક પહેરી તેની પાસે આવી પહોંચ્યો અને તેના મુખપર ચિંતાની છાયા છવાયલી જોઈને તરતજ બોલી ઉઠ્યો કે:—“ કેમ, મહાશય ! જમીનદાર નવરત્ન આપનું નામ જ છે કે ? આપ આટલા બધા ચિંતાતુર શાં કારણથી બની ગયા છો ? ”

આ સાંભળીને નવરત્ન તો અન્યથામાંજ પડી ગયો. તેણે એ યુવકને આ પહેલાં કદાપિ જાણ્યો જ નહોતો. વળી તે આ નગર-પારના બગીચામાં આવ્યો છે, એવી વાત તેણે પોતાની પ્રિયતમા પત્ની મંજુલા સિવાય ખીજા કોઈને જણાવી પણ નહોતી. આથી તે પુરુષ કોણ છે તથા તે તેને શી રીતે ઓળખી શક્યો છે, એવા એવા અનેક વિચારો આવવાથી નવરત્નની અન્યથાની કાંઈ હદજ રહી નહિ, વળી જ્યારે તેણે તેના મુખ તરફ તાકી તાકીને જોયું, ત્યારે તેના જોવામાં આવ્યું કે, આવનાર યુવકનું મુખ સ્ત્રી સમાન સુંદર હતું અને તેના પર સ્ત્રીનાંજ સર્વ ચિન્હો ઝળકી રહ્યાં હતાં. તેનો તીણો અવાજ પણ અબળાના જેવોજ હતો. આ જોઈને, નવરત્ન એકદમ બોલી ઉઠ્યો કે:—“ કેમ, બાઈ ! તમે કોણ છો ? તમારું

નામ શું છે, મારે તમારે શું કામ પડ્યું છે, અત્યારે તમે અહીં ક્યાંથી આવો છો ? મારા અહીં હોવાના સમાચાર તમને કાણે આપ્યા ?”

એક સાથે આટલા બધા સવાલો સાંભળવા છતાં પણ તે યુવક બિહકુલ ગભરાયો નહિ. તેણે એક પછી એક બધા સવાલોના જવાબ આપતાં કહ્યું કે; હું એક રાજપૂત છું મારે નામ સુભદ્રાસિંહ છે, મારે તમારે એક ખાસ જરૂરનું કામ પડ્યું છે. હું અત્યારે તમારે ઘરેથીજ આવું છું. મને તમે આજે સવારના કોઈક કામ પ્રસંગે ઘરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યા છે, એવા સમાચાર તમારા પત્ની દેવી મંજુલાએજ આપ્યા છે, આજે મારે તમારું એક ઘણુંજ મહત્વનું કામ પડ્યું છે, મને આશા છે કે તમે મારા તે કાર્યમાં બનતી મદદ અવશ્ય આપશોજ. મારા સાંભળવા પ્રમાણે આ નગરમાં તમે એક મહા પરોપકારી પુરુષ ગણાઓ છો, દરેક દુઃખી દરિદ્રને યથેષ્ટ સહાયતા પણ કરો છો, તો શું મને પણ તમારાથી બનતી સહાયતા નહિ કરો કે ?

“પણ તમે કાણુ છો, કયા કાર્યમાં મારી સહાયતા લેવા માગો છો ?

• એ બધું જાણ્યા સિવાય મારાથી તમોને સહાયતા આપવાનું શી રીતે કહી શકાય વાર ?” નવરત્નને આવનાર યુવકના પર સંશય પડવાથી તે સંશયનું નિવારણ કરવાના ધરાદાથી તેને પુછ્યું કે :— “તમારી સાથે આજ સૂધીમાં મારી કદાપિ મુલાકાત પણ થઇ નથી, એટલે મારા તરફથી જો કેવા પ્રકારની સહાયતા મેળવવા માગો છો, એ હું શી રીતે જાણી શકું ? કહો, મારા તરફથી તમારું કયું કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે તેમ છે.”

“એ બધું તો હું તમને અવશ્ય કહી સંભળાવીશ, પણ હું પ્રથમ તમને જે કાંઈ પૂછું, તેનો જવાબ આપવાની ઉદારતા દર્શાવશો કે ?” યુવક સુભદ્રાસિંહે પૂછ્યું.

“હા, ઘણીજ ખુશીની સાથે જવાબ આપીશ. કહો મને

શું પૂછવા માગો છો ? ”

“તમને હિંદુધર્મ તથા હિંદુધર્મમાં દર્શાવેલા પત્રોપકાર વ્રતપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે ખરી કે ? ”

“કેમ, આવો સવાલ શાથી પૂછો છે, એવો તે કયો હતભાગી હિન્દુ હશે કે જેને પોતાના ધર્મ તથા ધર્મશાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા નહિ હોય વાર ? મને તેમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. ”

“ત્યારે મારાપર એક ઉપકાર ક્યાની કૃપા કરશો કે ? ”

“હા, ઘણીજ ખુશીથી, પણ શો ઉપકાર કરવાનો છે, તે જણાવો નેમએ. ”

“પ્રથમ તમે હું તમને જે વાત કહું તેને બહુજ ગુપ્ત રાખવાનું વચન આપો, તો હું તમને હમણાંજ તે સંબંધી બધી હકીકત જણાવું છું. ” સરદાર મુલદ્રસિંહે કહ્યું.

એ યુવકના હાવભાવ, મીડી મીડી વાણી તથા અનુપમ સૌંદર્ય જોઈને તેનો પરિચય મેળવવાની નવરત્નના મનમાં પ્રયત્ન ઇચ્છા થઈ આવી હતી, તેથી તેણે કાંઈપણ વિચાર કર્યાવિના તરતજ જવાબ આપ્યો કે : — “હા, હું તમને વચન આપીને કહું છું કે, ત્યાં સૂધી મારી આ કાયામાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સૂધી હું તમારી વાત બીજા કોઈને પણ કદાપિ જણાવીશ નહિ. ”

“બહુ સારું સાંભળો, તમે આ શહેરમાં મનોદરા નામની જે વારાંગના રહે છે, તેને ઓળખો છો ખરા કે ? ” મુલદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“હા, બહુ સારી રીતે ઓળખું છું, પણ તેના સંબંધમાં તમે શું કહેવા માગો છો વાર ? ”

“કહું છું, જરા સચૂર કરો. તેના ઉપર હમણાં જે આક્રમ આવી પડી છે તે જાણો છો કે ? ”

“હા, તે પણ બાણુંધું, પણ તેથી તમે શું કહેવા માગો છો, એ હું સમજી શકતો નથી.”

“હું તેનો ઉદ્ધાર કરવા માગું છું.”

“ક્યાંથી, કોના હાથમાંથી—નવલવિહારીના હાથમાંથી ઉદ્ધાર કરવા માગો છો?”

“હા, તે શયતાનના સરદાર, અધમતાના અવતારના હાથમાંથીજ હું એનો ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. મનોહરને તમારામાં કાંઈક શ્રદ્ધા તથા તેને તમારો પરિચય હતો, તેથીજ હું આજે તમારી સહાયતા લેવા આવ્યો છું.” સુભદ્રસિંહે કહ્યું.

“પણ તમારે તેનો ઉદ્ધાર કરવાનું શું કારણ છે વાર? ” નવરતને અબ્બયખીથી પૂછ્યું.

“હું તેમનો નોકર છું, એટલે વફાદારી ખાતર મારે તેમનો બચાવ કરવો એ મારી મુખ્ય ફરજ છે. અત્યાર સૂધીમાં અમે તેમને છૂંટાં કરવાના ઘણા ઘણા ઇલાજ કર્યા છે, પણ તેમાંનાં એક પણ ઇલાજમાં સફળતા ન મળવાથી આજે એક છેવટનો નિશ્ચય કરીને હું તમારી પાસે આવ્યો છું.” સુભદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“અહુ સારું, હું પણ અત્યારે અહીં એજ વિચારમાં ખેડાઉં, મેં પણ મનોહરને એ પાપાત્મા નવલવિહારીના પંજમાંથી છોડાવવા આટે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ મને તેમાંના એક પણ પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નથી, તેથી છેવટે આજે હું કોઈપણ પ્રકારનો એક દઢ નિશ્ચય કરી તેને છોડાવવાના વિચારમાં ગુંથાયો છું. જ્યારે તમે અહીં મારી પાસે આવ્યા, ત્યારે હું એજ વિચારમાં હતો ઘણા મંત્રાને યોજ્યા પછી છેવટે એવોજ નિશ્ચય કર્યો છે કે, અહીંના પ્રખ્યાત લૂટારાને તે માગે તેટલું દ્રવ્ય આપીને પણ આજે

તો મનોહરાને અવશ્ય મુક્ત કરાવવીજ. પરંતુ એ લૂટારાની મુલાકાત શી રીતે કરવી, એ સંબંધી મારા મનમાં કશો પણ વિચાર આવતો નથી” નવરત્ને પોતાની મુશ્કેલી યુવક મુબદ્રસિંહની પાસે રજૂ કરી.

એ સાંભળીને મુબદ્રસિંહે કહ્યું કે :— “એ બાબતમાં તમારે ચિંતા કરવાનું કશું પણ કારણ જ નથી. હું એનો બધો બદોબસ્ત કરી આવ્યો છું. ધણી તપાસ કરતાં મને અહીંના એક પ્રખ્યાત દરજી મુસ્તફાની સાથે મુલાકાત થઇ હતી. એ મુસ્તફા અને લૂટારા રતનદાસની વચ્ચે સારી દોરતી છે. મુસ્તફા રતનદાસને મોટા મોટા શિકારો સપડાવી આપે છે, એટલે તે તેના પર ધણોજ રાજ રહે છે અને તેની સલાહ પ્રમાણેજ વર્તે છે. મેં એ મુસ્તફા ને આજે રાત્રિના નવેક વાગ્યાના શુમારે આ બગીચામાં મળવાનો ઠરાવ કર્યો છે. તેના આવ્યા પછી તેને તેની મહેનતાણાના બદલામાં શું આપવું તથા રતનદાસને કેટલા રૂપિયા આપવા, એ બાબતનો ઠરાવ કરવાનો છે.”

યુવકની આવી અદ્ભુત મુક્તિ સાંભળીને નવરત્ન ધણોજ પ્રસન્ન થયો. તેનું મન તે યુવકના વિષયમાં હજી સૂઝી શંકાશીલ રહ્યું હતું, તે શંકાનું નિવારણ થયું. પણ તેમ છતાં પણ તે યુવક યુવક છે કે યુવતી છે, એ વિષયની શંકા તો તેના મનમાં જેવીને તેવી પ્રબળજ રહી. તેના મનમાં તેનો ખરો પરિચય મેળવવાની પૂર્ણ ઇચ્છા થઇ આવી તથા તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ છે, એ જાણવા માટે અત્યંત ઉદ્વિગ્ન બની ગયો, પરંતુ તેનાથી તે વિષયમાં તેને કશોપણ પ્રશ્નજ પૂછી શકાયો નહિ, તેનાથી તેવું સાહસ પણ થઇ શક્યું નહિ. મનમાં ને મનમાંજ તે ઉત્સુકતાને દબાવી દઈને

તેણે કહ્યું કે:—“ઓહો, ત્યારે તો હવે તેનો બચાવ જરૂર થઈ શકશે. • પણ જ્યારે તમે આટલો બધો બંદોબસ્ત કર્યો છે, ત્યારે મારી સહાયતા લેવાની તમને શી જરૂર પડી છે?”

તે કેમ આવો સવાલ શા કારણથી પૂછો છો ? તેમને મુક્ત કરાવવા છતાં પણ એ દુષ્ટ નવલવિહારી તથા પાપાત્મા હુરજોવિંદ શાસ્ત્રી તેમને સુખેથી જ પીને બેસવા દેશે નહિ, એટલા માટે અમને તમારા જેવા એક ધાર્મિક, ન્યાયી અને સદ્ગુણી પ્રબળ પુરુષની સહાયતાની ખાસ અગત્ય છે. તેમના દૂટયા પછી અમે તમારા સ્વરાજ આ પાપમયી બૂધજ્ઞાનગરીમાંથી અમે તેમને બીજા કોઈપણ શાન્ત-સ્થાનમાં મોકલી આપવાની ઇચ્છા ધરાવીએ છીએ. મને આશા છે કે, આપ અમારા એ કામમાં અવશ્ય મદદગાર થશોજ અને આપનાં માણસોની સાથે તેમને તેવા કોઈ શાંતિમય સ્થાનમાં મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત અવશ્ય કરાવી આપશો. ” મુબદ્રસિંહે કહ્યું.

“હા, એ કાર્યમાં હું મારાથી બનતી મદદ અવશ્ય કરીશ. એ શયતાનોના બાણવામાં ન આવે એવી રીતે રાત્રિના ઘોર અંધારાના વખતે હું તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણેના સ્થાનમાં મોકલી આપવાનો બંદોબસ્ત કરાવી આપીશ. ”

એ પ્રમાણે વાતચીત કરતાં કરતાં ઘણોજ વખત વીતી ગયો અને છેવટે રાત્રિના નવ વાગવાનો શુભાર થવા આવ્યો, એ વખતે બગીચાના માળી બગીચામાં બેઠેલાં થોડાં ઘણાં માણસોને બગીચો અંધ કરવાનો વખત થઈ જવાનું કહી બહાર કાઢીને છેવટે નવરત્ન તથા મુબદ્રસિંહ પાસે આવી લાગ્યો અને તેમને પણ બગીચામાંથી ઉઠી જવાની સૂચના કરી. એ જોઈને નવરત્ને પોતાના ખીસામાંથી એક સોના મોહોર બહાર કાઢીને તેના હાથમાં આપી તથા તેને

અનુલક્ષીને કહ્યું કે:—“ અમે ફટલાંક ખાસ અગત્યના કામ માટે રાત્રિના અગિયાર વાગ્યા સુધી અહીં બેસવાના છીએ, માટે અમને અહીં બેસવા દે અને જો દરવાજો બંધ કરવાનો રિવાજ હોય તો બંધ કરી દે. પણ જો સાંભળ, મુસ્તફા નામનો કોઈ માણસ મુબદ્ર-સિંહનું નામ પૂછતો આવે તો તેને અહીં અમારી પાસે મોકલી દેજો. ” એ વખતે પણ હું તને તારી મેહનતના બદલામાં ઇનામ આપીશ. ”

એકદમ અચાનક એક સોનામોહોર મળવાથી તથા બીજી મોહોર ઇનામ દાખલ મળવાની આશાથી માણી ખુશખુશ થઈ ગયો અને ‘ બહુ સાફ નામદાર, જેવી આપ નામદારની આજ્ઞા. ’ કહીને તરતજ નવરત્નને સન્નામ ભરી ત્યાંથી આહ્વેય ગયો.

થોડીવાર પછી તે માણી મુસ્તફાને જે સ્થળે નવરત્ન તથા મુબદ્રસિંહ બેઠા હતા, તે સ્થળે લઇ આવ્યો. નવરત્નને તેને ફરીવાર એક સોનામોહોર આપીને કહ્યું કે:—“ જા હવે તારે જવું હોય, ત્યાં ખુશીથી આહ્વેય જા, અમે હમણું અહીં જરા ખાતગી વાતચીત, કરવા બેસીએ છીએ, માટે બીજું કોઈપણ આવી ચડે નહિ તેની સંભાળ રાખજે, ”

“ બહુત અચ્છા, જનાબ. ” કહીને માણી તરત જ ત્યાંથી આહ્વેય ગયો.

તેના આહ્વેય જવા પછી મુસ્તફા પ્રથમ જણાવેલા ‘ સરોવરના કિનારા પર બેસી મુબદ્રસિંહને સંબોધીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ, મુબદ્રસિંહ, તમે અહીં ક્યારનાક આવ્યા છો ? ”

“ હું ઘણીવાર યયા અહીં આવી, તમારી વાદ જોઈ રહ્યો છું. પણ તમને આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો વાડ ? ” મુબદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો,

“હા, મને આવવામાં સહજ હીલ થઈ છે, એ ખરું પણ તેમ છતાં પણ હું તમારા કામમાં રોકાયો હતો તેથી જ હીલ થઈ છે.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

“કેમ, અમારા શા કામમાં રોકાયા હતા વાર?”

“સરદાર રતનદાસના બેદી ભોંયરાવાળા મકાનમાં જવું એ કાંઈ નાની સૂતી વાત નથી. જ્યારે જે કોઈ મનુષ્યને ત્યાં જવું પડે છે, ત્યારે જતાં પહેલાં ત્રણ કલાકે તેની મધુમતીના દિનારાપર નિરંતર રાત્રે ઉભી રહેતી યમુના નામની કાળા પોશાકવાળી એક સ્ત્રીને જાહિર કરવું પડે છે અને તે સાથે સરદારની મુલાકાત લેવાનું કારણ પણ જણાવવું પડે છે. ત્યારપછી તે દૂતી જઈને સરદારને ખબર આપે છે અને સરદારની પરવાનગી મળે તોજ તે તે માણસને લઈને સરદારના ગૃહમાં દાખલ થાય છે.”

“હું ધારું છું કે, તમે તે ખબર આપવાજ ગયા હશો. પણ, આપણી સાથે સરદાર રતનદાસે મુલાકાત લેવાની પરવાનગી આપી છે કે નહિ, વાર?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“હા, પરવાનગી તો આપી છે, પણ તે સાથે એક જખરદસ્ત શર્ત પણ કરી છે.”

“શી શર્ત કરી છે?”

“દસ હજાર રૂપિયા લેવાની. તે કહે છે કે, જો દસ હજાર રૂપિયા મારા હાથમાં પહેલેથી મૂકવામાં આવશે, તોજ હું આ કામમાં હાથ નાખીશ. કારણ કે, નવલવિહારી તરફથી પણ મને વારંવાર માંડે મોઢે મૂગ્યું ધન મળ્યા કરે છે, એટલે મારાથી એટલી રકમ મળ્યા. સિવાય તેની સાથે શત્રુતા કરી શકાય તેમ નથી.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

“બહુ સાંડું, અમને એમના ધર્મ કરતાં દસ હજાર રૂપિયા

કાંઈ વધારે નથી. પણ તે રૂપિયા તે ક્યારે અને કેવી રીતે લેવા માગે છે ?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“કરાવેલા રૂપિયાનો અર્ધો ભાગ અગાઉથી આપવો પડશે અને અર્ધો ભાગ પછીથી આપશે તો પણ ચાલી શકશે.” મુસ્તફાએ જવાબમાં જણાવ્યું.

“ચાલો, તેમ કરવાને પણ અમે તૈયાર છીએ, પરંતુ રૂપિયા લીધા પછી તે અમારી સાથે દગાબાજીતો નહિ કરે ને ?” મુબદ્રસિંહે એક નવી શંકા રજૂ કરીને કહ્યું.

“ના, સરદાર રેતનદાસ એવો નાલાયક અને દગાબાજ નથી. બોલેલા વચનથી તે કદાપિ ચળતો નથી, હું ધમાનના કસમ ખાધને કહું છું કે, જ્યાં સુધી મારા જીવમાં જીવ હશે, ત્યાં સુધી તેને તમારી સાથે દગાબાજી ચલાવવા દધશ નહિ. પણ એના બદલામાં તમારે મારી મેહનતનું ફળ પણ અવશ્ય આપવું જોઈશે.” મુસ્તફાએ પોતાની લાલચ જણાવી.

“તમે તમારી મેહનતના બદલામાં શું લેવા માગો છો વાર ?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“એક હજાર સોના મોહોરો.”

“અરે, આવા એક સાધારણ કામમાં એક હજાર સોના મોહોરો તે અપાતી હશે કે ?”

“ત્યારે તમારી ઇચ્છા કેટલીક મોહોરો આપવાની છે ?” મુસ્તફાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“બસેથી અઢીસો મોહોરો.”

“ત્યારે તો મારાથી આવા જોખમ ભરેલા કામમાં હાથખાખી શકાશે નહિ.” મુસ્તફાએ કહ્યું.

છેવટે નવરતને ચારસો મોહોરો આપવાનું કરાવીને મુસ્તફાને સંતુષ્ઠ કર્યો. મુસ્તફાએ કહ્યું કે:—“એ ચારસો મોહોરોમાંથી અધી મોહોરો તમારે મને અગાઉથી આપવી પડશે?”

“શું ત્યારે તમને તથા સરદાર રતનદાસને એ અધી મોહોરો આજે ને આજે જ આપવી પડશે! એકાદ જે દિવસની પણ સજ્જત નહિ ચાલે?” મુબદ્રસિંહે પૂછ્યું.

“ના, એક મિનિટ પણ ચાલી શકશે નહિ. જો અત્યારે તમે સરદારની મુલાકાત લેવા માગતા હશો, તો રૂપિયા પણ અત્યારેને અત્યારેજ અમને બન્નેને ચૂકવી આપવા પડશે.”

“બહુ-સારું, ત્યારે તમે હમણાં મારા મિત્રની સાથે અહીંજ બેસો, હું થોડીવારમાં મારી માલિકના ખજાનામાંથી તમારા માટે મોહોરો લઈને પાછો આવી પહોંચું છું.” આમ કહી નવરતનની રજા લઈ મુબદ્રસિંહ તરતજ તે બગીચામાંથી બહાર નીકળીને મનોહરાના મહાલય તરફ દ્રવ્ય લેવા માટે રવાના થયો.

મુબદ્રસિંહના ચાલ્યા જવા પછી નવરતન તથા મુસ્તફા તે બગીચામાં બેસીને તરેહ તરેહવારની વાતોચીતો કરવા લાગ્યા. પ્રથમ મુસ્તફાએ કહ્યું કે:—“ભાઈ! તમારે અને આ યુવકને શો સંબંધ છે? મનોહરાને છોડાવવા માટે તમે આવી કાશિશ કેમ કરી રહ્યા છો? શું એની ગુલાબી ખૂબસૂરતી પર તમે આશક તો નથી થયાને?”

“અરે ચાર! આ શું કહો છો, પારકી સ્ત્રી પર નિગાહ નાખવાનો અપમાન શો હક છે? શું પોતાના ગામની એક નિરાધાર અબળા પર ભુલમ ગુજારતો હોય, તેને અટકાવવો એને તમે અપદિત ધારો છો? મનોહરા તેના હિતમ સદગુણો અને સતીત્વને

હીધે મારી બહેન જેવો છે અને બહેન ધારીને જ હું તેનો છૂટકો કરાવવા માગું છું.”

“વાહ-વાહ, તમારું જ્ઞાન તો ઘણું જ ઉંડું હોય, તેમ જણાય છે ને શું? વારૂ, તમારું નામ શું છે અને આ શહેરમાં કયે ઠેકાણે વસે રહો છો?” મુસ્તફાએ પૂછ્યું.

“મારું નામ નવરત્ન છે, હું કિશોરીમોહન નામના એક જ-મીનદારનો પુત્ર છું અને આ શહેરની ‘સુલ્તાન શેરી’ માં રહું છું.” નવરત્ને જવાબ આપ્યો.

નવરત્નનું નામ સાંભળીને મુસ્તફા સહજ ઝંખવાણો પડી ગયો. તે આ પહેલાં એકે મોટા ધનવાન, આશરદાર અને ગુણવાન પુરુષ તરીકે નવરત્નનાં ગુણગાન સાંભળી શક્યો હતો તથા તે ઉપસ્થિત સુલ્તાન સુબ્બની સાથે તેની સારી દોસ્તી છે, એવાતને પણ જાણી હતો. આસર કરણોથી નવરત્નના માટે તેના મનમાં એક પ્રકારનું ઉચ્ચ માન ઉત્પન્ન થયું. તેણે વિનયની સાથે તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“હજીર, ગુલામની કસુર કે એઅદબીને માફ કરશો. આપ નામદારને હું અત્યાર સુધી બરાબર આજખી શક્યો નહોતો, તેથીજ મેં આપની આવી સહજ મીડી મશ્કરી કરી હતી.”

“એમાં માફ કરવા જેવું શું છે? મનુષ્ય માત્રની મતિની રચિ જૂદી જૂદી હોય છે, કોઈ વિનોદમાં આનંદ માને જે, કોઈ મશ્કરીમાં મગ્ન માણે છે. તમે મારી મશ્કરી કરો તેથી મને જરા પણ લાગી આવે તેમ નથી.” વિનયવંત નવરત્ને મૃદુતા ભર્યા અવાજથી કહ્યું.

“પણ નામદાર, આપની પાસે પુષ્કળ નોકર ચાકરો હોવા છતાં, આપ સરદાર રતનદાસ મારફત મનોહરાનો છૂટકો કરવાની

ખ્વાહશ શા કારણથી ધરાવો છો ? ” મુસ્તફાએ પૂછ્યું.

“ એમ કરવાનું ખાસ કારણ છે. નવલવિહારી પ્રથમ મારો મિત્ર હતો, પરંતુ અચાને તેના બુરા વર્તનથી મેં તેની દોસ્તી છોડી દીધી છે. વળી તે મારો નજીકનો સગો હોવાથી મારાથી ખુદી રીતે એના મકાનપર હુમલો કરી શકાય તેમ નથી. આ સર્વ કારણોથી જ મેં સરદાર રતનદાસની મારફત એનો છૂટકારો કરાવવાનો ધરાદો કર્યો છે. ” નવરતને કહ્યું.

“ પણ શું આ બાબતમાં આપ ફક્ત એકલા નવલવિહારીનો જ દોષ આપો છો ? જો તેમજ હોય તો તેમાં આપની બૃત્ત થાય છે. એમાં અહીંના પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશ હુરગોવિંદનો પણ હાથ છે. એ શયતાનની સલાહ તથા સહાયતાથીજ નવલવિહારીએ આવું બુદ્ધી કામ કર્યું છે. હુરગોવિંદ આવો મોટો પમારદાર હોવા છતાં અને લોકો પાસેથી હજારો રૂપિયાની લાંચ લેવા છતાં એટલો બધો લોભી છે કે, તે મારે ત્યાં કપડાં સીવડાવે છે, તેની સિલાઇના પણ પૂરતા પૈસા આપતો નથી. એ દમનખતે હવે તો કાળો કર જ વર્તાવવા માંડ્યો છે. ખુદાતાલા એ શયતાનને એના બુદ્ધિની સગ પણ કરતો નથી. ”

“ હા, મુસ્તફાખા ! તમારું કહેવું બરાબર છે, પણ હવે તેના પાપનો ઘડો ભરાઇ જવા આવ્યો, પરમાત્મા તેને તેની કરણીનું ફળ ચખાડવા વિના રહેશે નહિ. ”

આ પ્રમાણે જ્યારે નવરતન તથા મુસ્તફાખા વાતચીત કરવામાં રોકાયા હતા, ત્યારે મુલદ્રસિંહ એકાએક ત્યાં પાછો આવી પહોંચ્યો. એ જોઇને નવરતને તેને પૂછ્યું કે :—“ કેમ, મુલદ્રસિંહ, આટલા થોડા વખતમાંજ તમે પૈસાની સગવડ શી રીતે કરી શક્યા ? શું

રતનદાસ તથા મુસ્તફાખાને આપવાની મોહોરો લઈ આવ્યા હો કે?”

“એમાં સગવડ શી કરવી તી? હથ્થર પ્રતાપે મારી સ્વામિની મનોહરાનો ખજનો ભરપૂર છે, તેને ત્યાં દ્રવ્યનો કશો પણ અભાવજ નથી. હું તેમનો ખજનચી છું, મારા હાથમાં જ તેમના ખજનનાની આવીઓ રહે છે, એટલે દ્રવ્ય લાવવામાં મને કશો વિલંબ ન થાય, તો તે સ્વાભાવિકજ છે. ચાલો હવે વિલંબ ન કરો, હું રતનદાસ તથા આ મુસ્તફાખાને આપવાની મોહોરો મારી સાથે લેતો આવ્યો છું. હ્યો મુસ્તફાખા! તમે તો તમારી મોહોરો ગણી લો અને જલ્દી અમને સરદાર રતનદાસ પાસે લઈ ચાલો. રાત્રિના બાર વાગી જવા આવ્યા છે અને તેની પાસે જતાં જતાંમાં તો સહજ-માં જ બે કલાક વીતી જશે; માટે હવે વિના કારણ વિલંબ ન કરો. આમ કહીને તેણે મુસ્તફાખાને તેની ઠરાવેલી મોહોરો ગણી આપી. મુસ્તફાખાએ મોહોરો લઈને કહ્યું કે:—“ચાલો, હવે હું તમને એકદમ સરદાર રતનદાસની મુલાકાત કરાવી આપું છું. પણ હા—તેની પાસે જતાં પહેલાં તમને સૂચના આપી રાખું છું કે, તે એક બચંકર પુરુષ છે જે તે નવરત્નભાઈને ઓળખી જશે, તો તેમની પાસેથી પણ દ્રવ્ય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરશે, માટે નવરત્નભાઈ! તમે તો તમારા પરિચયને છુપાવી જ રાખજો. કેમકે તે તમને ધનવાન ધારીને, પૈસા માગ્યા વિના કદાપિ રહેશે નહિ. મારા ધારવા મૂજબ તમે આ સુબદ્રસિંહના નોકર તરીકે તમારો પરિચય આપશો, તો પણ ચાલી શકશો.”

આમ કહ્યા પછી તેઓ સર્વ ત્યાંથી રવાના થઈને મધુમતીના કિનારાપર જે સ્થળે સરદાર રતનદાસની કાળા પોશાકવાળી દ્વિતી નિરંતર ઉભી રહેતી હતી અને જ્યાં ચંદ્રનાથની સાથે તેણે મુલાકાત

- કરી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મુસ્તફાએ પહેલેથી જ તેમને તથા ને રતનદાસ પાસે જવાની તેની કનેથી પરવાનગી માગી હતી, એથી તે સ્ત્રીએ કાંઈપણ જાતનો વાંધો ઉઠાવ્યા વિના તરત જ તેમની ત્રણેની આંખોપર પાટા બાંધીને જે રસ્તેથી અંદરનાથને રતનદાસના બેદી ભોંયરામાં લઈ ગઈ હતી, તેવી જ રીતે તેમને પણ લઈ ગઈ.

- એ સમયે સરદાર રતનદાસ ભોંયરાની અંદરના અને તેની અંદરના ત્રીજા બેદી ભોંયરામાં બેસી હુક્કાની નળો હાથમાં ઝાલી ગુડગુડ શબ્દના ધ્વનિથી દિગ્મંડળને કંપાવતો તથા ધુત્રરાશિના ગોટેગોટા બહાર કાઢી વાયુ મંડળને વિમલિત કરતો ધુત્રપાન કરી રહ્યો હતો. તેની આસપાસ તેના મધ્યમાં સરદારો, લૂટારાઓ અને લૂટારણો મદિરાપાનથી મસ્ત બનીને હમણાં થોડા વખત પહેલાં જ મુસ્તાન શહેરમાંથી પકડી લાવેલી એક વારાંમનાનું ગાયન સંભળવામાં તક્લીન બની ગયાં હતાં. વારાંમનાનું શરીર અતિ સુંદર નાબુક, નમુનેદાર અને ખૂબસૂરત હતું. જાતિની તે મુસલમાન હતી. તે પોતાના સુરીલા સ્વરથી ભોંયરાના બૂમડળને કંપાવતી, કાકિલાના ગોળને શરમાવતી એકે ઘણું જ મીઠું અને મૃદુમાન ગાઈ હતી;

- “ કિસી કો દેકે દિલ કોઈ નખાસંજ-એ કંગાં કયો હો; ન હો જખ દિલ હી સીનેમેં તો ફિર મુંહસે જુમ્યાં કયો હો; વફા કેસી કહાંકો ધરક જખ સર કો ફેડના ઠહરા; તો ફિર અય સંગ દિલ તેરા હો સંગ-એ આસ્તાં કયો હો; ગલત હૈ જખ દિલકા શિકવા દેખો જુમ કિસકો હૈ; નખીયો મર તુમ અપને કો કશાકશ હમિયાં કયો હો. • યહ કિતના આદમી કી ખાના વીરામી કો કયા કંમ હૈ; હુએ તુમ દોસ્ત ખિસકે ફુરમન ઉસકો આસ્તાં કયો હૈ,

યહી હે આજમાના તો સતાના કિસકો કહતે હૈ;
 ઉઢકે હો લિયે જગ્ગ તુમતો મેરા ઇમતહા કયોં હો;“
 કહા તુમને કિ કયોં હો ગૈર કે મિલન મેં રુખવાઇ;
 બગ્ગ કહતે હો સચ કહતેંહો ફિર કહિયો કિહાં કયોં હો;
 નિકાલા આહતા હૈ કામ ક્યાં તાનોં સે તૂ ગાલિબ.
 તેરે બે મેહર કહનેસે તુઝ-પર મેહરબાં કયોં હો. ”

“ આફરીન—આફરીન ! ક્યાહી શીરી અવાજ હય ? ” એવા અવાજોથી બરાબર રંગરામ જામી રહ્યો હતો, એવામાં તેમાં ખલલ કરી એક નોકરે આવી ચૂરદાર રતનદાસને સલામ કરી અદબવાળી કહ્યું કે: —“ નામવર સરદાર સાહેબ ! મધુમતીના કિનારાપરથી ચમુનાબાન મુસ્તફાખાં તથા બીજા બે પુરુષોને લઇને આપની મુલાકાત કરવા માગે છે. ”

“ જા, તેમને જલ્દી અહીં લઇ આવ. ” અનુચરને આ પ્રમાણે આગ્રા આપી વારાંજના તથા બધાં માણસોને પોતપોતાના સ્થાનપર જવાનું કહી રતનદાસ તેમના આવવાની વાટ જોવા લાગ્યો.

આ તરફ પેસો અનુચર મુસ્તફાં, ચમુના તથા નવરત્ન અને સુબદ્રસિંહને લઇને સરદાર પાસે આવી લાગ્યો અને ત્યાર પછી તેમની ત્રણેની આંખોપરથી પાટા છોડીને તે તરતજ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેના જવા પછી, તેમને સર્વને જૂદાં જૂદાં આસનેપર બેસવાની સૂચના કરી મુસ્તફાને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ કેમ મુસ્તફાખાં ! આ મુશ્કાળ મનોહરાને નવલવિહારીના પંજમાથી છોડાવવા માગે છે કે ? ”

મુસ્તફાએ અદબની સાથે જવાબ આપ્યો. “ જી હા, નામદાર ! ”

રતનદાસે સુબદ્રસિંહને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે:—“ તમેજ મનો-

હરાને છોડાવવા માંગો છો, તમારે અને તેને શો સંબંધ છે અને આ બીજો યુવક કાણ છે વાર ?”

“ જી, હા, સરદાર, હું જ મારી માલિક મનોહરાનો પાપાત્મા નવલવિહારીના પંજમાંથી ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. હું તેમનો ખજાનચી છે અને આ યુવક મારી માલિકનો બીજો એક અનુચર છે !” મુબદ્રસિંહે જવાબ આપ્યો.

“ વાર, મુસ્તફાખાંના કહેવા મૂજબ મારા માટે દ્રવ્ય લેતા આવ્યા છો કે ?”

“ જી, હા. લો આ સોના મોહોરો તૈયાર છે. ” આમ કહી મુબદ્રસિંહે તેના હાથમાં સોનામોહોરોની થેલી આપીને કહ્યું કે— “ સરદાર ! આ કામ જેમ અને તેમ તાકીદે કરી આપશો, તો હું આપના તે ઉપકારને કદાપિ બૂલી શકાશ નહિ. ”

“ એમાં કશી અડચણ આવશે નહિ. ” આમ કહી મોહોરો ગણતાં ગણતાં સરદાર રતનદાસે ફરીવાર કહ્યું કે— “ હું હમણાં જ તમારી સાથે મારા મુખ્ય સરદાર તથા બીજા દસ બળવાન લૂટરા-ઓને નોકલી આપું છું, તેઓ તમે જ્યાંથી કહેશો ત્યાંથી મનોહરાને ઉદ્ધાર કરાવીને તમારા તાબામાં સોંપી દેશે. જો મેં ધારું હોત તો હું પોતે જ તેને અત્યાર સૂધીમાં મારા કબજામાં લીધા વિના રહેત નહિ. હું સારી રીતે જાણું છું કે, તે એક માલદાર સ્ત્રી છે અને તે સાથે ઘણીજ ખૂબસૂરત છે. પણ તેને મારા કાણમાં ન લેવાનું કારણ માત્ર એટલું જ છે, અમને અમારી લૂટફાટના કામમાં વારંવાર જે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ બનતી મદદ કર્યા કરે છે, તેણે મને તેમ કરવાની મના કરી છે, તેથી મેં અત્યાર સૂધી તેવું સાહસ કર્યું નથી. વળી નવલવિહારી પણ વારંવાર મને દ્રવ્ય આપ્યા કરે છે,

તેથી તેના શિકારને મારા સપાટામાં સપડાવવાનું વ્યાજખી લાગ્યું નથી. પણ હવે, એ જોમાંથી કાઢીપણ એમ ન જાણી જાય કે, આ કામમાં મેં અથવા મારાં માણસોએ તમને મદદ કરી છે તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. ”

આમ કહીને સરદાર રતનદાસે તરતજ જેસલ નામના એક સરદારને બોલાવીને કહ્યું કે:-“ જેસલ ! આ જવાનીઆઓની સાથે જઈને તે જે મકાન જતાવે તેમાંથી મનોહરા વારાંગનાનો ઉદ્ધાર કરાવી આપો અને તે સાથે તમારી સાથે દસખાર જળવાન લૂટારાઓને પણ લેતા જાઓ. ”

“ જેવી સરદાર સાહેબની આજ્ઞા. ” કહીને જેસલ તરતજ પોતાના તાખાના ઉમદા ઉમદા દસપંદર બહાદુર લૂટારાને પોશાક પહેરી હથિયાર ધારણ કરી તૈયાર થવાની આજ્ઞા ફરમાવી. થોડીવારમાં જ લૂટારાઓ તૈયાર થઈ ગયા, એટલે જેસલે ફરીવાર સરદાર પાસે આવીને કહ્યું:-“જનાબ, અધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે. ”

“ બહુ સારું. ” આમ કહીને તેણે સુલદ્ર, નવરતનને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:-“ જાઓ, ભાઈઓ, આ સરદારની સાથે જઈને તમારા કામને સફળ કરો. કોઈ કોઈવાર મારા લાયક આવાં કામો જતાવતા રહેશે. ”

“ હા, હવેથી તમને જ એવાં કામો સોંપીશું. તમે પણ અમને બૂલી જશો નહિ. ” આમ કહીને સુલદ્રસિંહ તથા નવરતન, જેસલ અને તેના લૂટારા સોજતીઓ સાથે મનોહરાને છોડાવવા માટે ચાલ્યા ગયા. જતી વેળાએ ફરીવાર તેમની આંખોપર પાટા બાંધી દેવામાં આવ્યા. મુસ્તફા સરદાર સાથે ખેસી નાગગાનમાં ગુસ્તાન થયો.

પ્રકરણ ૮ મું

સખીની સહાનુભૂતિ

અરે ! હુંનાણું છું, વિરહ પ્રણયીનું મરણ છે,
વળી જાણું છે, કે મરણ વિરહીને સુખદ છે,
અરે ! કિન્તુ આશા મરણ વચમાં છે પડખરે;
મને તે કાં સોંપી ? મરણ નવ સોંપ્યું કયમ મને ?
મળ્યાથી છે ! તુજ મરણ જાણ્યે મરણ છે !
અરે ! અ જાણ્યાથી વધુ દુઃખદ આશા જરૂર છે;
સુખી તું છે જાણી મુજ દુઃખ સુખેથી ત્યજીશ હું;
અરેરે ! હું ધારું તુજ સુખજ માટે જીવિત છું.

કલાપી.

માણેકલાલ સર્વથી પ્રથમ પંડિત કામદેવને ઘેર જઈ પહોંચ્યો.
ત્યાર પછી તેની મુલાકાત કરીને અંબાલિકાનાં સંબંધમાં તેની
કન્યાની જે કાંઈ ઇચ્છા હતી, તે જણાવીને તેણે તેને વિશેષમાં એમ
પણ કહી સંલગ્નાવ્યું છે:-“ મારી પણ એવી જ ઇચ્છા છે કે, એ
અલાંગણીને લાવીને, મારે ત્યાં મારી કન્યાની પેઠે પાળી પોષી
ઉછેરું. પરંતુ તે મારાથી છેક અજાણી છે. માટે જે આપ કદાચ
તેને એક પત્રદ્વારા મારે ત્યાં આવવાની ભલામણ કરશો, તો મને
લાગે છે કે તે આવવામાં કોઈ પણ રીતે નારાજ થશે નહિ.”

પંડિત કામદેવ માણેકલાલના હૃદયના સાધુભાવને પ્રથમથી જ
જાણી ગયો હતો, તેથી તે ગળગળો થઈને કહેવા લાગ્યો કે:-“ તમારી

આવી પરોપકાર વૃત્તિ જોઈને હું તમને ખરા હૃદયથી ધન્યવાદ આપું છું. મેં ધાર્યું હતું કે, એ હતભાગિનીને મારે ઘેર જ લાવીને રાખવી પડશે. પરંતુ મારે ત્યાં રહેવા કરતાં પણ તે તમારે ત્યાં વધારે સુખી રહી શકશે. તમારી કન્યાની સાથે તેનું મન મળી જશે અને તે સાથે તે બંને જણીઓ વાર્તાવિનોદમાંજ પોતાના વખતને આનંદ-પૂર્વક વીતાડી શકશે. હું હમણાંજ તેના નામપર પત્ર લખી આપું છું. મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, મારો પત્ર મળતાં જ તે તમારે ત્યાં આવવાને તૈયાર થઈ જશે.”

આમ કહીને તેણે તરત જ એક પત્ર લખીને માણેકલાલના હાથમાં આપી દાધો. માણેકલાલ તે પત્ર લઈ પંડિત કામદેવને રીતસર પ્રણામ કરી પોતાની ગાડીમાં જઈ બેઠો અને ત્યાર પછી તેણે પોતાના ગાડીવાળાને ગાડી હાંકવાનો હુકમ કરી પોતાની કન્યાસહિત દુઃખિની અંબાલિકાના ઘર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

તે વખતે સંધ્યા વીતી જવા આવી હતી. ચાંદનીથી ખીલી ઉઠેલી રણિયામણી રજની આખી દુનિયાને ખીલવી રહી હતી, ચંદ્રમા આકાશમાં બેસીને તારાઓની સાથે રમત-રમી રહી હતો અને મલ-યમારુતના ધીમા ધીમા સંચારથી પ્રકૃતિ દેવીના શરીરને રોમાંચિત કરી રહ્યો હતો.

એ સમયે માણેકલાલની ગાડી અંબાલિકાના મકાનના દરવાજા પાસે જઈ પહોંચી. માણેકલાલે પોતાની સાથે જે એક દાસી હતી, તેને અંબાલિકાના પાસે મોકલી આપી, પિતાપુત્રી ગાડીમાં બેસી અંબાલિકાના આવવાની વાટ જોવા લાગ્યાં.

ઘણાજ થોડા વખતમાં દાસી પાછી ચાલી આવી અને તેની સાથે અંબાલિકાની એક દાસી પણ આવીને ઘણાજ સન્માનસહિત

ઇંદુમતિને ગાડીમાંથી ઉતારીને, જે ઓરડામાં સાક્ષાત્ શોક પ્રતિમા અંખાલિકા મલિન મુખથી બેઠી હતી, ત્યાં લઈ આવી.

ઇંદુમતિએ જોયું કે, તે ઓરડામાંની એક ખુલ્લી ખુરસીપર એક અર્ધા અવગુંઠનથી ઢંકાયેલી એક સ્ત્રી બેઠી હતી. તેનો પગની પાની સૂધી પહોંચે તેવો વાળનો અંખોડો તેલના અભાવે સૂકાઈ ગયો હતો અને તે સાથે પવનના સંચાલનથી આમ તેમ વિખરાઇને ડોલી રહ્યો હતો. તેમાંના કેટલાક વાળ હાથપર, કેટલાક મુખપર, કેટલાક શરીરપર અને કેટલાક પીઠપર બુલી રહ્યા હતા. કાન સૂધી ફેલાયેલી આંખો સ્થિરનક્ષત્રની પેઠે સ્થિર યઈ રહી હતી. તેની મુખમુદ્રા જોતાં તે વર્ષાઋતુના ઝાંખા ગુલાબના જેવી સહજ ઝાંખી અને શીકા જણાતી હતી.

ઇંદુમતિએ તે ઓરડામાં દાખલ થઇને કહ્યું કે:—“ બહેન, હું તમારી પાસે આવી છું.”

અંખાલિકાએ ખુરસીપરથી ઉઠીને આંખોનાં આંસ લૂછી એક સુંદર આસન પર તેને બેસાડીને પૂછ્યું કે:—“ તમે ક્યાંથી આવો છો, બહેન ? ”

ઇંદુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“ આ શહેરમાં જ હું રહું છું. હું અહીંના વિખ્યાત વ્યાપારી ગૃહસ્થ માણેકલાલની કન્યા છું.”

અંખાલિકાએ પૂછ્યું:—“ માણેકલાલ શેઠની કન્યા છો ? બહુ સારું, આજે તમારા આવવાથી મને ધણોજ આનંદ થયો છે. મેં દેવચરિત્ર માણેકલાલનું નામ સાંભળ્યું છે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે આજકાલ તેમના જેવા ધાર્મિક, દયાળુ અને પરોપકારી પુરુષ ધણા જ મોડા છે. ગુજરાત જેવા એક દૂર દેશના નિવાસી હોવા છતાં, તેમણે આ ભૂષણનગરીમાં આવીને સારા સારા માણસોનો જે સ્નેહ

સંપાદન કર્યો છે, તેવો સ્નેહ અને પ્રીતિ બીજા કોઈનાથી બાગ્યે જ મેળવી શકાય છે. માણેકલાલ શેઠને માટે આ શહેરમાં જે મુશંસા થઈ રહી છે, તેને હું સારી રીતે સાંભળી શકી છું. આજે હું એજ મહાત્મા પુરુષની કન્યાને મારા ઘેર પધારેલાં જાંઘને ઘણીજ પ્રસન્ન થાઉં છું. ”

“ હા, તેઓ અત્યારે તમારા મકાનના દરવાજા પરજ ઉભા છે. ” ઇન્દુમતિએ કહ્યું.

અન્યમીથી ઉભરાતી આંખોથી યુવતી ઇન્દુના મુખતરફ જાંઘને અંબાલિકાએ પૂછ્યું કે:—“ હું દુર્દશાના છેવટમાં છેવટની સીમામાં અસારે આવી ગઈ છું. આ જગતમાં મારા સળગળતા અને દુઃખથી દુભાતા હૃદયની વાત સંજાવવા જેવું પણ મારા માટે કાઈ રહ્યું નથી. આવી સ્થિતિમાં આ ગરીબ બાલકને ઘેર તેઓ ક્યાંથી આવે ? બહેન મારા જેવી એક રાંકડી અબળા પાસે તમારે શા કારણથી આવવું થયું છે ? ”

ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“ તમને મારે ઘેર તેડી જવાની મારી ઈચ્છા છે. ”

આમ કહીને ઇન્દુમતિએ અંબાલિકાના હાથમાં એક પત્ર આપ્યો. અંબાલિકાએ એ પત્ર ઉઘાડીને વાંચ્યો. પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—
સ્નેહમયી ભગિની અંબા !

તારે ઘેર હવે તું એક ક્ષણ માત્ર પણ રહીશ નહિ, તે દિવસે તં મને કહ્યું હતું કે, હવે એ ઘર છોડીને બીજે ક્યાંક રહેવું એજ મારા માટે વિશેષ હિતાવહ છે, એ વખતે મેં પણ તને એવી જ સલાહ આપી હતી. મેં ધાર્યું હતું કે, તારી જેવી કુમારિકા એકઠી એ વિશાળ મકાનમાં રહેશે, તો જે જલ્દિમ જમીનદાર સુંદરીમોહનના

બુદ્ધમયી તું રાજરાણીની સ્થિતિમાંથી, અત્યારે રસ્તાની રખડતી રઝળતી બીખારિણી બની ગઈ છે અને તને અજનાં પણ સાંસાં પડવા માંડ્યાં છે, તે નીચ અને કામવૃત્તિને આધીન થયેલો કામાંધ મુંદરીમોહન તથા સાક્ષાત્ શયતાનના સ્વરૂપમાં મનુષ્ય રૂપે રહેલો ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તને કોઈ પણ નીતે સુખી રહેવા દેશે નહિ. આમ ધારીને એકાદ બે દિવસમાં તને મેં મારે ઘેર લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પરંતુ મારા પરમ મિત્ર માણેકલાલ શેઠ તેમની કન્યાની લલામણથી તથા તેમના હૃદયની પરોપકાર વૃત્તિને અનુસરીને તને પોતાની કન્યાની પેઠે પોતાને ઘેર રાખી લેવાનો નિશ્ચય કરવાથી તથા મારા ઘર કરતાં ત્યાં તું વધારે સુખશાંતિમાં રહી શકાશ એમ ધારીને અને માણેકલાલ શેઠના પર મારા હૃદયની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ બેઠેલો હોવાથી, હું હવે તને ત્યાં જ જવાની લલામણ કરું છું. જે તને સગવડ હોય તો આજે જ તેમની તથા તેમની કન્યાની સાથે તેમને ઘેર જજો. તેમની કન્યા પણ એક સારા સ્વભાવની અને સદ્ગુણી છે, એટલે તેની સાથે રહેવામાં તને કોઈ પણ જાતની હરકત આવશે નહિ. ”

આશીર્વાદક

—કામદેવ. ”

પત્ર વાંચતાંની સાથે જ અંબાલિકાની આંખોના આંસુ પ્રબળ ધારાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને એકદમ દડદડ પડેલા લાગ્યાં. અંબાલિકાની આંખોમાં આંસુ બેઠને ધંદુમતિ ધણી જ દિલગીર થઈ. તેણે પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે:—“ આ બિચારી દુઃખનીની કેવો દુર્દશ થઈ ગઈ છે. થોડા વખત પહેલાંજ જે લાખો રૂપિયાની માલિક હતી તેને અત્યારે ખીજના ઘરના અનાજના ટુકડા માગી ખાવાનો

પ્રસંગ આવી લાગવાથીજ તે આમ રહી રહી છે. હું ધારું છું કે, તેના હૃદયપર એનો અસહ્ય આઘાત થવાથીજ તે અત્યારે આખો-માંથી ચોધારાં આંસુ વહાવી રહી છે.”

આવો વિચાર આવવાથી ઈન્દુમતિ સહજ શરમાઈ ગઈ અને સહજ શરમાળ મુખથી બોલી કે:-“બહેન, જો તું મારે ત્યાં આવકું પછી, એમ ધારીને રડતી નહિ. તને ભગવાનની આશુ છે કે, તેથી તું જરા પણ દુઃખી થઈશ નહી. મારા ધરને તારાથી જૂદું જાણીશ નહિ. આ સંસાર અને સંસારની માયા સર્વ ક્ષણિક છે. ક્ષણમાત્રમાં નષ્ટ થતારી છે. એક દિવસ મોટા પૃથ્વીપતિને પણ જગતના સુખદુઃખના સ્થાયી નિયમને આધીન થવું પડે છે. તારો પતિ જવાથી, તારી સર્વ સંપત્તિનું અપહરણ થવાથી તારા મનમાં કાંઈક આઘાત થાય તો તે સ્વાભાવિક છે. પણ તેથી છેક નિરાશ થઈશ નહિ, સંસાર સુખદુઃખની પરીક્ષાનું સ્થાન છે, વિશ્વમાં એવું એક પણ પ્રાણી નથી કે, જેની જિન્દગીમાં એકવાર પણ દુઃખ ભોગવવું ન પડે. દેવતાઓની પણ એજ દશા છે.

“પુરંદર પણ ભગંદરથી થયો’ તો દુઃખને તામે; થયા’તા પાંચ પાંડવ પણ મહા એ દુઃખને તામે; નથી આ વિશ્વમાં સ્થાયી રહ્યાં સુખો અને દુઃખો; મધ જ્યાં સુખની છાયા ઉભાં આવી રહે દુઃખો; ક્ષે છે શાસ્ત્રના કર્તા બધીએ બૂલબૂલામણી છે; ભમે છે માનવી તેમાં, ખરી માયા સમાણી છે.”

માટે બહેન ! હવે શોક અને સંતાપને હૃદયમાંથી દૂર કરી શાન્તિ અને આનંદને સ્થાન આપ. જો તને આ ધરમાં એકલાં રહેવું અમત્તું ન હોય તો મારી સાથે મારે ઘેર ચાલ. હું નાની

બહેનની પેઠે તારી સેવા કરીને સુખી થઈશ, એમ ધારીને જ તને તેડવા માટે અહીં આવી છું. મારે ત્યાં તને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ થશે નહિ; એવું તું અવશ્ય ધારી લેજે. મારા પિતા પણ નિરંતર તારા કલ્યાણની કામનાજ કરતા રહેશે.”

• ઇંદુમતિએ લજ્જાનો પરિત્યાગ કરી સ્વાભાવિક સ્નેહને વશી-ભૂત થઈ ‘તમે’ ને બદલે ‘તું’ નો જ વ્યવહાર કર્યો. અંબાલિકા પણ પોતાના પ્રેમાળ સ્વભાવ પ્રમાણે ઇંદુમતિનું અનુકરણ કરી જળ-મળા સ્વરથી બોલી કે:—“ બહેન; તારા તથા તારા પિતાની આવી અપૂર્વ દયા તથા અનુગ્રહને જોઈને જ મારી આંખોમાં આંસુ આવ્યા હતાં, પણ તું મારું અપમાન કરે છે, એમ ધારીને હું રડી જ નહોતી. ભગવાનની સરજેલી આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રકારના લોકો વસે છે. કોઈ દાનવપ્રકૃતિથી સંસારમાં વિચરણ કરે છે અને કોઈ દેવ પ્રકૃતિથી તેમની કરુણાની ક્ષીરધારાથી જગતને સંજીવિત કરે છે. બહેન, તમેજ સંસારના દેવતાઓ છે. તમે આ વિષાતાના રાજ્યમાં ન્યાય, નીતિ અને સ્નેહનો આદર્શ દર્શાવવા માટે જ આજમાંથી ઉતરી આવ્યાં છો, મને તમારી સાથે આવવામાં કશી પણ હરકત નથી. હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું.”

આમ કહી અંબાલિકા ઉડીને ઉભી થઈ તથા દાસીની પાસેથી તેણે ઇંદુમતિની સાથે જવાની વિદાયગીરી માગીને કહ્યું કે:—“ આજે તું મને રજા આપ. હું ધારું છું કે, અત્યારે હું તારી પાસે જ રજા માગી રહી છું, એ છેવટની જ રજા છે. તારી સાથે હવે મારો મેળાપ થઈ શકશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ હું આ ધરને પણ ફરીવાર જોઈ શકીશ નહિ. ”

આ સાંભળીને દાસી રડી પડી. તેણે કહ્યું કે:—“ ક્યાં જશો ?

તમારાં ઘરખાર, અને સરસામાન મૂકીને તમે ક્યાં ચાલ્યા જશો ? આવી ગાંડીવાત શા કારણથી કહો છો ? આ બધું છોડીને ખીજે ક્યાંય પણ જવાની શી જરૂર છે ? ”

અંખાલિકાએ કહ્યું કે:-“ હવે આ સવ માલ મિલકત, ઘરખાર કે સરસામાન વગેરે કશું પણ મારા તાબામાં રહ્યું નથી. સુંદરીમોહને અદાલતમાં મુકર્દમો કરીને એ બધું મારા તાબામાંથી છીનવી લીધું છે. અવિચારી ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે લાંચના માર્યા એ બધું તેના તાબામાં સોંપી દીધું છે. હવે તારી આ અંખાલિકા રસ્તાની રખડતી બીખારિણી બની ગઈ છે. તું પણ હવે મારી દાસી રહી નથી, સુંદરીમોહનની દાસી તરીકેજ મારી સેવા ઉઠાવી રહી છે. બહેન ! હવે મને રજા આપવામાં વિલંબ ન કર. પરાયા ઘરમાંથી મને જલ્દી બહાર નીકળી જવા દે. સુંદરીમોહન જીવતો જાગતો નરરાદાસ છે અને તેની પિશાચીવૃત્તિ મને અધર્મમાં લિપ્ત કરવાની છે. આ સર્વ તો તારા જાણવામાં જ છે, તેમ છતાં પણ તું મને અહીંથી જવા દેવામાં આમ વિધન કેમ નાખે છે ? ”

“ ના, બહેન ! હું વિધન નાખતી નથી. પણ તમારી આવી દશા જોઈને મારા મનમાં ખરેખર ધણીજ દિલગીરી થાય છે. સુંદરીમોહને ગેરધન્સાદ અને બળાત્કારથી આપની સઘળી સંપત્તિ છીનવી લીધી છે, એ જોઈને મને ન્યાયનો વિઝય કરનારા નાદાન ન્યાયાધીશ પર સખ્ત નફરત આવે છે ? શું ધન્સાદ એ એવી વસ્તુ છે કે, જેનું વેચાણ થઈ શકે ? ના કદાપિ નહિ. એ સર્વ જગતના જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર દેવ છે. એ દેવને શયતાન હરગોવિંદે શયતાન બનાવી દીધો છે. પાપનો પ્રચાર કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો છે. પણ ચિંતા નહિ, તેમને તેમની કરણીનું ફળ મળ્યા વિના રહેશે નહિ.

જે ન્યાયનાનાથના નામથી ઓળખાતા પાખંડીઓ ન્યાયને અન્યાય ખનાવી તેનો દુરુપયોગ કરે છે, તેને માટે નરકના ધગધગતા અગ્નિકુંડોમાં પણ સ્થાન નથી. તેવા કાપુરોને માટે ખાસ સ્વતંત્ર નરક નિર્માણ થયેલું છે. ન્યાય એ દેવતા છે, અન્યાય અધર્મનો અવતાર છે, દાનવ છે. માટે દેવતા અને દાનવના યુદ્ધમાં દાનવની જ અંતે હાર થાય છે. ” દાસીએ સહજ કોપના આવેશમાં આવીને કહ્યું.

“ એ સર્વ વાર્તાનો હું સ્વીકાર કરું છું, પરંતુ અત્યારે જગતની દૃષ્ટિમાં તો તેઓ ગર્વની સાથે વિચરણ કરી ઇચ્છા મુજબ વર્તી રહ્યા છે ને ? ” અખ્યાલિકાએ કહ્યું.

“ ના, એમ ધારવામાં તમારી ભૂલ થાય છે. સંસારમાં કોઈના દિવસો સરખા રહેતાજ નથી. સર્વ કોઈને વારાફરતી સુખ દુઃખની છાયામાં આવવું પડે છે. વિદ્વાનો પર કહે છે કે:-

“રહેતા દીવસ નથી કાઢના એકજ અવસ્થામાં કદા;
સુખ હોય આજે પૂર્ણ તો, કાલે પડે છે આપદા;
ભિક્ષુક થતો ધનવાન, પામી એક પળમાં સંપદા;
જે આજ છે, કાલે નથી, એ નીયમ ભવનો છે સદા;
વિશ્વપ્રકાશક સૂર્યનો પણ અસ્ત નભમાં થાય છે;
છે ચાર દીનની ચાંદની, પાછળ અંધારી રાત છે.”

આ સાંભળીને અખ્યાલિકાએ કહ્યું કે:-“ ગમે તેમ છે, તોપણ અત્યારે મારી આ સર્વ મિલકતમાંથી એક કોડી જેટલું દ્રવ્ય ભેગાનો પણ મને અધિકાર નથી. ”

“ ત્યારે શું તમે એ કહેવા માગો છો કે ઈશ્વરના હરખારમાં ઇન્સાફ જ નથી ? ”

“ ના, ઇન્સાફ થતી, એમ મારાથી શી રીતે કહી શકાય ?

“પણુ તેમ છતાં પણુ તું કાલે એ ઇશ્વરના ઇન્સાફને બરાબર જોઈ શકીશ. અંબાલિકાની મિલકતને ફના થતી નિરખી શકીશ.” અંબાલિકાએ ફરીવાર આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું.

“જ્યારે તમારી ઇચ્છા અહીંથી જવાનીજ છે, ત્યારે તેમાં અડચણ કરવાનું હું કોઈ પણ રીતે ઉચિત ધારતી નથી. પણુ તેમ છતાં પણુ જતી વેળાએ મારો છેવટની એક યાચના સ્વીકારીને હું આપું તે વસ્તુને તમારી સાથે લેતાં જાઓ.”

“તું મને કંઈ વસ્તુ આપવાની ઇચ્છા ધરાવે છે ?” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“હું બીજું તો શું આપી શકું ? જે તમારું છે, એને જ તમારી સેવામાં સોંપવા માગું છું. અહીંથી જતી વેળાએ તમારી સાથે તમારા માટે કેટલાંક કપડાં તથા દ્રવ્યની તો ખાસ જરૂર પડશે, માટે તે સાથે લેતાં જાઓ. જ્યારે તમે કહોશો કે, આ સર્વ મિલકત હવે સુદરીમોહનના તાબામાં ચાલી ગઈ છે અને તેમાંથી એક કાડી લેવાનો પણુ મને અધિકાર રહ્યો નથી, ત્યારે હવે મારી પોતાની કમાણીના, તમારે ત્યાં નોકરી કરો મેળવેલા પૈસા તથા વસ્ત્રો આપવાની મારી ઇચ્છા છે. નાનપણથી તમારું અન્ન ખાઈનેજ હું પોષાતી આવી છું, તમારી કૃપાને લીધેજ મારી જીન્દગી બચી શકી છે, માટે મને આશા છે કે, મારી આ સાધારણ સેવાને તમે અવશ્ય સ્વીકાર કરશોજ.”

“ના, બહેન તને મરીમને એવી તસ્દીમાં નાખવાનું હું ઉચિત ધારતી નથી. જેઓ આજે મારાપર કૃપા કરીને મને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપવાના આશયથી અહીં સૂધી આવ્યાં છે. તેઓ જ મારા માટે બધો બદોબસ્ત કરી આપશે. બહેન ! તારો આવી કૃતગતિને

માટે હું તને હૃદયપૂર્વક ધન્યવાદ આપું છું. ઇશ્વર તારૂં કસ્યાણું કરો, એવી મારા આ દુઃખી હૃદયની તને આશિષ છે.” અંબાલિકાએ ગળગળા અવાજથી કહ્યું.

આ સમયે ઇન્દુએ આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું કે:—“ ઇશ્વર-કૃપાથી એ વિષયમાં તને કશી પણ અડચણ આવવા દઇશું નહિ. તું એક વસ્તુ માગીશ, તો અમો એકવીસ લાવીને તારી પાસે રજૂ કરીશું. ચાલ, હવે વિલંબ ન કર. પિતાજી આપણી વાટ જોતા જ હજી દરવાજા પર ઉભા છે અને વખત પણ ઘણો જ વીતી ગયો છે.”

ત્યાર પછી તેઓ ધરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. જિન્દગી સુધી જે ધરમાં પોષાઇ હતી, તે રનેહ અને માયાવાળા ધર તરફ એકવાર અંબાલિકાએ ઘણી જ કરુણદૃષ્ટિથી જોયું. એ વખતે રાત્રિનો પવન સન સન કરતો તેના કાન પાસેથી વહીને ચાલ્યો ગયો. તે ઝાડ, પત્ર, તે દીવાલ દરવાજા આદિ સર્વેએ જાણે પોતાના સેંકડો બાહુઓનો વિસ્તાર કરીને અંબાલિકાને જાણે પાછી ફેરવવાની કોશિશ કરી. પરંતુ તે ગિચારાં થું તેની પાસે આવી શકે ખરાં કે ? અંબાલિકા મનમાં ને મનમાં ઘણી જ કરુણતાની સાથે તેમની સર્વની પાસેથી રજા લઇને ઇન્દુમતિની સાથે તેની ગાડીમાં જઇ બેઠી. ગાડીમાં બેઠા પછી ગાડીવાળાએ રાત્રિની શાંતિનો લાગ કરીને સપાટાબંધ ગાડી ચલાવવા માંડી થોડીવારમાં જ અંબાલિકાનું મક્કન છોડીને તે ગાડી ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ.

પ્રકરણ ૯ મું.

અખળાનો ઉદ્ધાર

છા બ્રહ્માંડ સહુ ત્યજે; ન પરવા રાખી ન વા રાખવી;
 પોતાના ઉરદંશની જ પરવા પૂરેપૂરી રાખવી;
 ના ના બૂલ કશુંલનાં શરમ ના, ના ક્ષુબ્ધતા માનવી;
 પોતાની જ કબૂલ બૂલ કરતું ઉચે જતું માનવી;

નિર્માયો કમ હેતુપૂર્વક બધો આ વિશ્વયાત્રા તણો;
 તેમાં આ ઉરનું પરિક્રમણુ તે સંકેત નિર્માણનો;
 આહે છે પ્રભુની કૃપા અનુભવો સૌને પૂરા આપવા;
 ને જીવો સહુને તપાવી, કસીને દે દહાણુ પ્રેમી થવા.

સાગર.

ધોર અંધકારમયી રાત્રિ હતી; અંધકારની કાળી છાયાએ પૃથ્વીને
 ઢાંકી દીધી હતી. નજીકની કોઈ પણ વસ્તુ પણ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ
 શકાતી નહોતી. રાત્રિના લગભગ અગિયારેક વાગ્યાનો શુમાર થવા
 આવ્યો હતો. એ સમયે બૂપણાનગરીની પૂર્વ દિશામાં લગભગ
 કોઢેક માઈલપર દૂર આવેલી અધુમતિના કિનારાપરથી જમીનદાર
 નવલવિહારીના બંગલા તરફ દસ પંદર માણસો જઈ રહ્યા હતા,
 તેમાંના સઘળા હથિયારબંધ હતા, શક્ત બે જણાની પાસે કશું પણ
 હથિયાર જોવામાં આવતું નહોતું. તેમની બન્નેની મુખમુદ્રા જોતાં
 તેઓ કોઈ ખાન્દાન કુટુંબના હોય, તેમ સહજમાં જ જણાઈ આવતું,
 પરંતુ બાકીના બીજા બધા માણસોની આકૃતિ, પ્રકૃતિ અને વાત-

ચીતપરયા તેઓ મનુષ્ય જાતિની જ્ઞાતિમાં ધોરતમ અજ્ઞાન્તિની જાયા! છવડાવનારા પાખંડી પિશાચો હોય, એવું અનુમાન સહજ-માં જ થઈ આવતું. તેમાંનો એક સર્વથી કદાવર અને મજબૂત બાંધાનો પુરુષ પોતાના સર્વ સોબતીઓને ઉદ્દેશીને કહી રહ્યો હતો કે:—“જૂઓ, આજે માતા કલિકા કરાલીની કૃપાથી ઠીક શિકાર હાથ લાગ્યો છે, માટે એ હાથમાંથી છટકી ન જાય, એની ખાસ સંભાળ રાખજો.”

આ સાંભળીને તેના ટોળાંમાંનો બીજો એક માણસ મોટથી બોલી ઉઠ્યો કે:—“હા, આપણે! દાવતો ઠીક હાથ લાગ્યો છે. આજે યૈરી-છોકરાંનું દાળદર શીટી જાય એમ જ જણાય છે. હમણાં ઘણા દિવસ થઈ બોંબરામાં બોંબરામાં છુપાઈ રહેવાથી બરાબર ચેન પડતું નહોતું અને ખીસું પણ તર થતું નહોતું; એથી મારા તો બાર જ વાગી ગયા હતા. સરદાર પાસે પૈસા માગતાં, તેઓ તો ગુસ્સામાં આવીને પાંચ સાત ગાળો પણ ચોપડાવી દેતા હતા અને કહેતા હતા કે, ‘જૂઓ સાલાઓ, પૈસા માગતાં શર્મ પણ નથી આવતી? જોતા નથી કે, તમારા બાપ મોનાહાતિએ આજકાલ આપણી લૂંટના દાર પણ બંધ કરી દીધા છે? આવી હાલતમાં હું તમારા માટે પૈસા ક્યાંથી લાવું, તમારા બાપના કપાળમાંથી!’ આથી આપણે તો તદ્દન મુદ્દલિસ બની ગયા હતા:”

એવામાં વચ્ચમાં બીજો એક જણ તેને અટકાવીને જ બોલ્યો કે:—“ચૂપ કર, જરા જોતો પણ નથી કે, અત્યારે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ? તારો અવાજ સાંભળીને કદાચ મોનાહાતિનો કોઈ માણસ આવી ચડશે, તો શું કરીશ? સાલા, તારા પાપે અમારે પણ મોતના મ્હોંમાં પડવું પડશે. ધીમે બહી મરતાં શું મોત આવે છે?”

આ સાંભળીને ત્રીજાએ જરા ધીમેથી કહ્યું કે:—“ભાઈ! તું એને છેક બોઠો કાં પાડો દે? એ બિચારો ખોટું શું કહે છે! આજકાલ પૈસાની એવી તો મારામારી ચાલે છે કે, ખીડી પીવાને પણ એક રાતું કાવડીયું સરખું પણ મળી શકતું નથી.”

ચોથાએ તેને ટેકા આપીને કહ્યું કે:—“હા-હા. ખરું છે, આપણે પણ હમણાં તો સૂકા ટાટ બની ગયા છે. દોઢીયાના અભાવે બાઇડી ધરમાં ધમપછાડ કરવા માંડી છે અને હોકરાઓએ તો કાળજી પણ કાઢી ખાવા માંડ્યું છે.”

પાંચમો એક લૂટારો જરા હસીને પણ ધીમેથી પોતાની કર્મ-કથા કહેવા લાગ્યો:—“શું કરીએ, ગુલામી એતો ગુલામી જ છે. એ ગુલામીને લીધે આપણે પણ લુપ્તા કડક બંધાણી બની ગયા છીએ સાલું, કાંઈ જોએ બુદ્ધિ છે! એ નરકના કીડા મોનાહાતિએ હવે તો કાળે ફેર જ વર્તાવવા માંડ્યો છે. આપણા સરદાર રતનદાસ કે બેનાથી આખો દેશ ડાલે છે, તેઓ પણ આજકાલ મોનાહાતિના દબથી દબાઈ ગયા છે અને તેની ખુશામતની ખાતર લૂંટફાટ કરવાનું પણ તેમણે બંધ કર્યું છે! જો આમને આમ હવે થોડા દિવસ ચાલશે તો આપણા ધરમાં તો હાલ્લા કુસ્તી કરશે, હનુમાન હડીયો મલશે અને જૂત જૂસ્કા મારશે.”

છઠ્ઠો એક જણ જાતી ઠોકીને કહેવા માંડ્યો:—“હવે એ મોનાહાતિના પાપનો ઘડો બરાબ રહેવા આવ્યો છે. પણ મને નવાઈ તો એજ થાય છે કે, આપણા સરદાર પણ એનાથી આઢલા થવા કરે છે શામાટે! શું તેમની પાસે કંઈ પણ ચીજની ખોટ છે? ના તેઓ મોનાહાતિથી તો કાંઈપણ રીતે કમ નથી. તો પછી આમ

જુપાઇને ઉદરની પેઠે બોંધરામાં જ શ્વા કાઠણથી પડ્યા રહે છે ? મને તો આ ક્ષાપ્તમાં કાંઈપણ સમજતું નથી. ”

“ ક્યાંથી સમજાય ? આજકાલ પેલી મુસ્તાનથી આવેલી ના-જુક—નખરાળી ચાલાક ચપળાએ તેમને પોતાના ગુલામ બનાવી દીધા છે. એ વેશ્યાની ચારીમાં એટલા બધા અંજાઈ મયા છે કે, એમને ખાવાપીવાનું પણ જાન રહેતું નથી. ” પાંચમા લૂટારાએ કહ્યું.

આ પ્રમાણે વાતચીત કરતા તેઓ સર્વ નવલવિહારીના આકાશ સાથે વાતો કરતા મોટા બંગલાની છેક નજીકમાં આવી પહોંચ્યા. એ વખતે તેના સરદારે તેમને સર્વને ચૂપ રહેવાની સૂચના કરી કહ્યું કે:—“ બસ કરો, હવે તમારી નમાલી વાતોને આટલેથી જ અટકાવી દો. હવે સહુ હોતપોતાના હથિયારો સંભાળી લો. જે કામને માટે તમો અહીં આવ્યા છો, તે કામને પાર પાકવાની તૈયારી કરો. નવલવિહારીનો બંગલો હવે અહીંથી છેક નજીકમાં જ છે, માટે બિંદુબ અવાજ ન કરો. ”

આ લોકોની વાતચીત સાંભળીને અમારા વાંચકબંધુઓ એટલું તો અવશ્ય જાણી ગયા હશે કે, એ લોકો કોણ છે અને શાકાસ્થથી અત્યારે આવી અંધારી રાત્રે અહીં આવ્યા છે. એ સર્વ સરદાર રતનદાસના તાબાના લૂટારાઓ જ હતા. અને તેમની સાથે બીજા જે બુલકો હતા, તેમાં એક નવરત્ન અને બીજો મુબારસિંહ હતા, એમ જણાવવાની પણ નવેસરથી કશી જરૂર હોય, તેમ જણાતું તથી.

નવરત્ને એ લૂટારાઓની સાથે આવેલા તેના સરદાર જેસલને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“ સરદાર ! આ કામ બહુ જ ઉતાવળથી કરવાનું પણ તેમાં ખાસ સૂત્રી રાખવાની જરૂર છે. તમો તમારા સર્વ સે-વકોને અહીં બેસાડીને જોઈ આવો કે, નવલવિહારીના બંગલામાં

અત્યારે કોણ કોણ હાજર છે, તેમાં શી પ્રકાર ચાલી રહી છે અને બંગલાની રક્ષા કરવાની શી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે ? આ બધી બાતમી મેળવ્યા પછી જ આગળ પગલાં ભરવાની અગત્ય છે. કારણ કે, જો તેતાં માણસોની સંખ્યા વધારે હોય તો પછી ખૂન-ખૂવારી કરવાની મને વધારે જણાતી નથી. આ કામ એવી યુક્તિ અને આલાયકી કરવાનું છે કે જેથી મનોહરા સહજમાં જ છુટી શકે અને એક પણ માણસના સ્તરીરપર હથિયારનો જખમ ન થાય. વળી નવલવિહારીના મનમાં એવી કલ્પના પણ ન આવે કે આ કામ કરનાર કોણ છે અને ક્યારે તથા શા કારણથી થયું છે.

મુબદ્રસિંહે નવરત્નના કહેવાને ટેકા આપીને કહ્યું કે:—“હા, નવરત્નભાઈનું કહેવું અક્ષરેઅક્ષર ખરું છે. આવાં કામોમાં તો ખાસ કળણ રાખવાની જરૂર છે. કારણ કે મારામારી કરવા કરતાં જે કાર્યયુક્તિથી થઈ શકે છે. તે કાર્યજ વધારે લાભદાયક નિવડે છે. તમે પ્રથમ જાણને જોઈ આવો કે, ત્યાં શી વ્યવસ્થા ચાલી રહી છે અને મનોહરા આ બંગલાના ક્યા ઓરડામાં કેદ છે.”

સરદાર જેસલે કહ્યું:—“બહુ સાંઈ, ત્યારે હવે તેમજ કરું છું.” આમ કહીને તે પોતાના ભૂટારાઓને નવલવિહારીના બંગલાની લગભગ સો-દોઢસો હાથના અંતરપર દૂર આવેલા એક ઘટાદાર વૃક્ષોની ઝાડીમાં બેસાડી ચૂપચાપ રહેવાની આજ્ઞા આપી તરતજ ધીમે ધીમે નવલવિહારીના બંગલાની તપાસ કરવા રવાના થયો.

આ તરફ સરદાર મુબદ્રસિંહે નવરત્નને કહ્યું:—“ભાઈ નવરત્ન ! સરદાર જેસલે બ્યારે નવલવિહારીના બંગલાની બધી બાતમી મેળવી આવે, ત્યારે તમે એકદમ તેના બંગલાપર ચઢી જઈને તૂકાન મચાવશો નહિ. હું હમણાં શહેરમાં જઈને પાછો આવું છું. મારા

આવતાં સૂઝીમાં તમે મનોહરાના ઉદ્ધારનો દંડ નિશ્ચય કરી લેજો. પણ જ્યાં સૂઝી હતું ન આવું, ત્યાં સૂઝી તમે અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ બરશેા નહિ. શહેરમાં જવાની મને ખાસ જરૂર છે કારણ કે, મનોહરાના ખજાનાને તાણું વાસવાનું હતું એક બૂલી મયો હતું, તેથી એ ખાખતમાં મને બહુ જ ફિકર થાય છે. અત્યારે મયા વિના ચાલે તેમ નથી. હું જ્યાં સૂઝીમાં જઈને પાછો આવીશ, ત્યાં સૂઝીમાં તો તમે પણ કોઈ એક દંડ નિશ્ચયપર આવી જશો.”

“પણ, સુભદ્રસિંહ આવી અણીની વેળાયે જ્યારે તમે ચાલ્યા જશો, ત્યારે અમોને તમારા જેવી ઉપયોગી સલાહ કોણ આપશે. તમારી ખોટ તો અમોને પૂરેપૂરી જણાઈ આવશે. પણ જ્યારે તમે ખજાનાને ખુલ્લો મૂકીને જ ચાલ્યા આવ્યા છો, ત્યારે હવે તમને અહીં રોકી રાખવાનું ઉચિત જણાતું નથી, જેમ બને તેમ તમારા કામને જલ્દી પતાવીને અહીં વેળાસર આવી પહોંચજો. તમારા આવ્યા પછી જ અમે આપણા કામને આદરીશું.”

“એ ખાખતમાં તમે કશી પણ ચિંતા રાખશો નહિ. હું સરદાર જેસલના આવતાં સૂઝીમાં જ ધણા ભાગે તો આવી જઈશ. મારા આવ્યા સિવાય તમે કોઈ નવલવિહારીના બંગલાપર હલ્લો કરશો નહિ.” આમ કહીને સુભદ્રસિંહ એકદમ ત્યાંથી મનોહરાના મહાલય તરફ જવા માટે બૂખણાનગરીનો રસ્તો પકડીને ચાલી નીકળ્યો.

સરદાર જેસલે સુભદ્રસિંહના ચાલ્યા જવા પછી થોડીવારે આવીને નવરત્નને એવા સમાચાર આપ્યા કે:—“નવલવિહારીના બંગલામાં અત્યાર સૂઝી સર્વ કોઈ જાગતા જ બેઠા છે. રાત્રિના બાર વાગી જવા આવ્યાં છતાં પણ એમની પ્રેમલીલાનું નાટક ખલાસ થયું નથી. બંગલાના દરવાજાપર ચાર બળવાન હિન્દુસ્તાની સિપાઈઓ

હથિમારખંધ બેઠા છે અને અંદરના બાગમાં ખીજ દસખાર માણસો ગાંજની ચલ્લો કુંકવામાં તથા વાતોનાં ગર્યાં મારવામાં રોકાયા છે બંગલાના એક મોટા ઝોરડામાં નાચમાન અને ગુલતાન ચાલી રહ્યાં છે કાંઈ સોળ સતર વર્ષની સુંદરી બુલબુલના અચ્ચાને પણ શરમાવી દે તેવા મીઠા અવાજથી ગાયને! ગાઈ રહી છે. નવલવિહારી તેનો સરદાર કિશોર તથા સુંદરીમોહન નામનો એક જમીનદાર મુરાદેવીનો દોરદમામ ચલાવી રહ્યા છે. બંગલાના દરવાજાપરથીજ તેમનો આ બધો પ્રકાર બહુ સારીરીતે જોઈ શકાય છે. મનોહરાનો તો ક્યાંય પણ પત્તોજ મળતો નથી. તેનો અવાજ પણ સાંભળવામાં આવતો નથી. જ્યાં સૂધી એ સિપાહીઓ જાગતા બેઠા હોય, ત્યાં સૂધી તે બંગલામાં દાખલ થવાય, એવો ખીજે કોઈ સરળ ઇલાજ પણ નથી. હા. જો એ લોકો ઉઠી જાય, તો બંગલાની પાછળના બાગની ઉંચી દીવાલ સાથે ચંદન ઘો લગાડીને ઘણીજ સહેલાઈથી તેમાં દાખલ થઈ શકાય તેમ છે. પણ તેમાં દાખલ થયા પછી પણ મારામારી ક્યાં સિવાય ચાલી શકે, તેમ નથી. સાહેબ ! મામલો આવે સંગીન પાયાપર છે, માટે કહો જોઈએ કે હવે તમારે શો ઇલાજ બેવાની ઇચ્છા છે. જો તમારી ઇચ્છા તકરાર કરવાની હોય તો પણ અમે તો તૈયાર જ છીએ ફક્ત તમારી આજ્ઞાનીજ ચાર છે.”

નવરત્ને બધી ખીનાને એક ચિત્તથી સાંભળી ‘લીલા પછી ધણીજ ધીમા અવાજથી કહ્યું કે:—“ સરદાર, જરાવાર સચૂર કરો. મુબદ્દસિંહ કાંઈક કારણસર સહેરમાં ગયા છે, તેઓ હમણાંજ આવી પહોંચશે, એટલે પછી તેઓ જેમ કહેશે તેમ કરીશું. આમ હતાવળ કરવાની કાંઈ ખાસ જરૂર નથી.

સરદાર જેમલે કહ્યું:—“ બહુ સાફ, બ્યારે તમારી ઇચ્છા

તેમના આવતા સુધી વાટ જોવાની જ છે, સારે અમારે પણ તેમાં કાંઈ ના નથી. પણ એમના આવતા પહેલાં મનોહરાને છોડાવવાનો કાંઈ ઈલાજ તો શોધી કાઢો.”

નવરત્ને કહ્યું:—“ હું હમણાં એના જ વિચારમાં પડી ગયો છું. મારી ધારણા પ્રમાણે તમારી પાસેની ઘોડે દિવાલ પર વળગાડી આ મજાનું હીરની દોરીની સહાયતાથી નવલવિહારીના બંગલાની પાછળથી અંદર દાખલ થઈને પ્રથમ તો મનોહરાનો પત્તો મેળવવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાં સુધી તેનો પત્તો ન મળી શકે, ત્યાં સુધી આપણાથી કશું પણ થઈ શકે તેમ નથી. જો કદાચ મનોહરા આ બંગલામાં ન હોય અને નાહકની મારામારી કરવામાં તો જગતમાં અમારી હાંસી થવાનો ભય રહે છે. માટે પ્રથમ તો મનોહરા આ બંગલામાં છે કે કેમ એનો પત્તો મેળવવાની જ ખાસ અગત્ય છે કે કેમ સરદાર, આ બાબતમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે ? મારું કહેવું તમને ઠીક જણાય છે કે નહિ ?”

“ તમારું કહેવું તદ્દન બાજબી જ છે. મારી પણ એવી જ ઇચ્છા છે કે, પહેલાં તે મનોહરાનો પત્તો જ મેળવવો જોઈએ. કારણ કે, જ્યાં સુધી એનો પત્તો ન મળે, ત્યાં સુધી વિના કારણ ખૂનખરાખી કરવી મને ઠીક લાગતી નથી. તમારો ચોજાવો ઉપાય મને ઘણો જ સારો જણાય છે, પણ એ ઉપાય જ્યાં સુધી એ બેશર્મ ગદ્દાઓ ઉધે નહિ, ત્યાં સુધી ઉપયોગમાં આવી શકે તેમ નથી. કારણ કે જો એ લોકોના જાણવામાં આવી જાય કે, આપણે તેમના બંગલામાં પાછળથી દાખલ થઈને મનોહરાને છોડાવવા માટે આવ્યા છીએ, તો પછી તેઓ આપણને જીવતા છોડે તેમ નથી. મારા ધારવા પ્રમાણે તો હજી એકાદ કલાક તેમના ઉધવાની વાટ જોઈને ન્યારે તેઓ ધોર

હથમાં આવી પડે, ત્યારે મનોહરાનો પત્તો મેળવવા માટે નવલવિહારીના બંગલામાં દાખલ થવું એ વધારે સહીસલામતી બરેલું જણાય છે અને એ કામમાં ફતોહ મળવાની પણ પૂરતી વકી રહે છે.”

નવરત્ન આ સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયો. ધણીવાર સૂધી વિચાર કર્યા પછી તેણે સરદાર જેસલને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ મને પણ તમારી આ યુક્તિ બરાબર યોગ્ય લાગે છે. હું ધારૂં છું કે, એક કલાક વીતતાં સૂધીમાં તો સુભદ્રસિંહ પણ આવી પહોંચશે. તેના કહેવા પ્રમાણે ચાલવાથી આપણને કાંઈક નવો રસ્તો પણ મળી શકશે. એ એક ચાલાક યુવક છે. આટલી નાની ઉંમરમાં તે જેવી ચાલાકી દેખાડી રહ્યો છે, તેવી ચાલાકી મેં બીજા કાંઈનામાં પણ જોઈ નથી. ”

“ બહુ સારૂં, ત્યારે તો તેના આવતાં સૂધીમાં આપણે સહુને થોડો ધણો આરામ પણ મળી શકશે. ” આમ કહીને તેણે પોતાના તાબાના લૂટારાઓને નિરાતે આરામ લેવાની સૂચના કરી. સર્વ લૂટારાઓ નિશ્ચિંતતાથી બેસીને વાતોના ગપાટા મારવા લાગ્યા અને જમીનદાર નવરત્ન મનોહરાને છોડાવવાના વિચારમાં પડી ગયો.

આ તરફ નવલવિહારીના બંગલામાં નાચગાનની ધામધુમ ચાલી રહી હતી. આજકાલ સુંદરીમોહનના હાથમાં આ બાણીકાની મોટી મિલકત મળવાથી તે નિત્ય નિત્ય મોટી મોટી મજલિસો બરી મોજમજા ઉઘાવતો હતો. હમેશાં તેને ત્યાં નાચ-ગાન અને વારાગ-નાઓના મુજરા ચાલ્યા કરતા હતા. આજે નવલવિહારીએ સુંદરી-મોહનના ઉપકારના ઝણુમાંથી મુક્ત થવા માટે તેવો જઈસો ઉજવ્યો હતો. લખનૌની નામદી અથવા મથકુરૂ પ્યારીજાનકે જે તે સમયે આખા ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં પોતાના મીઠા અવાજ અને સુરીલા

માનને માટે નામીથી હતી, તેને બોલાવીને ગાયનવાદનનો ઠાઠમાઠ પણ ચલાવ્યો હતો. નવલવિહારી, સુન્દરીમોહન, કિશોર તથા તેમના બે ચાર દોસ્તો મોહમમી મદિરાનું પાન કરી મતવાલા માતાંગની પેટે ડાલી રહ્યા હતા અને વારંવાર ‘આફરીન’ ‘આફરીન’ ‘ક્યા અમ્મજા ગાના હય’ ‘ગાનેમે’ તો ચહ રંડી કલાલ કરતી હય’ એવા પોકારો કરી રહ્યા હતા. અત્યારે તેમણે એટલી બધી મદિરા ટીચી હતી કે, હવે જો તેમને થોડીક મદિરા પાવામાં આવે તો તેઓ બધા લોથપોથ થઈને, પોતાની બધી શુદ્ધ બુદ્ધને બુલ્લી જઈને બેભાન થઈ જાય તેમજ હતાં. વારાંગના પણ એવી ચાલાક હતી કે, વારંવાર નયનના કટાક્ષ ફેંકી, તિરછી જિગાહ કરી, મીઠું મીઠું બોલી જાદૂની અસર કરી તેમને બધાને પોતાના ગુલામ કરી રહી હતી. તેમના મનને મોહીને તેણે એવી તો અદ્ભુત ઇંદ્રજાળ બિછાવી દીધી હતી કે, તેઓ તેના સિવાય તેને બીજું કંઈપણ દેખાતું જ નહોતું.

બીજી તરફ તેજ બંગલાના અંધારા મખારાવાળા એક પશુબંધનાના, સાંકડા, ગંદા અને દુર્ગંધ ભરતા ઝોરડામાં બિચારી મનોહરા પોતાના કિસ્મતપર ધિક્કાર વરસાવતી તથા જલિમ જમીનદાર નવલવિહારીપર શાપનો વરસાદ વરસાવતી મનમાંને મનમાં જ કહી રહી હતી. કે:—“હાય ! જન્મકર્તાના રાજ્યમાં પણ મોગલાઈ ચાલી રહી છે ? આખા દેશમાં તો મોગલાઈ રાજકર્તાઓની બેઠકરીને લીધે ઘેર અંધાધુંધી ચાલી રહી છે, પણ ઇશ્વરના રાજ્યમાં પણ શું એવી અંધાધુંધી અને અત્યાચાર ચાલી રહ્યો છે ! આ પાપાણ હૃદયના પુરુષો વિલાસના કૂવામાં પડી હાથે કરીને પોતાની જિન્દગીમાં શા કારણથી બરબાદ થઈ રહ્યા હશે ! શું એમના જુસ્મી હૃદયમાં ઇશ્વરનો પણ ભય નહિ હોય ? જો મનોહરા ધર્મના માર્ગમાંથી કદાપિ અંધિત

મર્ષ નથી, જેણે નીતિના માર્ગમાંથી એક પગલું પણ ભર્યું નથી, છતાં આવા સંકટો થાથી સહેવાં પડે છે. હાથ ! રાજકર્તાઓની જલ્મિમતાનું જ આ બધું પરિણામ છે. તેમની બેદરકારી એજ દેશને સ્મશાન જેવો દિવસ કરી દીધો છે. એવા દુરાચારી, વાસના અને મહત્વાકાંક્ષાને આધીન થયેલા રાજકર્તાઓને ધિક્કાર છે !

“ રીઆય રૈયત રાંકડી તે જોઇને ખેસી રહે,
પોતે રહી અજ્ઞાનમાં નહીં દુઃખડાં તેનાં દહે;
કર માત્ર લેવામાં કુશળ નહિ લાભ રૈયતનો ચહે;
લંબાવતો નહીં હાથ, કેવળ વચન આશ્વાસક કહે;
જૂપાળ તેવા નામના તે જૂમિકેરા બાર છે;
તે જૂપ સાચો જે કલ્યાણનો કરનાર છે. ”

હાથ ! તેવીજ દશા દેશના દેશદ્રોહી, પાપચારી જલ્મિમ જ-મીનદારોની છે, તેઓ સર્વ અજ્ઞાનના અંધકારમાં મથકાઇને જગતના જીવોને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાવી બ્યાકુળ કરી રહ્યા છે.

અરેરે ! આટલાં બધાં દુઃખો સહન કરવા છતાં પણ તેનો આરો ન આવ્યો કે, અંતે મારે આ ગંધાતા અને ડાંસ મચ્છરથી ભરેલા બોંયરામાં કેદી થવું પડ્યું ? શું દુનિયામાં ધર્મનું અસ્તિત્વજ નથી. નીચ નવલવિહારી મને રીઆવી રીઆવીને પોતાની અનુગા-મિની કરવા માગે છે, દુઃખો આપીને નીચ વેશ્યાનો ધંધો કરાવવા માગે છે. એક માસ થયાં નથી ક્યો પૂરો આહાર કે નથી પીધું ધરાઇને પાણી. નવલવિહારી નિરંતર આવીને મને સતાવે છે, મારા ધર્મને ભ્રષ્ટ કરવાની ધમકીઓ આપે છે. શું મેં ધર્મનો આશરો લીધો, એટલા માટેજ મારે આટલાં બધાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે ? હે સહ સ્વામી ! આ અધમતાના રાજ્યમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો.

બચાવો ! શું તમે મારી પ્રાર્થનાને લક્ષમાં નહિ લો, મારા દુઃખને દૂર જાહે કરો.”

“ નવલવિહારી ! તું તારાથી ગુજરાય તેટલો જુદા ગુજરી લે; તારી રાક્ષસી વૃત્તિને પ્રકટ કરી દે. પણ આદ રાખજે કે, ઇશ્વરના દરબારમાં તારું કશું પણ ચાલી શકશે નહિ.

“ ગુજરી લે જુલમ જલિમ જગતમાં આજ તું મુજ પર, લપ્પણ હિતર પ્રભૂ દરબારમાં એ ધ્યાનમાંહીં ધર; મરીઓની જુરી છે હાય, બાળા ખાખ કરનારી; અમે સાંખ્યા બધા જુદા નહિં તે સાંખશે ઇશ્વર. આમ કહી આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વરસાવતી મનોહરા પુનઃ ઇશ્વરના ધ્યાનમાં લીન થઇ ગઇ. બહુીવાર સૂધી ઇશ્વર સ્તવન કર્યા પછી તે મનમાં જ બોલી કે:—

“ રે એ કથા સંભળાતી મળને મોક્ષ તેં આપ્યો હતો;
ને દ્રૌપદીને શોક કૌરવ સભામાં કાપ્યો હતો;
લંકાપતિનો દશ દિશમાં મદ મહા વ્યાપ્યો હતો;
તેનય સંહારી કરી જિજ્ઞાસને સ્થાપ્યો હતો;
તો આજ આ આધાર હીના સુંદરીને શ્રીહરી !
આવાર આવી રક્ષવામાં વાર તેં શાથી કરી ? ”

આ પ્રમાણે મનોહરા વલોપાત કરતી, ઇશ્વરના સ્મરણમાં ધ્યાન તથા પોતાના દુઃખોથી દિલગીર થતી તે ઓરડામાં એક શટ્ટી વટ્ટી મંઘાતી ગોદડીમાં પડી હતી. તેને ખાવા પીવાનું કે સૂવા બેસવાનું પણ કશું જાન રહ્યું નહોતું. રાત્રિ દિવસ તે ચિંતામાંને ચિંતામાં જ પૂડી રહેતી. તેનું મ્હોં તદ્દન સૂકાઇ ગયું હતું અને શરીરની શક્તિ ક્ષીણ થઇ ગઇ હતી.

આ પરથી વાંચક બંધુ ! તમારા મનમાં મનોહરાના દુઃખનો ખ્યાલ તો અવશ્ય આવી શક્યો હશે, પણ હવે તેને તે ઓરડામાં જ બેઠા વખતને માટે રહેવા દઇને આવો આપણે એકવાર જમીનદાર નવરત્ન, સરદાર જેસલ તથા તેમના સોળતીઓનું અવલોકન કરી આવીએ. ક્રમશઃ કે, હવે રાત્રિના એક વાગ્યાનો સુમાર થઇ જવા આવ્યો છે અને મુબદ્રસિંહનો પણ શહેરમાંથી આવવાનો વખત થઇ ગયો છે.

નવલવિહારીના બંગલામાંથી મુંઢરીમોહન તથા બીજા જે ત્રણ ચાર દોસ્તો આવ્યા હતા, તેઓ સર્વ રાત્રિના સડાખારનો શુમાર ચર્તા જ પોતપોતાની ગાડીઓમાં બેસીને ધર તરફ ચાલ્યા ગયા હતા અને અત્યારે નવલવિહારી તથા કિશોર એક દીવાનખાનામાં બેસીને મનોહરાના સંબંધમાં કાંઈક સલાહ મસલત કરી રહ્યા હતા. દરવાજાપરના પહેરેગીરો તો જેમના તેમ પહેરો બરતાજ બેઠા હતા. સરદાર જેસલ બીજાવાર આવીને એ બધું જોઇ ગયો હતો અને નવરત્નન પણ તેણે એ બધા સમાચાર પહોંચાડી દીધા હતા એથી નવરત્ન ચિંતામાં આવી પડ્યો હતો. તે પોતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે, “રાત્રિનો એક વાગી જવા આવ્યો છે. છતાં એ શયતાનો—નિશાચરો હજી સૂધી હિંધ્યા નથી, એથી હવે મનોહરાને છોડાવવાનું કામ સહજમાં થઇ શકશે નહિ. વળી મુબદ્રસિંહ પણ અત્યાર સૂધી આવ્યો નથી. તેના આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો હશે ? શું કાંઈ લૂટારાએ તો તેને નહિ પકડી લીધો હોય, ગમે તેમ હો પણ હવે મનોહરાને છોડાવવામાં વિલંબ ન થવો જોઇએ. ગમે તે ઉપાયે આજે તો તેને મુક્ત કરાવવીજ જોઇએ. ક્રમશઃ કે, નહિ તો તે બિચારીના પાંચ પંદર હજાર રૂપિયા કે જે

રતનદાસ લૂટારાને આપ્યા છે, તેનું પાણી થઈ જવાનો સંભવ છે.”

આ પ્રમાણે ધણા ધણા વિચારો કરીને તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું કે:—સરદાર, હવે તો વખત ધણો વીતી ગયો છે. જો હવે આપણે આપણા કામની શરૂઆત નહિ કરી દઈએ, તો આજે મનોહરાનો ઉદ્ધાર કોઈ પણ રીતે થઈ શકે તેમ નથી. સુબદ્રસિંહ હજી સુધી આવ્યો નથી, મારે હવે તેની વાટ જોવી નકામી છે. આપણામાંના એક લૂટારાને અહીં ઉભો રાખી આપણે સર્વ નવલવિદ્યારીના બંગલાની પાછળની દીવાલપરથી એક પછી એક અંદર દાખલ થઈ જઈએ અને મનોહરાને છોડાવીને પાછળના રસ્તે જ બહાર લઈ આવીએ, એના જેવો બીજો એક પણ સરળ ઉપાય મારા જોવામાં આવતો નથી. તેમ કરતાં જો કદાચ મારામારી કરવાનો પ્રસંગ આવી લાગશે તો આપણામાંના પાંચ સાત જણ તેમની સામા થઈશું અને એકાદ બે જણા મારફત મનોહરાને બંગલામાંથી બહાર મોકલાવી દઈશું.”

“તમારો આ વિચાર ધણો જ ઉમદા છે. અમો સરવે તેમ કરવાને તૈયાર છીએ. ચાલો, હવે દીલ ન કરો. જેમ બને તેમ જલ્દી ચાલો.” સરદાર જેસલે કહ્યું.

જ્યારે આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી, ત્યારે ત્યાં એક સુંદર પોશાકથી સજ્જિત થયેલી વારાંગનાના વેશવાળી મનોહારિણી યુક્તી હંસગતિથી ચાલતી તેમની પાસે આવી પહોંચી. રાત્રિનો અંધકાર હોવાથી તેનું મુખ બરાબર જોઈ શકાતું નહોતું એ ખરૂં પણ તેમ છતાં પણ તેની સ્વાભાવિક સુંદરતાનું જ એટલું બધું તેજ પડતું કે, તેને જોનાર મનુષ્યનું મન સહજમાં જ તેના તરફ ખેંચાયા વિના રહે તેમ નહોતું. તેને છેક નજીકમાં આવેલી જોઈને સરદાર

જેસલ નવરત્ન તથા સમળા લૂટારાઓ ધણી જ અન્યબીમાં આવી પડ્યા. સરદાર જેસલે તેને જોતાંની સાથેજ પ્રસન્ન થઇને કહ્યું કે:-
 “આજે તમદીર કાંઈક પાંસરાં હોય. એમજ જણાય છે, નહિ તો આવી અંધારી રાત્રે આવી નવજોળનવાળી તરુણી આપણા શિકારનો ભોગ થવાને અહીં આવે જ શા માટે ?”

આમ કહીને સરદાર તેનો હાથ ઝાલવા ગયો. પણ તે સ્ત્રીએ તરતજ પોતાનો હાથ ખેંચી લઇને મીઠા અવાજથી કહ્યું:-“સરદાર હૈયાને હાથમાં રાખો, આમ ઉતાવળા ન થાઓ હું કોણ છું અને અત્યારે શા કારણથી અહીં આવી છું, એ બધું તમે પ્રથમ પરાખર જણી લો અને ત્યાર પછી તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો.”

સરદાર તથા નવરત્ન આ સાંભળીને અવાજ થઇ ગયા. ધણીવાર સુધી તેમના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ, છેવટે નવરત્ને હૃદયમાં હામ બીડીને પૂછ્યું કે:-“બહેન તારે ડરવાનું કશું કારણ નથી. જ્યાં સુધી આ નવરત્ન હાજર છે, ત્યાં સુધી આ સરદાર, તેનાં માણસો કે બીજા કોઈનાથી પણ તારો સ્પર્શ કરી શકાય તેમ નથી. કહે તું કોણ છે અને અત્યારે આવી ઘોર અંધારી રાત્રે અહીં શા કારણથી આવી છે વાર ?”

આવનાર યુવતીએ જવાબ આપ્યો કે:-“હું તમારું બહુ કરવાજ આવી છું, મને સરદાર સુભદ્રસિંહે અહીં મોકલી આપી છે, મારું નામ સુભદ્રા છે.”

“તારા સરદાર સુભદ્રસિંહ ક્યાં છે ? તેમના આવવામાં આટલો બધો વિલંબ શા કારણથી થયો ? શું તેઓ અહીં આવવાના નથી ?” નવરત્ને ગભરાટપૂર્વક પૂછ્યું.

“ના, તેઓ હમણાં આવી શકે તેમ નથી. મને જ તેમણે

પોતાનું કામ સોંપી દીધું છે. હું તેમની જરાપણ ખોટ તમને જણાવા દઈશ નહિ. કહો, તમે મનોહરાને ઓડાવવાનો ઉવરે શા ઇલાજ શોધી કાઢ્યો છે? નવલવિહારીના બંધાનાં બધા માણસો ઉઠી ગયાં છે કે નહિ?” આવનાર યુવતી સુભદ્રાએ પૂછ્યું.

જવાબમાં નવરત્ન તથા સરદાર જેસલે ધણી જ દિલગીરીની સાથે કહ્યું:—“ સુભદ્રાસિંહના ન આવવાથી અમને અમારા કામમાં બહુ જ નુકસાન થવાનો સંભવ છે. તેમ છતાં પણ જ્યારે તમે કહો છો કે, તેમની ખોટ હું તમને જરા પણ જણાવા દઈશ નહિ, ત્યારે અમે લાચારીથી અમારી કલ્પના પ્રમાણે યોજી રાખેલો ઇલાજ તમને જણાવીએ છીએ.”

આમ કહીને તેમણે પોતાનો ઇરાદો તેને જણાવી દીધો અને વધારામાં પૂછ્યું કે:—“ કેમ, તમને અમારો ઇલાજ પસંદ પડે છે ખરો ને ? ”

“ ના, મને તમારો એ ઇલાજ બિલકુલ પસંદ પડતો નથી. કારણ કે, એથી વિના કારણ એકબીજાનાં લોહી રેડવાનો સંભવ છે સુભદ્રાસિંહે તો મને એવી સલાહ આપી છે કે, જ્યાં સુધી બળનો ઉપયોગ ન કરવો પડે, ત્યાં સુધી તો છળકપટથીજ કામ લેવું. મારી પણ એજ ઇચ્છા છે.” સુભદ્રાએ જવાબમાં પોતાનો ઇરાદો જણાવ્યો.

“ પણ તમે શું છળકપટ કરીને તેને તમારા બળમાં ફસાવવા માગો છો. એ સર્વ ચયતાનો તો ઘણા ચાલાક છે તેમની પાસે તમે તમારી શી ચાલાકી ચલાવવા માગો છો? મારી ધારણા પ્રમાણે તો તેવો કોઈ સદજ ઉપાય મળે તેમ જણાતું નથી.” નવરત્ને કહ્યું.

એ બધું થઈ રહેશે. હું મારા સ્ત્રી ચરિત્રના પ્રભાવથીજ કાંઈ કરું તે તમે જાણો કરો. હમણાં હું અહીંથી ગાયન ગાતી ગાતી નવ-

લવિહારીના બંગલા પાસે જઈશ અને મારા ગાયનથી સર્વને મુગ્ધ કરી મદિરાપાનમાં મગ્ન કરીશ અને મદિસમાં બેઠોશીની દવા મેળવીને તેમને બધાને બેભાન કરી દઈશ. એ બધાં કામોમાંથી પરવારી હું અત્યારે મારી સાથે જે સીસોટી લેતી આવી છું, તેનો અવાજ કરીશ. એ અવાજ સાંભળીને તમે બધા એકદમ બંગલામાં આપ્યા આવજો. અને નવલવિહારી તથા તેના સોબતીઓને બંધનયુક્ત કરી નગરના દરવાજા પર લટકાવી દેજો તથા મનોહરને છોડાવીને કોઈ સહીસલામતી ભરેલી જગાએ લઈ જાઓ. ” મુબદ્રાએ તદ્દન નવીન ઈલાજ બતાવ્યો.

આ સાંભળીને સહુ પ્રસન્ન થયા. નવરત્ને તરતજ મુબદ્રાને સંબોધીને કહ્યું:—“ તમારો આ ઈલાજ તો સર્વથી સુંદર છે. માટે જાઓ હવે એને જલ્દી અજમાવો વિલંબ ન કરો.”

“ બહુ સારું, હું હમણાં જ જાઉં છું. પણ જ્યારે હું સીટીનો અવાજ કરું ત્યારે તમે આવવામાં જરા પણ વિલંબ કરશો નહિ.”

આમ કહીને એ રતિને પણ શર્માવનારી સુકોમળ સુંદરી મુબદ્રા નવલવિહારીના બંગલાના દ્વાર પાસે આવી પોતાના મંજુલ સ્વરથી ગાવા લાગી:—

“ કોઈ ઉમ્મેદ યર નહીં આતી;
કોઈ સૂરત નજર નહીં આતી;
આગે આતીથી હાલ-એ દિલપૈહંસી;
અબ કિસી બાતપર નહીં આતી;
જાતતી હું સવાબ તાઅતો બુહદ;
પર તખીયત ઈષર નહીં આતી;

હૈ કુછ અમસીહી વાત જો ચૂપ હું;
બત્તી ક્યા વાત કર નહીં આતી;
હમ વહાં હૈ જહાંસે હમકોબી;
કુછ હમસારી ખૂબર નહીં આતી;
મરતે હૈ આજૂમે મરતે કા;
મૌત આતી હૈ પર નહીં આતી. ”

આ ગાયન સાંભળીને દારપાળો ચમકી ઉઠ્યા, તેમાંના બે ત્રણ ફરવાનોએ એકી સાથે બહાર આવીને પૂછ્યું કે:—“ અય ઔરત ! અચ્છી ઔરત ! તુમ કૌન હો, કહાંસે આતી હવ ઔર તુમકો ક્યા આહતા હવ ? ક્યા તુમ હમેરા સરદારકો મિલનકે લીયે આયી હવ ? ”

મુબદ્દાએ તેનો કશો પણ જવાબ ન આપતાં ફરીવાર ગાવા માંડ્યું કે:—

“ દીવાની પ્રેમની હું છું, સદાયે પ્રેમ માગું છું;
મધુરા પ્રેમને માટે જહાં સારી તથાસું છું;
પીધો છે પ્રેમનો પ્યાલો હવે આહલેક જગાવું છું;
દીવાની પ્રેમની હું છું સદાયે પ્રેમ માગું છું; ●
જગતમાં પ્રેમ દેખું ના બધે અંધાર ભાળું છું;
હવે એ પ્રેમની આજ્ઞા હૃદયથી હાય ટાળું છું;
કરે છે પ્રેમી-પ્રેમી પણ મળે છે ક્યાં ખરા પ્રેમી ?
નિભાવે પ્રેમને પ્રીતે, વસે છે ક્યાં અહા પ્રેમી ? ”

‘વસે છે ક્યાં અહા પ્રેમી’ એ શબ્દોનો તેણે એવા તો તાન-પૂર્વક પંડોટો લીધો કે જે સલાહસ્વનમાં એટલા ફિરાર તથા નવલ વિહારીના કાન સાથે પણ જઈને અચકચા. એ સાંભળીને નવલવિ-

હારી તરતજ તે ઓરડામાંથી બહાર નીકળીને જે સ્થળે એ મુવતીનો પકાડી નિનાદ સંભળાતો હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નવલવિહારીની ખજજ તેનો વફાદાર સલાહકાર સાથે કિશોર પણ આવીને એ સુઝમળ સુંદરીના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. પોતાના માલિકને આવેલો જોઈને સર્વ પ્રહરીઓ ત્યાંથી છૂટા છવાયા થઈને અંદર જઈ ઉભા રહ્યા. નવલવિહારીએ મુલદ્રાના સુકોમળ કંઠમાંથી નીકળેલા મૃદુમંજુલ માથનને સાંભળીને ફરોવાર તેનું માથન સાંભળવાની તેની ઈચ્છા ફાટી તથા કહ્યું કે:-“સુંદરિ ! તું કાણુ છે, આવી અંધારી રાત્રે અહીં શા માટે આવી છે ?”

મુલદ્રાએ નયનના કલ્પકા મારી નવલવિહારીની છાતી ચીરી નાખી અને ત્યારપછી કાંકિલાને પણ કંપાવી દે તેવા કોમળ કંઠથી બોલો કે:-“અમારૂં શું પૂછવું, સરદાર, અમે પંખિણીઓ તો એક જાળામાં અણુમતો થતાં બીજો માળો કૌંધી લઈએ, એથી અમારૂં રહેવાનું એક ઠેકાણું પણ શી રીતે હોય !

- “વિલાસી નાર નખરાળી વિલાસોને સદા રહાતી;
- કદાપિ કોઈના અંધનમહિ નહિં નાર અંધાતી;
- મળ્યું યૌવન નારીને સદા એ વેચવાનું છે;
- મળે જો માર સારો તો સદા સંગી થવાનું છે;
- અમે છે પ્રેમના બોગી, અમારૂં પ્રેમ જીવન છે.
- સદાએ પ્રેમને માટે અમારે જીવવાનું છે.”

નવલવિહારી, કામથી અંધ થયેલો, કામમાં નિરંતર રચ્યોપચ્યો રહેનારા કામધી નવલવિહારી તથા તેનો પરમ મિત્ર કિશોર મુલદ્રાના આ વચનોથી હાથલ થઈ ગયો તેમને તેનો વિશેષ પરિચય પૂછવાનું

પણ જ્ઞાન ન રહ્યું. તેમણે મુબદ્દાને પોતાના ઝોરડામાં લાવી મુઠ્ઠા-મંજુલ વાર્તાલાપ કરવાનો આગ્રહ કર્યો. મુબદ્દા તેમની સાથે એક સુંદર દીવાનખાનામાં જઈ તેમાં બિઠાવેલા એક સુંદર કાચપર બેઠી અને ત્યાર પછી ઉપરાઉપર નયનનાં બાણો વરસાવતી, મોહનીભરેલી વાણીથી કહેવા લાગી કે:—“સરદાર ! આજકાલ ચારપાંચ દિવસ થયાં તમારી શોધમાં રખડતાં રખડતાં હું એટલી બધી મુશીબતમાં આવી પડી છું કે, મને મારી સદાની પ્યારી મદિરા પણ મળી નથી માટે પ્રથમ એનો બદોબસ્ત કરાવી આપો, એટલે પછી હું મારા આગમનનું કારણ તમને દર્શાવું.”

નવલવિહારીએ તરતજ મદિરાનું એક મોટું પાત્ર મંગાવ્યું અને તે સાથે નાના ચારપાંચ ગ્લાસ પણ મંગાવ્યા. પણ એ વખતે નવલવિહારી તથા કિશોરને મદિરાનો એટલો બધો નિશો મદ્યો હતો કે, તેમને હવે જો એકાદ ગ્લાસ મદિરા મળે તો તરતજ તેઓ બેહોશ બની જાય તેમ હતા. ચાલાક મુબદ્દાએ એક એક પાત્ર ભરીને તેમના હાથમાં આપ્યું તથા પોતે પણ એક પાત્ર પોતાના માટે લીધું. મુબદ્દા ૧૧ અભ્યાસકથી કિશોર તથા નવલવિહારી તે મદિરાને ઉદરમાં પહોંચાવી ગયા. મુબદ્દા ગ્લાસને હાથમાંથી પછાડીને જુલથી પડી મર્યો હોય, એવો ડાળ કરી બોલી:—“આજે મારા બાગમાં મદિરા પીવાનું લખ્યું હોય તેમ જણાતું નથી. મને લાગે છે કે, તમારા મદિરાઓ મદિરાના ઉપાસક હશે અને તેમને આજે મદિરા ન મળવાથી મારી આ મદિરામાં તેમનો જીવ પડ્યો હશે, તેથીજ મારા હાથમાંની મદિરા આ પ્રમાણે ઢળી પડી હશે પણ ફિકર નહિ. તમે એ સર્વને બોલાવો તથા મદિરાના બીજા એકાદ બે મોટા પાત્રો લાવો. આજે તો મદિરાની ઉબાળી કરી મારા આવવાની ખુશાલીમાં સહુને

મદિરા પાઇને તૃપ્ત કરીએ. કેમ શેઠજી, મદિરા તો છેને ?”

“છે? છે, પુખ્તજ છે, નવલવિહારીને ત્યાં કરો. પણ અભાવિક નથી. કિશોર જન, તું સર્વ પહેરેગીરાને બોલાવી લાવ, હું પોતે મદિરા લઈ આવું છું.” આ સંભળીને કિશોર પહેરેગીરાને બોલાવવા ગયો અને નવલવિહારી ઉઠીને બીજી મદિરા લેવા માટે બીજા ઝોરડામાં ચાલ્યો ગયો. એ દરમ્યાન સુભદ્રાએ પોતાની પાસે પડેલા મદિરાનાં ઘડામાં બેઠેલીની દવા મેળવી દીધી. ત્યાર પછી થોડીવારે જ્યારે નવલવિહારી આવ્યો ત્યારે તેને એ દવાવાળી મદિરાનો એક ગ્લાસ તેણે આગ્રહપૂર્વક પીવડાવી દીધો, તેની આંખો સહજ ધેરાવા માંડી, એ તકનો લાભ લઈને તેના લાવેલાં મદિરાનાં બીજાં પાત્રોમાં પણ તે દવા મેળવી દીધી.

ત્યાર પછી થોડીવારમાં આકાશ મદિરાના ઉપાસક પ્રહરીઓને લઈને કિશોર તે ઝોરડામાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આવ્યા પછી તેણે કહ્યું:—“એકાદ બે પ્રહરીઓ વૈષ્ણવ ધર્મના ચેલા હોવાથી મદિરાપાન કરતા નથી, માટે તેઓ આવ્યા નથી. આ સર્વ ભદ્ર પુરૂષો મદિરાના ખાસ ઉપાસક છે, તેમને મદિરા જેવીથી સંતુષ્ટ કરો.”

સુભદ્રાએ ધીમે ધીમે તેમના સર્વના હાથમાં એક એક દવાથી મિશ્રિત કરેલી મદિરાનું પાત્ર આપીને તેમને તેનું પાન કરવાની સૂચના આપી. એ વખતે નવલવિહારી બેભાન બની ગયો હતો. હવે ફક્ત બહારના બે પ્રહરીઓ તથા કિશોરજી શુદ્ધિમાં રહી હતો. કિશોરને પણ સુભદ્રાએ પોતાની મોહજળમાં ફસાવી લીધો અને છેવટે દવાવાળી મદિરાની સહાયતાથી બેભાન બનાવી દીધો. ધીમે ધીમે સર્વ પહેરેગીરો પણ તે ઝોરડામાંજ લોટવા લાગ્યા. સુભદ્રાએ જ્યારે જોયું કે, સર્વના મગજપર પોતાની દવાએ પૂરતી અસર કરી દીધી

છે, ત્યારે તેણે અંદરના એક ઓરડામાં જઈ પોતાનો સ્ત્રીનો વેશ ઉતારી નાખ્યો. અને નવલવિહારીના શરીરપરથી વસ્ત્ર ઉતારીને પોતાના શરીરપર ધારણ કરી લીધા.

ત્યારપછી બહાર બેઠેલા બન્ને પ્રહરીઓ પાસે જઈને તેણે કહ્યું કે:—“પ્રહરી, શહેરમાં જઈ હમણાંને હમણાંજ માડીવાળાને વરધી આપી આવ કે, માડી સવારના સાત વાગ્યા પહેલાં અહીં હાજર કરી દે. અત્યારે અંધારાનો વખત છે, માટે જો તમે બંને સાથે જશો તો પણ ચાલી શકશો.”

માંજના ઘેનમાં ચક્રચુર થયેલા બન્ને પ્રહરીઓ, સુભદ્રાના અવાજને પણ ઓળખી શક્યા નહિ. તેનો પોશાક જોઈનેજ તેઓ જાણી શક્યા પાછા ગયા અને હાથ જોડીને બોલ્યા કે:—“અરજ, સાહબ, અયસાહી કરતા હય. અબી શહેરમાં જાકે માડીબાલેકા ખમર દે દેતા હય. હુજૂર ઇસી લીયે કુછ ફિક મત કરના.”

આમ કહીને તેઓ બંને હાથમાં એક એક મલખારી ડાંડા લઈને માંજના ઘેનમાં ને ઘેનમાં રામાયણના સપ્તમકાંડપર પોતાની બૃહસ્પતિવત્ત જળવતી બુદ્ધિથી ચર્ચા ચલાવતા તરતજ બૂધજ્ઞાનગરી તરફ ચાલ્યા ગયા. તેમના ચાલ્યા જવા પછી સુભદ્રાએ, નવલવિહારી, કિશોર તથા સર્વ પ્રહરીઓના નાક પાસે ફરીવાર બેઠોશીની દ્વારા સંબોધી દીધી.

જ્યારે આ સર્વ કાર્યમાંથી નિવૃત્ત થઈ, ત્યારે સુભદ્રાએ આજ બંગલામાં ફરી વળીને મનોહરાની શોધ કરવા માંડી, પરંતુ તેને ક્યાંયથી પણ તેનો પત્તો મળી શક્યો નહિ, છેવટે તે ચાકીને મનમાં મનમાંજ વિચારવા લાગી કે:—“હવે શું કરવું ? એને શી રીતે બચાવવી ? આ મહેલમાં તો તે ક્યાંય પણ જણાતી નથી !”

શયતાનો એને બીજે ક્યાંય પણ ઉપાડી ગયા હશે અથવા તે મરણને
શરણુ મળી હશે ? કાંઈ પણ સમજી શકાતું નથી. પણ આ શું ?
આ બંગલામાં બીજી કોઈ સ્ત્રી પણ કેમ જણાતી નથી ? શું નવલ-
વિહારીનું કુટુંબ આ બંગલામાં નહિ રહેતાં શહેરમાંજ રહેતું હશે ?
આ તેમના અનાચારનો અખાડો હશે ? શયતાનોનું ખેડકખાનું હશે ?
હા-હા. ઢંગધડાપરથી તો એમજ જણાઈ આવે છે ?”

સુભદ્રા જ્યારે આ પ્રમાણે ચિંતામાં પડી ગઈ હતી, ત્યારે તેના
કાને અચાનક ‘કિશોર, મને સખ્ત તરસ લાગી છે, માટે પાણી લાવી
આપ.” આવા શબ્દો સંભળાયા.

એ સાંભળીને તે તરતજ ઉભી થઈ ગઈ અને ચારે તરફ જોવા
લાગી, પણ તેને બોલનાર માણસનો અવાજ ક્યાંથી આવે છે, એની
કશી ખબર પડી નહિ. એથી તે મહા વિચારમાં પડી ગઈ. એમાં
ફરીવાર તે અવાજ સંભળાયો. એપરથી તે જાણી ગઈ કે, એ અવાજ
મનોહરાનોજ છે તથા તે બોંયરામાંથી આવી રહ્યો છે, સુભદ્રાએ એવો
વિચાર કરીને બોંયરાની શોધખોળ કરવા માંડી, છેવટે હાથમાં ખત્તી
લઈને ફરતાં ફરતાં તે બંગલાની એક નાની ઓરડીમાં જઈ પહોંચી,
એ ઓરડી ધણીજ નાની, સાંકડી છેક ખુણામાં આવેલી હતી, તેમાં
એકી સાથે ત્રણ માણસો ભાગ્યેજ ઉભા રહી શકે તેમ હતું. તેની
નીચે પોલાણ હતું અને ઉપરથી એક પથર ઢાંકી દેવામાં આવ્યો
હતો. પથરને ખસેડવા માટે ત્યાં એક લોહાની મજબુત કોથ પડી
હતી. તે કોથવડે સુભદ્રાએ તે પથરને ઉઘલાવી નાંખ્યો, તો તેના
જોવામાં એક પથરની સીડી આવી. એ સીડીપરથી તે સડસડાટ
નીચે ઉતરી પડી, તો સહજ આગળ જતાં એક દાર આકું આવ્યું

એ દ્વારપર લોહાનું એક મજબૂત તાળું વાસેલું હતું. તાળું જોઇને સુભદ્રા ઉડા વિચારમાં પડી મર્ધ અને એ તાળાને શી રીતે ઉઘાડવું એની ચિંતા કરવા લાગી; એવામાં તેની નજર તે દ્વારની ઉપરની દીવાલપરના એક નાના સરખા ગોખલાપર પડી. એ જોઇને દ્વારના તાળાપર પગ મૂકી તેણે તે ગોખલામાં હાથ નાંખ્યો, એટલે તેને તરતજ તે દ્વારની ચાવી મળી આવી. ચાવીથી તાળું ખોલી તે સહજ આગળ વધી એટલે ચારપાંચ મોટા મોટા ઓરડાઓ જેવામાં આવ્યા. દરેક ઓરડાનાં દ્વારપર તાળાં વાસેલાં હતાં અને દરેકની દીવાલની અંદર ખોદેલા ગોખલાઓમાં ચાવીઓ પણ રાખવામાં આવી હતી. સુભદ્રાએ દરેકની ચાવીઓ લઇને એક પછી એક એમ સર્વ ઓરડા જઈ નાંખ્યા પરંતુ મનોહરાનો ક્યાંયથી પણ પત્તો મળી શક્યો નહિ. છેવટે તે પ્રથમ જણાવેલી એક નાની ઓરડી પાસે આવી પહોંચી. એ ઓરડી પાસે જતાંની સાથેજ તેને ફરીવાર મનોહરાનો અવાજ સંભળાયો. એથી તેના હૃદયમાં આશ્ચર્ય ઝંધાણી તે તરતજ તે ઓરડીમાં જઈ પહોંચી. એ વખતે તેને પોતાની સ્વામિની મનોહરાનાં દર્શન થયાં. મનોહરાને જોતાંની સાથેજ તે રડી પડી. મનોહરાની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. સુભદ્રાએ સહજ શાન્ત થઇને કહ્યું કે:—“ હવે આમ રડવાનો કે વિલંબ કરવાનો લેશ માત્ર પણ ધખત રહ્યો નથી. જેમ અને તેમ જલ્દી મારી સાથે ચાલો. તમારે જે કાંઈ વાતો કહેવી હોય, તે અહીંથી નીકળ્યા પછી કહેજો. અત્યારે તો આપણે દુશ્મનોના મ્હોંમાંથી બહાર નીકળી જવાની ખાસ જરૂર છે.”

. મનોહરાને આશ્વાસન આપી સુભદ્રા તરતજ તેને લઇને જે ઓરડામાં નવલવિહારી, કિશોર તથા તેના પહેરેગીરો પડ્યા હતાં, ત્યાં

આવી પહેચી ત્યાર પછી મનોહરાને પુરુષનો પોશાક પહેરાવી બધાને ફરીવાર બેહોશીની દવા સુધાડી તેણે નવરત્ન તથા સરદાર જેસલને પોતાની પાસે બોલાવવાના ઈરાદાથી ગજવામાંથી સીસોટી કાઢીને વગાડી. સીસોટીનો અવાજ સાંભળતાંની સાથેજ તેઓ બધા એકદમ ત્યાંથી નવલવિહારીના બંગલાના દ્વાર પાસે આવી લાગ્યા. દ્વારપર કોઈ પણ પ્રહરીને ન જોવાથી આનંદપૂર્વક અંદર પેઠા, પણ ત્યાં સુભદ્રા તથા મનોહરાના વગેરે કોઈને ન જોવાથી અન્યથામાં પડી ગયા. સુભદ્રા નવલવિહારીના પોશાકમાંજ જેસલથી સીટી વગાડવા લાગી. એ જોઈને તેમના આશ્ચર્યની હદજ ન રહી. તેમણે વિચાર્યું કે, નવલવિહારી આ વાત શી રીતે જાણી ગયો હશે, અવશ્ય સુભદ્રાસિંહ તરફથી આવેલી સ્ત્રીએ કાંઈક ક્ષો કર્યો હશે. પણ જો તે મજ હોય તો તેના વોસપચીસ પહેરેગીરો ક્યાં જાય ? જેમની ધાસ્તીથી સરદાર રતનદાસની સુભદ્રાસિંહ તથા નવરત્નને સહાયતા લેવી પડી હતી, તે તો આટલામાં ક્યાંય પણ દેખાતા નથી. ગમે તેમ હો, પણ આમાં કાંઈક ભેદજ સમાવશે છે.”

આ સમયે નવલવિહારીના વેશવાળી સુભદ્રાએ કિશોરના વેશમાં રહેતી મનોહરાને કહ્યું:—“ જાઓ તમારો બચાવ કરવા માટે અમે અમાઉથી બદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે, માટે હવે જરાપણ વિલંબ કર્યા વિના સત્વર મારી સાથે ચાલો.” આમ કહીને તેણે નવરત્નને પોતાની પાસે આવવાનો ઈશારો કર્યો. નવરત્ન તરતજ તેની પાસે આવ્યો એટલે તેણે કહ્યું કે:—“ ગભરાવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. હું નવલવિહારી નથી, પણ સુભદ્રાસિંહ તરફથી આવેલી સુભદ્રાજ છું અને કિશોરના વેશમાં રહેલાં આ મારાં માલિકીની મનોહરાજ છે. ઇશ્વરકૃપાથી તેઓ આખા હટકી શક્યાં છે. જાઓ તમે તેને લઈને બં-

મલાની બહાર નીકળી જાયો; હું બધો બંદોબસ્ત કરી હમણાં જ તમારી પાછળ આવું છું.”

ત્યાર પછી તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું કે:—“સરદાર! તમે તમારા બાકીના રૂપિયા લેવા મારી સાથે ચાલો અને તમારા બીજા લૂટારાઓને નવલવિહારી, કિશોર તથા તેનાં બીજાં માણસોને તેમની મજબૂત પાધડીઓ વડે ગામની બાગોળના ઝાડપર બાંધવાની આજ્ઞા આપો, મદિરામાં અંધ થનાર પિશાચોની તો એવીજ દશા થવી જોઈએ.”

નવરત્ન અને મનોહરાએ સુબદ્રાની સલાહ લઈને પ્રથમ તો નવરત્નને ત્યાંજ જવાની સલાહ કરી. પછી સરદાર જેસલસિંહ સહિત તેઓ ત્યાંથી નવરત્નના ઘર તરફ રવાના થયાં.

બીજા તરફ એક એક લૂટારો એક એક પહેરેગીર તથા નવલવિહારી અને કિશોરને મજબૂત રીતે બાંધીને પોતાના સરદારની આજ્ઞા પ્રમાણે ઝાડ સાથે લકડાવીને પોતાની બેઠી ગુહા તરફ ચાલ્યાં ગયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પ્રેમીદ્વયની પ્રેમકથાઓ.

ક્યા જાને હિસે વહમ હૈ ક્યા મેરી તરફસે;
જો ખ્યાલ મેં બી રાતકો તનહા નહીં આતા;
મેં જાતા જહાંસે હું તૂ આના નહીં પોતક;
કાફિર તુઝે કુછ ખૌદ ખુદાકા નહીં આતા;

દુનિયા હૈ વહ સમ્યાદ કિ સખ દામમેં ઇસકે;
આ જાતે હૈ લેકિન કામ દાના નહીં આતા;
કિસ્મતસે હી લાચાર હું અય જોઈક વર્ગના;
સખ દનમેં હું મૈં તાક મુઝે ક્યા નહીં આતા.

આણેકલાલને ત્યાં અંખાલિકાને આવ્યાને આજે એકાદ અઠ-
વાડિયું વીતી જવા આવ્યું હતું. એટલા થોડા દિવસમાંજ ઈન્દુમ-
તિની સાથે તેને પોતાની સગી બહેનના કરતાં વધારે રનેહ થઈ
ગયો હતો. એકા સાથે ખાવાપીવાનું એકી સાથે સૂતા બેસવાનું તથા
એકા સાથે વાર્તાલાપ કરવાનું કામ તેમને માટે હમેશનું થઈ પડ્યું
હતું. તેમના બન્નેમાં થણા દિવસનો જૂનો રનેહ હોયતી ! એમજ
જણાઈ આવતું હતું.

એક દિવસ ઈન્દુને એકલી જાંઘને ગુજરાતી યુવક સુંદરજીએ કહ્યું
કે—“ઈન્દુ ! તું તો એક સખી મેળવીને મને પણ જૂલી મઈ છે.
પહેલાંની પેઠે વાતચીત કરવાનું તથા મારી સાથે બેસીને મને આનં-

હિત કરવાનું પણ એક વિસરીજ ગઇ છે.”

હિન્દુમતિએ હસીને કહ્યું કે:—“તે એક ધણી ભલી અને ભોળી બાળા છે, એટલે મને તેની સાથે બેસવાનું, તેની મીઠી મીઠી વાતો સાંભળવાનું તથા તેને ચલાવાનું પણ વધારે પસંદ પડે છે. વળી તમો એમ પણ જાણતા જ હશો કે, ત્યારે સરખી ઉમ્મરના પુરુષોનો સહવાસ થાય છે, ત્યારે તેમને એક બીજાને એક બીજાથી વિખુટું થતાં લેશ માત્ર પણ રચતું નથી, તેવીજ રીતે સરખી ઉમ્મરની કન્યાઓની પણ તેવીજ દશા થાય છે.”

સુદરજીએ પૂછ્યું કે:—“ત્યારે તે તારી પેઠે મારી સાથે વાતચીત કેમ કરતી નથી, અરે મારો પાસે પણ શા કારણથી આવતી નથી ? અહીં આવ્યા પછી હું તેને એક દિવસ પણ મળી શક્યો નથી અને તે પણ મારી મુલાકાત લેતી નથી, એનું શું કારણ છે ?”

“તે કહે છે કે સ્વામીદીન સીને કાંઈ પણ પરાયાપુરુષનું મુખ જોવાનો અથવા સહવાસ સેવવાનો કરી શકી પછા અધિકાર જ નથી. આર્યશાસ્ત્ર વિધવાને નિરંતર એકાંતમાં રહી વિશ્વપતિનું તથા પરમાત્માનું જ ધ્યાન ધરવાનો અનુરોધ કરે છે.” હિંદુએ કહ્યું.

“એમ ધારવામાં તેની ભૂલ થાય છે, શાસ્ત્રપરજ દક્ષ આધાર રાંખી બેસવાનું હોવું નથી. ધારો કે આર્યસંસાર અથવા હિન્દુ સમાજના નિયમ પ્રમાણે કદાચ એક આડવર્ષની કન્યાનો પતિ તેનો સ્પર્શ કર્યા પહેલાં જ મરી જાય તો શું જિન્દગી સુધી તેણે પોતાના આમુખને વૈધવ્યજમાં વીતાડવું જોઇએ ? સંસાર—મુખથી વર્ણિત રહેવું જોઇએ ?”

“સુદરજી ! શાસ્ત્રના કથનમાં હમેશાં કાંઈ ઉચ્ચ હેતુજ સમાયેલો હોય છે. હિન્દુઓનો ધર્મ તથા હિંદુઓનાં શાસ્ત્રો એવી

ખૂબી અને ઉત્તમતાથી લખાયલાં છે કે, તેનાપર કોઈ પણ રીતે આક્ષેપ મૂકી શકતો જ નથી. એવી આઠ વર્ષની કન્યાનો પતિ તેની સાથે લગ્ન કરીને તરત જ મરી જાય, તો તેને વૈધવ્યમાં જ જિન્દગી ગાળવી જોઈએ. કારણ કે, એથી તેમના મનપર કાબૂ આવે છે, તેઓ વાસનાનું દમન કરતાં શીખે છે અને સંસારના સર્વ પ્રપંચોમાં ક્ષિપ્ત ન થતાં કેવળ સ્વામીના-પરમાત્માના ધ્યાનમાં જ લીન રહીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સ્નેહનો સ્વામી એકજ હોઈ શકે છે, એનાપર અધિકનો અધિકાર અમત્યનો નથી ?”

“ના, ઈન્દુ ! એમાં સ્નેહનો સવાલ છે જ નહિ, એ સર્વ સમાજનો અત્યાચાર જ છે. જે બિચારી સ્નેહ શું છે, સ્વામી શું છે અને સંસારમાં જન્મ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું છે, એ જાણતી પણ નથી, એનાપર વૈધવ્યનો અત્યાચાર ચલાવવો એના જેવું બીજું કયું બચકર પાપ છે ? મારી માન્યતા પ્રમાણે તો અંબાલિકા સમાજનો વૃથા ભય રાખે છે.”

“સુંદરજી, અંબાલિકાને માટે તેવો પ્રસંગ આવ્યો જ નથી, તે પોતે જ તેના પસંદને ચઢાતી હતી, તેણે જ તેની પસંદગી કરી હતી, એટલે એનાપર અત્યાચાર થવાનો કશો સવાલ જ રહેતો નથી.” ઈન્દુએ કહ્યું.

વસ્તુતઃ અંબાલિકા કોઈ પણ પરાયા પુરુષની સાથે મુલાકાત કરતી નહોતી, એકાંતમાં રહેવાનું જ તે વધારે પસંદ કરતી હતી, તેમ છતાં પણ ઈન્દુમતિના સહવાસથી અથવા તેના મીઠા આશ્વાસનથી તેના હૃદયની પીડાનો ભાર ધણો હળવો થઈ જતો હતો.

ઈન્દુના કિરણોથી વિશાળ વસુંધા છવાઈ મઈ હતી અને પ્રિય-તમનું સંમેલન થવાથી સ્નેહ-વિહ્વલા રાત્રિ આનંદપૂર્વક હાસ્ય

કરતી ખીલી રહી હતી. મધું કરીને રાત્રિના બે એક પ્રહર પીતી ગયા હતા. એ સમયે એક ઓરડાની બારી ખોલી બે યુવતીઓ તેની ખાસે ચઢ મંબુલ સ્વરથી માંદોમાંદો મધુર વાર્તાલાપ કરી રહી હતી, તેમાંથી એક ધનદુસતિ હતી અને બીજી અંબાલિકા હતી.

ધનદુસતિએ કહ્યું કે:—“બહેન ! તેં શી રીતે જાણ્યું કે, મુંદરજીનો પ્રેમ અસ્થિર છે અને મણિલાલનો પ્રેમ તેનાથી વિશેષ ગાઢ અને સ્થાયી છે વા ?”

અંબાલિકાએ જવાબ આપ્યો કે:—મુંદરજીનું વર્તન—આલસલક્ષ્ય તથા ખોલવા ચાલવાની રીતભાત મને બિદકુલ કુલીન મનુષ્યના જેવી ઉચ્ચ અને યોગ્ય લાગતી નથી. તેની વાતચીત, આચરણ, હાવભાવ ઠીક હોવા છતાં પણ તે જાણે ખાસ અભ્યાસથીજ તેને પ્રાપ્ત થઈ હોય, તેમ જણાય છે, પરંતુ તેનું મન તેવું પવિત્ર નથી. હૃદયમાં કોઈ વિષમ વિષયને જીપાત્રી રાખી, તે એકબે આડંબર કરી રહ્યો હોય એવો જ મને તો સાદ જાસ થઈ આવે છે.”

“અને મણિલાલના વિષયમાં તારો શો અભિપ્રાય છે વા ?”

ધનદુસતિએ પૂછ્યું,

“મણિલાલનું હૃદય તથા સ્વભાવ સુંદર છે. અહા ! તેનો સ્વભાવ કેવો નરમ છે ? તેના હૃદયમાં પ્રીતિનું પૂર ઉછળી રહ્યું છે, તે તને મેળવવા માટે અત્યંત ઉત્સુક થઈ ગયો છે. વળી મેં તારા કહેવાથી તે દિવસે જીપાઈને તારી સાથે બન્ને યુવકોને વાર્તાલાપ કરતા જોયા છે, મણિલાલ જાણે તારા પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવા માટે પોતાનું પ્રાણ—મન સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેવાની ઈચ્છા ધરાવે છે, અને મુંદરજી જાણે તારા હૃદયની પૂજા લેવાની વાસના રાખે છે. તેનું હૃદય તને ચાહતું નથી, પરંતુ કેવળ તારા રૂપને જ આદે છે.

તે રૂપનો દાસ છે, ત્યારે મણિલાલ સૌંદર્યનો ઉપાસક છે.” અંબા-
લિકાએ કહ્યું.

“બહેન, તું જે કાંઈ કહે છે, તે ખરું છે. હું એવોજ અનુ-
ભવ કરતી આવું છું. ખાસ કરીને સુંદરજીને જ્યારે તેને ધરખાર
છે કે કેમ, તેના સર્મા વહાલાં બીજું કાંઈ છે. એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં
આવે છે, ત્યારે છે સહજ ચીડાઈ જાય છે અને તેનો સંતોષકારક
જવાબ પણ આપતો નથી. તે પોતાની અનેક વાતોને છુપાવી રાખે
છે, એની પાંચ મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. પરંતુ પિતાજીની
હાજરીથી હું મણિલાલના કંઠમાં વરમાલા ન આરાપતાં સુંદરજીને જ
મારા પતિના પદ્મર સ્થાપિત કરીશ.” હન્દુમતિએ પોતાનો મનો-
ભાવ જણાવ્યો.

અંબાલિકાએ કહ્યું કે:—“તે બહુ જ વિચારશીલ અને જી-
દિમાન પુરુષ છે, માટે તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાંઈ પણ કહું, એવી
શક્તિ મારામાં અવશ્ય નથી, પણ તેમ છતાં પણ એ સર્વ વિષયમાં
ત્રીઓ જેટલું સમજી શકે છે, તેટલું પુરુષો સમજી શકતા નથી.
બીજી ફટલીક વાતો એવી છે કે જેમો મર્મ સમજવો એ પણ મહા
મુશ્કેલ છે. સુંદરજી ખાન્દાન કુટુંબનો માણસ છે, ગુજરાત દેશનો
રહેવાસી છે. અને તેના પિતા એક મોટા વહેપારી છે, એ બધી
વાતો ફક્ત તેના મ્હોંએથી જ આપણે સાંભળી શક્યા છીએ, પરંતુ
ખરું થું છે, એ તો કેવળ ઇશ્વર જ જાણે છે. અત્યારે તો તે રસ્તાનો
રક્ષણતો બીખારી બની ગયો છે. તેની જીદિ કાંઈક ફળવાયલી છે,
તેનામાં કાર્ય કરવાની શક્તિ છે, તથા તે તિક્ષ્ણમતિનો છે, એ સર્વ
કારણોપરથી તારા પિતાજી તેને કામનો માણસ ધારે છે તથા તારી
સાથે તેનાં લગ્ન કરાવવાને તૈયાર થઈ ગયા છે તે કદાપિ કેવળ રમ-

છીની પેઠે આખમાંથી આસની ધારા વહાવીને બેસી રહે, તેવો પણ નથી, એકને એકજ ક્ષમમાં તે પોતાની આખી જિંદગી ગાળે તેવો છે. તેનામાં બધા સદ્ગુણો હોવા છતાં, મનુષ્ય હૃદયમાં જે સહનુ-ભૂતિ દયા માયા કે પ્રીતિ જોઈએ તેનો સર્વથા અભાવ છે.”

દંદુમતિએ કાન લગાડીને અમ્બાલિકાની બધી વાતો સાંભળી લીધા પછી કહ્યું કે:—“તારે કહેવું મને અક્ષરે અક્ષર ખરું લાગે છે. બહેન ! હું પણ રાત્રિદિવસ એનોજ વિચાર કર્યા કરું છું. જેનું હૃદય મારા માટે તદ્દન ઉન્મત્ત બની ગયું છે, જે હમેશાં કાર્ય કરવામાં મહા વીરપુરુષ છે, તેમ છતાં પણ તે બિચારો થોડું બચેલો છે. પણ ચિંતા નહિ, તેના કુળથી સર્વ કાર્ષ જાણવું છે, તેના પિતાની સાથે મારા પિતાની સારી મિત્રતા છે અને તે બિચારાની વૃત્તિ મારા-માંજ રહેલી છે, મારા સિવાય તે અન્ય કાર્ષપણ અપળાનું પાણી ગ્રહણ કરવા ઇચ્છતોજ નથી, માટે હું તો હવે એ બહાભોળા અને સીધાસાદા મણિલાલની સાથેજ મારાં લગ્ન કરીશ.”

એ સમયે તેઓ બન્ને જણીએ સાફ સાંભળી શકી કે, તેની પાસેની બારી પાસેથી જાણે કાંઈ એક વ્યક્તિના ચાલ્યા જવાનાં પગલાં સંભળાઈ રહ્યાં છે. એ જોઈને દંદુમતિએ એકદમ ઉઠીને ચાર તરફ જોવા માંડ્યું, પરંતુ તે કોઈને પણ જોઈ શકી નહીં.

ત્યાર પછી જ્યારે તે અમ્બાલિકા પાસે આવીને બેઠી ત્યારે અમ્બાલિકાએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—“કેમ, ઇન્દુ બારી પાસેથી કોણ ચાલ્યું ગયું હતું વાર ?”

ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો કે:—“કાંઈ નહિ. એતો આપણને સહજ બમણું થયો હતો.”

અમ્બાલિકાએ કહ્યું:—“ના એમ ધારવામાં તારી ભૂલ થાય

છે, કેવળ આપણો ભ્રમ થયો હતો, તેમ નહોતું, પરંતુ અહીંથી કાંઈ પણ વ્યક્તિ ચાલી ગઈ હોય, એમ સ્પષ્ટ સાંભળાતું હતું. ગ્રામે તેમ હો, પણ હું ચોક્કસ કહી શકું છું કે, અહીંથી કાંઈ માણસના ચાપ્પાં જવાનાં પગલાં સ્પષ્ટ રીતે મારા સાંભળવામાં આવ્યાં હતાં.

ઈન્દુમતિએ પૂછ્યું:—“પણ, એટલી થોડીવારમાં જ મનુષ્ય અહીંથી છટકી શકે ખરું કે ? હું તો ધારું છું કે, કદાચ કાંઈ ઉંદર કિંવા બિલાડીજ આ રસ્તેથી ચાલી ગઈ હશે.”

“ત્યારે કદાચ એમજ બન્યું હશે.” અંબાલિકાએ વિવાદને અટકાવવા ખાતર કહ્યું.

ઈન્દુમતિએ વાર્તાના પ્રસંગનું પરિવર્તન કરીને અંબાલિકાને પૂછ્યું કે:—“વારૂ, અંબા બહેન ! હું તને એક વાર્તા પૂછું છું તો તેથી તારા મનને દુઃખ તો નહિ થાય ને ? જો તું દુઃખી થા તેમ ન હો, તો હું તને એક વાર્તા પૂછવાની ઇચ્છા ધરાવું છું.”

“બહેન, તારાથી હું શું છાતું રાખું છું કે, તું મને અત્યારે આવો સવાલ પૂછી રહી છે ?”

“તારો પ્રિયપાત્ર ઇન્દ્રનાથ કે જે કેદખાનામાં સર્પના ડંસથી મૃત્યુ વશ થયો છે, તેના સંબંધમાં તને કાંઈપણ ચોક્કસ ખબર મળી છે ખરી કે ?” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“હા, અમુક અંશે મને એવી ખબર મળી છે કે, પંડિત કામદેવ જેલમાં જઈને ઇન્દ્રનાથના મરણની ચોક્કસ ખબર મેળવી લાવ્યા છે અને તે સાથે ઇન્દ્રનાથના મરણનું ખાતું પણ કારાગૃહની ફાઇલમાં જોધ આવ્યા છે. વળી લોકો પણ કહે છે કે, બિચારા ઇન્દ્રનાથપર હરગોવિંદ શાસ્ત્રીએ વિનાવાંકે ફસ ચલાવીને તેને મરણને શરણ કર્યો

છે. હવે એમાં અસત્ય માનવાનું બીજું કોઈપણ કારણ જ મને તો મળી શકતું નથી. ” અંબાએ કહ્યું.

દંદુમતિએ કહ્યું કે:—“મેં સાંભળ્યું છે કે, ધણાખરા કેદીઓ બ્યારે કેદમાંથી નહાસી છૂટે છે, ત્યારે કારાગૃહના કર્તાઓ તેઓ મરણવશ થયા છે, એવું લખી નાખે છે અને પોતાના અમલદારોને પણ એવી ખબર આપી દે છે. આમ કરવાનું કારણ એ છે કે, જો તેઓ પોતાના અમલદારોને એવું જાહેર કરે કે, તેઓ નહાસી ગયા છે તો તેમના પર બેદરકારીનો આરોપ મૂકાય છે અને કદાચ આદતમાં પણ આવી પકવું પડે છે. આ પરથી આપણાથી એવું અનુમાન પણ કેમ ન કરી શકાય કે, દંદ્રનાથના સંબંધમાં પણ તેમ નહિ જન્યું હોય ? મને તો એમજ લાગે છે કે, હજી સુધી તે આ સંસારમાં જીવતોજ હશે, પૃથ્વીના કોઈપણ ભાગમાં અવશ્ય છુપાઈ રહ્યો હશે. ”

“પણ ઈન્દુ ! મારા બાળ્યમાં તેવું લખાયલુંજ નથી. જો મારા કમનસીમ ન હોય, તો પ્રથમ મારા લગ્નમાંજ વિધિ શા માટે આવે ? દંદ્રનાથપર વિનાકારણ અસત્યદોષનું આરોપણ શા કારણથી થાય ? વળી સુંદરીમોહન જેવો નરાધમ અને વિષયલંપટ જમીનદાર મારામાં મોહિત થઈને મારી સંધળી મિલકતને હજમ કરવાની કેશિશ પણ શાં કામચૂંબી કરે કે, હવે મારી એ આશા નષ્ટ થઈ છે, પ્રથમ ધણીવાર એવા એવા વિચારો મારા મનમાં અનેકવાર આવ્યા કરે છે. પણ હાય ! હવે મારું કપાળ ફૂટી ગયું છે, તેની આશા નિરાશાના રૂપમાં મદલાઈ ગઈ છે. ” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“કેમ ! આશાનો અંત શા માટે લાવે છે ? આશાથીજ આ

સમસ્ત બાંધાંક જીવે છે એ વાતને શ્રી માટે જુલો જાય છે ! આશા-
એજ માનવજીવનની મેધિરી દેહાય છે. આમાંજ મૃતને સંજીવિત
કરવાનું અમૃત બર્ધું છે. માટે અંબાલિકા ! નિરાશાને હૃદયમાં ધા-
રણ ન કરતાં આશાપર આધાર રાખી તારા સ્વમીનો શોધ ચલાવ.
મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, પ્રયત્નના પરિણામે તારા ભાગ્યનો ભાગ્યુ
પુનઃ ઉદિત થશે અને તારી ચિંતાનો અગ્નિ સુધાના સિંચનથી સદાને
માટે દોલવાઈ જશે ! બહેન ! ઇશ્વર, મનુષ્યની સુઆશા જ્ઞાને અવશ્ય
પૂર્ણ જ કરે છે. તું આમ નિરાશ ન જા. પરમાત્મામાં શ્રદ્ધા રાખી
પતિને મેળવવાનો પ્રયત્ન કર. ” હિંદુમતિએ અંબાલિકાના આશાહીન
હૃદય ને આશાન્વિત કરવાના ઉદ્દેશથી કહ્યું.

અંબાલિકાએ કહ્યું :—“ જો તેઓ આ સંસારમાં અસ્તિત્વ
ધરાવતા હોય, તો કદાપિ આ દીનદાસીને પોતાના દિહાર દેખાડ્યા
વિના રહેજ નહિ. મને સંપૂર્ણ રીતે હવે નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ
છે, કે તેઓ આ સંસારમાંથી સદાને માટે ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જાય
છે. ઇહુ ! આવા સંજોગોમાં તેમની તથાસ ક્યા અને કવી રીતે
કરવી ? પ્રયત્ન કરવામાં હું કાંઈ પણ રીતે પાછી હહું તેવી નથી,
તેમ જતાં પણ પ્રયત્ન કરવાનું સ્થળ તો જોવું જોઈએ ને ? મારા
પર એટલો બધો પ્રેમ દર્શાવતા હતા કે, મારા વિના તેમને એક
ક્ષણ પણ બીજે રૂપે નહોતું. તેઓ જ્યાં હોય, ત્યાંથી આવીને
એકવાર તો મારી મુલાકાત અવશ્ય લેતાજ હતા. પણ હવે તે આ-
શાપર લગભગ બે વર્ષ થયાં પાછી ફરી વળ્યું છે. મનુષ્યની આશાની
પણ અમુક માત્રા હોય છે, એ સીમાનું ઉલ્લંઘન થવાથી, મનુષ્યનો
આપો સંસાર સત્ય થઈ જાય છે અને સકળ પદાર્થોપરથી તેની
રૂચિ હીની જાય છે. મારી પણ લગભગ તેવીજ દશા થઈ છે. મને

મારું જીવન મારા પ્રિયતમના અભાવે વિષમ યંત્રણાદ્વયક થઈ પડ્યું છે.”

“બહેન ! એમ કારવામાં તું ભૂલ કરે છે, કારણ કે, હિંદના જ નો પાછો અહીં આવે તો, તેને સંભવ છે કે અહીંનો બંદીવાન બનાવે તેવો સંપૂર્ણ સંભવ છે, એમ કારીને જ તે અહીં નહીં આવે હોય, તો તે જાતને પણ કોણ જાણી શકે તેમ છે કે હું કારું તું કે હિંદના અહાપિ આ અવનીપર જીવતો જ હશે, પરંતુ ઉપર જણાવેલા કારણને લીધે જ તે બિચારો ઇચ્છા હોવા છતાં પણ અહીં આવી શક્યો નહિ હોય !” ઇન્દુમતિએ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો.

“જો અહીં આવવામાં તેમને આવી અડચણ જ હોય, તો પછી તેઓ પોતાના કોઈ વિશ્વાસ માણસ મારફત મને એવી ખબર આ મારે ન મોકલાવે ? એ અમે તેમ હો, પણ હવે તો મારે મારી આખી જિંદગી સૂઝી આંખોમાંથી આંસુ વહાવી, હૃદયના દુઃખને હૃદયમાં જ દબાવો રહેવું પડશે, અરેરે ! હિંદુ ! વધારે શું કહું ! હિંદનાથનું દેમરણ ચતાં મારા સમરોમમાં મને અસહ્ય યંત્રણા ઉત્પન્ન થાય છે. મારું જીવન હવે શુષ્ક અને સત્વરીન બની ગયું છે.” અંબાલિકાએ કહ્યું.

“જ્યારે તું હિંદનાથને મરેલો જ કારી બેઠી છે, ત્યારે હજી સૂઝી તે તારા હાથમાં સૌભાગ્યવતીનું સ્વયંવન આપનારી ચૂડીઓ તથા અંચુડીને આ કારણથી કારણ કરી રાખી છે ? કોઈ કોઈ વેળાએ વાળ ફેળે છે, કપાળમાં ચાંદો કરે છે, એનું કારણ શું છે વારું ?” ઇન્દુએ પૂછ્યું.

અખાલિકાએ કહ્યું:—“ ખરી રીતે ઇન્દ્રનાથની સાથે મારાં લૌકિક લગ્ન થયાં નહોતાં. એથીજ મારા હાથમાં મેં બન્ને ચુડીઓ ધારણ કરી રાખી છે? હું ખરી રીતે હજી સૂધી જાણી શકી નથી કે, ઇન્દ્રનાથજી મારો ધારેલો પતિ અથવા હૃદયનો અધિકારી નથી, તેથીજ મેં આ સૌભાગ્યને સૂચવનારી ચુડીઓને મારા કરમાં પહેરી રાખી છે. વળી આ વીંટી મારા સસરા મરતી વેળાયે મને આપતા ગયા છે અને તે સાથે એમ પણ કહી ગયા છે કે, એ વીંટીને ખાસ કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખજે, જ્યાં સુધી તું જીવતી રહે, ત્યાં સુધી એ વીંટી ખીજ કાઢને પણ આપીશ નહિ. જ્યારે તું મરણ પથારી એ પડે, ત્યારે આ વીંટી ઇન્દ્રનાથને આપી દે જે. ઇન્દ્રનાથનું એ વીંટીથી ઘણુંજ બલું થઈ શકશે અને તે સાથે મારો લાભ પણ મળી શકશે. અત્યારે મારા મરણ વખતે મને ઇન્દ્રનાથનો મેળાપ થયો નથી, તેથી હું આજે આ વીંટી તારા હાથમાંજ સોંપતો જાઉં છું. તું તે ઇન્દ્રનાથને આપી દેજે. જ્યાં સુધી તે જીવમાંથી પાછો ન આવે ત્યાંસુધી તું એને તારી પાસેજ રાખજે.” આ પ્રમાણે મારા સસરા મરતી વેળાયે મને છેવટની આજ્ઞા કરતા ગયા હતા. મારા સસરાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે જ આ વીંટીને મેં અત્યારસુધી મારા હાથમાં પહેરી રાખી છે. વળી ખીજ પણ એક અજ્ઞયખીની વાત એ છે કે, મારી પાસે પણ એવાજ પ્રકારની ખીજ એક વીંટી હતી, તે વીંટી મારા પિતાજી મને મરતી વેળાયે આપતા ગયા હતા, તે વીંટીનો ઘાટ પણ બરાબર આ વીંટીના જેવોજ છે અને તેનાપર આ વીંટીની પેઠે તદ્વારનું ચિન્હ તથા સંસ્કૃત ભાષામાં (૬) અક્ષર કોતરવામાં આવ્યો છે. બન્ને વીંટીઓ બરાબર એક સરખીજ છે, તેમાં લેશ માત્ર પણ તફાવત નથી.” અખાલિકાએ વીંટીનો બેઠકોટી નાખ્યો,

ઈન્દુભતિએ કહ્યું:—“ ઘણીજ અગ્નયખીની વાત છે. એ વિષયમાં તેં કાઠને કાંઈ પણ પૂછ્યું હતું ખરૂં કે? આ વીંટીનો ભેદ જાણવાની તેં કદાપિ કાંઈ કોશિશ કરી હતી કે?”

“ ના, મેં એવી કશી પણ કોશિશ કદાપિ કરીજ નથી. જે તેઓ મારે ઘેર આવ્યા હોત, હું સુખના દિવસનું મુખ જોઈ શકી હોત, તો અવશ્ય એ સંબંધમાં પૂરતી તપાસ કરત. પરંતુ જ્યારે હવે તેમને મળવાની કશીપણુ આશા જ રહેતી નથી, ત્યારે મારે ખીજ કાના માટે એની તપાસ કરવાની જરૂર છે વારૂં? જે મારા હૈયાનો હાર હતો, આંખોનો તારો હતો; તેતો આ સંસારમાંથી સદાને માટે આલ્યો ગયો છે, તો પછી મારે વધારે તપાસ કરવાનું શું પ્રયોજન છે.” અમાલિકાએ જવાબ આપ્યો.

“ તારી તે વીંટી ક્યાં છે વારૂં-?”

“ મારી ધરેણીની પેટીમાં.”

“ તારી ધરેણીની પેટી ક્યાં છે ? ”

“ મારે ઘેર, અત્યારે સુંદરીમોહનના તાબામાં.”

“ તું તારા ધરેણીની પેટીને તારી સાથે શા કારણથી નથી લાવી વારૂં? તે તો તને તારા સસરા તરફથી મળેલું પક્ષું છે. એ પક્ષાંપર, સુંદરીમોહનનો શો અધિકાર છે! સુંદરીમોહને તો તારો સત્યાનાશ વાળો દીધો છે. તારા પતિને કેદ કરવામાં તથા અંતે કેદખાનામાંથી પણ દૂર કરવામાં એ પાપાત્મા પિશ્ચાત્તનાજ કારણના છે. પરમાત્મા એ પીટ્યાને રૂંદે રૂંદે કીડા પાડશે અને નરકના ધમ-ધમતા કુંડમાં તપાવીને મારશે. તેને જે સજા ભોગવવી પડશે, તેવી સજા સંસારના ખીજ કાંઈ પણ જીવને ભાગ્યેજ ભોગવવી પડશે.”

“યમરાજના દરબારમાં ઇન્સાફ તેનો તો થશે;
બીધણુ અતિશય તાપમાં ફેહ તેનો તાપશે;
લોહા તણા સળીયા થકી આખ તેની ફૂટશે;
રોમ રોમે કીટ પકી વ્યાધિ થકી સંતાપશે;
લાખો કરોડો નાગનું ઇંશન સદા તેને થશે;
હિતાપથી અકળાઇને આકાશને કંપાવશે.”

“બહેન ! એને શાપ આપવાની કશી જરૂર નથી. ઇશ્વર મહા-
આત્મા છે, એટલે તેના અપરાધનો ઇન્સાફ આપ્યા સિવાય તે કદાપિ
રહેશે નહિ. ઇશ્વરના અધિકારને આપણા અધિકારમાં લેવા-
ની કશી પણ અગત્ય નથી.” અંબાલિકાએ પોતાની સરળતાનો પ-
રિચય કરાવતાં કહ્યું:—“વળી તું મને ધરણીના સંબંધમાં પૂછે છે,
તો હવે મને ધરણીની શી જરૂર છે ? આવાને અનાજ મળે, એટલે
થીજ, હું હવે મને મહા સંતુષ્ટ માનીશ. મને હવે એક મુઠ્ઠી અનાજ
સિવાય બીજા કશાની પણ આવશ્યકતા નથી.”

ઇન્દુમતિએ એક ઓડો નિઃશ્વાસ નાંખીને કહ્યું કે:—“બહેન !
હું અત્યારે તને આ સર્વ વીતેલી વાતોનું સ્મરણ કરાવીને દુઃખી કરી
રહી છું. પરંતુ એ સર્વ વાતો સમજીને મને બણીજ અપ્રત્યક્ષ
આય છે અને એને જાણવાની પ્રયત્ન જિજ્ઞાસા મારા અંતરમાં હિતપ્રત્ન
આય છે, એથી જ તને આવા આવા અદ્ભુત સવાલો પૂછી રહી છું.
તારા જેવું રૂપ, તારા જેવી ધીરજ, તારા જેવી સહનશીલતા અને
તારા જેવી ઉદારતા મેં બીજા કોઇ પણ સ્ત્રીમાં કદાપિ જોઇજ નથી
પણ તેમજતાં ઇશ્વર તને શા કરણથી દુઃખી કરી રહ્યો હશે. શું

તેના ન્યાયી રાજ્યમાં પણ અસ્તિત્વ ધરાવતો હશે? ના—ના, ઇશ્વરના પર જોવો આરોપ મૂકવાનું કશું પણ કારણ નથી જેણે તને એક દિવસ લાખો કરોડો રૂપિયાની મિલકતની સ્વમાલિકાની બનાવી હતી, તેજ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તને સુખી કરશે, તારી આશાને પૂર્ણ કરશે, તારી આંખોમાંથી અત્યારે આંસુની જે ધારાઓ વહી રહી છે, તેને સૂકાવશે. તને રડવાને બદલે હસાવશે. તારા દુઃખ અને બાધિનો અંત આવશે.”

અંબાલિકાએ આંખમાં આંસુ લાવીને કહ્યું: —“ તે જગદાધારની કૃપા હશે તો તેમ થઈ રહેશે.”

આમ કહી પછી તેણે બીજી એક પણ વાત કહી નહિ. તે ફક્ત એક જીંડો નિઃશ્વાસ તેના હૃદયના અંતર્ભાગમાંથી બહાર કાઢીને તેણે પોતાના હૃદયની દારુણ યંત્રણાને ઇન્દુમતિની પાસે બંધત કરી એ જોઈને પરદુઃખે દુઃખી થનારી ઇન્દુમતિએ આંખમાંથી આંસુની ધારા વરસાવો તેના સખીધર્મને અથવા સહાનુભૂતિને પ્રગટ કરી.

પ્રકરણ ૧૧ મું

દેવતાના ગૃહમાં દાનવ પ્રવેશ

પહેલાં તો નરનારથી ડરી ડરી નિત્યે, પછી મંત્રીથી;
માનીતાથી પછી, પછી નૃપતિના કીડા તણાતંત્રીથી;
દાખી દૈન્ય લટી લટીજ રણવી રોટી બૂંડેરી મથી;
સેવા શ્વાન તણીજ વૃત્તિ સમજી શાણા જને છે કથી.

ભારે આવેશ બેરે વિહરી શરકતી પાંપણે અશ્રુવાસે;
ઝાંખી પાંખી છતાં જે ઝળહળ બુકુટિધૂમ મધ્યે હિજાસે;
જ્યોતી એવા દગોની ઝગચી જમવતા તાંડવે રોદ્ર હાવે;
આધાતે પાયના આ ધ્રુજતી ધરણિને ધૂર્જટિ યાદ આવે ”

કે. દ. ધ્રુવ. (મુદ્રારાક્ષસ નાટક.)

પરમ ધાર્મિક જમીનદાર નવરત્ન તથા મનોહરાની દાસી સુભદ્રા જ્યારે પાપાત્મા અને દુરાચારી જમીનદાસ નવલવિહારીના બંગલામાંથી છોડાવીને મનોહરા સહિત નવરત્નના ગમન સાથે વરતો કરતા મહા વિશ્વાળ મહાલયમાં આવી પહોંચ્યાં, ત્યારે રાત્રિના ત્રણેક વાગી જવાનો સુમાર થવા આવ્યો હતો, જનપ્રાણીમાત્ર સર્વને સૂવાનો વખત હોવા છતાં પણ ભૂપણાનગરીમાં એનાથી સર્વથા વિરુદ્ધ, પ્રકારજ નેવામાં આવતો હતો. જ્યારે આખા વિશ્વને નિદ્રાદેવીની કોડમાં અભિજૂત થઈ આરામ લેવાનો સમય હતો, ત્યારે ભૂપણાનગરીના

નાના બાળકથી લઈને વૃદ્ધ પર્યંત પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયમાં વ્યથતા, શોક સંતાપ અને બયાનક બયનો સંસાર થયેલો હતો. આજકાલ કરતાં છ માસ થયાં સરદાર મોનાહાતિ તથા વીરવર લૂટારા મોનાહાતિએ બૂપણાનગરી તથા તેની આસપાસનાં ગામોમાં એવો ઉપદ્રવ મંચાવી મૂક્યો હતો કે, જેનું વર્ણન કરતાં અઘાપિ અમારી લેખિની પણ કંપી ઉઠે છે. ધનવાનોના મનમાં ધન લૂંટાઈ જવાનો, સામાન્ય વર્ગના લોકોના હૃદયમાં પોતાનું સર્વસ્વ અપહરણ થવાનો, ગરીબોના મનમાં પોતાની કન્યાઓ ચોરવાનો અને બીજાં સર્વ મનુષ્યોના મનમાં પોતાના પ્રાણ જવાનો ભય એટલો બધો પ્રબળતાથી વ્યાપી ગયો હતો કે, તેમને રાત્રિદિવસ પૂરી ઉંઘ પણ આવતી નહોતી. અરે, એટલું જ નહિ પણ, કેટલીક વારતો તેમને જમતાં જમતાં બાણો રથી ઉઠીને લૂટારાના સપાટામાંથી પોતાના પ્રાણ બચાવવા માટે ધરના આંગણમાં તૈયાર કરાવી રાખેલા ફૂવા કે ભોંયરામાં પણ આશ્રય લેવો પડ્યો હતો. જ્યારથી સરદાર મોનાહાતિનાં માણસો બલિદાનના યજ્ઞ માટે બૂપણાનગરીમાંથી બે કન્યાઓ તથા એક પુરોહિતનું અપહરણ કરી ગયા, ત્યારથી સર્વ મનુષ્યોના પ્રાણ કંઠે આવી ગયા હતા. અને તેમણે પોતપોતાના ઘરદીઠ રાત્રે પણ બળ્લે ચચાર માણસોને જમતા રાખી લૂટારાઓના આવવાની દેખરેખ રાખવાનો ઠરાવકર્યો હતો.

વારંવાર લૂટારાઓની પ્રબળતાની વાતો સાંભળીને અમારા વાચકોના મનમાં અમારા પ્રતિ કાંઈક અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તો તે સ્વાભાવિક જ છે; પરંતુ જે સમયની આ વાર્તા લખવામાં આવે છે, તે સમય અત્યારના સમયના કરતાં સર્વથા વિરુદ્ધ પ્રકારનો હતો અને એનો ઉદ્દેશ પણ આ પહેલાં અમે અનેકવાર કરી ચૂક્યા છીએ, એટલે કાચારીથી અમારે સત્યતાનું ચિત્ર આલેખવું પડે છે. આમાં

જો કોઈપણ વાંચક બંધુને અભાવ આવતો હોય, તો તેમને આવા શુદ્ધ વાંચવાનો પણ અમારે ખાસ અનુરોધ કરવો પડે છે. કારણ કે, તે જાણ્યા વિના તેમને આ વાર્તાના વાંચનમાં હેરા માત્ર પણ રૂચિ ઉત્પન્ન થવાનો કશો સંભવજ નથી.

નવરત્ન, સુભદ્રા, મનોહરા તથા સરદાર જેસલે જ્યારે પુરુષનાં વેશમાં ભૂપણ્યાનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પ્રવેશદ્વારના પ્રહરીઓએ તેમને અટકાવીને પૂછ્યું કે:—“તમે કોણ છો ? આટલી મોડી રાત્રે અહીં ક્યાંથી આવો છો અને અત્યારે આ શહેરમાં શા કારણથી આવ્યા છો ? કાને ત્યાં જવા માગો છો ?”

આ સાંભળીને નવરત્ને જવાબ આપ્યો કે:—“હું અહીંનો એક જમીનદાર છું, મારું નામ નવરત્ન છે, અને મારી સાથેના મારા આ મિત્રો પણ મારા જેવા જમીનદારજ છે. આ ગૃહસ્થનું નામ નવલવિહારી છે અને તેમના નામથી આખી ભૂપણ્યાનગરી જાણીતી છે. હું આજે તેમના બંગલાપર કોઈક ખાસ કારણવશાત ગયો હતો અને અત્યારે મારા ઘર તરફ જઈ રહ્યો છું જો તેમને અમારાપર કોઈપણ જાતની શંકા આવતી હોય, તો અમારા નામો લખી લો અથવા તમારા કોઈપણ માણસને અમારી સાથે મોકલો.”

“ના, નામદાર, તમારા નામથી અમે સર્વ સારી રીતે વાકેફ છીએ, અત્યારે મારાથી તમારી બેઅહમ્મી થઈ છે, તો તે માફ કરશો. આજકાલ હુટારાઓએ આખા શહેરને પાયમાલ કરવા માંડ્યું છે અને જૂઠા જૂઠા પોશાક પહેરીને તેઓ શહેરમાં આવી ચઢે છે, તેથીજ અમારે આ રસ્તો લેવો પડે છે અને ગામમાં આદનાર દરેક માણસનાં નામ ઠામ નો પત્તો પૂછવો પડે છે. જમીનદાર નવરત્ન આ શહેરના એક ભણ અને હિદાર જમીનદાર છે, તેથી તેમના પર

શંકા લાવવાનું અમને કશું પણ કારણુજ રહેતું નથી, હવે તમે તમારી ઈચ્છામાં આવે ત્યાં જઈ શકો છો, અમારે તમને અટકાવવાની, નામ લખવાની કે તમારી સાથે માણસ મોકલવાની કશી પણ જરૂરજ રહેતી નથી.” પહેરેગીરે કહ્યું.

ત્યાર પછી તેઓ સર્વ ત્યાંથી રવાના થયા અને ભૂપણાનગરીના એક ધોરી રસ્તાપર ચાલતાં ચાલતાં છેવટે નવરત્નના મોટા રાજમહેલ જેવા મંદાન પાસે આવી પહોંચ્યા.

એ વખતે રાજમહેલના દરવાજાપર ઉઘાડી તસ્વારે ત્યાર પહેરેગીરે પહેરે ભરી રહ્યા હતા, તેમાંના એક પ્રહરીને હિંદેશીને નવ-કહ્યું કે:—“મુકુંદરાય ! આજે તમે ત્યારે પહેરેગીરે એકી સાથે શા કારણથી પહેરે ભરી રહ્યા છો વાર ?”

મુકુંદરાયે જવાબમાં સલામ કરીને જણાવ્યું કે:—“નામદાર ! આજનો મામલો ઘણોજ ગંભીર સ્વરૂપપર આવી ગયો છે, આજે કદાચ અમારે અમારું લોહી રેડવાનો વારો આવે તો તેમાં પણ કંઈ શંકા જેવું નથી. કારણ કે દુર્જાનત દાનવોએ આજે આપનો સર્વનાશ કરવાની સૂચના આપી દીધી છે. હાય ! આજે જબરો ગજબ થયો છે !”

નવરત્ને અન્નયળી પામીને પૂછ્યું કે:—“કેમ શું થયું છે ? શું લૂટારાં મેળાહાતિ તરફથી કંઈ ભુરું કરવાની સૂચના આપવામાં આવી છે ? જે કંઈ બન્યું હોય, તેમને જુલ્હી જણાવી દે.”

મુકુંદરાયે જવાબ આપ્યો કે:—“હા, જનાબ ! તેમજ થયું છે. મંદાનમાં ગયા પછી આપ એ સંબંધમાં બધી બીના બહુ સારી રીતે જાણી શકશો.”

આ સાંભળીને નવરત્ન તરતજ મનોહરા, સુભદ્રા તથા સરદાર

જેસલને લઇને પોતા બેઠકખાનામાં દાખલ થયો અને તેમને દરેકને બેઠકખાનામાં ગોઠવેલાં જૂદાં જૂદાં આસનોપર બેસવાનો આગ્રહ કરી, તે પોતાના શયનભવનમાં ગયો. એ સમયે તેની સ્ત્રી મંજુલા જગતીજ બેઠી હતી, તેની આંખોમાં ઉંધ આવી નહોતી. એ જોઇને તે લણોજ અન્નયખીમાં પડી ગયો. તેણે અન્નયખીથીજ તેને પૂછ્યું કે—“મંજુલા ! અત્યારસુધી તું જગતીજ કેમ બેઠો છે ? શું આપણાપર કાંઈ આફત આવી પડી છે ? હશે, તે ગમે તેમ હોય, પણ હાલ તરત તું મને ખજનાની ચાવીઓ આપ મારે એક ખાસ જરૂરનું કામ પડ્યું છે. એ કામ પતાવીને હું હમણાંજ તારી પાસે આવું છું.”

મંજુલાએ સ્વામીને ગભરાયલો જોઇને તરતજ ખજનાની ચાવીઓ લાવી આપી. ચાવીઓ લઇને નવરત્ત તે શયનગૃહની પાછળની એક સીડોદ્વાગ નીચેના ઓરડામાં જઈ પહોંચ્યો અને એ ઓરડામાંથી નીચેના ભોંયરામાં આવેલા ખજનાના ઓરડામાંથી તેણે સરદાર રત્નદાસ તથા મુસ્તફા દરજીને ઠરાવેલી બાકીની સોના મોહોરો કઢી લીધી તથા થોડીવારમાંજ પહેલાંની પેઠે દરવાજા બંધ કરી તે પોતાના બેઠકખાનામાં આવી લાગ્યો. ‘બેઠકખાનામાં આવીને તેણે સરદાર જેસલને કહ્યું:—“સરદાર, લો આ તમારા સરદાર તથા મુસ્તફાને ઠરાવેલી સોના મોહોરો સંભાળી લો. વળી તમોએ તથા તમારા મંડળે અમો જે જે કીમતી મદદ આપી છે, તેના બદલામાં આ બીજી બસો મોહોરો પણ ગ્રહણ કરો. હું ધારું છું કે, એથી તમારું મન અવશ્ય સંતુષ્ટ થશે.”

સરદારે તરતજ બધી સોનામોહોરો લઇને ગણી લીધી અને ત્યારપછી નવરત્નનો ઉપરકર માની કહ્યું કે:—“નામદાર ! આપની

આ ઉદારતાને માટે હું આપને ધન્યવાદ આપું છું, મને આપની આ બસો મોહોરોની બેટથી પૂરતો સંતોષજ થયો છે. મને આશ્ચર્ય છે કે, હવે પછી જ્યારે કોઈ પણ વેળાએ અમારા લાયક કાંઈ કામકાજ પડે, ત્યારે આપ અવશ્ય અમનેજ બોલાવશો. બસ, હવે વખત ધણો વીતી જવાથી હું રજા લઈશ કારણ કે, મારા સરદાર મારી વાટ જનતાજ બેઠા હશે.”

“બહુ, સારું, એવું જો કાંઈ પણ કામ પડશે, તો હું તમનેજ બોલાવીશ, તમારા સિવાય બીજા કોઈને પણ બોલાવીશ નહિ. તમારા સરદારને મારા રામ રામ કહેજો.” નવરત્ને કહ્યું.

“જેવી નામદારની આજ્ઞા.” આમ કહીને સરદાર જેસલ નવરત્નને પ્રણામ કરી ત્યાંથી પોતાના બેદી બોંયરાબણી રવાના થયો.

તેના જવા પછી નવરત્નને પહેરેગીરદ્વારા બે દાસીઓને બોલાવીને તેમને મેનોદરા તથા સુભદ્રાને સ્નાન કરાવરાવી બોબન કરાવવાનો બંદોબસ્ત કરવાની સૂચના આપી દીધી.

મેનોદરા તથા સુભદ્રાદાસીની સાથે સ્નાનાગારમાં ગઈ અને જમીનદાર નવરત્ન પોતાની પ્રાણેશ્વરીના પ્રેમમંદિર બણી સિંધાર્યા.

જે સમયે નવરત્નને તેની પરમ પ્રિયતમા મંજુલાના અવન-ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો, તે સમયે તેના મુખપર મલિનતા છવાઈ ગઈ હતી, આંખોમાંથી આંસુ ઉભરાઈ રહ્યાં હતાં અને તે મિચ્છારી બનથી વ્યાકુળ બની ગઈ હતી. તેની આવી સ્થિતિ જોઈને નવરત્નના હૃદય પર અત્યંત આઘાત થયો. તેણે ધણાજ ધીમા અને સ્નેહ ભરેલા સ્વરથી પૂછવું કે : “પ્રાણેશ્વરી ! આજે તું આમ રુદન કેમ કરી રહી છે ? તારી આંખોમાંથી આંસુ શાથી વહી રહ્યાં છે અને તારું હૃદય આટલું બધું ગભરાટમાં કેમ આવી પડ્યું છે ? ”

મંજુલાએ કરુણ અવાજથી કહ્યું:—“ શું કહું, મારો નામ !
જે જલિમ શયતાનોએ આખરેશને પાપચાલ કરી નાખ્યો છે, લો-
હીની નદીએ વહેવડાવી છે તથા

“ હજારોનાં શરીરોમાં અસિધારા ચલાવી છે;
ધણાના પ્રાણુની જ્યોતિ તમંચાથી છુટાવી છે;
હજારો દીન દારાને સદા વિધવા બનાવી છે;
ન આપાં આળ કીધાં ને બહુ બાળા રડાવી છે;
જમતમાં આવીને જેણે રક્તની રેલો રેલાવી છે;
મહા ઉત્પાતથી જેણે બધી આલમ ધુળવી છે,

એ પાપાત્મા લૂટારો મોનાહાતિ આજે આપણો પણ સર્વનાશ
કરવાને તૈયાર થયો છે. આપ આજે સવારના બહાર નીકળી પડ્યા
હતા, એથી કદાચ આપને એ શયતાનના જુદમની કશી ખબર નહિ
પડી હોય, પણ હાય ! આજે આપના જવાં પછી મોનાહાતિના
કાષ્ટ એક માણસ આપણા દ્વારપર આવીને છુરાંકિન ચિત્ર ચિતરી
મયો છે તથા આપણા પહેરેગીરને એક પત્ર પણ આપી ગયો છે.
પત્ર બહોળ જાયંકર છે અને તેની સાથે આપના જીવન મરણનો
સંબંધ જોડાયેલા છે. આમ કહેતાં કહેતાં મંજુલાની આંખમાં ફરી-
વાર આંસુનું પૂર વેગપૂર્વક ઉભરાઈ આવ્યું, તેની વાચા બોલતી
બાંધી પડી.

આ જોઈને નવરત્ને કહ્યું કે:—“ મંજુલા, ચિંતા ન કર !
ક્યારે ધાર્યું હતું, તે થઈ રહેશે. પણ એ જલિમ લૂટારા તરફથી
આવેલો પત્ર ક્યાં છે, તે જરા ધને બતાવ જોઈએ. ”

મંજુલાએ તરતજ પત્ર લાવીને સ્વામીના હાથમાં સોંપ્યો.
નવરત્ને તે પત્ર વાંચ્યો પત્ર વાંચતાંની સાથેજ તેનું કાળજી કંપી
ઊઠ્યું—પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—

“ નવરત્ન ! ”,

મારા સાંભળવા પ્રમાણે આજકાલ તું વારાંમના મનોહરને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે; પણ યાદ રાખજે કે, જો એવું સાહસ કરીશ, તો જીવ જનથી માર્યો જઇશ. જો કદાચ તું તેને તારે ત્યાં લઇ આવ્યો હોય, તો તરતજ અહીંથી પાંચ માઉપર આવેલા ‘અમરપૂર’ નામના ગામના સરોવરના કિનારાપર મોકલાવી દેજે અને તે સાથે રૂ. ૨૦) વીસ હજારની સોના મોહોરો પણ મોકલજે. આ પત્ર મળ્યા પછી હું તને સાત દિવસનો વામદો આપું છું, એ વામદાની મુદ્દતમાં જો તું તેને મારા જણાવેલા સ્થળે નહિ પહોંચાડી જ, તો તારૂં શરીર રસ્તાપર ધડથી વિખૂટું થઇને રમદો-ળાશે તથા તારા કુટુંબની અને તારા કુટુંબની પાયમાલી થશે. હું કોણ છું, તથા મારા પ્રભાવથી આખો દેશ કેવો કંપાવમાન થઇ ગયો છે એનાથી તો તું જાણીતોજ છે, એટલે એ વિષયમાં હું તને બીજું કંઈ પણ વધારે લખવા માગતો નથી. જમે તે છલાજે સાત દિવસની અંદર મારું આ કામ પૂરાવી દેજે; નહિ તો તારી ખરબાદી થવામાં કંઈ બાકી રહેશે નહિ.

વીરવર સરદાર — મોનાહાલનિ.

પત્ર જાંચ્યા પછી નવરત્ન તથા તેની પત્ની ઉભય ધણીવાર સૂધી ચૂપચાપ બેસી રહ્યાં. તેમના બન્નેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. છેવટે નવરત્ને હૃદયમાં સહજ હિંમત લાવીને કહ્યું કે:—“ અહા ! એ નરાધમ મોનાહાલિ કવે તે શું કરવા માગે છે ? આખા દેશની દોલતને લૂટીને પોતાના ખજાનામાં ભરવા છતાં શું તેની મહત્વાકાંક્ષા હજી પણ તૃપ્ત થતી નથી ? અનેક અ-

બળાઓના શીલનો સંહાર કરવા છતાં તેની પિશાચી વામના વિધીન થતી નથી ? ધણીજ આશ્ચર્યની વાત છે કે, મનુષ્ય સંસારમાં જન્મીને આવાં કાળાં ધોળાં કાને માટે કરતું હશે ? પોતાની રાક્ષસી વૃત્તિને પોષણ આપવા માટે આખા દેશમાં કાળો કંર વર્તાવવાનો એ પાપાત્મા મોનાહાતિને શો અધિકાર છે. હું ધારું છું કે, તે મનુષ્ય નથી, પણ મનુષ્યત્વહીન જીવતો જાગતો પિશાચ છે. અરે ! પિશાચના પાખંડી હૃદયમાં પણ એના કરતાં દયા અને માયાનું પ્રમાણ કાંઈક વિશેષ હોય છે ! જે જલિમ આખા દેશને ડગમગાવી રહ્યો છે, તે આજે મારો સર્વનાશ કરવાને પણ તૈયાર થયો છે ? મેં તેનો શો અપરાધ કર્યો છે કે, તે પોતાના જીભની તક્વારથી મારી ગર્દન હલાલ કરવાનો આવાં ભય બરેલો પેમામ મોકલી રહ્યો છે ?”

“ઓ રાક્ષસ ! માયા-મમતાહીન દાનવ ! તું મનુષ્ય જાતિનો કર ન રાખે તો કાંઈ નહિ, મોગલ સસ્તનતનો ભય ન રાખે તો ચિંતા નહિ, પણ સર્વવ્યાપી પરમાત્માનો પણ તને ભય થતો નથી ? શું તારું હૃદય પત્યરનું છે ? તું મનુષ્યનો બક્ષ કરનાર જૂખ્યો વર છે ? શું નથી જાણતો કે, આ દુનિયા ચાર દિવસની ચાંદની જેવી છે. સર્વ કાષ્ટને આ ધરાનો ત્યાગ કરીને ચાત્યા જવાનું છે. વિશ્વમાં કાંઈ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ નથી.

“દુનિયામાં શું લઈ આવ્યા હતા, શું લઈને સાથે જાવું છે; આવ્યા તા ખાલી હાથે, ખાલી હાથે સફુને જાવું છે, શુભ કર્મો જે કાંઈ કરાય, તેનું અંતે શુભ ફળ થાવું છે; પુણ્ય પાપ બે સાથે આવે એજ ધર્મનું માવું છે.”

માટે હે અધમ ! તું આવા પાપનો પ્રચાર શા માટે કરી રહ્યો છે ?”

આ સમયે મંજુલાએ કહ્યું કે:—“પ્રાણનાથ ! હવે એ સર્વ ચિંતાઓને બાબૂ પર મૂકી આ આપત્તિમાંથી ઉગરવાનો કેઈ સરળ ઇલાજ શોધી કાઢો. એ દુરાત્મા દાનવ એવો હડીનો છે કે પોતાના વચનોથી તે કદાપિ પાછો ફરતો નથી, માટે એના કોપમાંથી અચાનગનો ઉપાય જેમ બને તેમ સત્વર શોધવાની અમલ્ય છે.”

“શો ઇલાજ શોધું, પ્રિયતમા મંજુલા ! જે મનોહરાને મોહ લવાનું તેણે લખ્યું છે, તે અત્યારે આપણા મહાલયમાંજ છે, તેને શી રીતે બચાવવી ? શું તુમ્હો જીવન અને લક્ષ્મીના લોભમાં તણાઈને એક ધર્મમયી લલનાના ધર્મને બદલે થઈ દેવો, તને અધિક ઉચિત જણાય છે ? જે મનોહરાએ ધર્મના રક્ષણને માટે કારાગૃહ ના કરતાં પણ અધિક સજા ભોગવી છે, જેણે સર્વ સુખોનો ત્યાગ કર્યો છે, તેને હું મારા જીવનની આશ્વાથી અંધ થઈને એ શયતાનના સપાટામાં સોંપી દઉં. ના—ના, મારાથી તો તેમ કદાપિ બનશે નહિ.”

જે ધર્મને હૃદયે ધરે ને પાંચને છે પરહરે,
સૂતીતિને સહાયક ગણી પરહિતને જે આચરે;
ધારી ધરા ને શત્રુ સમજે નિર્ભય થઈ ના ડરે;
નર એ ખરો છે મર્દ, નામર્દમાં બીજા હરે.
હું છું ખરો એ મર્દ તેથી ધર્મને હૃદયે ધરે;
એ દરમુ જેવા પદથી દિશમાં જરા હું ના ડરે;
અખળા બિચારી રક્ષતાં આવી પડે છો આપદા;
લૂંટાય આ ધરખાર ને વળી સર્વ મારી સંપદા.”

મંજુલા ! મનોહરાના ધર્મના રક્ષણ માટે હું મારું સર્વસ્વ આપીશ, મારા શરીરમાંથી ઉપજી રક્તની ધારા વહાવીશ; પણ એ શયતાનની આશાને તો નહિ સ્વીકારું તે કદાપિ નહિજ સ્વીકારું.

કહે, મારી પ્રિયતમા આમાં તારો શો અભિપ્રાય છે ?” નવરત્ને સહજ મધાવેશમાં આવીને કહ્યું.

આ સાંભળીને મંબુલાએ કહ્યું:—સતી સાધ્વીના માટે સ્વામીનો નિશ્ચય એજ સત્ય નિશ્ચય છે. હું આપના વિચારથી લેશ માત્ર પણ વિરુદ્ધ પડતી નથી. શરણે આવેલા મોઢ પણ મનુષ્યનો બચાવ કરવો એ હિન્દુ માનનો ધર્મ છે. મને એમાં કશો પણ વાંધોજ નથી.”

“ધન્ય છે, મારી મનોહારિણી મંબુલા ! તારા મુખમાંથી આવ્યા શબ્દો નીકળવાનીજ હું આશ્ચર્ય રાખતો હતો. તું ખરેખર એક આર્ય અગ્રજાના નામને શોભાવનારી પતિવ્રતા સાધ્વી સી છે.” નવરત્ને કહ્યું.

“પ્રાણેશ ! હવે એ રાક્ષસોના પંજમાંથી બચવાનો મને તો માત્ર એકજ ઉપાય યોગ્ય લાગે છે,” મંબુલાએ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરવાના આશયથી કહ્યું.

“કયો ઉપાય તને યોગ્ય લાગે છે, મંબુલા ! કહે, તારા મનમાં તેં જે કંઈ ઉપાય યોજી રાખ્યો હોય, તે જલ્દી મને જણાવી દે. હવે આ આકૃતમાંથી જેમ અને તેમ જલ્દી ઉપાય યોજીને બચાવ કરવાની અમત્ય છે. એ મોનાહાતિની આપેલી મુદતમાં માત્ર પાંચજ દિવસ બાકી રહ્યા છે, એ પાંચ દિવસમાં આપણે બધી તૈયારી કરી લેવાની છે.”

“મને તો એજ ઉપાય યોગ્ય લાગે છે, થોડા દિવસ પરતભો એ આ શહેરના મોટામોટા માણસોની સહીવાળી જે અરજ તૈયાર કરાવીને સુસ્તાન સુખના દરબારમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, એ નિશ્ચયને હવે જલ્દી અમલમાં મૂકી દો અને અહીંથી જેમ અને તેમ

વેળાસર આત્મા જાગ્યો. મારા સાંભળવા પ્રમાણે સુસ્તાન સુજાગે મુક્તમંદાલમાં આત્મા છે. એટલે આત્મા જતી વેળાએ જો તમે મનોહરાને પણ તમારી સાથે લેતા જશો, તો પણ ચાલી શકશે. ત્યાંથી કાશીધામ બહુજ નજીકમાં જ છે, એટલે લાંબા કાંઈ સાચું જોગીવરના આશ્રમમાં અથવા મંદિરમાં જઈને તે રહેશે, તો તેનાથી બહુજ સહીસલામતીથી રહી શકાશે. હવે તેના માટે આ સહેરખંડ રહેવું બહુ જ જોખમભરેલું થઈ પડ્યું છે, તેના રૂપમાં લુપ્ત થઈને અનેક થયતાનો તેના પર ભુલમ ચલાવવાને તૈયાર છે. ન્યાયાધીશ હરજોવિંદથી લઈને જમીનદાર નવલવિહારી અને છેવટે લૂટારો મેનાહાતિ પણ તેના રૂપમાં લુપ્ત થયો છે અને તેનો સર્વનાશ કરવાની તૈયારી પણ તેણે કરવા માંડી છે, માટે તમે તેને અહીંથી કાંઈ રક્ષણવાળા સ્થાનમાં મૂકી આવો અને સંપૂર્ણ આશા છે કે, સુસ્તાન સુજાગી સાથે તમારી યોગબાણ છે એટલે તે તમારી તથા આ જૂષણાનમરીની મદદે બાબ્યા વિના રહેશે નહિ. તે એક બહોળ દયાળુ અને બલો સૂચો છે. બંજાળા દેશની રક્ષાનો બાર આજકાલ તેના શિરપર આવી પડેલો હોવાથી તે તમારી મદદે આવ્યા સિવાય કદાપિ રહેશે નહિ. જાઓ, પરમાત્માનું નામ લઈને અહીંથી જેમ અને તેમ વહેલા તેની પાસે આત્મા જાઓ. ” મંજુલાએ કહ્યું.

“ મંજુલા ! હું નહોતો જાણતો કે, તું એક આવી અનુપમ શુદ્ધિધારિણી અબળા હોઈશ. ઇશ્વરે તને જેવું રૂપ અને ગુણ આપ્યા છે તેવીજ શુદ્ધિ પણ આપી છે અને તારો આ ઉપાય બહોળ શુક્રિ. સંમન લાગે છે. જસ, મનોહરાની સલાહ લઈને હું આવતી કાલે રાત્રેજ અહીંથી આત્મા લઈ નીકળી પડીશ અને જો તેની

ધન્ય હશે, તો તેને પણ મારી સાથે જોતો જમણ તારા કહેવા પ્રમાણે મનોહરાને અહીં રાખવી એ પણ જોખમ ભરેલું છે. માટે તેને અહીંથી કાઢ સારા સ્થાનમાં પહોંચાડ્યા સિવાય યાંધે તેમ નથી.” આમ કહીને નવરત્ન ઘોડોવાર સૂધી ચૂપ થઈ ગયો અને વળી પાછો કાંઈક વિચાર કરીને કહેવા લાગ્યો કે:—“પણ મનુષ્ય! મારા ગયા પછી એ ચંડાળ મોનાહાતિ કદાચ આપણા મકાન પર ચઢી આવશે, તો પછી તું તારો અચાવ શી રીતે કરીશ વાર?”

“એમાં શું મોટી વાત છે? મારા ધર્મની ખાતર હું મારા પ્રાણ આપીશ. જો તેઓ મારા શરીર પર બળાટકાર કરવા આવશે, તો તેમના આવતાં પહેલાં જ હું મારી આ પ્રજા સહાયક છુરીવડે મારો જીવ કાઢી આપીશ. શું તમે નથી જાણતા કે આર્ય અખળાઓ પોતાના ધર્મ અને શીલને સાચવવા માટે પ્રાણ આપવામાં પણ કદાપિ પાછી હઠની નથી, કર્મ દેવી આદિ પવિત્ર દેવીઓ હજી સૂધી તેનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો આપી રહી છે. એ વિષયમાં તમે બેશ માત્ર પણ ચિંતા કરશો નહિ. કારણ કે;

“ નહિ કલ્યાણું હું લોભે, નહિ મન માનસે મોહે;
ખરેખર એ બધું ખાઈ, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ;
કદાપિ પ્રાણ જયેને બધું લૂંટાય છે માઈ;
કદાપિ શસ્ત્ર આધાતે છેદાતું આ વપુ માઈ;
રૂિ પશ્ચિમ ઉદય થાયે, સિંહણ સુત તૂણ જો ખાયે;
તથાપિ હાન ના હાઈ, પ્રતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ;
દુપદ કન્યા અને તારા, મુકન્યાને સતી સીતા;
પતિવ્રત તેહ સમપાળું, પતિવ્રત પ્રાણથી પ્યાઈ. ”

“શાગ્રાશ, શાગ્રાશ, મારી પ્રેમમયી બાયાં તેને શાગ્રાશ છે. તેં આજી મને જે આનંદવાળાં વચનો સંભળાવ્યાં છે, તે પરથી મને તારી ધર્મપ્રિયતા, સ્વામિભક્ત અને સદ્ગુણોનો સંપૂર્ણ પરિચય મળી ચૂક્યો છે. પણ એ સિંહોના મુખમાં તારા જેવી ગરીબ માથા સમી સ્ત્રીને એકલી મૂકીને જતાં મારે મન કાષ્ટ પણ રીતે માનવું નથી. તારા માટે મારા મનમાં અત્યારે બીજો એક નવો ઉપાય મળી આવ્યો છે અને મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, તે ઉપાય મુજબ વર્તવાને તું અવશ્ય તૈયારજ થઈશ, કારણ કે, એથી તું પણ સર્વથા શાંત રહી શકીશ” નવરતને કહ્યું.

“મારા માટે વળી તમે શો નવો ઈલાજ શોધી કાઢ્યો છે વાર ?” મંબુલાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“મને લાગે છે કે, આવી સ્થિતિમાં તને અહીં એકલી મૂકીને જવી એ સર્વથા અયોગ્ય છે, એટલા માટે તને તારા પિતાને ત્યાં મૂકી આવેવાનું મને વિશેષ ઉચિત જણાય છે. અહીંની બધી મિલકત તથા સરસામાનને આપણા આ મકાનના ગુપ્ત ભોંયરામાં છુપાવી રાખવાથી લૂટારાઓ ને જિન્દગી સુધી પણ તેને શોધવાના પ્રયત્ન કરશે, તેમ છતાં પણ તેમને તેનો કશોય પત્તો મળી શકશે નહિ. પિતાજીએ લૂટારાઓના બચથી આપણું આ મકાન ચણાવતી વેળાએ જ તે ગુપ્ત ભોંયરે બનાવ્યું છે કે, જેનો ક્ષણવાર આપણને પણ પત્તો મેળવતાં પંચાત પડી જાય છે. એ ભોંયરામાં ધરની સારી સારી કાંમતી સ્ત્રીને તથા મિલકતને છુપાવી દઈશું, તો તેથી તેના લૂટાવાના કશો પણ ભયજ રહેશે નહિ. કદાચ સાધારણ મિલકત ચોરી જશે, તો તેથી આપણને કશી ખોટ પડશે નહિ. આ બધાં કામો આપણે બંનેએ આજે ને આજેજ પતાવી લેવાં પડશે અને

આવતી કાલે રાત્રે આપણે તથા મનોહરાને અહીંથી નીકળી જવું પડશે. મારે આગ્રા જવાનું હોવાથી તારા પિતાનું ગામ મારા રસ્તા-માંજ આવશે, એટલે હું તને ત્યાં મૂકીને બારેબાર આગ્રા ચાલ્યો જઈશ. તારા પિતાનું ગામ નાનું હોવાથી લૂટારાઓના મનમાં તેની કશી કદરના પણ આવશે નહિ. વળી જ્યારે આપણે અહીંથી બહાર નીકળીશું ત્યારે જગન્નાથપૂરીની જગ્યા કરવા જઈએ છીએ, એવી અફવા ફેલાવીશું, એટલે લૂટારાઓ તારા પિતાના ગામનો તથા કા-શીનો રસ્તો ન પહોંતાં બારેબાર જગન્નાથના રસ્તે આપણી શોધ કરતા ભટકતા ફરશે કેમ મારો આ ઈલાજ તને યોગ્ય અને યુક્તિ-વાળો જણાય છે ખરો કે નહિ વાર ?” નવરત્ને પૂછ્યું.

“ઉપાય તો ઘણોજ મળતો છે, પણ હવે મનોહરાનો મત શો છે. એ જાણવું જોઈએ.” હજી મંજુલાના મુખમાંથી આવા શબ્દ પૂરા બહાર પણ નીકળ્યા નહોતા, એવામાં એક દારીએ આવીને ખ-બર આપી કે:—“મહારાજ ! ભોજન તૈયાર છે, મનોહરના આપની તથા મારાં શેડાણીયાની વાટ જોતાંજ ખેડાં છે, માટે જમવા પધારો.”

તરતજ મંજુલા તથા નવરત્ન જે ઓરડામાં મનોહરા અને મુલદ્રા જમવા ખેડી હતી, ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. તેમના આવ્યા પછી નવરત્ન, મનોહરા અને મુલદ્રા જમવા ખેડાં અને મુલદ્રા સાંઝે જમેલી હોવાથી તેમની રહામે ખેડી ખેડી વાતો કરવા લાગી.

પ્રથમ નવરત્ને મનોહરાને પોતાનો કરી રાખેલો દૃઢ નિશ્ચય બ્યક્ત કર્યો અને તે સંબંધમાં સઘળો હકીકત જણાવ્યા પછી કહ્યું કે:—“કેમ, મનોહરા ! આવી સ્થિતિમાં હવે તું શું કરવા માગે છે ? હવે તારા માટે આ જૂષણાનગરી અત્યંત ભયંકર થઈ પડી છે, એટલે તારાથી અહીં નીશ્ચિંતતાથી રહી શકાય તેમ નથી.”

“તમે જે વિચાર જણાવ્યો છે, એ મને વધારે હિચિત જણાય છે, હું આ શહેરનો ત્યાગ કરીને જ્યાં આરામથી ધધરની ભક્તિ થાય, એવા સ્થાનમાં જઈ રહેવાની હવે ખાસ ઇચ્છા ધરાવું છું.” મનોહરાએ જવાબ આપ્યો.

ત્યાર પછી મુસ્તફા દરજીની સાથે પુરુષના વેશમાં આવી મુબદ્રાએજ મુબદ્રાસિંહ નામ ધારણ કરી હતી, એનો બધો ભેદ મુબદ્રાએ ફેડી નાખ્યો અને મનોહરાને નવરત્નની સહાયતાથી કેવી રીતે ખસાવવામાં આવી એ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત પણ તેને તેણે કહી સંભળાવ્યો.

એ સાંભળીને સહુ અજાણ થયા અને મુબદ્રાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

થોડીવાર આરામ લીધા પછી સવાર થયું એટલે મનોહર તથા મુબદ્રા નવરત્નની ગાડીમાં બેસી પોતાના મકાનમાં આવી. એ જોઈને તેની દાસીઓ તથા દ્વારપાળો ધણાજ ખુશ થયા. મનોહર એ દાસીઓ તથા દરવાનોને પોતાના મકાનનો બાર સોંપી, જોઈતું દ્રવ્ય આદિ લઈને મુબદ્રાસહિત પાછી મધ્યાહ્ન થતાં પહેલાંજ નવરત્નને ત્યાં આવી પહોંચી.

સંધ્યા થતાં પહેલાંજ નવરત્ન તથા તેની પત્નીએ પોતાના ઘરની તમામ કીમતી ચીજોને પેલા ગુપ્ત ભોંયરામાં છુપાવી દીધી અને ત્યાર પછી દરવાનને તથા દાસીઓને ઘરની સંભાળ રાખવાની તથા લૂટારાઓ આવે તો પોતાના જમનાથની યાત્રાએ જવાની ખબર આપવાની સૂચના આપી દીધી. ત્યાર પછી સર્વ સ્ત્રીઓ-મનોહરા-મુબદ્રા અને મંજુલાને પોતાની ગાડીમાં બેસાડી રાત્રિના અગિયાર વાર વાગ્યાને શુભારે ભૂષણનગરી છોડીને આગ્રા તરફ રવાના થયો.

ચાંદની રાત હતી, એટલે ગાડી સપાટાબંધ ચાલવા લાગી. પ્રભાત થતાં ન થતાંમાં તો તેની ગાડી મંજુલાના પિતાના ગામમાં આવી પહોંચી. નવરત્ન મંજુલાને તેના પિતાને પહોંચાડી તેના પર આવી પડેલી આકૃતની બધી વાત કહી સંભળાવી અને ત્યાં સાંજ સુધી આરામ લઇને સાંજ થતાં પહેલાંજ મનોહરા તથા મુબદ્રા સહિત તેણે ગાડીવાળાને આગ્રા તરફ ગાડી હાંકવાનો હુકમ ફરમાવી દીધો. હુકમ મળતાંની સાથેજ ગાડી એકદમ આગ્રા બાજી ચાલવા લાગી.

— ❧ —

પ્રકરણ ૧૨ મું.

— ❧ —

પિશાચનો પયગામ.

સલીપર નાચતાં જૂનો ! પીધૂં કાતિલ દિલે માયિલ !
મના છે ! થા ન દાખિલ દૂર ! હડી જા ! ફર ઇઝરાઇલ !
બક્ષા ! તું પેશ દસ્તીથી, કરે કાં દખ્લ, ઇઝરાઇલ !
હમારે હર તરફ ફરતા, હજારો લાખ ઇઝરાઇલ !

જપત કરવો પરાયો માલ ? અગર બે કાયદે મંજિલ ?
તુમાખી શી ? તું જો, બુદ્ધિલ, કરે બદ્દેલ ઇઝરાઇલ ?
મલત બર હૂકમ ! રદખાતિલ ! ફઝલ નથીરે, થવા શામિલ,
અગર જો માયનો અન્દર ! યુજુલ ના બોલ ઇઝરાઇલ

— ❧ —

સાગર.

મણિલાલનો પિતા, મણિલાલ અને તેનાં કુટુંબનાં સધળાં માણસોએ બાલકુરાનું ચિત્ર દરવાજા પર આલેખાતાં સુધી તદ્દન નિરાશ

મધને શોકના સિંધુમાં ડૂબી રહ્યા હતાં, પરંતુ તેને ધણી દિવસ વીતી જવા છતાં હજી દુર્દાન્ત દરયુ મોનાહાતિનો કોઈ પણ પ્રકારનો પત્ર આવ્યો નહિ, ત્યારે સદુએ વિચાર્યું કે, એ અવસ્ય કોઈ દુષ્ટ અને કારસ્થાની લોકોનું જ કાર્ય છે, મૂળ લૂટારાએ દરવાજા પર આવીને એ ચિન્હ કર્યું નથી. સદુએ જ્યારે આવો ઠરાવ હોયો અને મણિલાલ તથા તેના કુટુંબને આશ્વાસન આપ્યું, ત્યારે તે મૂર્ચિત થઈ જવા આવેલા અને શોકમાગરમાં ડૂબેલા કુટુંબમાં ફરીવાર હાસ્યની ઝાંખી રેષા ઝળકી ગઈ. મણિલાલનો પિતા બાઇબંધ મિત્રોની સાથે આનંદની મિજલસ કરવાને તૈયાર થયો, અને એક દિવસ સાંજે પોતાને ઘેર મોટી મિજલસ ભરી, સર્વ દોસ્તોને તેમના મિત્રો તથા કુટુંબસહિત નિમંત્રણ કર્યું. મણિલાલનો પરમમિત્ર માણેકલાલ પણ તે મિજલસમાં સત્કાર સહિત આમંત્રિત થયો હા.

હવે ઝાઝો વખત બાકી રહ્યો નહોતો. સરલા ઇન્દુમતીએ સુંદરજીને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મણિલાલના પર આવી પડનારી આજ્ઞાની શંકા દૂર થઈ છે, એટલા માટે તેણે આજે પોતાને ત્યાં એક મોટી મિજલસ ભરવાની તૈયારી કરી છે. એ મિજલસમાં મારે તથા પિતાજીને આમંત્રણ મળ્યું છે અને અમારી સાથે તમારે પણ આવવું પડશે. ચાલો, હવે મિજલસનો વખત થઈ જવા આવ્યો છે, માટે જલ્દી તૈયાર થાઓ અને અમારી સાથે ચાલો.”

સુંદરજીએ કહ્યું:—“મને ત્યાં આવવાથી જરા પણ આનંદ મળી શકે તેમ નથી, એટલા માટે તમારી સાથે આવવાની મને લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા થતી નથી.”

“કેમ, તમને આનંદ ન મળવાનું શું કારણ છે, ત્યાં તો કેટલા દેશની અનેક નામાકિત નર્તકીઓ નાચવા આવવાની છે, મોટા મોટા

મજાસો એ મિજલસમાં બામ લેવાના છે તેથી મારી ધારણા પ્રમાણે તમને આનંદ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ.” ઇન્દુએ કહ્યું.

“તને મજિલાલની સાથે એકાંતમાં વાતચીત કરતી જોઇને મારું હૃદય આમથી સળગી હૃદયે. મારી પ્રિયતમાની સાથે બીજા પુરુષને વાર્તાલાપ કરતો મારાથી જોઇ શકાશે નહિ. ઇન્દુ ! તું તારા મનમાં જ વિચારી જો જોઇએ કે, એક પુરુષ જેવી રીતે પોતાની પ્રેમિકાની સાથે બીજા પુરુષને આનંદલાપ કરતો જોઇને મનમાં મનમાં જ બીજી જાણ તેવી જ રીતે એક સ્ત્રી પણ પોતાના પ્રેમિકને બીજી સ્ત્રીની સાથે વાતચીત કરતો જુએ, તો તેના હૃદય પર અસહ્ય આઘાત થયા વિના રહે ખરો કે ? તું જોને ચાહતી હોય, તેજ પુરુષ જો બીજી સ્ત્રીને પોતાની પ્રિયતમા બનાવવાની ઇચ્છા ધરાવે તો તારાથી તે દૃશ્ય શાંતિપૂર્વક જોઈ શકાય ખરું કે ? ના—કદાપિ તેમ બનેજ નહિ. કારણ કે; તેં મને એવી મોહની લગાડી છે કે જો તારા તરફ કોઈ દૃષ્ટિપાત કરે તો પણ મારાથી તે જોઈ શકાય તેમ નથી. ઇન્દુ ! તેં મારા આ હૃદય પર તારો સંપૂર્ણ અધિકાર જમાવી લીધો છે.

“તારી છાત્રી નિરખી છાત્રી રાત્રિન ખુશ હું રહું ?

જડપણ કરોડો વાત કહેતી હોય એમ અનુભવું ?

મનમોહની મધુથી મીઠી અમેલડી ગુણુ આમનું;

થાતો હરખ નવલા રૂડેરા યોગનું અલિરામનું;

મધ મધ ચર્તા જુજ હેતનાં પુલડાં કુળે ચરણે ધરું;

મેંદી સહિત પગ રાતડે વાંકા વળી વંદન કરું. ”

ઇન્દુ ! જાણી ઇન્દુ ! આવી સ્થિતિમાં તને બીજા પુરુષ

ચાલ્યો એ મારાથી સ્ત્રી રીતે સહેવાય ? ”

“ સુંદરજી ! આમ ધારવામાં તમારી મોટી ભૂલ થાય છે.

સંસારમાં ઘણી વસ્તુઓ એવી છે કે જેને આહનારાંઓની સંખ્યાજ હોતી નથી. એકજ કમલિનીની એકી સાથે અનેક ભ્રમરો ચઢાય છે, એકજ દેવીની અનેક પૂજારીઓ પૂજા કરે છે, એમ કરવાનો સર્વ તે અધિકાર તે. હું દેવી છું, તેથી મણિલાલ જે મને દેવી રૂપે ચહાતો હોય અને પૂજ્યભાવથી મારી સાથે વાર્તાલાપ કરતો હોય, તો તેમાં ચિંતા કરવાનું અને ઇર્ષાકુત્ર થવાનું શું પ્રયોજન છે ? મારી ધારણા પ્રમાણે આ ધારણામાં તમારો પ્રમાદ થાય છે. ”

“ સંતાપને વળી શોકથી દગ્ધ દિલને કાં કરો;
આશા અમૂલી ધારીને મનમાં તમે શાને કરો;
શંકા પિશાચી આજ આવી તમ ઉરમાંહિ છે વસી;
વૃત્તિ તમારી દહ હતી તે આજ કાં અંચળ થઇ. ”

“ ત્યારે શું છ-હુ ! તું મનેજ તારો હૈયાનો દાર, જીવનસાર અને શિરનો તાજ બનાવવાના નિશ્ચયપર આવી ગઇ છે ! મનેજ તારો સૌભાગ્યમણિ બનાવવા છ-છે છે ? ”

“ હવે માત્ર થોડાજ દિવસ સજીર કરો, હું તમને થોડા દિવસમાંજ, મારી જે કાંઈ ધુમ્મચા હશે, તે જણાવી દઇશ. તમે મને મેળાવી શકશો કે નહિ, એનો નિશ્ચય ત્યારે થઇ જશે. ”

“ ત્યારે જે તું મારી પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરતી હોય, કે ત્યાં ગયાં પછી એકાંતમાં જઇને તું મણિલાલની સાથે કશી પણ વાતચીત કરીશ નહિ અને મારી પાસે ને પાસેજ બેસી રહીશ, તોજ હું તારી સાથે આવવાનું કબુલ કરીશ નહિ તો મારાથી તારી સાથે આવી શકશો નહિ. ” સુંદરજીએ સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો.

“ ના, મારાથી એવી પ્રતિજ્ઞા લઇ શકાશે નહિ કદરજી કે, મણિલાલને હું મારા હૃદયથી અત્યંત આકું છું, મને તેના સહઅભિ-

એ તેનામાં મોહિત બનાવી દીધી છે.

“ એ ચારના દીદારમાં દિલ તલસતું આ રહે;
મુજ ખ્યાલને ખ્યાલમાં ઝાંખું છાગિ હું તેનિ તે;
દોલત બધી ઉમેદ ને મુજ મન છે ત્યાં બધાં રહ્યાં;
નરગિસ સરીખાં નેન ને વચનો મીઠાં દિલદારનાં ”

તેમ છતાં પણ જો તમારો એવોજ આગ્રહ છે, તો હું તેની સાથે એકાંતમાં તેની મુલાકાત કરીશ નહિ. અરે, તેની સાથે પ્રેમ-ભરી કોઇ વાત પણ કરીશ નહિ ” ઇન્દુએ કહ્યું.

“ તારી બહેન અંગાલિકા તારી સાથે મિજલસમાં આવવાની છે કે નહીં વાર ? ”

“ ના, તે કોઇપણ પ્રકારના આનંદ કે ખુશાલીમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતી નથી. હવે તે ગિયારી એવા સુખના સંમેલનોમાં ભાગપણ શી રીતે લઇ શકે ? જે રમણીને સ્વામી નથી, રમણી જીવનના સારરત્ન, સ્વામીરૂપ ધનથી જે વંચિત છે, તે કોને માટે આનંદનો ઉપભોગ લેવામાં ભાગ લઈ શકે વાર ? ” ઇન્દુમતિએ પૂછ્યું.

“ ત્યારે શું તે એકલીજ ઘેર રહેશે ? ” મુદરજીએ સહજ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ હા, એમાં શો વાંધો છે, અહીં ઘેર રહેવામાં તેને શો ભાગ છે ? સતી રમણીને ક્યાંય પણ ભયજ નથી. કારણ કે, તેમને તેમના ધર્મ પાસે પ્રાણ પણ તુચ્છ જ હોય છે.

“ ગણેછે પ્રાણયો પ્યારો સતી નારી સદાયે ધર્મ પોતાનો;
વહાવી રક્તાની ધારા નિભાવે તાર ધર્મ પોતાનો;
નહિ સંસારની માયા મહિં લપટાઇ જતી સતી નારો;
ગણ્યો જેને પતિ પ્યારો સતીની બિન્દગીનો છે સદા તારો. ”

સતી રમણીને સેંકડો કે હજારો લૂંટારાઓ પશુ કશું કરી શકતા નથી. વળી ખાસ કરીને મારું મકાન દસ-પંદર શિખખ પ્રહરીઓથી સદા રક્ષાયલું રહે છે. એટલે એને એ વિષયમાં કરવાનું કશું પણ કારણજ નથી.” ઇન્દુમતિએ જવાબ આપ્યો.

ધીમે ધીમે સંધ્યા થઇ જવા આવી, ગાડી આવીને દરવાજા પર ઉભી રહી, માણેકલાલ શંકરજી તથા કન્યા ઇન્દુમતિને પોતાની સાથે લઇને મિત્રના ઘર તરફ રવાના થયો.

તેમણે ત્યાં જઇને જોયું કે, સભાસદનને ઘણીજ સુંદરતાથી શણગારવામાં આવ્યું હતું. ચારે તરફ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કારીગીરીને પશુ શરમાવી દે તેવાં નયન અને મનને વિમુગ્ધ કરનારાં વસ્ત્રોદ્ધારા ઢંકાયેલાં તથા દીવાઓથી માળાઓથી શોભિતા દરેક દરેક ચાંચલાઓ ઉપર ફૂલની માળાઓ ઝૂલી રહી હતી, સુંદર મખમલની કારીગીરી-વાળાં બિછાનાં બિછાવવામાં આવ્યાં હતાં, અને એ બિછાનાંઓપર અગણિત તકીયાઓ શોભી રહ્યાં હતાં. ગુલાબજળ અને અતરના સુવાસથી આખું સભાસ્થાન મેહોંકી રહ્યું હતું. એવામાં એક દાસી આવેલીને ઇન્દુમતિને જે સ્થળે સર્વ લલના મંડળ બેઠું હતું, ત્યાં લઇ ગઇ. માણેકલાલ અને સુંદરજી સભાસદનમાં જ્યાં મણિલાલનો પિતા મોહનલાલ બેઠો હતો, ત્યાં જઇને બેઠા. અનેક ધનવાન તથા ખાન્દાન વહેપારીઓ આવેલીને તે સભાસ્થાનમાં બેઠા હતા. મોહનલાલે સુંદરજીની ઓળખાણ આપીને સર્વને જણાવ્યું કે:—“આજકાલ ભૂષણાનગરીની વહેપાર-રોજગારની સ્થિતિ ઘણીજ ખરાબ થઇ પડી છે, એટલુંજ નહિ, પણ જે સર્વથા નાશને પાત્ર થઇ પડી છે, એમ કહેવામાં આવે તો, તેમાં પણ કશો પ્રત્યાય નથી. એનું કારણ કેવળ દુર્ઘાનત લૂંટારાઓનો જાલિમ ભુક્તિ જ છે. આ બિચારા વ્યાપારી મુવકની પણ એવીજ દશા થઇ

૭. ગુજરાત દેશમાંથી અહીં વહેપાર કરવામાં તેનો તમામ માલ અને મિલકત લૂટાઈ ગયા છે, આજે તેની પાસે ખાવાને અન્ન, પહેરવાને વસ્ત્ર કે વાપરવાને એક પાઇ પણ રહી નથી. અત્યારે તેમની સ્થિતિ રસ્તાના રખડતા બીખારીથી પણ ખરાબ થઈ પડી છે.

આ સાંભળીને ત્યાં એકજ થયેલા મહાજનોએ સુંદરજીને યોગ્ય આશ્વાસન આપીને કહ્યું કે:—“ સુંદરજી ! જગત્ની લીલા એમજ આદ્યા કરે છે, ધરીમાં કિસ્મત સુખ-રા સિંહાસનપર બેસાડે છે અને ધડીમાં દુઃખના દરિયામાં ધકેલી દે છે, માટે તમે તમારી લૂંટાયેલી મિલકતના સંબંધમાં હવે કશી પણ ચિંતાજ કરશો નહિ. ઇશ્વર તમેને ફરીવાર સુખી કરશે અને તમારા હૃદયમાં વ્યાપેલી ચિંતાની જ્વાળાને દૂર કરશે. તમે હવે આ શહેરમાંજ રહો જો કે અહીંનો ધંધો-રોજગાર તદ્દન બંધ પડી જવા આવ્યો છે, છતાં પણ તમેને કશી ઇજા આવશે નહિ. અમારી વહેપારી-સભામાંથી તમારા માટે જે ખરડો થયો છે, તેનું દ્રવ્ય એકદુનું કરી, જેટલા પૈસા મળે, તેનાથી તમારા વહેપારની શરૂઆત કરો. ધીમે ધીમે વહેપાર કરવામાં તમે ફાવી જશો. વળી તમે અહીંના ગમે તે વહેપારી પાસેથી ગમે તે જાતની સહાયતા માગશો તો તે તમેને અવરય મળી રહેશે.”

યુવક સુંદરજી પણ સુંદર વયનો બોલી મનુષ્યના મનને મોહિત કરવાનું ધણું સારી રીતે જાણુતો હતો; તેથી તે પણ તે લોકોને મીઠાં વચનોથી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો, ત્યાર પછી તરેહ તરેહવારની બીજી કેટલીક વાતોચીતો ચાલી; વહેપાર-રોજગારની વાતો, દેશની ફૂર્દશાની વાતો, જનસમાજની વાતો અને દરયુઓના સંબંધની અનેક વાતોની એ સમયે એ સભામાં ચર્ચા ચાલી. છેવટે સુંદરજીએ પૂછ્યું કે:—“ તમે લોકો હજી સુધી એ શયતાન લૂટારાઓનો સંહાર શા

શા કારણથી કરતા નથી ? તમે શું તેમના અત્યાચારને અટકાવી શકો તેમ નથી ? તમારામાં કશી શક્તિજ નથી ? સાત-ઠાપ માણસની વસ્તીવાળા આ બ્રૂષણનગરીમાં શું એવો કોષપણ વીરપુરુષ વસતો નથી કે, જે આ શહેરને પામમાલ કરતા, વહેપાર વાણિજ્યમાં ધૂળ મેળવતા અને સર્વજનોને વ્યાકુલ કરતા એ દુર્દાન્ત દસ્યુઓના ત્રાસને અટકાવી તેમનું દમન કરી શકે ? ”

“ નથી શું વીર એવો કે, નમાવે એ લૂટારાને ?
નથી શું સંપ આ દેશે, કરે નાબૂદ લૂટારાને ?
ગઈ ક્યાં વીરતા ચાલી, બધે અંધાર શો વ્યાપ્યો ?
થયો ઉત્પાત શો આવો, નિચય અહીં ભુલ્મનો જામ્યો ? ”

સુંદરજીના જાપાનમાં તે લોકોએ જણાવ્યું કે :—“ હજી તમે જુવાન છો, તમારા શરીરમાં હજી હિતું લોહી વહી રહ્યું છે, શરીરમાં નવીન બળ અને સાહસની ધારાઓ છૂટી રહી છે, તેથીજ આમ કહેવાની હિમ્મત કરી રહ્યા છો. મોગત સસ્તનતના સિપાહીઓ સિવાય તેમના ભુલ્મને કોણ અટકાવી શકે તેમ છે ? તેઓ કાળને પણ કંપાવનાર મહા દુર્દાન્ત દાનુવો છે.

“ જગત્માં પાપને સ્થાપી પ્રલય છાયા છવાડે છે;
હજો છે શિર સતિયાનાં અસિધારા બહેંવડાડે છે;
ધુળવી આ બધી ધરણી મહા ઉન્માદ મચાવે છે;
પ્રજાને પીડીને તેઓ સદાયે નાચ નચાવે છે,
ધરીને ભુલ્મનું ખંજર સદા ગર્ડન હલામે છે;
જની શયતાનના સાથી બહુ પાપો ચલાવે છે.

તરુણ પુરુષ ! અત્યાર સૂધીમાં એ પાપીઓના પાપાચારને કોઈ પણ અટકાવી શક્યું નથી, તો પછી અમારું શું મળું કે અમે

તેમની રહામા યવાનું સાહસ કરી શકીએ. ખાસ કરીને વહેપારી વર્ગ એવા ટંટા શીસાદથી હમેશાં અલગ રહેવાનુંજ વધારે પસંદ કરે છે.”

મુંદરજીએ સહજ મ્હેં મરડીને કહ્યું કે:—“ત્યારે શું જૂપણા-નગરીની રાજલક્ષિત આટલી બધી દુર્ઘળ છે ? રાજ્યની રક્ષા કરે એવો એક પણ પુરુષ અસ્તિત્વમાં રહ્યો નથી ?”

તેના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે:—“હા, દુર્ઘળ તો શું, પણ છેક નિર્માલ્ય છે.

“નહિ છે રાજ્યમાં રાગ, નહિ છે નામ રક્ષાનું;

• થયા છે, લોભના દાસો, લગ્નવે નામ રક્ષાનું;

પડ્યો છે રાજ્યનો કર્તા, પ્રપંચી પુત્રના હાથે;

તૂટ્યા છે દુઃખના પહાડો ખલકના નાથના માથે;

બન્યા છે પુત્ર સયતાનો પચાવા રાજ્યની સત્તા;

હતો જે શાહ આલમનો અરે તે ખાંચ છે ખત્તા.”

આવી સ્થિતિમાં રાજ્યનું રક્ષણ કરનાર કાણુ રહે વાર ? દિલ્હીના રાજલવનમાં આવી અંધાધુંધી મચી ગઈ છે, શહેનશાહજહા તેના શાહજહાઓની કપટ કળાયા કારાગૃહમાં પીડી રહ્યો છે, જલિમ ઔરંગઝેબ સગા ભાઈઓનું લોહી પીવાને આતુર બની ગયો છે, સુલ્તાન સૂબા બંગાળાનો સુબો નિમાવા છતાં અયશઆરામના દરિયામાં ડૂબી આગ્રાના રાજમહેલમાં વારાંગનાઓનાં નાચગાન સાંભળવામાં ગુલ્તાન બની ગયો છે. જૂપણાનગરીના કાજ સાહેબ કે જે મના હાથમાં મોગલ શહેનશાહની એક મોટી પદવી મળી છે, તે વિકરાળ વાધ બની, શાહ સમશીરખાં નામના એક ફકીર પાસે ધર્મ નિકેતનનું નામ આપી પાપ નિકેતન સ્થપાવી પ્રજા જતોની મુત્રીઓના ધર્મનું બલિદાન લેવામાં રાંકડી રૈયતનાં ગળાં રેંસવામાં

અને પોતાની કામાંષતાની કુટિલતાને પ્રદર્શિત કરવામાં મશગુલ બની ગયો છે. ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ શાસ્ત્રી કે જે ધારાશાસ્ત્રીના નામથી ઓળખાઈ રહ્યો તે છે, તેનો એક એક ભુદ્ધિ એવો તો બચકર છે કે, જેતું નામ લેતાં પણ કાળજી કંપી ઉઠે છે, તે પણ પિશાચધર્મને આધીન થઈ પોતાની પિશાચી વૃત્તિને ચરિતાર્થ કરી રહ્યો છે, યુવક ! આવી સ્થિતિમાં રાજ્યની શક્તિની તથા રાજ્ય તરફથી સહાયતા મળવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય, તેનો વિચાર તમે તમારા મનમાં જ કરી લો. ”

“ પણ તેમ છતાં પણ અમોએ આજથી બે એક દિવસ પહેલાં અહીંના સુપ્રસિદ્ધ જમીનદાર નવરત્નને અમારા દુઃખની અરજ લખને અહીંના સૂબા સુસ્તાન સૂઝ પાસે આગ્રા મોકલી આપ્યો છે. તેની સુસ્તાન સાથે સારી ઓળખાણ હોવાથી અમને સર્વને આશા રહે છે કે, હવે સુસ્તાન સૂઝ લૂટારાઓના આ ઉપદ્રવને અટકાવવાનો ઈલાજ અવશ્ય કરશે ને કરશેજ. ”

આ સાંભળીને સુંદરજીતું શરીર ઢાણુ જાણે શ્વા કારણથી કંપી ઉઠ્યું. તેણે પોતાના મનમાં જ કહ્યું કે:-“ બસ, થઈ ચૂક્યું, ધારેલો શિકાર હાથમાંથી આપાદ છટકી ગયો. મારા મનની મુરાદ મનમાં મનમાંજ રહી ગઈ. હું આ શહેરમાં વિના કારણુ ખેંસી રહ્યો. જે આશાથી હું આટલા દિવસ સૂંધી અહીં ખેંસી રહ્યો છું, એ આશા તદ્દન પલટાઈ ગઈ. ”

“ જે પક્ષીને તાકી રહી આ ગામમાં ખેંસી રહ્યો;

એ પક્ષી આજે હાથથી આપાદીથી છટકી ગયો;

ધાર્યું હતું મનમાંહિં જે મનમાંજ તે તો રહી ગયું;

હા ! ચક્ર મારા ભાગ્યનું પલટાઈને ઉઘું થયું, ”

આ પ્રમાણે અનેક વિચારો કરતામાં યુવક સુંદરજી ગુંથાઈ ગયો. એ જોઈને સર્વજનો અજબખીમાં પડી ગયા અને સુંદરજીને દેશની દાઝ જાણનાર એક દેશભક્ત યુવક ધારીને મનમાં મનમાંજ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા, પરંતુ સુંદરજી શા આશયથી વિચાર મગ્ન બની ગયો હતો, એની કોઈના મનમાં કશી કદપના પણ આવી નહિ.”

ત્યાર પછી મોહનલાલ-મણિલાલના પિતાએ કહ્યું કે:—“દરબારમાં અરજી કરવા છતાં પણ તેનું કાંઈ સારું પરિણામ આવવાની કશી સંભાવના રહેતી નથી. કારણકે આ પહેલાં પણ આપણે લગભગ પંદર-વીસ અરજીઓ કરી ચૂક્યા છીએ, પરંતુ હજી સૂધી આપણને તેનો કશો જવાબજ મળ્યો નથી. આથી નવરત્ન કાંઈ ફત્તેહ મેળવીને આવે એવી કશી પણ આશાજ રાખી શકાતી નથી.”

આ પ્રમાણે ધણીવાર સૂધી એ વાર્તાનો ઉદાપોહ ચાલ્યા પછી તે વાર્તા બંધ થઈ નાયનારી વારાંગનાઓ આવી હાજર થઈ તેમણે નૃત્ય ગીતની શરૂઆત કરી. ધણીવાર સૂધી તેમણે નાયગાન કરીને લોકોના મનને મુગ્ધ કર્યા: ત્યાર પછી એક સોળ સત્તર વર્ષની વારાંગનાએ આવી પોતાના કાચક જેવા મીઠા અને મધુર સ્વરથી સજા જનોના મનનું રંજન કરવાના આશયથી એક અતિ મનોહર અને ભાવવાહી ગાયન ગાવા માંડ્યું.

ગાઝલ

“દુનિયા બધી રૂહોળી હવે ના રૂહોળવું બાકી કંઈ:

આધું પીધું ને ભોગવ્યું, ના ભોગ છે બાકી કંઈ:

દુનિયા મહીં ખાવા પીવાનો, સ્વાદ લઈ લીધો બધો:

એ સ્વાદની ખુશમો મીઠી, પણ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

રંગ બેરંગી થઈને રંગ સર્વે ભોગવ્યા:

એ ભોગની ખુશમો મીઠી, પણ ભોગમાં કાંઈ નહીં:

જે બાદશાહી મહેલ ને બાંધેલ રંકે ઝુંપડી;
આનંદ ત્યાં સરખો મળે, ને ભેદ છે કાંઈ નહી.

રંકે કરેલી રાબડી ને બાદશાહી ભોજનો;
સાનંદ લીધા સ્વાદથી, એ સ્વાદમાં કાંઈ નહી;

માતાપિતા સંબંધીઓનો સાથ સર્વે આ રહ્યો;
સૌએ ખુશી, હું એ ખુશી, પણ હું ખુશી કાંઈ નહીં !

જૂનું થતું તાળું અને આવી જિગરમાં ઉછળે;

તાળું થતાં હું છું ખુશી, પણ એ ખુશી કાંઈ નહીં !

સૌએ જૂનું થાતું નવું ને એ નવું થાતું જૂનું;
લાગે સરીખું એ બધું, ત્યાં ભેદ છે કાંઈ નહીં !

દુનિયા મમે તે જે કરે, મ્હારે ગમ્યું તે હું કરું;

મ્હારા ગમ્યાની વાત તે કાંઈ ત્હમે જાણો નહીં !

બહુએ ભમી, બહુએ શરી, જોયું બહુ ને ભોગવ્યું;

એ ભોગને જોવા મહીં લાગ્યું મ્હને કાંઈ નહીં !

ધાબલ થઈ છું ત્યાં અને વાગ્યા જિગરમાં ધા ધણા;

કાતે પડ્યા તે ધા મહીંથી લોહીની નદીઓ વહી.

એ લોહીની નદીઓ મહીં ન્હાવું અને છે ફૂલવું;

ન્હાવા અને ફરવા વિના ખીજતું નથી બાકી કાંઈ !

રનેહ જ્યોતિ.

આ મનોહર ગાયન સાંભળીને સર્વ સલાસદો મુગ્ધ થયા અને વારાંગનાના આદર્શ ગાન ગાયનકળા અને મંજુલ સ્વરને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. મણિલાલના પિતા મોહનલાલે વારાંગનાઓને તથા નૃત્યકાશ્ણીઓને યોગ્ય ધનાર્થ આપી વિદાય કરી. છેવટે સલા વિસર્જન કરવાની સૂચના આપી, ખાવા પીવામાં પ્રવૃત્ત થવાનું કહી

મોહનલાલે કહ્યું કે—“ હવે લૂટારાઓના સંબંધમાં તમે કશી ચિંતા કરશો નહિ, હું પોતેજ તેની ખાતમી મેળવી આવીશ અને તેમની કુડી કરણીનું કુદ્દળ ચખાડી આપીશ. એ ખાખતમાં હવે તમે સર્વ નિશ્ચિંત રહો અને ખાવાપીવા માટે તૈયાર થાઓ. ” આમ કહીને તેણે નોકરાને ત્યાં એકઠા થયેલા સભાસદોનાં પગરખાં ઉપાડી લેવાની આજ્ઞા આપી. એક બાળક અનુચરને પગરખાં ઉપાડી લેવાની આજ્ઞા આપી. એક બાળક અનુચરે પગરખાં ઉપાડી લીધાં. મોહનલાલ પોતાના જુતામાં પગ નાખી, તેને દૂર ખસેડવા ગયો, એવામાં તેના પગની સાથે એક પત્રનો સ્પર્શ, એટલે તેણે પગ કાઢી લઇને છોકરાને તેમાંથી કાગળ કાઢવાની સૂચના કરી. છોકરાએ જોવો એ કાગળ બહાર કાઢ્યો, કે તરતજ તેમના સર્વના મનમાં એક પ્રકારના આશ્ચર્યની છાયા છવાઈ ગઈ. તે પત્રના મથાળાંપર લાલરંગના એક છુરાનું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું હતું. મોહનલાલનો હાથ પત્ર ઝાલતાં કંપી ઉઠ્યો, તેનું મુખ મલિન થઈ ગયું. તેનું આખું શરીર થર થર કંપવા લાગ્યું અને કંપતો કંપતો તે તે સભાસ્થાનમાંજ મૂન ચિહ્નિત થઇને પૃથ્વીપર ગમડી પડ્યો. મહિલાલ પોતાના પિતાની બાજુમાં ઉભો ઉભો કંપવા લાગ્યો. ઘરમાં એક પ્રકારનો હાહાકાર મચી ગયો. સર્વની આંખોમાંથી આંસૂનાં ઓધારાં પૂર વહેવા લાગ્યાં.

ઘણીવાર પછી મોહનલાલના શરીરમાં શુદ્ધિ આવી, તેણે રડતાં રડતાં એક ઉંડો નિઃસાસો નાખીને કહ્યું કે—“ હાય ! મારાપર આ શી આફત આવી પડી. ” મહિલાલને પોતાની પાસે ઉભેલો જોઈને તેના શોકનું પ્રમાણ એકદમ વધી ગયું. તેના મનમાં નિરાશા છવાઈ ગઈ.

એ જોઇને મણિલાલે પિતાને શાંત કરવાના અથવા ધીરજ આપવાના આશયથી કહ્યું કે:—“ પિતાજી ! આમ ચિંતા શા માટે કરો છો ? ઈશ્વરે ધાર્યું હશે, તે થઈ રહેશે, વિધાતાનું વિધાન કદાપિ મિથ્યા થશે નહિ. આપણા ઉપર જો વિપત્તિનું વાદળ તૂટી પડવાનું હશે, તો તેને કાંઈ પણ રીતે આપણાથી આપણી સાધારણ શક્તિદ્વારા અટકાવી શકાશે નહિ. ”

આમ કહ્યા પછી તેણે ત્યાં એકલા થયેલા સર્વ સભાસદોને સંબોધીને કહ્યું કે:—“ અમારો સર્વનારા થવાનાં જે લક્ષણો જણાઈ રહ્યાં છે, તેને તમે સર્વ સારી રીતે જાણી શક્યા છો, માટે કૃપા કરીને અમને સમજાવો કે, હવે અમારે આ આકૃતમાંથી અમારો બચાવ શી રીતે કરવો જોઈએ વાર ? ”

આ સાંભળીને સર્વ ચૂપ થઈ ગયા, નિઃસ્તબ્ધ બની ગયા. કોઈના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. જાણે પથ્થરના પૂતળાંની પેઠે કાંઈ બેસી રહ્યા, કાંઈ ઉભા રહ્યા.

આથી શરવીર સુંદરજીના મનમાં શર ચઢી આવ્યું તે ગર્વથી કંપતા તિજ ભરેલા અવાજથી ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો કે:— “ મારી ઇચ્છા એવી છે કે, આ પત્રને બાળીને તેના ટુકડે ટુકડા કરીને સજગતી આગમાં સળગાવી દો. આજથી આખું શહેર એકઠું મળીને શહેરની રક્ષા કરે, મોનાહાતિ શહેરમાં પેસે કે તરતજ તેના મસ્તકને છેદી નાંખે, તેના નામને દુનિયામાંથી નાબુદ કરે ! હવે ક્યાં સુધી તમે તે પિશાચના જુદમને સહન કર્યા કરશો ? તમારા મસ્તકમાં ક્યાં સુધી જડતાની છાયા છવાઈ રહેશે ? શત્રુને સંહારતાં શા માટે ડરો છો ? ગીતાનાં આ વાક્યોને કેમ ભૂલી જાઓ છો ?

સંહારવા શત્રુ રણે દુષ્કર્મ નહિ કહેવાય છે;
 નિજ ધર્મનો જે ત્યાગ તે અતિનિય કર્મ કથાય છે; -
 શ્રેયસ્, તેજ, ઉદારતા, ચાતુર્ય ધૈર્ય સદાય છે;
 હહવું ન પાહું યુદ્ધમાંથી ક્ષાત્ર ધર્મ મનાય છે. ”

માટે અર્જુનને આપેલા એ ઉપદેશનું સ્મરણ કરી આત્મરક્ષા
 માટે ઈશ્વર દસી પાપીનું પતન કરવાને એકદમ તૈયાર થાઓ.”

સુંદરગ્રંથના આવાં સાદસી વચનો સાંભળીને મોહનલાલે કહ્યું
 કે:—“આલ્મ બન્ધુ! તમને એ સરદાર મોનાહાતિની શ્રેયસ્તા હજી
 સૂધી જાણવામાં આવી નથી, એ શયતાનની કપટકળાનો હજી સૂધી
 તમારા મનમાં કશો ખ્યાલ પણ આવ્યો નથી, તેથીજ તમે આવી
 વાર્તા કહેલાને સાદસી થઈ રહ્યા છો. મોનાહાતિની સાથે વિવાદ
 કરોને આ વિશ્વમાં કોઈ પણ મનુષ્ય જીવી શકે તેમ નથી. તેનો
 પયગામ મોતના પયગામથી પણ વધુ બચંકર છે. એ દિવસ પહેલાંજ
 અહીંના જમીનદાર નવરત્નપર એનો પયગામ આવવાથી અમે
 સર્વેએ ચાલાકીથી એને અહીંથી દૂર થવાની સૂચના આપી હતી
 અને તે ગિચારાને આ શહેર છોડીતે અંતે અન્યત્ર ચાલ્યા જવું પડ્યું
 છે, સુદાન સુળનો શરણાગત થવું પડ્યું છે હું નથી કહી શકતો
 કે; હવે મારી તથા મારા પુત્રની પણ કાણુ જાણુ કેવી દશા થશે !
 એ મોનાહાતિ અમારાપર શો જુલમ ચલાવશે, એની મારા મનમાં
 હજી સૂધી કશી કલ્પના પણ આવી શકતી નથી. તેની પાસે જોર—
 જુલમ ચલાવશે, એની મારા મનમાં હજી સૂધી કશી કલ્પના પણ
 આવી શકતી નથી. તેની પાસે જોર—જુલમ, દગો પ્રપંચ કે કશું
 પણ ચાલી શકે તેમ નથી. આજ સૂધીમાં તેણે અનેક પરિવારોને
 પાલમાલ કરી નાખ્યા છે, રસ્તાના રક્તગતા બીખારી બનાવી દીધા

મને લાગે છે કે, મારે પણ એની યાચનાના એના આ પયગામનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો જ પડશે.”

ત્યાર પછી મણિલાલના મ્હોં તરફ મ્હોં ફેરવી તેણે તેને સંબોધીને કહ્યું કે:—“મણિલાલ ! બાપ ! પત્રમાં શું લખ્યું છે, તે વાંચજો, આપણી ભાગ્યદેવતા શા ખેલો ખેલી રહી છે, તે જણાવજો, કિસ્મતના સિતારા શું સદાને માટે એ સ્થિતિમાં લૂટારાના અત્યાચાર રૂપી અંધકારમાં ઢંકાઈ રહેવા માગે છે ? આપણું સર્વસ્વ કના થવા ખેડું છે ?”

મણિલાલ હથેળીપરનાં આંસુ લૂછી પિતાના હાથમાંથી પત્ર લઇને તેને વાંચવા લાગ્યો. પત્ર વાંચતી વેળાએ તેનું કાળજી થરથર કંપવા લાગ્યું, પત્રમાં લખ્યું હતું કે:—

“શ્રીયુત્તમો મોહનલાલ મહાશય !”

આપ અગાધ સમ્પત્તિ અને અતુલ ઐશ્વર્યના સ્વામી છો, માટે મારો આ પત્ર મન્યા પછી બીજો દિવસે રાત્રેજ છ ઘડીનો સમય વીત્યા પછી મધુમતીના ત્રિમહનાવાળા વાંકના કિનારાપર આવેલા ડાકિનીના ઘાટપર પાંચ હજાર સોના મોહરો મોકલી આપજો જે દ્રવ્ય મોકલો, તે આપના વિશ્વાસુ માણસ મારફતજ મોકલજો. જો એ મુદ્રા નહિ મોકલાવો તો, મોનાહાતિએ તેના અપરાધીઓને માટે જે દંડ ધડી રાખ્યો છે, તે દંડથી તમને પણ દંડિત કરવામાં આવશે, તે પોતાના અપરાધીને કઠોરમાં કઠોર સજા કરવામાં કદાપિ પાછો હડશે હલિ, તિલ્લભાર પણ દયા દેખાડશે નહિ આપ આજરૂદાર માણસ છો, માટે આપનું શરીર શહેરના રસ્તાપર રગદોળાઇને લોઢાના પત્ર સાથે અથડાય, એ જોવાને હું મિલકુલ રાજી નથી. આપની ઈજ્જતપર બટો લાગે એ આપના માટે પણ હિતાવહ નથી.”

પત્રના મથાળાંપર છુરાનું ચિન્હ તથા નીચે મોટા મોટા અક્ષરોમાં “મેનાહાતિ” એવું નામ લખવામાં આવ્યું હતું.

પત્ર સાંભળીને મોહનલાલની બન્ને આંખોમાંથી દડ દડ કરતી આંસૂની ધારાઓ વરસવા લાગી. તે જિંચા અવાજે રડીને બોલી ઉઠ્યો કે:—“મારી સઘળી મિલકતનું મૂલ્ય પણ પાંચ હજાર મોહોરો જેટલી થાય તેમ નથી, હું સમજી શક્યો છું કે, મોનાહાતિનો એ બીજણ છુરો મારા હૃદયનું લોહી પીધા વિના તૃપ્ત થશે નહિ. હાય! આજે માફે સર્વ ફના થયા બેઠું છું, મારા દેહની સાથે મારા પરિવારનું પણ પતન થયા બેઠું છે.”

આ સાંભળીને સર્વ સભાસદો હાહાકાર કરી ઉઠ્યા. સુંદરજી ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો કે:—“સ્ત્રીઓની પેઠે રોદન અને હાહાકાર કરતાં તમને જરા શર્મ પણ નથી આવતી? આવો વલોપાત કરવાથી કશું વળવાનું નથી. આપણે બધાને હવે આપણા આ મિત્રને અત્યારે આવી પડેલી આ આફતમાંથી ગમે તે રીતે બચાવવાનો ઈલાજ શોધી કાઢવો જોઈએ. એ નરાધમ નાલાયક લૂંટારાને દુનિયાના પડમાંથી નાશુદ કરવો જોઈએ.”

કોઈએ કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ. સુંદરજીએ કહ્યું કે:—“શું આ રૂપિયા ને આપવાનો બીજો કોઈ પણ ઈલાજ નથી? કપટ કરીને તેને ગમે તે દિવસે પકડાવ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. તમે સર્વ આમ નિરાશ ન થાઓ. હૃદયમાં હિમ્મત ધરો.”

મોહનલાલે એક ઊંડો નિઃસાસો મૂકીને કહ્યું:—“તેમાંનું કશું પણ થવાનું નથી. એ લૂંટારાના હાથમાંથી હવે જીવવાની આશા રાખવો તદ્દન નિરર્થક છે. કારણ કે, એમના મનમાં દયાનો રંચ માત્ર પણ નથી. તેના નામથી બૂપણાનગરીનો કંજી તથા ન્યાયાધીશ

પણ કંપાયમાન બની જાય છે. એવો એક પણ પુરુષ હવે આ શહેરમાં રહ્યો નથી, હું ધારૂં છું કે એ મોનાહાતિ હવે થોડા વખતમાં જ મારી સંવ્રળી સંપત્તિ તથા સત્તાને રસાતળમાં મૂકી દેશે અને મારી કાયાનો પણ અંત આવી જશે હું નથી ધારતો કે, એ “શયતાનના સપાટામાંથી મને ટોઈ પણ રીતે બચાવી શકે અથવા મારી મિલકતનું રક્ષણ કરશે. પરમાત્માપર વિશ્વાસ રાખ્યા વિના હવે આવી શકે તેમ નથી. તે જગદાધારે જેમ ધાર્યું હશે, તેમ થઈ રહેશે. હે અનાથોના નાથ ! વિશ્વંભરાને! આદાર ! આ આપત્તિમાંથી મારું તથા મારા પરિવારનું રક્ષણ કરો એ પાપાત્માના પંજનમાંથી બચાવો.”

ઘણીવાર સૂધી ચૂપ રહ્યા પછી સુન્દરજીએ ફરીવાર કહ્યું કે :—

“ત્યારે હવે તમે એક ઠામ કરો. જે રૂપિયા ન આપવાથી તમને તમારો જીવ જવાનોજ ભય રહેતો હોય, તે હું બતાવું તેમ કરો. તમે તમારી સંવ્રળી મિલકતનો ખરડો કરો. અને તેમાં જેટલા રૂપિયા ખૂટતા હોય, તે આ સર્વ વહેપારી ભાઈઓ પાસેથી ઉધરાવીને તે લૂંટારાના પાંચ હજાર મોહોરો મોકલાવી આપો. મારા માટે તમે એ જ મદદ કરવાનો અથવા પૈસા એકઠા કરી આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે, તે હું તમોને તમારા કામમાં મદદ દાખત્ર બધું આપી દેવાને તૈયાર છું. અહા ! જે આજે મારી લૂંટાયેલી મિલકત મારા હાથમાં રહી હોત, તે હું આપના આ દુઃખના વખતે હું આપને કેટલી બધી મદદ કરી શકતુ આપની આંખોનાં આંસુ લૂછીને હું કેવો આર્થવાદ લઈ શકત. પરંતુ ભાગ્યની ભ્રમણાને લોધે અત્યારે તે હું આપના કરતાં પણ અધિક વિષમ વિપત્તિમાં આવી પડ્યો છું.”

સુન્દરજીની આ વાર્તા સાંભળીને તથા તેના મહત્ત્વ હૃદયના ઉંચા ભાવને જોઈને સર્વ સભાસદો એકી સાથે મોહિત અને રતંબિત થઈ ગયા. પરંતુ તેમાંના કોઈએ કોઈ પણ પ્રકારની વાર્તા કહી નહિ.

કેવળ મણિલાલના પિતા મોહનલાલે કૃતગતાથી ગળગળા થઈને
કરુણસ્વરથી કહ્યું કે:—“દયાળુ જવાન ! ભગવાન તમારું કલ્યાણ
કરે. મારા માટે તમે આવી ઉંડી લાગણી ધરાવો છો, એ જોઈને
મારા આનંદની હદ જ થાય છે. તમે જિન્દગી સુધી સુંખી રહો;
અત્યારે વિધિની વિડંબનાથી દરિદ્ર સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છો,
મહાધનવાનમાંથી તદ્દન દરિદ્ર બની ગયા છો, પણ તમારી તે દરિ-
દ્રતા સદા સ્થાયી રહેવાની નથી, હું આજે તમારા ભાગ્યને અતિ
હિંજળવલ્લ જોઈ રહ્યો છું. તમારી બોલવા ચાલવાની છટા, મૃદુતા
બરેલી વાણી, શરીરની સુંદરતા તથા મનુષ્યના નામને શોભાવનારી
અર્પૂવ દયા અને સહાનુભૂતિ આદિ સર્વ તમારી કુદીનતાને સર્વ
સમક્ષ સ્પષ્ટ કરી આપે છે. પણ કરુણાવાન યુવક ! હાલ તરત તો
તમે એક ગરીબમાં ગરીબ માણસ બની ગયા છો, તમારી આવી
ગરીબાઈ બરેલી દુઃખી હાલતમાં મારાથી તમારા માટે એકઠી કરેલી
મિલકતને મારા ઉપયોગમાં શી રીતે લઈ શકાય ? શું હું મારા જીવ-
નની તુચ્છ આશા માટે, તમારા સર્વસ્વને લૂંટારાના હાથમાં સોંપું ?
તમને મુશ્કેલીમાં નાખી મારા પર આવેલી આફતને દૂર કરું ? ના—
કદાપિ નહિ. મારાથી આ જિન્દગીમાં એમ બની શકે તેમ નથી.”

ખીજા બધા મિત્રો ઉધરાણાંની વાત સાંભળી ખીસામાંથી
પાંચ-પચીસ રૂપિયા આપવા પડશે, એમ ધારીને ધીમે ધીમે ત્યાંથી
સરવા લાગ્યા, એક પાઈને માટે પણ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરનારા
ધનકીટ વહેપારીઓ પોતાના મિત્રપર આવી પડેલી આપત્તિનો દુશો
પણ વિચાર કે સહાયતા ક્યાં વિના તુચ્છ દ્રવ્યની આશાથી મરજીતી
અથવા નવ એ અગિયારાં ગણત્રા લાગ્યા ! હાથ ! આવા સ્વાર્થસાધુ !
લક્ષ્મીના લોભી ! પુરુષો આ પુણ્યમયી પૃથ્વીપર વિનાશકારણ શા

માટે ભાર રૂપ થઇ પડ્યા હશે ? શું ઈશ્વરે ધન આપ્યું છે, તે કેવળ પોતાના ઉદર મંદિરની પૂજા કરવા માટે આપ્યું છે ! ના—નહિજ. જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રને આકૃત ને વખતે ધનની મદદ કરતો નથી, તે મિત્ર, મિત્ર નહિ, પણ સ્વસ્વ નરકનો દાસ છે. લક્ષ્મી સદ્વ્યય કરનારને ત્યાંજ :સ્થાયી રહે છે, લોભીના ભંડારમાં બંધ થઇને બેસી રહેવું તેને જરાપણુ ગમતું નથી. જમતમાં જન્મ ધારણ કરીને સંપત્તિનો સદુપયોગ કર્યો છે, તેજ મહાપુરુષ છે. જેઓ પાપમયી ભાવના ધારણ કરી કેવળ સંપત્તિને એકડી કરવામાંજ મશગુલ રહે છે, તેઓ પિશાચ ધર્મને આધીન થયેલા કાપુરુષો છે.

પણ આ સ્થળે એ સર્વ વિષયોનો વિસ્તાર કરવાથી સ્થાનાંતર થવાનો સંભવ રહે છે, એટલે અમે હવે આ વાર્તાના મૂળ વિષયપરજ પુનઃઆવીએ છીએ અને અપૂર્ણ રહેલા વિષયોને આગળ લખાવીએ છીએ. પણ હા—આ પહેલાં એવા લક્ષ્મીલોભી મહાનુભવોના હૃદયપર અમારા આ આક્ષેપથી કાંઈ પણ આઘાત થયો હોય, તો અમેએ વિશ્વના મહામાનનીય પુરુષોની ક્ષમા માગીએ છીએ. અસ્તુ.

‘સર્વના ચાલ્યા જવી પછી કેવળ મહાનુભવ માણેકલાલ, સુંદરંજી, મોહનલાલ તથા તેનો પુત્ર મણિલાલ સજાસ્થાનમાં બેસી રહ્યા અને આવી પડેલી આપત્તિમાંથી મોહનલાલ તથા તેના પરિવારનો ઉદ્ધાર કરવાના વિષયમાં વિવિધ પ્રકારની ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યા.

મોહનલાલે કહ્યું:—“જેયુંને લાઇ ! ઉત્તરાણાની વાત સાંભળતાંની સાથેજ સઘળા મિત્રો ઉડીને ચાલતા થયા છે. આ દુનિયામાં કાંઈ દોસ્તજ નથી. બધા સ્વાર્થના ભૂખ્યા છે. ન્યાસિધી સ્વાર્થ હોય છે, ત્યાસિધીજ દોસ્તો પણ સગા થાય છે, પણ ન્યારે એ

સ્વાર્થ પૂરો થાય છે, ત્યારે કાઈ કાંઈના તરફ કરશે પણ સંબંધજ રાખતું નથી.

“ દુનિયા મહી નહિ દોસ્ત સાચો જાણવો;
 છે સ્વાર્થ વ્યાપ્યો વિશ્વમાં વિશ્વાસ કોનો આણવો ?
 સંસારના સંબંધી સઘળા આજથી જૂઠા ગણું;
 વિશ્વાસની જે ભાવના જડમૂળથી તેને હણું;
 દુનિયા પૂજે છે દામને, નહિ રનેહને કંઈ જાણતી;
 જરદારને એ જગતમાં દેવો સમા પિછાણતી;
 જરહીન છે નખળા બધા નિજ હિરથી એ માનતી;
 જરદાર ને ફરણુ જઈ ચર્ણો સદા તે ચાંપતી. ”

બસ લાઈ, હવે હું મારી આશાને ત્યાગીને મરણના મુખમાં જવાને તૈયાર છું. જ્યારે ખરા દોસ્તોજ અણીની વેળાયે અવળા થયા છે, ત્યારે હવે જીવવાની આશા પણ શી રીતે રાખી શકાય ? સરદાર મોનાહાતિ જેવા એક બહાદુર નરના હાથમાંથી બચવું એ કંઈ નાની સૂતી વાત નથી. મને લાગે છે કે, મારા જીવનની છેલ્લી ધડીઓ આવી પહોંચી છે. મારા કાળનાં એકધડીયાં પૂર જોશથી વાગવા માંડ્યાં છે.

આ સાંભળીને તેના પરમમિત્ર માણેકલાલના હૃદયપર સખ્ત આ-
 ઘાત થયો. તેનાં દુઃખભર્યાં વચનોથી તેને ધણુંજ લાગી આવ્યું. તેણે
 ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે:—“ લાઈ ! આમ ચિંતા ન કરો. દુનિયામાં
 બધા દોસ્તો એક સરખા હોતા નથી. વિશ્વ વિચિત્રતાથી ભરેલું છે
 અને એ વિચિત્રતાપરજી વિશ્વ-વ્રજ્ઞાંડનું બંધારણ બંધાયું છે.
 જનસ્વભાવ સર્વત્ર એક સરખો હોતો નથી. હજી સુધી હિંદુ-
 મિનાં આળોના હૃદયમાંથી મિત્ર-ધર્મનો સર્વથા ક્ષય પણ થયો નથી.

લક્ષ્મીના લાંચીઆઓ જેટલા તમને જોવામાં આવે છે, તેનાથી વિશેષ તેનો સદુપયોગ કરનારા પણ હોય છે. તમે હવે ઇશ્વરપર આધાર રાખો. મારાથી જનશે તેટલી મદદ હું પણ કરીશ અને તે સાથે અત્યારે તમારા શિરપર જે આફત આવી પડી છે, તેનું નિવારણ કરી કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરીશ. એ વિષયમાં તમે કશી ફિકર કરશો નહિ. કારણ કે જે કાળે જે થવાનું હોય છે, તે કદાપિ મિથ્યા થતું નથી. મારી ધારણા પ્રમાણે ખતાવેલા ઇલાજ પ્રમાણે વર્તશો, તો આફત-માંથી અમુક અંશે પણ તમે અવશ્ય મુક્ત થઈ શકશો.”

મોહનલાલ ચિંતાના લયંકર સાગરમાં ડૂબી રહ્યો હતો, તેને માણેકલાલના આશ્વાસનરૂપ તરણી મળવાથી તે અત્યંત ઉત્સુક થઈને બોલી ઉઠ્યો કે:—“ક્યા ઇલાજ પ્રમાણે ચાલવાથી મારો બચાવ થઈ શકશે અને મારી આફત અળગી થશે વાર ?”

માણેકલાલે જવાબ આપ્યો કે:—“મોનાહાતિની ખતાવેલી જગાએ જઈને તેની પાસે દરગરી કાલાવાલા કરવાથી તથા તમારી ખરી સ્થિતિ જણાવવાથી મને લાગે છે કે, તે પાંચ હજાર મોહારો-માંથી અવશ્ય થોડી ઘણી મોહારો ઓછી કરી આપશે અને તે સાથે તમેને પાંચપંદર દિવસનો અધિક અવસર આપવાની ઉદારતા પણ દર્શાવશે.”

સુંદરજી અતંદ્ર સહિત વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો કે:—“મને પણ એ ઇલાજ વધુ બ્યાજખી જણાય છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે સરદાર મોનાહાતિ તમારાપર ઉદારતા દર્શાવ્યા વિના રહેશે નહિ. પણ જો તેમાંનો એક પણ ઇલાજ ન કરતાં તમે શાન્ત થઈને અથવા ચિંતા-તુર-ખનીને બેસી રહેશો તો મોનાહાતિ પોતાના કાગળમાં લખ્યા મુજબ તમારો જીવ લઈને તમારા આખા કુટુંબને ધૂળ ચાટતું બનાવી

દેશે અને તમારા ધરખારને પણ નાણુદ કરી નાખશે. મારા સાંભળવા પ્રમાણે તે ઘણો બચાંકર અને એકવચની માણસ છે. આજથી થોડા દિવસ પહેલાંજ તેણે તેના પોતાના બેદી ભોંયરામાં મહા લથાનક થઈ ક્યો હતો અને પોતાની આજ્ઞા માનવામાં જરા બેદરકારી દેખાડનારા પોતાના જ્ઞાલામાં જ્ઞાલા સરદાર મહામહત્તી પણ કતલ કરાવી નાખી હતી. એક દિવસે તેની સ્ત્રીએ તેની માટે જળ લાવવામાં જરા દીલ કરી હતી કે તરતજ તેની ગર્દનને પણ તલ્વારની ધારથી જમીનદોસ્ત કરી દીધી હતી. તેના દિલમાં દયા નથી, એ ખરું, પણ તેમ હોવા છતાં તેને શરણે જનારને તે અવશ્ય મદદ કર્યા વિના રહેતો નથી. માટે મહાશય માણેકલાલના કહેવા મૂજબ તેને મળી આવો.”

માણેકલાલે કહ્યું:—“ત્યારે હવે ત્યાં જવાને કાણુ તૈયાર થાય છે. ભાઈ મોહનલાલ! મારી ધારણા પ્રમાણે તો તમે પોતે ત્યાં જશો નહિ. કારણ કે, તમારા જવાથી કદાચ વિપરીત પરિણામ આવશે. તમારી જાન પણ જશે અને મિલકત પણ ખરબાદ થઈ જશે.”

મોહનલાલે પૂછ્યું:—“ત્યારે હવે ત્યાં ફાને મે!કલું વાડ ?”

“એજ એક મે!ટો સવાલ આવી પડ્યો છે.” માણેકલાલે કહ્યું.

મુંદરજીએ કહ્યું કે:—“ખીજના જવાથી કામમાં ખરાખર ફતેહ મળી શકશે નહિ. મારા ધારવા મૂજબ તો મણિલાલ પોતે જશે તોજ વધુ સમવડ થઈ પડશે. કારણ કે, પિતાના કાર્યમાં પુત્ર જે કાંઈ સહાયતા કરે છે, તેનાપર કોઈપણ જાતનો અવિશ્વાસ રહેતો નથી.”

મણિલાલ એ સમયે ત્યાંજ ઉભો હતો, તેણે કહ્યું કે:—“લૂથરાઓ શું મારી વાતને કાનપર ધરશે ખરાકે ?”

મુંદરજીએ જવાબ આપ્યો કે:—“જો તમે ડરતા ન હો, તો પછી જવામાં શું નુકસાન છે ? પ્રથમ તેની પાસે પ્રાર્થના કરી રહી

કકળીને, મોઢોરોની સંખ્યા ઓછી કરાવવાનો પ્રયત્ન કરજો અને જો તે તમારી પ્રાર્થનાને લક્ષમાં ન લે તો પછી ઓછામાં ઓછી એક દિવસની મુદત માગતા આવજો. ”

મણિલાલે કહ્યું કે:—“પિતાનું કાર્ય કરવામાં મને કશો પણ કુચળ નથી. જો મારા દેહનું બલિદાન આપવાથી પણ મારા પિતાની આજ્ઞા દર થતી હશે, તો હું તે દંડ ભોગવવાને પણ તૈયાર છું. ”

છેવટે એજ નિશ્ચય થયો. બીજો દિવસે મોનાકાતિએ જણાવેલા મધુમતીના ડાકિની ઘાટપર મણિલાલે દુર્દાન્ત દરયુરાજની મુલાકાત લેવા માટે જવું એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી માણેકલાલ પોતાની કન્યા ઇન્દુમતિ તથા યુવક સુદરશને લઈને ઘર તરફ રવાના થયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું

પ્રેમાન્ભાદ

“દાની છે આ જગત સધળું અન્ત આ જીવવાને;
 “જે છે તે ના ટકી કદી રહે સર્વદા હાલ ક્યાં એ;
 “શોધી લેને પ્રિય વિપ્ર સખે ! સર્વદા જે રહેશે;
 “આશા તુમિ વિભવ સુખની તુચ્છ સૌ છોડી દેને !
 “હું તારીને મુજ પણ સખે ! પ્રેમી આ દિલ તારું;
 “તે જાણીને હૃદય મમ તો આજ ચીરાધ જાતું;
 “તું તેના તુજ રહી શકે તૂટશે સર્વ મારું;
 “માટે છોડી ‘તુજ’ ‘મુજ’ હવે દાસ થા ધશનો તું ! ”

કલાપી

વર્ષાઋતુ હતી, વસુંધરા દેવીએ લીલા રંગનાં વસ્ત્રો પરિધાન કરી એક પ્રકારની અપૂર્વ શોભાને ધારણ કરી લીધી હતી જન પ્રાણી માત્રના હૃદયમાં આશા, ઉત્સાહ અને ઉમંગના ઉભરાઓ ઉભરાઈ જતા હતા. આશ્રવન, કુંજલવન અને મનોહર વાટિકાઓને પર્પેયાઓ એ પોતાના પંચમ સ્વરથી અને કોકિલાઓએ સપ્તમ સ્વરથી આલાપ કરીને નંદનવનની સ્પર્ધા કરવાને સાહસી બનાવી દીધાં હતાં. સર્વે આનંદના કુવારા ઉછળતા હતા. કૃષકો કૃષિની આશાથી ઉન્મત્ત બની જઈ તનમનથી પરિશ્રમ કરી રહ્યા હતા.

એ સમયે બૃષણાનગરીથી પંદર માઇલપર આવેલી મહા વિખ્યાત પદ્માનદી જળના પ્રબળ પ્રવાહને વક્ષપર ધારણ કરી ઉભય

કિનારાઓને પ્લાવિત કરી મદમાતી માંતંગિનીની માફક ગર્વની સાથે ડોલતી, ગર્જના કરતી, વિશ્વમંડળને કંપાવતી વહી રહી હતી. પશ્ચિમ કિનારાપરના રૂપગંજ નામક શહેરનું સુવિશાળ મેદાન શહેનશાહ શાહજહાંના પિતા બાદશાહ જહાંગીરની પૂર્વકાલીન સમૃદ્ધિને પ્રકાશિત કરી રહ્યું. જ્યારે શહેનશાહ જહાંગીર, શાહજહાદ સલીમ તરીકે ઓળખાતો હતો, પોતાના પરાક્રમની પતાકાને બારતબૂમિના ગૌરવસ્તંભ રૂપ દિલ્હી નગરીના સુવર્ણમંડિત સિંહાસનપર વિરાજમાન થઇ ઉડીયમાન કરવાને અધિકારી થઇ શક્યો નહોતો, ત્યારે બંગાળાની મુલાકાત લેતી વેળાએ એ રૂપગંજની મનોહારિણી પ્રાકૃતિક શોભાથી લાગ્યેજ વંચિત રહેતો હતો. તેણે રૂપગંજમાં પોતાના આરામને માટે એક અતિ મનોહર મહાલય પણ બંધાવ્યો હતો, પરંતુ તખ્તનશીન થયા પછી, રાજ્યકાર્યના દબાણને લીધે શહેનશાહ જહાંગીર ફરીવાર એ મહાલયને પોતાનાં પગલાંથી પવિત્ર કરવાને શક્તિમાન થયો નહોતો, સમ્રાટ શાહજહાં કે બીજા કોઈપણ રાજકીય પુરૂષનું એ મહાલય તરફ લક્ષ ગયું નહોતું, એથી અત્યારે તે ભાંગીતૂટી હાલતમાં આવી પડી માત્ર પોતાની પુરાતન સ્મૃતિને જનસમાજ સમક્ષ પ્રકટ કરી, સંસારની પરિવર્તનશીલતાના સંબંધમાં જાળવવ્યમાન દૃષ્ટાંત આપી રહ્યો હતો તથા ગર્વિષ્ટ કિંવા અભિમાની માનવોને અભિમાનથી વંચિત થવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યો હતો.

રૂપગંજ બંગાળાના મુસલમાન નવાબોના અમલમાં અતિ સમૃદ્ધિશાલી શહેર હતું ખરું, પરંતુ જે સમયની અમે આ વાર્તા લખીએ છીએ, તે સમયે બાદશાહ ઔરંગઝેબના જલિમ બુદ્ધિથી આબો બંગાળા વીરતાશૂન્ય બની ગયો હતો અને નવાબોનું તેજ તથા પરાક્રમ પણ ઝાંખું પડી ગયું હતું, એથી રૂપગંજની એ શોભાને સાચવી

રાખે તેવો એક પણ પુરુષ રહ્યો નહોતો. તથા રૂપગંજની પૂર્વની જાહોજલાલી અથવા ગૌરવનો સૂર્ય અસ્ત પામવા આવ્યો હતો અને તેના પૂર્વગૌરવનું ચિન્હ માત્ર રહ્યું હતું, અન્ય સર્વ કાળના કઠોર ગર્ભમાં માત્ર ઘણીજ ટુંકી મુદતમાં એક પછી એક આઘાતથી નિહત થઈ ગયું હતું. અત્યારે કેવળ દાહિયાં, રુલેમાન, કેરાણી વગેરે અંગાળાના પૂર્વના નવાખોની બંધાવેલી ઇમારતોનાં ખંડિએરો રૂપગંજના વિશાળ મેદાનમાં દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં અને પોતાની દુર્દશાથી વિશ્વનાં સર્વ પ્રાણી-પદાર્થોની અંતે તેવીજ દુર્દશા થશે, એવો આભાસ કરાવી રહ્યાં હતાં.

કોઈ સ્થળે ગગનચુપિત મસજિદો શૃંગશન્ય થઈને, કાળના માહાત્મ્યને પ્રકટ કરી રહી હતી, કોઈ સ્થળે કળરપરના બાંધા શિલા સ્તંભો કાળના ભયથી અતિ ભયભીત થઈનેજ જાણે વિમર્ષભાવથી ત્યાં દટાયલાં જનોનો પરિચય પ્રદાન કરી રહ્યા હતા વળી કોઈ સ્થળે અત્યંત મનોરમ લતાકુંજોમાં મધુમક્ષિકાઓ ગુણુ ગુણુ શબ્દો નિનાદ કરી લેશમાત્ર પણ વિરામ લીધા વિના પ્રકૃતિની નિઃસ્વપ્નતાનો ભંગ કરી રહી હતી.

આ સર્વ સુંદર સ્થાન, મનોરમ સ્થાન જાણે મનોહરાનાં પ્રીતિપદ સ્થાનો હોયતી ! એવો ભાસ થતો હતો. તે આખો દિવસ પોતાનાં સર્વ કામ પતાવીને આ સ્થળેજ આવીને હાજર થતી હતી. હાય ! જે મનોહરા અતુલ સંપત્તિ, રાજરાણીના જેવાં અનુપમ સુખો તથા સર્વ સાહિબી છોડીને પરોપકારી નવરત્ન જમીનદારની સાથે બ્રહ્માનગરીનો ત્યાગ કરી કાશી જવાને તૈયાર થઈ હતી, તે મનોહરાને તેના ભાગ્યે બૂઝાવી, કાશી જતી અટકાવી અને આખરે રૂપગંજની નિવાસી બનાવી સંકટના સમુદ્રમાં ધકેલી દીધી.

પ્રિય વાંચક ! રૂપગંજમાં મનોહરા ક્યાંથી અને શી રીતે આવી ચઢી, એવી શંકા તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ ચિંતા નહિ, અમે આ સ્થળે જ તમારી તે શંકા તથા કૌતૂહલનું નિરસન કરી દઇએ છીએ:—

મનુષ્યના જેવું ચંચળ મન આ વિશ્વનાં ખીજાં એક પણ પ્રાણીનું હોતું નથી. મનને વિદ્વાનોએ વાયુથી પણ ચંચળ ગણેલું છે, એમાં પણ લેશ માત્ર પણ અતિશયોક્તિ જેવું નથી. કારણ કે, જે મનોહરા કાશી જવાને તૈયાર થઇ હતી, જેણે પોતાના મનમાં સંન્યસ્ત સ્વીકારી લેવાને! દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો, તેજ મનોહરાના મનમાં પુનઃ સંસારના માયાવી સંબંધનું સ્મરણ થઇ આવ્યું, તેને રૂપગંજમાં વસતી પોતાની એક માસીની પાસે જઇ થોડા દિવસ રહી પોતાના મનને સ્થિર કરવાનો વિચાર થઇ આવ્યો. નવરત્નની સાથે ન જતાં નવરત્નને આગ્રા તરફ વિદાય કરી તે થોડા દિવસ થયાં રૂપગંજમાં પોતાની માસીને ત્યાં આવી રહેવા લાગી. પણ દુર્ભાગી મનુષ્ય ને સુખનો સમાગમ શી રીતે થઇ શકે ? વિધાતાના વિધાનને કાણુ ફેરવી શકે ? નવરત્ન તેને ત્યાં આગ્રા તરફ સુલ્તાન સુજાની મુક્તાકાત માટે ચાલ્યો ગયો, મનોહરા તેનાથી વિખૂટી પડી. માસીને ત્યાં રહી, પણ તેને ત્યાં તેની ધારણાથી સર્વથા વિકૃત પ્રકારજ જેવામાં આવ્યો. જે ભયથી તેણે ભૂષણાનગરીનો પરિત્યાગ કર્યો હતો. તેજ ભયમાં તે ખિચારીને ફરીવાર આવી રમાવું પડ્યું.

એ અભાગિની રૂપગંજના જન સમાજ સમક્ષ પણ તિરસ્કાર પાત્ર તથા હારમારપદ થઇ પડી. ત્યાં તો સમાજ તેના સંબંધમાં અનેક લજ્જાદર ઇતિહાસનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. તેથીજ તે ખિચારી કદાચ સમાજનો પરિત્યાગ કરીને, સમાજમાંથી પદ્માવન કરીને, આ

ભયંકર અને જનમાનવ શૂન્ય ગંભીર મેદાનમાં આવી વસી હશે, આ વિષમ વ્યાધિવાળા સ્થાનનો તેણે આશ્રય લીધો હશે! તેથીજ ઘણું કરીને એ બીષણ અને લોકો તરફથી લગ્નયલા એકાંત અને ઘોરતમ વિકટ અને દૂરના વિશાળ સ્થાનમાં એકલી આવીને જનોની જૂઠી કહાણીનું નિરુપણ કરવાની ચેષ્ટા કરતી હશે !

મનોહરા એક સામાન્ય વારાંગના કન્યા તરીકે અહીં પણ પરિચિત થઈ હતી. સમાજમાં સર્વ તેને વેશ્યા કન્યા તરીકે ઓળખાવતા હતા. મનોહરાનું હૃદય સરળ અને નિષ્કલંક હતું, પરંતુ સાધારણ જનો તેના હૃદયની તે ઉચ્ચતા તથા મહતાનો અનુભવ કરી શક્યા નહોતા. જનસમાજના જેવી આ વિશ્વમાં બીજી એક પણ ભયંકર વસ્તુજ નથી, એ તો સર્વ કોઈનાથી અસાત નહિજ હોય ! સત્ય અને અસત્યના આવરણથી ઢાંકવામાં, પુણ્યને પાપના પડદામાં છુપાવવામાં તથા ગરીબોને અન્યાય આપી ધનવાનોનો પક્ષ ખેંચવામાંજ જનસમાજ નિરંતર નિમગ્ન રહે છે. સમાજ કાંઈને સમાન ઈન્સાફ આપતોજ નથી.

અમોએ આ વાર્તામાં જન સમાજનુંજ આગેહુય ચિત્ર આપેલું છે, તેથી પ્રસંગોપાત અમોને સમાજના જે જે દોષો તથા અન્યાયો દેખાયા છે, તેને દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ભદ્રનામધારક સમાજનેતાઓ પણ અંદરથી કેવા બિહામણા હોય છે અને નિર્ધન કિંવા નિઃસહાય મનુષ્યોને તથા સામાન્ય સ્થિતિવાળાં જનોને તેઓ પોતાના પક્ષપાતના શસ્ત્રથી કેવા દુર્દાનંત આઘાતો કરે છે, એનુંજ ખરૂં ચિત્ર આપવાનો યથાસાધ્ય પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી કોઈ પણ વાંચક બધુએ અમોને અકારણ ઉપહાસને પાત્ર ન ગણવાની અમો નમ્ર વિનંતિ કરીએ છીએ. અસ્તુ.

રૂપગંજના જનસમાજે મનોહરાના સંબંધમાં એવી વાયકા દેલાવી દીધી હતી કે, મનોહરાનો જ્યારે જન્મ પણ થયો નહોતો અને તે ગર્ભમાં હતી ત્યારે તેની માતા તથા તેના પિતાની વચ્ચે કાંઈક ગૃહ વિવાદ થયો હતો અને ત્યારે તેનો પિતા પ્રભાતમાં બહારો ઉઠીને કાણુ જાણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો હતો, મનોહરાની માતાએ તેની બે વરસ સુધી વાટ જોઈ હતી અને બનતી તપાસ પણ કરાવી હતી, પરંતુ તેનો કશો પણ પત્તો ન મળવાથી છેવટે તે બ્રૂખના દુઃખથી પીડાવા માંડી હતી અને બીજા કાંઈ પણ ઉપાય ન જોવાથી તેણે બ્રૂખલાનગરીમાં જઈ વારાંગનાના વ્યવસાયને સ્વીકારી લીધો હતો. એ વખતે મનોહરાની ઉંમર માત્ર દોઢ વર્ષની જ હતી.

“મનોહરાની માતા જ્યારે રૂપગંજનો ત્યાગ કરીને બ્રૂખલાનગરી ગઈ, ત્યારે મનોહરાની ઉંમર માત્ર દોઢ વર્ષનીજ હોવાથી તે તેને પોતાની સાથે લઈ ગઈ હતી અને તે વખતે તેણે એવી ધારણા ધારી હતી કે, મનોહરા અત્યંત રૂપવતી બાલિકા હોવાથી ભવિષ્યમાં વારાંગના તરીકે ઘણીજ વિખ્યાત થઈ પડશે અને પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં પોતાનું ગુજરાન ઘણીજ સારી રીતે ચાલી શકશે, આવી ધારણાથી તેણે મનોહરાની હત્યા ન કરતાં પોતાની સાથેજ રાખી હતી. તેણે મનોહરાની ખાર તેર વરસની ઉંમર થતાં સુધીમાં ગાયન તથા નૃત્યકળામાં ઘણીજ કુશળ કરી દીધી હતી. એ દરમ્યાન અચાનક સીડીપરથી પડવાથી તેનું મૃત્યુ થયું હતું અને મનોહરાને સ્વતંત્ર થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. પરંતુ મનોહરાએ એ સ્વતંત્રતાને દુરુપયોગ ન કરતાં, પાપના માર્ગમાં પ્રવેશ ન કરતાં સુનીતિનો પંથ પકડી લીધો હતો. જ્યારે પછી તે બ્રૂખલાનગરીના જમીનદાર દુરાચારી નવલવિહારીના પંજમાંથી છૂટીને રૂપગંજમાં પોતાની માસીની પાસે આવી વસી હતી.”

વાસ્તવિક રીતે આ વાયકા ધણેખરે અંશે સત્યજ હતી. મનોહરા પોતાની દાસી મુલદ્રા કે જેણે મુલદ્રસિંહનું નામ ધારણ કરી તેને છોડાવી હતી, તેને જમીનદાર નવરત્નની ધાર્મિક પત્ની મંજુલાની સાથે મંજુલાના પિયરમાં રહેવાનું કહી થોડા દિવસ આરામ લેવાના તથા ચિત્તને શાંતિ આપવાના ઇરાદાથી રૂપગંજમાં પોતાની માસી પાસે આવી હતી.

ભાવી ભૂલાવે છે, ત્યારે આમજ ભૂલાવે છે. મનોહરાએ મુલદ્રા જેવી એક સિંહણસંમિતી તથા સુખ દુઃખની ખરી મદદગાર સખીને પણ મંજુલા પાસે રાખીને ગુમાવી. અત્યારે તેને ઉંચે આલ અને નીચે ધરતી સિવાય બીજો કશો પણ આધાર ન રહ્યો.

જે માસીની પાસે તે શાંતિ મેળવવાની આશાથી આવી હતી, તે માસીજ તેના મનમાં અસહ્ય અશાંતિ ઉપજાવનારી થઈ પડી. હાય ! વિધિ ! તારા કોપની પણ કાંઈ સીમાજ નથી ! શું તું છેક નિષ્કુર અને નિર્દયજ છે !

હવે આ સ્થળે મનોહરાને તેને માસીની યાદગીરી શી રીતે આવી અને તે નવરત્નનો લાગ કરીને તેને ત્યાં શા આધારે આવી ચઢે, એ સંબંધમાં કિંચિત્ ઉલ્લેખ કરીશું.

મનોહરાએ પોતાની માતાના મુખથી તેની માસી નારંગીના સંબંધમાં ધણીવાર પ્રશંસાના શબ્દો સાંભળ્યા હતા, મનોહરાની માતાની હયાતીમાં તેની માસી ધણીવાર બૂખણ નગરીમાં જઈને વસતી હતી તથા મનોહરા પ્રતિ અત્યંત પ્રેમભાવ પ્રકટ કરતી હતી, એથી એ ખિચારી ભ્રમણામાં પડી ગઈ અને માસીને ત્યાં આવી ચઢી.

ત્યારે મનુષ્યના શિરપર સંકટ આવી પડે છે, ત્યારે મનુષ્ય ગમે તેવા સુરક્ષિત સ્થાનમાંથી પણ સંકટના મુખમાં જઈ પડે છે.

એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી, વિશ્વમાં એવા એક નહિ પણ અનેક ખનાવો બને છે કે, જેની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ છે.

ભવિષ્ય અવશ્યભાવી છે. એ ગુણવત્તી (૧) માસીએજ આખા રૂપગંજની રૈયતમાં વિશુદ્ધ વર્તનવાળી મનોહરાના કલંકનો વિસ્તાર કરી દીધો હતો, નહિ તો રૂપગંજની પ્રજા તેને પરમ પવિત્ર અને ધાર્મિક લક્ષનાજ માનતી હતી. પરંતુ જ્યારે ધરનાં માણસોજ એક વ્યક્તિનો અત્યંત અનાદાર કરે, ત્યારે જગતના તમામ જીવો તેનો ઉપહાસ કરે, એમાં આશ્ચર્ય પણ શું હોઈ શકે ? મનોહરાની માસી કહેતી હતી કે, મનોહરાની માતા કુમારી અવસ્થામાંજ મહાપાપીદસી અને બલિચારિણી હતી અને મનોહરાનો ગર્ભ રહી ગયા પછીજ તેણે મનોહરાના પિતા સાથે લગ્ન કરી પોતાના પાપને છુપાવી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ પાછળથી એ વાત તેના પિતાના જાણવામાં આવી જવાથી કેવળ છ માસ જેટલો સમય તેની સાથે ગાળી તે કાણ જાણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો હતો. એથી મનોહરા અવશ્ય વેશ્યા કન્યાજ છે. તેનો પિતા તેનો ખરો પિતા નથી. ”

. આ કારણથીજ મનોહરા વેશ્યા કન્યા ગણાતી હતી તથા સમાજમાંથી બહિષ્કૃત થઈ હતી. એથી કરીનેજ અસામાન્ય સુંદરી હોવા છતાં પણ તેને લગ્ન કરવા યોગ્ય વર મળી શકવાનો નહોતો, અને એ કારણે વશાતજ વિવાહ લાયક ઉમ્મર થઈ જવા છતાં પણ હજી સુધી મનોહરાનાં લગ્ન થયાં નહોતાં, તેની માસી પણ તેના લગ્નનો કશો પણ પ્રયત્ન કરતી નહોતી.

મનોહરા અત્યંત રૂપવતી હતી, એટલે એમો આ પહેલાંજ જણાવી ચૂક્યા છીએ. તેમ છતાં પણ તેનું રૂપ એટલું બધું અસાદરું કે, અમારી લેખિની હજી પણ તેનાં અનુપમ રૂપની પ્રશંસા

કર્મા વિના રહી શકતી નથી. સ્ત્રીઓના જે જે અંગ પ્રત્યંગની શોભા હોવાથી તેને સુંદરી કહેવામાં આવે છે, મનોહરાના તે તે અંગોની શોભા અતીશય મનોહર હતી. પરંતુ એ સુંદર રૂપજ મનોહરાના કાળ-રૂપ થઇ પડ્યું હતું. મનોહરાનો માસો એક ધોર લંપટ અને કામાંધ પુરુષ હતો. તેને કોઇ પણ વેળાએ શાન્ત કે સહજ અવસ્થામાં જોવામાં આવતો નહોતો. તેની બન્ને આંખો હમેશાં લાલચોળ રહેતી હતી, વિકારથી ભરેલી રહેતી હતી. મનોહરાનું રૂપ નિરખીને તથા તેને વેશ્યા કન્યા ધારીને તેના મનમાં કંઇ કંઇ નવી આશાઓનો સંચાર થતો હતો. તે ધારતો હતો કે, એક મનોહરાના સૌન્દર્યના વિક્રયથીજ તેમનું સ્ત્રી-પુરુષનું ભરણપોષણ નિર્વિઘ્ને ચાલી શકશે. મનોહરાની માસીનો પણ એ વિષયમાં વિશેષ અમત નહોતો. કારણ કે, તે દરિદ્ર, અસત અને ભયાનક અર્થેષિપાસુ હતી. તે ઉપરાંત તેનો સ્વામી અત્યંત ઉડાઉ, વ્યસનો અને યથેચ્છાચારી હતો. પૈસાની તંગીને તેઓ પતિ-પત્ની કાંઇપણ પ્રકારે સહી શકતાં નહોતાં.

આ સ્થળે એક વિદ્વાનનાં આ વચનોનું ખરેખર સ્મરણ થઇ આવે છે:—

“ શું ધરતિ કે શું પાણિ કે શું પંવન કે શું માનવી,
જે જે ઘડીએ ધન્ય થાતું એકના સંસર્ગથી;
તે તે ઘડીએ દાખવે સૌન્દર્ય પોતાનું ઉકું:
ને તૂટતો સંસર્ગ જ્યાં કદુપ ત્યાં તે થઇ જતું.

(રમણભાઇ)

આવોજ પ્રકાર મનોહરાની માસીના સંબંધમાં પણ બુદ્ધિ હતો. જીવાની દીવાનીના સમયમાં સૌન્દર્યનો વિક્રય કરી અનેક પુરુષોને પાપના પયોધિમાં કુબાડી અત્યારે એ પાપીયસી તદ્દન સૌન્દર્યવિહીના

બની ગઈ હતી, એથી હવે તેને પોતાના ઉપર પોષણનાં પણ સાંસાં પડતાં હતાં અને કાંઈ કાંઈ વેળાએ ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી જૂખના કડાકા પણ વેઠવા પડતા હતા. આ કારણથી હવે એ રાક્ષસીએ મનોહરાને પાપમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરી પોતાના પાપી પેટનું પોષણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. પણ મનોહરાએ તો પોતાના મનમાં ઇશ્વરભક્તિમાં ખીન રહેવાનો અથવા કાંઈ સદાચારી પુરુષ સાથે લગ્ન કરવાનોજ દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. તે પોતાના મનમાં નિશ્ચય પૂર્વક માનતી હતી કે:—

“પ્રતિષ્ઠા સ્ત્રી કરી સકલ રહી છે સ્ત્રીત્વનિ મહી;
વસ્તું તેને સ્ત્રીત્વે પુરુષ સરખું માનવપણું;
ઘડી જે મર્યાદા વિષયમય ભાવોથી પુરુષે,
નથી તેથી સ્ત્રીની પદ્ધતિ કદિ મર્યાદિત થતી.”

(રાધેનો પર્વત, નાટક.)

મનોહરાનાં રક્ષકો, નહિ—નહિ, વાસ્તવિક રીતે ભક્ષકો, મનોહરાને કેવળ પોતાના ભવિષ્યના ગુજરાનનું સાધન ધારીનેજ નિશ્ચિંત રહ્યા હતાં, તેમ નહોતું; તેની સાથે સાથે તેમણે મનોહરાને તેવું શિક્ષણ આપવાની, પાપના પંથમાં ઘસડી જવાની, પણ કોશિશ કરી હતી. આજકાલ કરતાં સુખદુઃખમાં મનોહરાને રૂપગંજમાં માસીને ત્યાં આવ્યાંને એ-ત્રણ માસનો અવધિ પણ વીતી ગયો હતો. એ અવધિમાં તેની માસી તથા માસાએ તેને તેવા ગિભિર પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાના ઉદ્દેશથી ‘દામશાસ્ત્ર’ ‘રતિશાસ્ત્ર’ જેવાં વિષયોત્પાદક પુસ્તકો વાંચવાની પણ ફરજ પાડી હતી. પણ નીતિવતી મનોહરાએ તેવાં પુસ્તકો પ્રતિ દષ્ટિપાત પણ કર્યો નહોતો. જે ઉદ્દેશથી મનોહરાની માસી તથા તેનો સ્વામી ખરાબ શિક્ષણ આપતાં હતાં, તેનાથી

સર્વથા વિપરીત ફળ ફળ્યું-મનોહરાના મનમાં ભ્રમનો જે કાંઈ થોડો ધણો અંશ અવશિષ્ટ રહ્યો હતો, તે દૂર થયો, તેનાં જ્ઞાનચક્ષુઓ સંપૂર્ણ ઉઘડી ગયાં. મનોહરા તેમની તથા સમસ્ત સંસારની સર્વ લયંકરતાને બહુ સારી રીતે જાણી ગઈ અને ત્યારથી તે તેનાં રક્ષકાપર ખિન્ન બ્રહ્મા કે પ્રીતિ રાખી શકી નહિ.

હાય ! સંસાર ! જ્યાં રક્ષક કે વડીલોજ કન્યા કે કુટુંબિઓના પાતિવ્રતરૂપી રત્નનો વિક્રય કરી પોતાનું પોષણ કરવાની અભિલાષા રાખતા હોય, તેવા વડીલોની કે પ્રજાની કે તેદેશની ઉન્નતિ શી રીતે થાય ! અભિવૃદ્ધિ-દુષ્કાળ, દરિદ્રતા અને યંત્રણા આવીને તેદેશને કેમ ન ઘેરી લે ! પ્રિય વાંચક ! આમાં તમે જરા પણ અસંભવિત માનશો નહિ, તમારામાંના ધણાખરા વિજ્ઞાનનો વિદ્વિતજ હશે કે, સંસારમાં અનેક માતાપિતાઓ કે કુટુંબી જનો પુત્રી, પુત્રવધૂ કે ભગિનીના સૌન્દર્યપરજ તામડધિન્ના કરનારા હોય છે. કોઈ પુત્રીના શીલને નષ્ટ કરાવી રાજના હજૂરિયાથી લઈને દીવાન થવાની આકાંક્ષા રાખે છે, કોઈ સાધારણ ચાકરીની ખાતર પત્નીની પવિત્રતાને નષ્ટ કરાવી ને, કોઈ ગાડી ઘોડા દોડાવવાના મોટા મનસૂઆથી ભગિનીના ધર્મને રસાતળમાં મૂકી દે છે ! આ બધાં ત્રાસજનક કારણોથીજ દુનિયા દુઃખ ભોગવી રહી છે ! અસત્યનો આડંબર દર્શાવી, મોટાં પાદડાં બાંધી, ખુશામતનાં બજારમાં ફૂંકી ગાડી ઘોડા દોડાવતો એક મનુષ્ય પાંચ રૂપિયાના નોકરમાંથી લક્ષાધિપતિ થઈ, ગર્વની સાથે ડોલતો જણાય છે, પણ તેમના આંતરિક જીવનની બારીકીથી તપાસ કરવામાં આવતાં જે જે લયંકર ભેદોનો લાસ થાય છે, તે જોઈને પાષાણુ પણ પીંગળી બન્ય છે. જગતમાં જ્યાં આસુરી સંપત્તિનો નિવાસ થયો, ત્યાં આવોજ પ્રકાર બાપેલો સમજી લેવો ! દુનિયામાં

આવાં એક નહિ પણ હજારો નહિ-નહિ લાખો કુટુંબો આ વિધાતક સંપત્તિના મદથી મહા ત્રાહિ ત્રાહિ શબ્દનો પોકાર કરી કામડા કૂત-તરાંના મોતે મરતા જોવામાં આવે છે.

જ્યારે મનોહરાના માસાએ મનોહરાની પ્રકૃતિમાં આવું મહાન પરિવર્તન જોયું, ત્યારેજ તે જાણી શક્યો કે, તેની પાપમયી આશા સહજમાં સફળ થઈ શકે તેમ નથી. મનોહરા તેમના પિશાચી હેતુને પૂર્ણ કરે તેવી નથી; પરંતુ કદાચ વિલંબથી કાંઈક વિશેષ વિપત્તિ આવીને ઉપસ્થિત થાય, એવો સંદેહ લાવીને તેણે મનોહરાની સાથે લગ્ન કરવાને એક ગમે તેવા સાધારણ પતિને શોધી કાઢ્યો.

જે કે મનોહરાનું અસામાન્ય રૂપ નિરખીને અનેક ધનવાન અને કુલીન કુટુંબનાં સંતાનો તેની સાથે લગ્ન કરવાને ઉત્સુક હતા, તથાપિ તેઓ તેની માતાના કલંકની વાયકા સાંભળીને તેનો સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો દુર રહી, પણ તેના પડછાયાનો સ્પર્શ કરવાનું પણ પસંદ કરતા નહોતા, સંકુચિત થતા હતા. જેની સાથે મનોહરાનો સંબંધ સ્થિર કરવામાં આવનાર હતો, તે કુલીન કુળનો જ ગણાતો નહોતો. તેનું નામ નવલવિહારી હતું, તે દેખાવમાં સહજ કદાવાર અને દેખાવડો હતો. તેનાં માતા પિતા ચાર પાંચ વર્ષ પહેલાં મરી ગયાં હતાં અને તેના પિતાની અખૂટ મિલકત તથા મોટી જમીનદારીનો તે આજકાલ માલિક થઈ પડ્યો હતો, જેનો પરિચય આ પુસ્તકના પ્રથમભાગનાં પ્રથમ પ્રકરણમાંજ આપેલો છે અને જેણે પોતાના બંગલામાં મનોહરાને કેદ કરી હતી તથા જે મનોહરાનાપર દિલોજનથી આસક્ત હતો, એ સર્વ વાર્તા વાંચક બંધુઓના જાણવામાં હોવાથી આ સ્થળે તેનો પુનરુલ્લેખ કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી. પણ હા. એ નવલવિહારી ભૂપજાનગરીથી

કે જ્યાં મધુમતી નદીનાં કિનારાપરનાં તેના બંગલાની નજીકના ઝાડ સાથે સુભદ્રાએ મદિરાથી બેભાન બનાવીને ઝાડ સાથે બાંધ્યો હતો, ત્યાંથી છૂટીને અચાનક રૂપગંજમાં શી રીતે આવી લાગ્યો, એ સંબંધમાં કિંચિન્માત્ર વિવેચન કરવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

“ જ્યારે નવલવિહારી, કિશોરરાય તથા તેના પ્રહરીઓને ઝાડ સાથે લટકાવીને લૂટારા સરદાર રતનદાસનાં માણસો તથા સુભદ્રા, નવરત્ન, મનોહરા આદિ જૂદાં જૂદાં ચાલ્યાં ગયાં, ત્યાર પછી અર્ધાક કલાકે બ્રૂષણાનગરીના સરકારી પહેરેગીરોનો પહેરો બદલાયો એ વખતે એક પ્રહરીની નજર તેમનાપર પડી, એથી તેના મનમાં ઘણીજ અજાયબી ઉત્પન્ન થઈ, તે પોતાના મનમાં ઘણોજ ડરી ગયો, પણ ત્યાર પછી જ્યારે તેના હૃદયમાં હિમ્મત આવી ત્યારે ચોક્કસ પરથી બીજા બે પ્રહરીઓને બોલાવીને તેમની પાસે લઈ ગયો અને તેમને સર્વને ઝાડપરથી છોડીને શુદ્ધિમાં આણ્યા. શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી જ્યારે તેણે જોયું કે, પોતાની તથા પોતાવા પ્રહરીઓની આવી દુર્દશા કરનાર તે નાયિકાના વેશમાં ગાયનગાવા આવનારી તથા મદિરાથી બેભાન કરી જનારી સ્ત્રી (સુભદ્રા) જ હતી, ત્યારે તેના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તે સરકારી પ્રહરીઓને યોગ્ય પુરસ્કાર આપવાનું વચન આપી પ્રહરીઓ સહિત પોતાના મધુમતીપરના બંગલામાં ગયો, ત્યાં જતાંની સાથેજ શહેરમાંથી ગાડી લઈ આવેલ: બન્ને પ્રહરીઓના મુખથી તેણે સાંભળ્યું કે, બંગલામાંથી મનોહરાનું હરણ થયું છે. એ સંવાદ મળતાંની સાથે જો તેણે તેની તપાસ માટે ચાર તરફ કિશોર તથા પ્રહરીઓને દોડાવી મૂક્યા. કિશોર ત્રીજે દિવસે સવારે એવા સમાચાર લઈ આવ્યો કે, ગઈ કાલે સવારે બહેલા ઉડીને જમીનદાર નવરત્નની સાથે તેની ગાડીમાં બેસી મનોહરા તથા તેની

દાસી સુભદ્રા આગ્રાના માર્ગે તરફ રવાના થયાં છે, એવી ખબર સરકારી દરવાનના મુખથી મને મળી છે. આ સાંભળીને નવલવિહારી તરતજ અશ્વ તૈયાર કરાવી તેમની પાછળ નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં નવરત્ન તથા મનોહરાને નવરત્નની પત્ની મંજુલાના પિયરમાં એક દિવસ રોકાઈ પડવાથી તથા નવલવિહારી રસ્તામાં ક્યાંય પણ ન રોકાવાથી તેમને લગભગ પહોંચી જવા આવ્યો. પણ રસ્તામાં તપાસ કરતાં તેને એવી ખબર મળી કે, હજી આજે સવારેજ મનોહરા નામની એક યુવતી રૂપગંજ તરફ ગઈ છે અને નવરત્નની ગાડી આગ્રા તરફ રવાના થઈ છે, ત્યારે તે નવરત્નની પાછળ જવાનું અનુચિત ધારીને ખારેખાર મનોહરાની પાછળ રૂપગંજ તરફજ રવાના થયો. પણ ઈશ્વર કૃપાથી મનોહરાને અને તેને કેવળ એકાદ કલાક જેટલુંજ અંતર પડી ગયું અને તે તેની માસીને ત્યાં પહોંચી ગઈ. ત્યારપછી નવલવિહારી રૂપગંજમાં પોતાના મામાને ત્યાં રહેવા લાગ્યો અને છૂપી રીતે મનોહરાની તપાસ કરવા લાગ્યો. લગભગ પંદરેક દિવસ સુધી તપાસ કર્યા પછી એક દિવસ એક બગીચામાં મનોહરાના માસાની સાથે તેની મુલાકાત થઈ ગઈ.

વાતચીત કરતાં તેમની વચ્ચે મિત્રતા બંધાઈ ગઈ. નવલવિહારીએ તેને પૈસાની લાલચ આપી, મનોહરાનાં લગ્ન પોતાની સાથે કરાવી આપવાનો આગ્રહ કર્યો. એમ કરવાને આખરે કમૂલ થઈને મનોહરાનાં લગ્ન કરવાનું તેણે તેને વચન આપ્યું અને આખરે મનોહરાનો સંબંધ પણ નવલવિહારીની સાથે કરવાનું નક્કી કરી દીધું.

નવલવિહારીનો મામો ગરીબ અને સાધારણ સ્થિતિનો હતો, એથી નવલવિહારીના પૈસાના દમામમાં અંજાઈ ગયો હતો અને તેના કાઈપણ અન્યાયયુક્ત કાર્યમાં બાધા ના ખાવાને બદલે ઉલટું પ્રોત્સા-

હન આપતો હતો. આથી અમિમાં ઘીનો સંયોગ થયો હતો.

સંસારમાં રૂપના જેવી બીજી એક પણ મોહિની શક્તિ નથી. મદિરાનું વિષ સહજમાં ઉતારી શકે છે, બચકર હળાહળનું નિવારણ પણ થઇ શકે છે, પરંતુ રૂપનો મોહ કોઇપણ રીતે મટી શકતો નથી. મનોહરાના રૂપે નવલવિહારીને મતવાલો બનાવી દીધો હતો, એથી ઘણાં ઘણાં વિદ્વેનો અને મુશીબતો આવી પડ્યા છતાં પણ તેની તેણે કશી પણ સ્પૃહા રાખી નહોતી, તેમજ મનોહરાના તરફ તેને લેશ માત્ર પણ અભાવ આવ્યો નહોતો. જેવી રીતે દીપકમાં પતંગ બળા મરવા છતાં પણ જેવી રીતે તે તેનો પીછો છોડતું નથી, તેવીજ રીતે મનોહરા પણ નવલવિહારીએ તેનો પીછો છોડ્યો નહોતો.

ત્યાર પછી નવલવિહારી મનોહરાને હમેશાં જોયા કરતો હતો. મનોહરાના મનોહર રૂપે પ્રમથથીજ તેને દીવાનો બનાવી દીધો હતો અને અત્યારે વારંવાર તેના દીદારથી તેનાં હાડેહાડમાં અને છેવટે ન-સેનસમાં તેના રૂપનો ઉન્માદ વ્યાપી ગયો. રાત્રિ-દિવસ તે તેને મેળવવાની ચિંતામાંજ નિમગ્ન રહેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી નવલવિહારી ફરીવાર મનોહરાને હાથ કરવા માટે દીવાનાની પેઠે ચારે તરફ ઉપાય શોધવા લાગ્યો. મનોહરાને ફરીવાર ફસાવવાનાં કારસ્થાનો કરવા લાગ્યો, પરંતુ મનોહરા તેની પ્રાર્થનાનો સ્વાકાર કરે તેવી પ્રકૃતિની નહોતી. તે નવલવિહારીએ તેનાપર જે જઘન્ય જુલ્મ જુલ્મર્યો હતો, તેનાથી તેને અત્યંત ધિક્કારતી હતી. મનોહરા ખિચારી ભોળી, સરળ અને સંસારના અનુભવથી વંચિત રહેલી મનોહરા એવું ન જાણી શકી કે, તેની માસી તથા માસો તેના સૌંદર્યનો વિક્રમ કેવળ ધન પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાથીજ કરવાને તૈયાર થયાં છે, નહિ તો તે પોતાના અમુટ ખજાનામાંથી અવશ્ય તેમને જોઇતું દ્રવ્ય આપવામાં

કશી પણ કૃપણતા દર્શાવત નહિ. મનોહરા નવલવિહારીની કુસત્રાહને ધણીજ ધિક્કારતી હતી.

નવલવિહારી રૂપનો માર્યો મરમથી મરી રહ્યો હતો અને મનોહરાને માટે જાતિ, કુળ તથા લોક નિંદાના ભયને પણ ભૂલી જઈને તે તેની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. તેણે મનોહરાની માસી તથા માસાને મળીને તેને પોતાની પ્રાણેશ્વરી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી લીધો હતો. મનોહરાને દિલોજનથી ચઢાવા છતાં તથા તેને માટે માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવા છતાં તે નવલવિહારીને ધણીજ ધિક્કારતી હતી, એ વાત નવલવિહારીના જણવામાં આવવાથી તેના પર તે અત્યંત વિરક્ત થઈ ગયો હતો. હમેશાં તેના મનમાં તેના પ્રતિ એક પ્રકારની વિરક્તિ રહ્યા કરતી હતી અને તેની માસીને ઘેર આવીને તે વારંવાર મનોહરાને સંતાપ્યા કરતો હતો.

આથી મિચારી દુઃખિની શોકાતુર મનોહરાને ધરમાં પણ લેશ-માત્ર શાંતિ નહોતી. બહાર પણ શાંતિ નહોતી. જ્યાંસુધી તે ધરમાં રહેતી, ત્યાંસુધી તેની માસી-મામો તેના પર માળોનો વરસાદ વરસાવતો હતો. મિચારી હત્તભાગિનીના શરીર પર કોઈ કોઈ વેળાએ પ્રહાર પણ થતો હતો.

રસ્તામાં નીકળતાંજ નવલવિહારી પાછળ પડીને તેને વથોચિત સળગાવ્યા કરતો હતો. આવી સ્થિતિમાં સોળ-સત્તર વર્ષની બાલિકાથી શો ઉપાય થઈ શકે ! જ્યારે તેના રક્ષકો-વડીલોજ લક્ષક થઈ પડ્યા, ત્યારે હવે અભાગિની બાલિકા કોની પાસે જઈને પોતાની મનોવેદનાને પ્રકટ કરી શકે ! રૂપ તો સુંદરીનું પરમ શત્રુ ગણાય છે, એટલે એને સાથે લઈને જવું પણ ક્યાં ? વળી એવી નિરાધાર બાળાની હૃદયવેદનાને કાન પર પણ કોણ ધરે ?

એ કારણથીજ મનોહરાએ પોતાનાં મહાલય જેવાં ઘરખાર, નગર છોડીને આ અસમયમાં પદ્માનદીના કિનારાપર જનમાનવ વગરના વિશાળ મેદાનમાં આવીને આશ્રય ગ્રહણ કર્યો હતો. મનોહરા ધારતી હતી કે, એ નિર્જન સ્થાનમાં આવવાથીજ ક્ષણવારને માટે તેની લગ્ન તથા લયનું નિવારણ થઈ શકશે. માસીના તિરસ્કારના સખાટામાંથી થોડીવારને માટે છૂટકારો મળી શકશે અને નવલ્લવિહારી પણ આ દુર્ગમ સ્થાનમાં તેની પાછળ પડી શકશે નહિ. પરંતુ હાય ! મનોહરાની આશા આજે મનમાં ને મનમાંજ લય પામી ! એ મેદાનમાં આવી વિશ્રામને માટે બેઠા પછી થોડી વારમાંજ એક મનુષ્ય નો પડછાયો તેની નજરે પડ્યો. તેનું હૃદય ચમકી ઉઠ્યું અને જેવી તે ગભરાઈને તેની પાછળ પડનાર મનુષ્ય તરફ જોવાને ઉડી કે તરતજ નવલ્લવિહારી વિકૃત હાસ્ય-રેષાવાળી અદ્ભુત મુખમુદ્રા તેના જોવામાં આવી.

મનોહરા એથી સ્તંભી ગઈ, લયભીત બની ગઈ. જેની પાસેથી નહાસી છૂટવા માટે તે ગૃહ, ગ્રામ પરિત્યાગ કરીને આ નિર્જન વનમાં આવી પહોંચી હતી, મેદાનમાં આવી હાજર થઈ હતી, જેની સ્નેહમય અને પ્રેમપૂર્ણ વાર્તાઓ મનોહરા હૃદયપર વળગ્યાત જેવી જણાતી હતી, અને જે મનોહરાને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો કરવા છતાં પણ સ્વાર્થસિદ્ધિનો કોઈપણ ઉપાય ન મેળવાથી, મનોહરાને વેશ્યા કન્યા જાણવા છતાં લગ્ન કરવાને કબુલ થયો હતો અને મનોહરાને પીડિત કરવા માટે એક પ્રકારે અનુમતિ મેળવી હતી, તેજ સદાના શત્રુ નવલ્લવિહારીને જોઈને મનોહરાનું હૃદય વિશેષ શંકાશીલ થાય, તો તેમાં વિચિત્રતા પણ શી હોઈ શકે ! મનોહરાએ વિચાર્યું કે, નવલ્લવિહારી જાણે તેનાપર અગાધકાર કરવા માટેજ આવા એકાંત સ્થાનમાં આવી

ચલ્યો છે ! કદાચ નવલવિહારી વિવાહનું બહાનું બતાવી તેના પર વિનાશરણુ અધિકાર સ્થાપી તેનોજ સર્વનાશ કરવા માટે તે સ્થળે આવી હાજર થયો છે. આવા આવા અનેક વિચારોથી મનોહરાનું હૃદય કંપી હોયું. તેણે નવલવિહારીથી ડરી જઈને અથવા હૃદયમાં એક પ્રકારની બીતિ ધારણ કરીને, હૃદયના આ વેગને છુપાવી રાખી મૌખિક પ્રીતિ દર્શાવવાના હેતુથી સહજ છળ કરીને કહ્યું કે:—“નવલવિહારી ! તમે અહીં ક્યાંથી !

નવલવિહારીએ આ પહેલાં મનોહરાની આવી કામળ પ્રકૃતિ કદાપિ જોઈ નહોતી. આજે એ ભયંકર નિર્જન માનવના સમાગમ શૂન્ય સ્થાનમાં, મનોહરાની આવી શાન્ત મૂર્તિ અને મૃદુ મધુર વાતો સાંભળીને તેણે વિચાર્યું કે, મનોહરા તેને ખરેખર ચાહે છે, પરંતુ સમાજમાં તે પુણ્ય અને ઉપહાસને પાત્ર છે એવું સાંભળીને સર્વ લોકોથી દૂર રહેવાના ઈરાદાથી ને આવા એકાંત સ્થાનમાં રહેવાનું અધિક પસંદ કરે છે. મનોહરા કેવળ જગતના લોકોની આંખમાં અળખામણી ન થવાના હેતુથીજ તેનો આમ અગ્રાહ કરે છે.

તે ગમે તેમ હો, પણ મનોહરાનાં આવાં મીઠાં વચનોથી નવલવિહારીના મનની ઘણીખરી ખોટી ધારણા દૂર થઈ, તે મનોહરાને મેળવવાની પોતાની આશા પૂર્ણ થશે એમ ધારવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે ધીરજ ધરીને નવલવિહારીએ કહ્યું:—“મનોહરા, કેમ છે ! મને દુઃખ દેવામાં, મારી ફજેતી કરવામાં અને મારી ઇજ્જતના કાંકરા કરવામાં તં કરી પણ ખામી રહેવા દીધી નથી, પણ તે સર્વ રોપનું આજે તં તારા આ સુધા સમાન મિષ્ટ શબ્દોથી નિવારણ કરીને મારા હૃદયમાં નવીન આનંદનો સંચાર કર્યો છે. હું ઘણા દિવસ થયાં તારી પાછળ ભટક્યા કરું છું, પણ આજ સુધીમાં આવો સુયોગ કદાપિ

મેળવી શક્યો નથી. એકાંતમાં તારી સાથે મળવાનો મને લગભગ ત્રણ માસ થયાં અવસર મળ્યો નથી. તું તો સારી રીતે જાણે છે મનોહરા ! કે તારી માસીએ તારાં લગ્ન મારી સાથે નક્કી કરીનાખ્યાં છે.

લગ્નની વાત સાંભળીને, નવલવિહારીના મુખેથી તેના પ્રણયની વાર્તા સાંભળીને, મનોહરાનો જીવ વધી ગયો, પરંતુ તેમ છતાં પણ તેણે પોતાના હૃદયનાં ભીતિભાવને પ્રકટ થવા દીધો નહિ. તેણે નવલવિહારીની વાત પૂરી થયા પછી તેને પૂછ્યું કે:-“નવલવિહારી, તમે અહીં કેવી રીતે આવ્યા ? તમને મારો પત્તો પણ કેવી રીતે મળ્યો વાર ? આ સ્થળને તમે કેવી રીતે જાણવી શક્યા ! શું તમે મારી પાછળ પાછળજ આપ્યા આવતા હતા ?

“સાંભળ, મનોહરા ! જ્યારે તું મારા ઘર પાસેથી આવતી હતી, ત્યારે હું તને જોઈ શક્યો હતો. પછી રસ્તે આવીને ઘણી કોશિશો કરવા છતાં પણ તારી પાછળ પડી શક્યો નહિ. તારે ઘેર ગયો અને તારી માસી પાસેથી મેં પત્તો મેળવ્યો કે, તું આ સ્થળે આવી છે, અને ત્યાર પછી હું ત્યાંથી અહીં આવી ચઢ્યો. મનોહરા ! મેં શું અન્યાય કર્યો છે ! તારી પાછળ આવીને શું મેં તારા મનને કાંઈ દુઃખિત કર્યું છે ? ”

“સુંદર અપ્સરા જેવી પત્નીના પ્રેમને ત્યાગી, રાજમહાલયનાં મુખોનો ઉપભોગ છોડી હું તારા પ્રેમની ખાતર એક બીખારીની પેડે ઠેકઠેકાણે બટક્યા કરું છું, એનું પણ તને જ્ઞાન નથી ! મારી એ દુઃખી હાલતપર પણ તને દયા આવતી નથી !

“દીધાં સુખો સહુ ત્યાગી, પ્રિયા તુજ પ્રેમને કાળે;
અનુપમ અંગના ત્યાગી લીધો વૈરાગ્ય તું કાળે;
મનોહર મહેલ મૂકીને લીધો છે ભેખ મેં ધારી;

બધી આશા હૃદયની મેં દીધી છે હાય વિદારી;
 • છતાં તું ના દયા ધારે, પ્રીતિનું પાનના પાયે;
 કહે એ ન્યાય છે ક્યાંનો ! કદી એ ધર્મ કહેવાયે ?”

“હું પહેલેથીજ જાણી ગઈ છું કે, મારી માસીજી મારા સર્વ-
 નાશની ચેષ્ટામાં છે.” મનના આ વેગથી મનોહરા હવે પોતાના હૃદ-
 યના ભાવને ન છુપાવી રાખવાથી બોલી:—“મારું હવે આ જગતમાં
 કોઈ પણ નથી. મારા રક્ષકોજી જ્યારે મારી આ હીન અવસ્થામાં
 મને કશી પણ મદદ ન કરી શક્યાં, ત્યારે હવે બીજાં સાધારણ
 માણસોનો તો દોષજ શો કાઢવો ? ના નવલવિંહારી ! એમાં તમારો
 કશો પણ દોષ નથી. જે કાંઈ દોષો છે તે ફક્ત મારા આ કમભા-
 ગ્યનાજ છે ! પરંતુ નવલરાય ! આજે જે કાંઈ કર્યું છે, તેનો હવે
 કશો પણ ઉપાય નથી. હું એક સામાન્ય સ્ત્રી છું અને તે ઉપરાંત
 સમાજ તરફથી તબ્બયદી છું. મારી માસીએ મારાપર કૃપા કરીને
 મને આશ્રય ન આપનાથી મારે સામાન્ય લિપ્તુકની પેઠે ઘેર ઘેર લિપ્તુ
 માગી દિવસો ગાળવા પડે છે. રાજરાણીના જેવાં સર્વ સુખ વૈભવોનો
 ત્યાગ કરી મારા મનની શાંતિ અર્થે હું અહિં આવી હતી, પણ
 અહીં તો તેનાથી મને સર્વથા વિરુદ્ધ પ્રકારજ વ્યાપેલો જોવામાં આવે
 છે. મને તેની પણ કશી ચિંતા નથી, પરંતુ મારા ધર્મને નષ્ટ કરી
 મને મારી-માસી તથા માસો વ્યભિચારના માર્ગમાં વાળવાનો અત્યા-
 ગ્રહ કરે છે, એ મારાથી કોઈ પણ રીતે સાંખી શકાતું નથી. કારણ
 કે વ્યભિચાર મહાપાતક ગણાય છે. એના જેવું આ સંસારમાં બીજું
 એક પણ માપ નથી. કવિજનો યોગ્યજ કહે છે કે:-

“ધિક તે જનને ખર તુલ્ય ગણો,
 પડે રસ્તો વ્યભિચાર તણો;

દુઃખ ભોગવશે સુખ શું મળશે ?
 રખડી અન્ન પાણી વિના મરશે.
 વળી લાજ જશે દુઃખ દેહ થશે,
 નિજપૂર ગુમાવી બધે ફરશે;
 પણ શાંત નહિં વિશ્વાસ કરે,
 છાકેલ તણી ક્યમ દાઝ ધરે.
 બ્યભિચારથી નિંદ સદા અળગી,
 દિલમાં નિત્ય આગ રહે સળગી;
 સળગી બડકે બગી ખાખ થશે,
 મુકા પોક પછી મુરખો રડશે. ”

અત્યારે મારે માટે ઊભવાનું સ્થાન પણ રહ્યું નથી. મારી પવિત્રતા લોકોના અસત્ય અપવાદના આવરણથી ઢંકાઈ ગઈ છે, મારી આખર કટાક્ષવાળાં મનુષ્યના કટાક્ષરૂપ કરવાલથી કપાઈ ગઈ છે, આવી હાલતમાં તમે મારી સાથે લગ્ન કરીને શું કરશો ? મારા માટે તમે પોતે સમાજબ્રષ્ટ થઈને સર્વ સાધારણના ઉપહાસને પાત્ર થશો. જાઓ નવલરાય ! હવે વધારે વિદ્યંબ ન કરો ! આમ જુઓ વરસાદ આવ્યો ! મારા માટે તમે વિના કારણ શા માટે હિંજાઓ છો ! તમને શું તમારા શરીરની પણ કાળજી કે આસ્થા નથી ? ”

“ ના, પ્રેમમયી પ્રિયતમા ! તારાથી મને મારો અંધજન પણ બહાલો નથી ” નવલે કહ્યું:—

“ માયા લગાડી માનિની મમતા તમે શાને તજો;
 તમ રૂપરૂપી દીપમાં જળતો પતંગ ; શાને દેહ,
 આ દેહને પંથ પ્રાણ પણ તમ ધ્યાનમાં તસ્લીન છે;
 સંસારના આ રાજ્યમાં સેવક સદા આધીન છે;

દયાળુ છે દયા લાવો, ચક્રાવો ના નયન બાણો;
હવે તો હેતથી બહાલી પ્રણયમાળા ગળે ધારો. ”

“ અને તું ? ” મનોહરા કાંઈક કહેવા જતી હતી, પણ તેને વચ્ચમાંજ અટકાવીને નવલવિહારી બોલી દિઠયો:—“ અને તું ! મારા કરતાં તારી કાયા કામળ છે, હું બીજાનું, તો તેથી મને કશી પણ વેદના થશે નહિ, પણ તારા આ કામળ વપુથી વરસાદની અતર્ગલ ધારાને સહી શકાશે નહિ, હું અનાયાસેજ મારા શરીરની રક્ષા કરવાને મમથું છું, પરંતુ તું ક્યાં જઈશ ? વરસાદથી બીજાવાથી તને તો પીડા થવાની પૂણું સંભાવના છે. ”

મનોહરા આંગળીનો ધશારો કરી સહજ હસતી દસતી બોલી:—

“ આ જે કલ્પ મને આશ્રય આપતી આવી છે, તેજ મને આજે પણ આશ્રમ આપશે, અનેકવાર મેં થાકીને આ સમાધિ મંદિરમાં આશ્રય લીધો છે, મનની ખોટી ચિંતાઓ પીડિત કરવાથી આ સમાધિએજ મને શાંતિનું દાન આપ્યું છે. વળી આ પૃથ્વીમાં જેને ખોતાનું કહેવા જેવું કોઈ પણ ન હોય અને આખો સંસાર જેને તુચ્છકારતો હોય, તેને આ જમતમાં જીવવાની અભિલાષા પણ રહે ખરી કે ?

“ નથી જ્યાં સત્યની છાયા, દગાનું જોર છે જારી;

પીડાતી પાપથી ભારી સદા સંતાપથી નારી;

• બનીને પાપની સંગી સદા ધિક્કારતી દુનિયા;

ખુદાઈ જોઈ ત્યાગીને સદા ફિટકારતી દુનિયા;

નહિ ઈન્સાફ સારાં કે નફારનો કરે દુનિયા;

• મણે સરખી સદા નીતિ—કુનીતિને બધી દુનિયા;

નથી આ પ્રેમની પૃથ્વી, સદા છે પાપની દુનિયા;

વિચારીને વહી દોને, મને શા કામની દુનિયા ? ”

નવલવિહારીએ કહ્યું:—“ મનોહરા, દુનિયાને તું આ કેવળ અ-
ન્યાય આપી રહી છે. કારણ કે:—

“ ભ્રમીને ઘોર ભ્રમણામાં ધિક્કારે તું બધી દુનિયા;
રહે જે ધર્મને ધારી (તેને) સદા સંહારતી દુનિયા;
ધરે જે ડોળ નીતિનો, તજ દેતી (તેને) સદા દુનિયા;
ગ્રહે જે પાપને પ્રીતે વધાવે (તેને) પ્રેમથી દુનિયા;
નથી આ રાજ્ય નીતિનું ભરી છે પાપથી દુનિયા;
ખુદાની ના ખુદાઈ છે, ભરી શેતાનથી દુનિયા.

આ સાંભળીને મનોહરાએ કહ્યું:—“ જે સાંભળ નવલવિહારી !
હજી સૂધી તું મારા મનોભાવને બરાબર સમજી શક્યો હોય, તેમ
જણાતું નથી. એ બધી વાતો મને જરા પણ સારી લાગતી નથી.
હવે લગ્ન કરવાથી શો લાભ છે ? અત્યાચારી સમાજથી કલંકિત
થયેલી અગળાને તમારા જેવા માનવંતા જમીનદાર સાથે લગ્ન કર-
વાનો અધિકાર પણ શો છે ? તું વિનાકારણ હવે આવાં બધા ન-
માના સરાલો શા કારણથી પૂછે છે ? જા, મારી મારીમા પાસે
આલ્યો જા. ”

“ ના-ના. જિગરમાં ધરકનું તૂટાન મચાવનારી શિરતાજ દિ-
દાર ! તારી પાસેથી જઈને શું કરું ! તેનું સૌન્દર્ય કુસુમ કરમાઈને નષ્ટ
થવા આવ્યું છે, યુવાનીનો ઉજળતો પ્રવાહ વૃદ્ધાવસ્થાના મહાભીપણ
સાગરમાં જઈને ડૂબી ગયો છે, ગુલાબીગાલની લાલી એ તદ્દન રીકાશ
ધારણ કરી લીધી છે, એવી તારી સૌન્દર્યવિનાની શુષ્કાંગી માસીને
મળીને હું શું કરું, મારી પ્રાણાધિક્ષા ? તું સુરપૂરના સુરલોકના હૃદ-
યમાં પ્રણયનું પ્રલોભન ઉપજાવનારી મહા સૌન્દર્યમયી સુંદરી છે,
તે હૃદયમાં નક્કરત ઉપજાવનારી કુરુપા છે. તારું યૌવન હજી પ્રસ્ફુ-

લિત થઇ રહ્યું છે, તેણે પોતાના યૌવનને વ્યભિચારના કુડારાધાતથી કાપીને કચડી નાખ્યું છે. તારા શરીરમાં વસંતનો વિકાસ વ્યાપેલો બાસે છે, તેના શરીરમાં હૃદય તથા પ્રાણને દહનારી પ્રજ્વળ ઉજ્જ્વળ વ્યાપેલી જોવામાં આવે છે:—

“ અનુપમ અંગના તું છે, લયું છે રૂપ તારામાં;
સુધાનો સ્વાદ દેનારી અનળ શક્તિ જ તારામાં;
વસે વાયુ વસંતી છે, તથા પુષ્પો તણી શોભા;
ગજાએ રૂપમાં તું છે સકળ સંસારની શોભા;
વસે જવાળા હૃદયને—પ્રાણને દહતી સદા તેમાં;
નથી એ નાર નખરાળી નથી જોયન રહ્યું તેમાં;
નથી જ્યાં જોર જવાનીનું, કહે ત્યાં શું જવું પ્યારી ?
નથી જ્યાં સાર જીવનમાં, નહિં હું જાઉં ત્યાં દારી !

“ નવલવિહારી ! સમ્યક્તા કે શર્મની સીમાને આમ છેક ઓળખી ન જાઓ; એક નિરાધાર અજાણી સાથે : એકાંતમાં આવો અસમ્યક્ વલવહાર ન ચલાવો. પ્રથમ હું જે કાંઈ કહું તે સ્થિરતાથી સાંભળી લો. હમણાં થોડીવાર પહેલાંજ તમે કહેતા હતા કે, મારી સાથે લગ્ન કરવાને તમને મારી માસીએજ ઉત્તેજિત અને ઉત્સાહિત કર્યા છે, મારી માસીએ મારાં લગ્નનાં સર્વ સાધનો તૈયાર કરી ચુક્યાં છે, તો પછી તમે મને તથા કષ્ટ શા માટે આપો છો; વિના કારણ શા સાર સંતાપો છો ? જેણે તમને એ લગ્નની આશા આપી છે, પૈસાના લોભને જેણે ન દેખાવી શકવાથી તમને આ પ્રમાણે પ્રલોભિત કર્યા છે, જાઓ તેની પાસે જાઓ, તેજ તમને કોઈ સારો ઉપાય બતાવી આપશે. “ મનોહરાએ આવેશમાં આવીને કહ્યું:—”

“ પરંતુ મનોહરા, મેં તારી માસીના મુખેથી જે કાંઈ સાંભળ્યું

છે, તેપરથી મને સાફ જણાય છે કે, તેનાથી બીજો કશો પણ ઉપાય કરી શકાય તેમ નથી. તમે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, ત્યાં-પણાં લગ્ન થયા પહેલાં તું વિષપાન કરીને પ્રાણ ત્યાગ કરવાની છે. એને માટેજ મારે આટલા બધા વિચારો કરવા પડે છે, મને આવી અસહ્ય યંત્રણા ઉત્પન્ન થાય છે. જો મેં ધાર્યું હોત તો હું તારા પર બળાત્કાર કરી શકતું, પણ મારી ઇચ્છા તો તને સંદાને માટે મારી પ્રાણેશ્વરી-જીવનસંગિની બનાવવાની હોવાથી મેં તેમ કર્યું નહોતું અને હજી પણ એવું પાપ કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. હવે તારા વિના મારી બીજી કશી ગતિ નથી તું જો હવે મારાપર દયા કરીશ, તોજ મને આ પૃથ્વીપર વસવું સુખનાયક થઈ પડશે. નહિ તો તારી સાથે મારા જીવનની પણ બરબાદી થઈ જશે. મારું જીવન નકામું અને હેતુ વગરનું થઈ પડશે. એટલા માટેજ હું ભૂષણા-નગરીથી બટકતો બટકતો અહીં તારી પાછળ આવ્યો છું. હવે કહે, જવાબ દે,—મારે શો ઉપાય કરવો, તે કહી દે, હું હમણાંજ અહીંથી ચાલ્યો જાઉં છું.” આમ કહીને નવલવિહારી જાણે અતિશય ક્રાન્ત થઈને પૂર્વ કથિત સમાધિમંદિર પર બેસી ગયો.

નવલવિહારી વાસ્તવિક રીતે હમકા ચરિત્રનો માણસ હતો એ ખરું, તેમ છતાં પણ તેની ઇચ્છા મનોહરા ઉપર બળાત્કાર ગુજરવાની નહોતી, એવું મનોહરા તેની છેવટની વાતપરથી ધણી સારી રીતે જાણી ગઈ અને તેથી તેની એક પ્રકારની દુશ્ચિન્તા દૂર થઈ ગઈ. વળી નવલવિહારી એક ઘણોજ મોટો ધનાઢય અને જમીનદાર હતો, ભૂષણાનગરીમાં તથા રૂપમંજમાં એક ઘણોજ મોટો ધનાઢય અને જમીનદાર હતો, ભૂષણાનગરીમાં તથા રૂપમંજમાં એક જમીનદાર તરીકે તેની સારી ખ્યાતિ હતી, આ સર્વ હોવા છતાં પણ નવલ-

વિહારીના જન્મના સંબંધમાં મનોહરાના જોવોજ ભયંકર ભેદ સમા-
યભો હતો, તેની જિન્દગીનો વૃત્તાંત મંબીર અંધકારથી ઢંકાયેલો
હતો. નવલવિહારીને તેની પરમ ધાર્મિક પત્ની પ્રતિ જૂઠું સંદેહ
ઉત્પન્ન થયો હતો. કામી અને વિહારી પુરુષના મનમાં સમસ્તસંસાર
પ્રતિ અવિશ્વાસ અને સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તે તેમાં આશ્ચર્ય પણ શું
હોઈ શકે ! જ્યારથી નવલવિહારીના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થયો હતો,
ત્યારથી તેણે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દીધો હતો અને તેની સાથે
કદાપિ સંસાર-સંબંધ ન રાખવાની બીષણપ્રતિજ્ઞા પણ કરી લીધી
હતી, એ દરમ્યાન હરગોવિંદશાસ્ત્રીના પ્રોત્સાહનથી તેણે મનોહરાને
મેળવવાના અનેક પ્રયત્નો આરંભી દીધા હતા, આથી તેની પત્નિ
પ્રતિનો તેનો કાંઈક અવશિષ્ટ રહેલો અનુરાગ પણ સર્વથા દૂર થયો
હતો. નવલવિહારી આજકાલ તો કેવળ મનોહરાને હાથ કરવાનીજ
કશિશ કરતો હતો. છેવટે તે આશા દૂરીજૂત થવાથી તે મનોહરાને
મેળવવા માટે અત્યંત યત્નવાન થઈ પડ્યો.

મનોહરાનું અલૌકિક સૌન્દર્ય બીજની આંખો આગળ મમે
તેવું કેમ નથી હોતું, પણ નવલવિહારી તેને દેવી પ્રતિમા ધારીને
મનમાંને મનમાંજ છેવટના થોડાક સમય થયાં તેની પૂજા કરતો
હતો તથા જ્યારથી તેણે મનોહરાની મધમાં અડગ વૃત્તિ, માસીનાં
અનેક કારસ્થાનોનો અનાદર કરી પાતિવ્રતને પાળવાની અનુષ્ઠ
શક્તિ આદિ સર્વ રૂપગંજમાં આવીને તેણે જોયું, ત્યારથી મનોહરાને
પોતાના હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી રૂપે સ્થાપિત કરી દીધી હતી.
એથી આજે એકાંતનો લાભ મેળવીને નવલવિહારીએ મનોહરાની
પાસે ધણી ધણી વાતો કહી દીધી. પરંતુ હાય ! મનોહરાના મનનો
ભાવ સમજીને તે તદ્દન કુપ્પ, સ્તંભિત અને વજ્રથી ઘસાયેલા

મનુષ્યની પેઠે નિશ્ચલભાવે થોડીવાર સૂધી તેજ હાલતમાં ઉભો રહીને નજીકના સમાધિ સ્તંભપર નિરાસાને હૃદયમાં ધારણ કરીને બેસી ગયો.

મનોહરાએ નવલવિહારીની હાલત જોઈને પોતાની અવસ્થાનો વિચાર કર્યો. તેણે કહ્યું:—

“ નવલવિહારી ! થોડીવાર પહેલાં જ્યારે મેં તમને આ સમાધિ દેખાડી હતી, ત્યારે તમે અત્યંત આશ્ચર્યાન્વિત થયા નહોતા ? હવે તમે પોતે પણ આ કષ્ણનો આશ્રય ગ્રહણ કરશો ? હું ધારું છું કે, હવે તમે મારી અવસ્થાને અમુક અંશે જાણી શક્યા હશો. જ્યારે પૃથ્વીનું કોઈ મને જોઈ શકતું નથી, આ સંસારનાં સર્વ જનોની આંખના કણાં પર થઈ પડી છું. ત્યારથી હું જાણી ગઈ છું કે, આ પૃથ્વીમાં કોઈ પણ મારું હિતેચ્છુ નથી, અને એ કારણ વશાતજ આ કષ્ણના મૃતદેહની સાથે મારો રાજભાવિક સંબંધ ઉપસ્થિત થયો છે, એટલા માટેજ હું વસંતિનો ત્યાગ કરીને આવી રીતે આ સ્થાનમાં આવવાનું અધિક પસંદ કરું છું, હવે તો સમાજમાં આવ્યું ને નવલરાય ? ”

“હા, સમજ્યો, ” જાણે પ્રશસ્ત મંત્રીર સ્વરથી નવલરાય બોલી લીધો:—“સમજ્યો, ખરો પણ મારી આજ્ઞાને ત્યાગી શક્યો નહિ. હૃદય આજે આ ભયાનક સ્થાનમાંજ હું મારા જીવનનો અંત આણીશ, નહિ તો તને મેળવીને જન્મગી સૂધી સ્વર્ગનાં સુખોનો ભોગ કરીશ. જ્યારે તારો એક સેવક-તાબેદાર બન્યો છું, જ્યારે મેં તને મારા આ હૃદયની અધીશ્વરી કરીશ, એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે, ત્યારે તને મારી સાથે લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે ? તું મારી સાથે લગ્ન કરવાને

કેમ નારાજ થાય છે, કહે હું હમણાંજ અહીંથી શું, પણ આ અમારે સંસારમાંથી પ્રસ્થાન કરે છું.

“નવલરાય ! તમે એક અળગાની સાથે લગ્નના સુત્રમાં બંધાઈ ચૂક્યા છો, એથી એક આર્ય બાળાના અંતરપર અસહ આધાત કરી શોક્યનું શસ્ત્ર તેને માટે તૈયાર કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. હું તેના દિલને દુઃખિત કરવા ઇચ્છતી નથી. વળી એથી આપણું લગ્ન સુખનાં લગ્ન થશે નહિ. હું તમારી પ્રથમની પત્નીના સુખ તથા સૌભાગ્યમાં દુઃખનો સંચાર કરવા માટે કદાપિ તત્પર થઈ શકીશ નહિ અને એ કારણથીજ મારાથી તમારી સાથે લગ્ન થઈ શકશે નહિ. જેને અનેક દિવસ થયાં દુનિયા ધિક્કારતી આવે છે, તેની સાથે લગ્ન કરવાથી તમારું શું વળી શકશે ! તમને તેના તરફથી સુખ પણ શું મળી શકશે ? મને ક્ષમા કરો.”

“ત્યારે શું તેં બીજા કોઈપણ પુરુષને તારા હૃદયનું દાન આપી દીધું છે ?”

“ના, નવલચિહારી, મેં તો પ્રથમથીજ તમોને કહી દીધું છે કે, આ પૃથ્વીમાં મારે મારું કહેવા જેવું કોઈ પણ નથી. જમીનદાર નવ-બ્રત્ન જેવા પરાંપકારી અને દયાળુ પુરુષની સહાયતાથી હું તમારા પાપભવનના અત્યાચારમાં મહામુશ્કીળતે ટૂંટી શકી હતી, પણ હાય ! હવે તો તેઓ પણ આગ્રા આલ્યા ગયા છે અને ફરીવાર મારે તમારાજ સપાટામાં સપડાવું પડ્યું છે, ઇશ્વરે કોણ જાણે શું ધાર્યું છે. એ મારાથી કોઈપણ રીતે કંઈપી શકાતું નથી. હાય ! મારા જેવી દુઃખિત્રીને ઇશ્વરે જન્મ પણ શા માટે આપ્યો ?”

“ત્યારે મનોહરા ! મારા આશાવૃક્ષને તું જડમૂળથી શા માટે નષ્ટ કરે છે ? હું તારી આશાનો પરિયાગ કરી શકીશ નહિ. જો કે

તું મને અત્રાલ કરે છે, પણ તેથી શું તુકસાન થવાનું છે ! લગ્ન થવાથી એકી સાથે વસવાથી, ભવિષ્યમાં શું આપણાં મન મળવાની સંભાવના નથી ? એટલા માટેજ કહું છું કે, મનોહરા, હજી થોડા દિવસ બરાબર વિચાર કરીજો, ત્યાર પછી મારી વાતનો જવાબ આપજો, કેમ, એમ કરવાને તો સમ્મત છે ખરી કે નહિ ? ”

“લાચારીથી તેમ કરવાને ક્યૂલ થાઉં છું. આજથી છ માસ પછી, તમારી વાતનો જવાબ આપીશ. તમે એમ ન ધારતા કે, તમારી આશા ફળીભૂત થશે. એ સાથે તમારે પણ એક પ્રતિજ્ઞા કરવી પડશે. એ છ મહિનાના અવધિમાં તમારાથી મને કોઈ પણ રીતે કંઈ આપી શકાશે નહિ. મારા મનમાં સળગતા ચિંતાઓમાં આધિ રૂપી ધૃતનું આવાહન થઈ શકશે નહિ. કેમ એ પ્રતિજ્ઞાને ક્યૂલ રાખી શકાશે ખરી કે ? ” મનોહરાએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.

“હા, મારી મહેબુબ, તારે માટે હું મારી જાન આપવાને પણ તૈયાર છું, તો પછી પ્રતિજ્ઞાની શી વિશ્વાસ છે. તારી કહેવા પ્રમાણેની પ્રતિજ્ઞા મને કશું મંજૂર છે. ” જાણે આનંદિત ભાવથી નવસંવિહારી બેઠી ઉઠ્યોઃ-“અવશ્ય તારી પ્રતિજ્ઞા મને કશું છે. ”

ત્યારથી પછી એક દાણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના નવસંવિહારી મનોહરાને તે સમાધિ સ્થાનમાં મૂકીનેજ ધીરે ધીરે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

સુલતાન શુબનો દારદમામ !

અમીરોં કે ધરોંમેં કમ ગુજર હોતી ગરીબોંકી,
યહી કિસ્મતકી ખૂબી હૈ, કિ આયા યહ જમાનાહૈ;
ધિરે રહતે હૈં હરદમ આપ બે ગૈરત રકીબોંસે;
યહાં બી ગમકા આના ઔર આંસુકા બહાના હૈ;
જરૂરત આપકો, કયા હાથોં પાવોંકી હૈ, કહિએ તો,
કિ જમ ડોલી પે ચઢકર આપકો આના વો જનાહૈ;
લિગે ઐઠે હૈં દિલકો હાથમેં મેરે, ઔ કહતે હૈં;
નહીં હૈ હાથ મેરા, દિલ બલા બે હાથ આના હૈ.

કિશોરીલાલ

સત્તરમી સદીમાં ભારતવર્ષનો મહાનગરી આગ્રાનું જે ગૌરવ,
જે દમામ તથા જે અપૂર્વ શોભા હતી, તેનું કાષ્ઠપણ રીતે વર્ણનજ
થઈ શકે તેમ નથી. મોમલ બાદશાહોએ આગ્રાને ઇન્દ્રલુપન અથવા
અમરાપૂરી સદૃશ બનાવી દીધી હતી. વિજ્ઞાસ, વૈભવ કે અયશ
આરામનાં કાષ્ઠપણ સાધનોના ત્યાં કશો પણ અભાવ નહોતો રંગીલા,
મોજલા અને વિજ્ઞાસી બાદશાહોએ ગગન સાથે વાતો કરતી મોટી
મોટી ઇમારતો બંધાવીને અલબેલી આગ્રા નગરીને ભારતવર્ષના એક
સર્વોત્કૃષ્ટ શહેર તરીકે પ્રકાશમાં આણી હતી.

પતિતપાવની, અન્નમોહારિણી, કૃષ્ણપ્રિયા યમુના નદીના પુણ્ય
પ્રવાહથી આગ્રાની શોભામાં સુવર્ણમાં જણે કે સુવ્રાસનું સંમિશ્રણ

થયું હોયની ! એવોજ ભાસુ થઇ આવતો હતો. શહેનશાહ શાહજહાંનો શાહજહાં શુભ* ફોજે આજકાલ, બંગાળા, બિહાર અને ઓઢી-આના કર્તા હતાં ભાગ્યવિધાનાના સિંહાસનપર સ્થાપિત હતો અને જેના નામથી આખો દેશ કંપી રહ્યો હતો, તે હમણાં આ ઇન્દ્ર-જયનની પ્રતિસ્પર્ધા કરતી મહા રાણિઆમણી રાજનગરી આગ્રામાંજ યમુના નદીના એક અતિ સુંદર મહાલયમાં આવી અપશઆરામ અથવા મોજશૌક ભોગવી રહ્યો હતો.

* “ સુદતાન શુભની સાથે આપણી આ નવલકથાનો વિશેષ સંબંધ જોડાયેલો હોવાથી અમે આ સ્થળે તેના સંબંધમાં સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ આપવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ.

સુદતાન શુભ અથવા શાહશુભ દિલ્હીધર સમ્રાટ શાહજહાંનો દ્વિતીય પુત્ર હતો. એ યુદ્ધ વિદ્યામાં વિવ્રજશુ નિપુણ હતો, પરંતુ વિદ્યાસ અને યથેચ્છાચારના યોગે તેનું મને અને દેહ ઉભય નિસ્તેજ થઈ પડ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૬૩૬ માં શહેનશાહ શાહજહાંએ એને બંગાળા, બિહાર અને ઓઢીઆના શાસન કર્તા તરીકે બંગાળામાં મોકલ્યો હતો. ત્યાર પછી તે લગભગ વીસ વર્ષ સુધી એ ત્રણે પ્રદેશોપર શાસન કર્યું હતું. એણે ઢાકાનો પરિત્યાગ કરીને ફરીવાર રાજમહેલમાં બંગાળાની રાજધાની સ્થાપન કરી હતી અને સુંદર સુંદર ઇમારતો આદિ બંધાવીને તેની શે.ભામાં વૃદ્ધિ કરી હતી. એણે બંગાળના રાજ્યની મહેસુલના સંબંધમાં એક નવો કાયદો ઘડી કાઢ્યો હતો. એના રાજપત્ન રાનવમ્બ અંગ્રેજોએ બંગાળામાં પ્રથમ વ્યાપાર કરવાનું શરૂ કર્યું હતું. બાઉટન (Gabrieal Boughton) નામનો એક અંગ્રેજ ડોક્ટર મિહિત્સાની નિપુણતા દર્શાવીને એનો પ્રિયભાજક થઈ પડ્યો, અને

આજે પૂર્ણિમાની રળિયામણી રાત્રિ હતી, આકાશમાં ચંદ્રમા સોળે કળાથી ખીલી ઉડયો હતો. ચાંદની પૂરી રીતે ચમકી રહી હતી, યમુના નદી કલ્લકલ શબ્દનું ધીમું સંગીત કરી શ્રાન્ત જનોના મરિત-જકને આનંદ આપવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી. એ સમયે શાહજહા શુભના ગર્વથી ડોલના, વાયુ સાથે વિહાર કરત! મનોહર મહાલયની સુંદર અને વિશાળ અગાસીપર મદા ધામધુમ મયેત્રી જોવામાં આવતી

એની પાસેથી પોતાની જાતિના વ્યાપારીઓને અનુકૂળતાથી વ્યાપાર કરવાની ઘણીજ સરળતાથી છૂટ અપાતી હતી. તેને અનુસરીને અંગ્રેજો ઈ. સ. ૧૬૫૦ માં હુગલીમાં એક મુખ્ય કોઠી અને પછી ઢાકા, કાશિમયાજર આદિ સ્થાનોમાં કોઠીની શાખાઓ સ્થાપી હતી.

ઈ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં કઠિન રોમથી ઘેરાઈ જવાથી તેના ચારે પુત્રોમાં સિંહાસનને માટે વિરોધ ઉત્પન્ન થયો હતો. શાહજહાં દ્વારા શાહજહાંનો પરમ પ્રિય પાત્ર થત્ત પડ્યો હતો અને યુવરાજ રૂપે હમેશાં તેજ કાર્ય કરતો આવતો હતો તથા રાજકાર્યમાં પણ પૂરતું લક્ષ આપતો હતો. બીજો શુભ બંગાળામાં, ત્રીજો ઔરંગઝેબે દક્ષિણમાં અને ચોથા મુરાદ શુજરાતમાં સુબેદારી કરતો હતો. પિત્તની બીમારીના સમાચાર મળવાથી એઓ સર્વ સિંહાસનને પ્રાપ્ત કરવાની કોશિશ કરવા માંડ્યા. શુભ આગળ પડીને દારાની મારફત વારાણસીમાં પરાજિત થઈને પાછો હઠવાને લાચાર થયો. એવામાં શાહજહાંએ તંદુરસ્તી મેળવી ખરી, પરંતુ ઔરંગઝેબે તેને કપટતાથી કેદ કરીને પોતે સિંહાસનને પોતાના અધિકારમાં લઈ લીધું. એ સમયની સમકાલીનજ આ વાર્તા લખવામાં આવી છે અને એના આ બીજા ભાગના ચોથા પ્રકરણમાં યથાર્થ ઉલ્લેખ પણ કરવામાં આવ્યો છે.)

હતી. શાહશુભ એક સુવર્ણજડિત આરામ કુરસી પર પડ્યો પડ્યો, સુગંધીદાર તમાકુનું પાન કરી ધુમાડાના ગોટેગોટા બહાર દાઢી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ધરાન દેશની સુંદર સરીરા બાંદીઓ શિરાજીના રક્ષક સમાન ગાસો ભરી ભરીને શાહશુભના કરકમળમાં આપતી હતી, શાહશુભ પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી તેને ઉદરમંદિરમાં પધરાવ્યે જતો હતો. એ સમયે ત્યાં એક અતિ મનોહારિણી આરબ્ય ગાયિકા ગુલ-

ત્યાર પછી જલિમ ઔરંગઝેમ અથવા આલમગીરે દારા તથા મુરાદાની કતલ કરાવી નાખી.

શુભએ બંગાળામાં રહીને એ બધી ખબર મેળવી અને ત્યાર પછી બચંકર તૈયારી કરીને તે ઔરંગઝેમની વિરુદ્ધ યુદ્ધ કરવાને રવાના થયો. આ તરફ ઔરંગઝેમે પણ શુભના યુદ્ધની વાર્તા સાંભળીને પ્રથમ પહેલાં પોતાના વિશ્વાસુ સેનાપતિ મિરજુમલાને તેને અટકાવવા માટે મોકલી આપ્યો અને ત્યાર પછી તે પોતે પણ તેના સહામો ગયો. અલ્હાબાદ અને ઇટાવાની વચ્ચેના કાળેયા નામની જગાએ બંને લાઘ્યોનો મેળાપ થયો. ઈ. સ. ૧૬૫૬ માં શુભ પરાજિત થઇને બંગાળામાં પાછો આવ્યો આવ્યો. મિરજુમલા ત્યાંસુધી તેની પાછળ પડવાથી તે પોતાના પરિવારને લઇને ઈ. સ. ૧૬૬૦ માં આરાકાનમાં ન્હાસી ગયો. આરાકાનના બૌદ્ધ રાજાએ કેટલાક દિવસ તેને આશ્રય આપ્યો. પરંતુ ત્યાર પછી તેનો કશો પત્તોજ મળી શક્યો નહિ. ધણાઓની ધારણા એવી છે કે, આરાકાનનો રાજા શુભની કન્યાના રૂપ-લાવણ્યથી વિમુગ્ધ થઇને તેને પત્ની રૂપે ગ્રાહ કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી હતી, પણ શુભએ તેનો અનાદર કરવાથી તેણે તેની આખા પરિવાર સહિતની કતલ કરી નાખી હતી. ”

લેખક.

જન ત્યાં આવી ચઢી અને શાહશુબને સલામ મુજરો કર્યા પછી એક સુંદર મખમલના મિસર દેશમાં બનેલા ગાલીઆપર બેસી પોતાના સાબિન્દાઓની સાથે સંગીતની તૈયારી કરવા લાગી. સુલતાન શુબને અત્યંત સંગીત પ્રિય હતો, સંગીતનો તેને એક પ્રકારનો ઉન્માદ થઈ ગયો હતો. નવીન નવીન નવયૌવના નારીઓના યૌવન કુસુમનો ઉપભોગ કરીને શાહશુબએ પોતાના શરીરને જીર્ણુ શીર્ણુ કરી દીધું હતું.

જ્યારે શુલબને સંગીતની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી, ત્યારે શાહ શુબએ આરામ દુરસી પરથી ઉઠી એક મખમલની મસનદ (ગાદી) પર બેસી શુલબનના રહામું બેઠા આંખો સાથે આંખો લડાવી સાબિન્દાઓને સંબોધીને કહ્યું કે:-“સાબિન્દા અને બાદીઓ તમે હાલ તરત અગાશીપરથી નીચે આડ્યાં જાઓ, મારે શુલબનની સાથે કેટલીક ખાનગી વાતો કહેવાની છે. ”

શાહી ફરમાન થતાંની સાથેજ સર્વ આડ્યાં ગયાં, ત્યાર પછી શાહશુબએ હાથમાં ખીન લઈ શુલબનને પોતાની રહામે બેસાડી લીધી અને તેમની બન્નેની વચ્ચે ધણીવાર સૂઝી હાસ્યાલાપ થતો રહ્યો, જેને લખવાની આ સ્થળે કશી પથ્ય આવશ્યકતા નથી.

થોડીવાર પછી શાહશુબએ ખીન શુલબનના હાથમાં આપી દીધી અને એક ગજલ ગાવાનું ફરમાન કર્યું, જેને સાંભળીને તે હસતી હસતી નીચેની ગજલ ગાવા લાગી.

“જામ બર-બરકે મયે હોશેરુમા દે સાઝી;

આજ છતની તુઝે તૌફીક દે સાઝી;

ખુમ કા ખુમ લા કે મેરે મુંહસે લગાદે સાઝી;

બાદે મુદત. તૂ મુઝે આજ જકાદે સાઝી;

મુંહસે લગતે હી મેરે હોશ ઉઝાદે સાઝી;

ઐસી ખોતલ કાઢ ચુનકર મુઝે લાદે સાકી;
 આલમે આખમે સૈરે ગુલો લાલઃ દેખૂં;
 ભરકે સાગર મયે ગુલરંગકા લાદે સાકી;
 એક દો જામકી ખાતિર ન ચુરા મુઝસે આખ;
 ઐન મસ્તીમે તૂ મુઝકો ન દગા દે સાકી;
 બે ગજક અખ તો કલેજ હી ભુના જાતાહૈ;
 ખિતે મય જલદ મુઝે જૂન કે લાદે સાકી;
 તેરી ઉમ્મેદ પઃ રિન્દ આયા હૈ ઉફતાં ખેળાં;
 હુઝ તલજટ હૈ જો શીશે મેં પિલાદે સાકી.”

આ ગુલજને ગુલજને બડી આનશાન અને નાજો નાખરાંથી
 ગાઈ, જેથી શાહશુજાએ આનંદમાં આવી પ્રસન્નતાપૂર્વક “આફરીન
 ચારી જાન આફરીન!” શબ્દોનો પોકાર કરી ગુલજનને એક ગ્લાસ
 શિરાજી ભરી આપવાનું કહ્યું. ગુલજને સ્વર્ગથી શિરાજીનો ગ્લાસ ભરી
 અર્ધો પોતે પીધો અને અર્ધો ગ્લાસ તેણે પોતાના હાથથીજ ગુલજન-
 નના સુકોમળ મુખમાં રેડી દીધો. તીવ્ર અને લહેજતદાર શિરાજીની
 ખુમારીથી બંનેને નશો ચઢવામાં જરાપણ વિલંબ ન લાગ્યો.

ગુલજન અરબસ્તાનના બસરા શહેરની નિવાસી હતી, પણ
 તેનાં પૂર્વજો ઘણા કાગથી હિન્દુસ્તાનમાં આવી વસ્યા હતા. મુખ્યત્વે
 ગુલજન વિલાસી બાદશાહોના નિવાસસ્થાનરૂપી અલબેલી આગ્રા
 નગરીમાંજ વસતી હતી. સૌન્દર્યમાં પરિસ્તાનની પરી કે હુસ્નને પણ
 ઘડીવારને માટે તે શરમાવી દે તેવી હતી, તેનો કંઈ એટલો અધો
 સુરીલો હતો કે, સુલ્તાન શુજાએ તેનાપર મુઘ્ઘ ચઢને તેને પોતાની
 ગામિકા તરીકે રાખી લીધી હતી. હમણાં કેટલાંક રાજકીય કાર્યો માટે
 સુલ્તાનશુજા બંગાળામાંથી આગ્રા આવી વસ્યો હતો, એટલે તેને

પણ પોતાની સાથે લાગ્યો હતો. જ્યારે જ્યારે શુબ્બની સંગીતદ્વારા પોતાનાં મનને રંજન કરવાની ઇચ્છા થતી હતી, ત્યારે આ અનુપમ ગાયિકાને પોતાના મહાલયમાં બોલાવી ગાયન ગવડાવતો હતો, તથા દિલને આરામ આપતો હતો.

અત્યારે ગુલજનનું સુંદર સંગીત સાંભળીને તે મુગ્ધ થઇ ગયો. તેણે માથું ધુણાવતાં ધુણાવતાં સહજ હસીને કહ્યું:—“ વાહ ! વાહ ! ક્યાહી શીરી અવાજ હૈ, ગુલજન કુછ દુસરા ગાના હોને દીજીએ.”

“ જૈસા શહેનશાહે બંગાલકા ફરમાન લૌંડી અમીહી એક અચ્છા ગાના સુનાકર શહેનશાહકી તખીયત ખુશ કરનેકી તદખીર કરતી હૈ.”

આમ કહીને તેને તેણે હાથમાં વીણા લઇ સુરીલા અવાજથી ફરીવાર ગાવા માંડ્યું:—

“ હમારે હાલસે અગ આપકો, સરકાર કયા હાસિલ;
ન રકખા પ્યાર, ફિર ઇકરારસે સરકાર કયા હાસિલ.
બનાવટકી, લગાવટકી અજબ ગુફતાર સીખી હૈ;
ક્યામત સે ભરી રફતાર સે સરકાર કયા હાસિલ.
ન દિલમેં જબ મુહબ્બત હૈ, હમારી આપકો કુછબી,
તો ફિર ઇસ બહિરા તકરારસે સરકાર કયા હાસિલ;
હૈ જબતક આબોદાના, હમબી ઇસ દુનિયામાં કાયમહૈ;
સતારને સે હમારે હરઘડી સરકાર કયા હાસિલ;
યહાં હમ ઇસ કદર તડકેં, વહાં જલસે મુઆરક હોં;
ખુફારા ઇસ અનુઠે પ્યારસે સરકાર કયા હાસિલ;
નહીં ગાને બજાનેસે હૈ કુર્સત આપકો સાહબ;
હમારે મર્સિયા સુનનેસે ફિર સરકાર કયા હાસિલ;

કરેં દાવત રકીખોંકી ખુશીસે ખાગમેં જાકર;
જલાનેસે હમારે આપકો સરકાર કયા હાસિલ;
પિલાએં શર્ખતે દીદાર ગૈરોંકો મુહખ્ખત સે;
ધુલાવટ હમકો દિખવાને સે ફિર સરકાર કયા હાસિલ;
જો હોગી જિંદગી બચ જાયંગે, બિદ્દેલ મરતે હૈં;
મરનેકો મારનેસે બોલિએ સરકાર કયા હાસિલ;
વહા કરતે હૈં આંખોસે જિગર કે ખૂન પાની હો;
લગીકો યો ખુશાનેસે, કહે, સરકાર કયા હાસિલ;
જિગર, દિલ, દીનોં, ઇમાં, લે કે, અમ નાહક મુકરતે હૈ;
ભા, ઇસ ચાકખાજસે મેરે સરકાર કયા હાસિલ, ”

“ દિલોગ્ગન ગુલગ્ગન, તેરા ઇસ ગાનેને તો કહર ક્રિયા. ”

“ હજરત, યહ સમ આપકો મહેરમાનીકાહી ઇન્તેગમ હય. ”
ગુલગ્ગને કહ્યું.

“ ગુલગ્ગન, તેરી યહ ખૂમસૂરતીમેં કુછ ઐસા જાદૂ દિખને મેં
આતા હય, કિ હરબ્દી મેં તેરીહો પાસ રહના ચાહતા હું. તેરા
યહ નાજ ઔર નખરેં તો કમાલ ક્રિયા. મેરે સીનેકો બી કમકમા
દિયા હૈ. દિદાર ! તેરી યહ કાફિર જવાનીને તો હમકો બેચેન બ-
નાદિયા હૈ. ”

“ નામદાર ! યહ સમ લોંડીકા કિસ્મતકા સિતારા સેશન
હોનેવાલા હય, અયસાહી દિખવા રહા હય. યહ નાપાક નાજનીકા
આપ ખુદાવિંદ મીકી નિગાહોંસે દેખતા હય, ઇસસે મેરી ખુશાલીકા
દરિયા ઊમલ પડતા હૈ, આગ્ગમ ! ”

“ તેરા યહ ગુલાબી ગાલોંકી લાલીમેં મુહખ્ખતકા ખગ્ગના ભરા
હય, ઇસી લિયે મુઝે એક બોસા લે કે અપના દિલકો બહવાને દે. ”

“હજૂર, આપકે લિયે ગાલોં તો કયા બલિકે યહ સારા બદન તૈયાર થય હૈ.”

આમ કહી ગુલબને શાહશુબના મુખ તરફ પોતાનું મુખ લંબાવ્યું જેવા શાહશુબના હોઠ ગુલબનના ગાલોનો સ્પર્શ કરવાને આગળ વધ્યા કે એવામાં એક બાંદી ત્યાં આવીને બોલી ઉઠી કે:—
“જનાબેમન ! બહાર કિસી આદમી આકે આપકો મિલકેની ખવાહિશ બતલાતા હેઃ ઐર ઉસી આદમીને નિશાન દાખિલ યહ અંગુડી લિજવાઇ હય.”

એ બોધને ગુલબન પોતાના પ્રણય વ્યાપારમાં મહા લયંકર વિધન આવી પડવાથી અત્યંત કોપિત થઇ ગઇ તેણે જોડરા નામની દામીને સંબોધીને ક્રુદ્ધ સ્વરથીજ કહ્યું કે:—“બદખખત બાંદી ! ઇસી વખત બિના પરવાનગીસે ઇધર આને મેં તુમકો કુચ્છ સર્મજી નહિ આઈ ! શાહ સાહબકા ફરમાનકી બી કુછ દહેશત ન આઇ ? જા, અબી અબી ઇધર સે ચલી જા, તેરા કાલા મુંહકો દૂર લે જા.”

આ બોધને સુદતાન શુબએ સહજ ધીમા અવાજથી કહ્યું:—
“દિલોબન ! ઇસ તરહ ખાફ મત કરો, બાંદી કિસી જરૂરી કામ કે લિયે હી ઇધર આઇ હોગી. તુમ્હારા મિગ્નજકો ઠંડા રાખો ઇતના ગર્મ મત કરો.”

ત્યાર પછી તેણે દારદમામ તરફ મ્હોં ફેરવીને કહ્યું:—“બાંદી ! તુમ અબી કિસી કામ કે લિયે આઇ હય ! તુએ ઇસ અંગુડી કિસને દી હય ?”

“બંદેનવાજ, જહાંપનાહ ! નવરતન નામકા એક બંબાલી જમીનદાર જવાન આયા હય, ઐર વહ અબી અબી આપ નામદારકી મુલાકાત લેનેકી ખવાહિશ રખતા હય. વહ અબી મહત્તસરા

કા દરવાજા પર હુન્નૂરકી પરવાનગીકી રાહ દિખતા ઐઠા હય ઔર દરવાજાને મુઝે યહ અંગુડી આપ ખુલાવિંદકી તહેનાતમેં રજૂ કરને કે લિયે ભેજી હય. ”

“ અચ્છા, યહ જમીનદાર કહાંકા રહેને વાત્તા હય ઔર કિસ કામ કે લિયે આયા હય. ”

“ હુન્નૂર, વહ જવાંમર્દ કિસી કામ કે લિયે આયા હય, મગર વહ બંગાલાકી પુરાની રાજધાની શ્રૂષણાનગરી સે આયા હય, ઐસા ઉસીને મુઝે રૌશન ક્રિયા હય. ”

“ અચ્છા અચ્છા, અમ તો ખૂબ યાદ આયા, યહ અંગુડી તૌ મેરી હી હય, મૈનેહી ઉસી જવાનકો મેરી જાન બચાતી વખત ઇસ અંગુડી બદલિસ દીધી, વહ તો : ભલભલા જવાન હય, જમીનદાર ઔર ખૂબ ઇજ્જતદાર બી હય. અચ્છા, તું અલી ને અલી ઇસી કા માન કે સાધ લે આ. મૈં ઉસે મિલને કે લિયે ઇન્ટેજાર હું. ”

“ જૈસા, હજરત સાહબકા ફરમાન, મૈં અલી હી ઉસી જવાનકો આપ સુલ્તાનકી તહેનાત મેં રજૂ કર દેતી હું ” આમ કહી બાંદી સલામ ભરી લાંથી તરતજ ચાલી ગઈ.

“ ગુલજાન ! તુમ અલી દીવાનખાનેમેં જાકે, ઐઠા, મૈં ઇસ જવાનકી સાથ મુલાકાત લે કે અલી હી ઉધર આતા હું. અપની મજામેં ખત્રાબ આઈ દેખકે કિસીપર ખોદ મત હોના. વહ જવાન મેરે બગાઈ દોસ્ત હૈ, ઉસીને મુઝે બડી મદદ કી હય, ઔર અજલ કે મુંહસે મુઝે મરતા બચાયા હય. ઇસી લીયે ઉસકી ખાત સુનના, યહ મેરી સગસે બડી ફર્જ હય. ”

ગુલજાન રંગમાં ભંગ પડેલો નોંધને, નવરતન તથા બાંદીના ઉપર હજારો ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી, પગ પછાડતી, ઝાંઝરેનો

ઝમકાર કરતી છલુકો કરીને અગાસી નીચેના દીવાનખાનામાં ચાલી ગઈ, ત્યાર પછી થોડીવારમાં પૂર્વોક્ત બાંદી જમીનદાર નવરત્નને લઈને સુલ્તાનશુબ્બની પાસે આવી પહોંચી. શુબ્બએ નવરત્નનો માનસહિત સત્કાર કરી એક આસનપર બેસવાનો ઈશારો કરીને કહ્યું :
 “ કેમ, દોરત, નવરત્ન ! આજે આટલા દિવસે મારી મુલાકાત કરવાની તમોને શી જરૂર પડી છે. મારા લાયક કયું કામ ફરમાવવાની ખ્યાલિશયી તમારું અત્રે આગમન થયું છે. ”

નવરત્ને જવાબમાં ધણીજ અદમનીસાથે જણાવ્યું કે :—
 “ બંગલૂમિના શિરચ્છત્ર બાદશાહ સાહબ ! આપના બંગાળા ત્યાગીને અહીં આવ્યા પછી બંગાળામાં જે જે ભુદ્મો ગુજરી રહ્યા છે, પ્રજામાં જે ભારી પોકાર મચી ગયો છે, સરદાર મોનાહાતિ તથા રતનદાસ નામના બે મહાભયંકર લૂટારાઓએ જે કાળો ફેર વર્તાવી મૂક્યો છે, એ બધી બીના તો આપના જાણવામાં આવીજ ગઈ હશે. ”

“ હા. પણ તમે તે સંબંધીં મને શું કહેવા માગો છો ! ”

“ હું આપ નામદારની સેવામાં ભૂપણાવાસી જનોની એક અરજ લઈને આપની પાસે આવ્યો છું. ” નવરત્ને પોતાના આવવાનો હેતુ જણાવ્યો.

“ શી અરજ છે વાર ? ”

“ અરજ તૈયાર જ છે. ” આમ કહીને નવરત્ને શાહશુબ્બના હાથમાં તે અરજ આપી. શાહશુબ્બ સુગંધીદાર તૈલવાળી દીપદાનીમાં સળગતા દીપકના પ્રકાશમાં નવરત્ને આપેલી ભૂપણાવાસી જનોની અરજ વાંચવાની શરૂઆત કરી. અરજમાં લખ્યું હતું .

“ જહાંપનાહ, બંગ, બિહાર અને ઓઢીઆના ભાગ્ય-
વિધાતા મુસ્તાન સાહેબ ! જતાબની સેવામાં બંગમૂમિની પુરાતન
રાજધાની બૂપણાનગરીના પ્રજાજનોનું નમ્ર નિવેદન કે:—

આપ નામદાર અમારા પ્રજાજનોના શિરચ્છત્ર અને રક્ષક
હોવા છતાં અત્યારે આપની અનુપસ્થિતિમાં આપના રાજ્યના અમ-
લદારોમાંના હરગોવિંદ શાસ્ત્રી તથા કાશીસાહેબ આદિ અમલદારો
અમારાપર જે ભુદ્મ ચલાવી રહ્યા છે, અમારી કન્યા કે કુલ વધુઓ
પર જે જે અત્યાચાર આદરી અમારા ધર્મને નષ્ટ કરી રહ્યા છે,
અમારી પાસેથી બળાતકારે નાણાં કઢાવી જે કાળો ફર વર્તાવી રહ્યા
છે એનું અમારાથી કાંઈ વર્ણનજ થઈ શકે તેમ નથી. અમારાં
અનેક બાળકો નાખાં થવા માંડ્યાં છે, અમારો ધર્મ ધૂળવાણી
થઈ રહ્યો છે, અમારા મુખમાંથી અનાજના ટાળીઆ પણ છીનવી
લેવાવા માંડ્યા છે.

ખીજી તરફથી લૂટારાઓએ ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારાની દીધા છે.
રૈયતના જનમાલની આબાદી જળવાય તેવો એક પણ ઉપાય રહ્યો
નથી. હજારો માણસોની લૂટારાઓએ કતલ કરી નાખી છે, હજારો
પુરુષોને પત્ની વિનાના અને હજારો સ્ત્રીઓને પતિવિનાની કરી
આખી બૂપણાનગરીને મહા ઉજ્જડ સ્મશાન જેવી લૂટારાઓએ
બનાવી દીધી છે.

પ્રજાના ઘરમાં ખાવાને નથી રહ્યું અન્ન કે પહેરવાને નથી
રહ્યાં પૂરતાં વસ્ત્રો. ઘેર ઘેર રડારોળ વર્તી રહી છે હાથ ,હાથના
પોકારોથી આખું શહેર કમકમી ઉઠ્યું છે.

લૂટારાઓનાં ટોળાં સાથે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદ તથા કાશી

સાહેબ જેવા અમલદારો મળી ગયા છે અને તેઓજ અંદરખાનેથી તેમને પ્રજાને પીડી લૂંટફાટ કરવાનું પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે; અમારે સર્વને છેવટે નિરુપાય થઇને આપ નામદારને આ પ્રાર્થના કરવી પડી છે. આશા છે કે, આપ માલિક રાંકડી રૈયતનું રક્ષણ કરવાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત અવશ્ય કરશો તથા યોગ્ય સેનાધ્યક્ષ મોકલીને પ્રજાની આબાદીનું સંરક્ષણ કરશો.

આપના અનુગૃહી સેવકો-ભૂષણવાસી પ્રજાજનો:—

પંડિત કામદેવ—નમરશેક.

કેશવકાન્ત કજાનિધિ.

માણેકજાલ મહેતા.

મનોહરલાલ મનસુખજાલ.

નવરત્ન જમીનદાર.

વસંતવિહારી ગુપ્ત.

સાર પછી નવરત્ને શાહ શુભના હાથમાં બીજ એક અરજી આપી. શાહ શુભ તે અરજીને પણ ઉત્કંઠાથી વાંચવા લાગ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:—

શાહેનશાહ સાહેબ !

મારી પેઢીના ઈંદ્રનાથ નામના મુનીમપર અહીંના સુંડરીમોહન નામના જમીનદારે ખોટી ફરિયાદ માંડી ન્યાયાધીશ હરગોવિંદને લાંચ આપી આખરે તેને કારાગૃહવાસી કરીને મરણ ને. શરણુ કર્યો છે, મેં કાજ સાહેબ તથા બીજા અનેક રાજકર્મચારીઓ પાસે તેનો ઈન્સાફ કરવાની પ્રાર્થના કરી છે; પણ મને હજી સૂધી કશી પણ દાદ મળી નથી, તો આશા છે કે, આપના તરફથી મને તેનો યોગ્ય ઈન્સાફ મળવાની અવશ્ય કૃપા થશે.

ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે મારી પાસેથી પાંચહજાર રૂપિયા રિ-શ્વત લેવા છતાં પણ તેને મુક્ત ન કરતાં કેદખાનામાં નાખ્યો હતો,

અને અંતે એ બિચારાનું કારાગૃહમાંજ કાળો નાગ ડંસવાથી મરણ થયું છે. તેનો પિતા પણ તેના શોકમાંજ શોકમાંજ માર્યો ગયો છે.

આપનો દાસાનુદાસ

કામદેવ પંડિત.

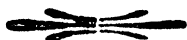
આ બન્ને અરજીઓ વાંચી સુલ્તાન શુભ મહાવિચારમાં પડી ગયો. તેણે અન્નયબીની સાથે કહ્યું:—“ભૂષણાનગરીની શૌચનીય સ્થિતિનો આખેહુબ ચિતાર મારા જાણવામાં આવી ગયો છે અને એને માટે મેં બનતો બંદોબસ્ત પણ કરી દીધો છે. પણ આ અરજી વાંચ્યા પછી મને એક ઘણીજ તાજુબી પેદા થાય છે. પંડિત કામદેવ પોતાની અરજીમાં પોતાના મુનીમ ઇંદ્રનાથનું કારાગૃહમાં નાગના ડંશનથી મૃત્યુ થવાનું લખે છે, પરંતુ હજી મેં મધ કાલેજ એ ઇંદ્રનાથને મારો સેનાપતિ બનાવીને ભૂષણાનગરીનું રક્ષણ કરવા માટે મોકલી આપ્યો છે. ઇંદ્રનાથ તો એવો ઘણો બહાદુર પુરુષ છે. તેણે મને પોતાનો ખાનગી પરિચય આપતી વેળાએ તે પોતેજ પંડિત કામદેવનો મુનીમ હતો, એમ જણાવ્યું હતું, પણ તે વખતે નાગ ડંસવાની તો તેણે મને વાત પણ કરી નહોતી. ભારે શું મેં જોને સેનાપતિ દાખલ ભૂષણાનગરી તરફ મોકલ્યો છે, તેણે મારી સાથે કાંઈ પણ દગો તો નહિ કર્યો હોય! નવરત્ન! તમે આ બાબતમાં શું ધારો છો! મને તો આમાં કાંઈક ભેદ સમાયલો હોય; એમ જણાય છે. ગમે તેમ હો, મારે પોતાનેજ આ વિષયની તપાસ કરવી પડશે. જાઓ હાલ તરત તમે બાદશાહી મિજમાનઘરમાં જઈ આરામ લો. હું એક માસની અંદર ભૂષણાનગરી આવી પ્રજાની આબાદીનો તથા લૂટારા અને અમલદારોના અનાચારને અટકાવવાને મથાર્થ પ્રયત્ન કરીશ. તમારે ભૂષણાનગરી તરફ જવું હોય તો ખુ-

શીથી ઇચ્છામાં આવે ત્યારે જઈ શકો છો. હવે થોડા વખતમાંજ ભૂષણનગરીની પ્રજાની પીડા દૂર થશે.”

આમ કહી શાહશુભ તરતજ ઉડીને દીવાનખાનામાં વાટ જોતી માયિકા ગુલજન પાસે આહ્વાયો ગયો અને નવરતન સંદિગ્ધ મનથી કાંઈ પણ વિચાર ન કરી શકવાથી પોતાના નિવાસ પ્રતિ વિદાય થયો. તેનાથી શાહશુભના કહેવાનો કાંઈપણ આશય સમજાયો નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું

મનોહરાની મુંઝવણ.

કામ ક્રોધ મોહ લોભ, નાવમાં ભરાયા !
પાપ કેરા પોટલા, અપાર ઉભરાયા !
જ્ઞાન શઢ તૂટી ગયો, ગર્વ વાયુ વાયો;
અજ્ઞાન અંધકાર ઝટ, અંતરે છવાયો;
નાવ જો તણાઈ નરક ખડકમાં કુટારો:
દુષ્ટ જીવ તણી હાય ! દુર્દશાજ થાશે !
પાપ તો અમાપ બાપ ! જન્મ ધારી કીધું;
મુક્તિની મુક્તિ ન જાણી, વિષયવારિ પીધું.

મણિકાન્ત

નવુલવિહારીના તે સમાધિસ્થાનમાંથી આહ્વા જવા પછી મનોહરાએ ઉડો નિઃસાસો નાખી વિચાર્યું કે, પાપ તો ઘણું કરીને દૂર થયું છે, અને તે આવતા છ માસ સુધી કાંઈપણ પ્રકારે તેને પીડિત

કરી શકે તેમ નથી; એ પણ અમુક અંશે સુખના સમાચાર છે. કારણ કે, નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો દૂર રહી, પણ એ છ માસના અરસામાં તો તેણે રૂપંગજા છોડીને ખીજે ક્યાંક ન્હાસી જવાનો પણ નિશ્ચય કરી લીધો હતો. એ કલ્પિત આનંદથી અત્યંત પ્રસન્ન થઈને તથા રક્ષકના તિરસ્કાર તથા મારને હવે સહન કરવો પડશે નહિ, એવો વિચાર કરીને મનોહરાએ બાલિકા મૂર્તિ ધારણ કરી લીધો.

મનોહરાની એ મૂર્તિ હતી. જ્યારે તેના મનમાં આનંદ ઉપસ્થિત થતો, જો તે કોઈ કારણવશાત્ પોતાના પર આવી પડેલાં દુઃખોને એકવાર વિસરી જતી, કિંચ જ્યારે તે કોઈ આનંદમોદમાં ધ્યાન આપતી, ત્યારે તે બાલિકા બની જતી. તે ત્યારે બાલિકાની પેઠે સર્વદા હસમુખી અને ચંચળ રહેતી. ભવિષ્યના ગર્ભમાં છુપાયેલાં કલ્પિત દુઃખો ત્યારે તેના હૃદયને વિચ્છિન્ન કરી શકતાં નહોતાં. મનોહરાનીએ ચંચલ બાલિકા મૂર્તિ ભુવનમોહિનીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લેતી. એ સમયે મનોહરા પ્રતિ દષ્ટિપાત કરવાથી સ્વાભાવિક રીતેજ પ્રીત અને એક પ્રકારના અપૂર્વ આનંદથી આનંદિત થઈ જવાતું હતું.

મનોહરાની ખીજી મૂર્તિ ગંભીર હતી. જે મૂર્તિ ધારણ કરીને મનોહરાએ નવલવિહારને છેવટ જણાવેલી વાતો કહી હતી, એ મૂર્તિ ભયંકર અને ભય ઉપજાવનારી હતી. જે મૂર્તિથી મનોહરાએ પ્રથમ નવલવિહારીનો સત્કાર કર્યો હતો, જે મૂર્તિ ધારણ કરીને મનોહરાએ નવલવિહારીના મનને આકર્ષિત કર્યું હતું, ક્યારેક ક્યારેક જે મૂર્તિ ધારીને મનોહરા તેના ઘોર લંપટ, દુરાચારી અને અસાચારી માસાના આરના સપાટામાંથી બચી જતી હતી, તેજ મનોહરાની બાલિકા મૂર્તિ

હતી, એ મૂર્તિને જ્યારે જે ઠાઠ જેતું, ત્યારે તેના મનમાં તેના પ્રતિ પ્રીતિનો સંચાર થયા વિના રહેતો નહોતો. પરંતુ મનોહરાની એ મૂર્તિ સહજમાં જોઈ શકાતી નહોતી.

એકએક મનોહરાની મૂર્તિનું પરિવર્તન થયું. તેની બાલિકા મૂર્તિ કે જે ગંભીર હતી, તે અત્યારે યુવતીના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ. મનોહરા મનમાં ને મનમાંજ વિચારવા લાગી કે:—“છ માસનો સમય ઘણોજ ટુંકો છે, એમાં જરા પણ શક નથી. એ છ માસના અરસામાં મારા બાળ્યની પરીક્ષા થશે. પરંતુ નવલવિહારીની વાત પર વિશ્વાસ શો ! તેણે મને દુઃખ દેવામાં મારા પર અસહ્ય અત્યાચાર ગુજારવામાં અને મને ભોંયરામાં પૂરી સંતાપવામાં કાંઈ પણ બાકી રહેવા દીધું નથી. તેણે જે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, મને છ માસ પીડિત કરશે નહિ, તેના પર પણ શો વિશ્વાસ મૂકી શકાય ? જેનું હૃદય મને મેળવવા માટે સ્વાભાવિક રીતેજ વ્યાકુળ બની ગયું છે, જેના મન પર મારા આ બધા જળ્યા રૂપે સંપૂર્ણ કાળૂ મેગવી લીધો છે, જે પોતાની એક પત્નીના પ્રેમને ત્યાગીને મારી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો છે, અને જે બ્રૂપણાનગરી ત્યાગીને મારા માટે આ રૂપગંજમાં આવી વસ્યો છે, તે મારા સંસર્ગમાં આવવા છતાં પણ મારી પાસે આવી મને સંતાપશે નહિ, એમ શી રીતે માની શકાય ! મારી ધારણા પ્રમાણે તો એની વાત કોઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસપાત્ર નથી.”

“હું સમાજ તરફથી ધિક્કારાયલી-દ્વિટકારાયલી છું. નવલવિહારી વિના રૂપગંજનાં બીજાં બધાં માણસો મારી ધૃણા કરે છે. બ્રૂપણા-નગરીમાં પણ હવે પાછી જઈને શું કરું ? ત્યાંના જનોને શું મ્હોં બતાવું ? વળી ત્યાં જવામાં પણ કુર રાક્ષસ મોનાહાતિ, રતનદાસ આદિ લૂટારા, સુંદરીમોહન જેવા બલિમ જમીનદાર અને ન્યાયધીશ

હરગોવિંદ શાસ્ત્રી જેવા ભયંકર અમલદારોના પંજામાંથી હું શી રીતે મારા ધર્મને બચાવીશ ? જે ન્યાયાધીશ હરગોવિંદે મને દેરાન કરવામાં કાંઈ પણ બાકી રાખ્યું નથી, તે મને મુખેથી શી રીતે બેસવા દેશે ! મારા મનને શી રીતે શાન્ત થવા દેશે ? ”

“નવલવિહારી મારા પ્રેમનો આકાંક્ષી છે. જો હું મારી ઈચ્છાથીજ નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરીશ, તો તે જરૂર પોતાની પહેલાંની પત્નીના કરતાં વધારે માન આપશે, વધારે ચાહશે, લોકસમાજમાં એવા ઉપહાસને પાત્ર થવા છતાં, નિંદાપાત્ર ગણાવા છતાં જ્યારે નવલવિહારી મારી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો છે, ત્યારે હવે મને તેની સાથે લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે. સર્વ સમક્ષ તિરસ્કાર, તુચ્છતા અને દીક્રાને પાત્ર થવા છતાં પણ જો નવલવિહારીની સાથે લગ્ન કરીને સહજ શાંતિ મેળવી શકું તો તે શું સાઈ નથી ! મારા રક્ષકો મારું પોપણ કરવા માટે હમેશાં હજારો ગાળો વરસાવે છે. અરે એટલુંજ નહિ, પણ આ સોળ-સત્તર વર્ષની ઉંમરે માર મારવામાં પણ સંકુચિત થતાં નથી. તે દિવસે પણ માર ન સહી શકવાથી, આ સ્થળે નહાસી આવી હતી. મેં ધાર્યું હતું કે, મારા અભાવે કોઈને કશું પણ નુકસાન થશે નહિ. કોઈ મારો પતો પણ મેળવી શકશે નહિ. આવા એકાંતમય મેદાનમાં ભૂખી તરસી હું મારા પ્રાણ ત્યાગીશ, એવી મારા મનમાં મેં દૃઢ ધારણા ધારી હતી, તે ધારણા પણ એક રીતે ઘણીજ ઉત્તમ હતી પણ માસીની પાસે રહેવું એટલે તેનાથી પણ ભયંકર છે, હું હવે કદાપિ તેની પાસે જઈશ નહિ, આવા નિશ્ચયપર આવીને હું એકાગ્ર મનથી આ સ્થળે ઇશ્વરનું ધ્યાન ધારી રહી હતી, પણ એવામાં મારી માસીએ આવીને મને આ સ્થળેથી પણ પકડી પાડી હતી અને ત્યાર પછી ગાળોનો વરસાદ વરસાવતી,

મારફ્ટ કરતી તે પાછી મને પોતાને ઘેર તેડી ગઇ હતી. મારી આશા સમજગી નષ્ટ થઇ હતી.

“એ બનાવ બન્યા પછી મને મારી માસીનું આચરણ કાંઇક વિચિત્ર જણાવા માંડ્યું હતું. તેણે મને એક પુરુષના પ્રેમમાં પડવાનો તથા નવલવિદ્યારીની સાથે લગ્ન કરવાનો સખ્ત આગ્રહ કર્યો હતો. પરંતુ મારા હડના યોગે તેના તે આગ્રહનું કશું પણ પરિણામ આવ્યું નહોતું.

“પણ ત્યાર પછી માત્ર બે ત્રણ દિવસમાં જ માસીનો તે સ્વભાવ બદલાઇ ગયેલો જેવામાં આવતો હતો. તેણે મને ગાળો ભાંડવાનું કે માર મારવાનું પણ બંધ કરી દીધું હતું. એનું કારણ શું ! જે હું જ તેના દુઃખનું કારણ હોઉં, તો પછી તેઓ મને અહીંથી શા માટે હાંકી કાઢતા નથી ? વિના કારણ મને પોતાની પાસે રાખવાની શા માટે ખેંચતાણુ કરે છે ! માસીના અત્યારના આચરણથી મને સાફ જણાઇ આવે છે કે, તે મારા મોતનું કારણ છે.”

“મારી માતા પાસે આવીને મારી માસી ઘણીવાર ઘણું ધન ભૂપણાનગરીથી લઈ જતી હતી, તે બધું ધન તેણે ક્યાં ઉડાવી દીધું હશે કે, તે અત્યારે મારી આગ્રહનું તથા મારા ધર્મનું લીલામ કરવાને તૈયાર થઇ છે. હું ધાંડું છું કે, તેણે મોજશોખમાં જ બધું ફના કરી નાખ્યું હશે, ઉડાવી દીધું હશે.”

“હું ધાંડું છું કે, મારી માતા જ્યારે અહીંથી ભૂપણાનગરી આવી ગઇ, ત્યારે તેની કાંઇક પુંજ પણ માસીની પાસે રહી ગઇ હશે અથવા તેની મિલકત બીજા કોઇ પણ સ્થળે જમા હશે અને તેના બ્યાજમાંથી માસી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હશે. મારા તેમની પાસેથી આપ્યા જવાથી કિંવા મને તેમના નસાડી મૂકવાથી જે ધન.

વાન પુરુષને ત્યાં એ મિલકત જમા હશે, તે તેનું વ્યાજ આપવું બંધ કરી દેશે, એવા ભયથીજ કદાચ તે આજકાલ મારા તરફ આટલી બધી દયાવતી અને રોહમયી બની ગઈ હશે. જરૂર એમાં કાંઈક ભેડ છે.”

“તે ગમે તે હો, પણ હું નવલ્લવિહારીની સાથે લગ્ન કરીશ નહિ. જેને હું હમેશાં અધમ અને કુત્સિત ધારતી આવી છું, જેની વાતોમાં તથા કામોમાં ઘણીવાર ધૂણા કરી છે, જે મદિરાપાન, જુગાર આદિ વ્યસનોમાં લિપ્ત છે, જેને ગિન્દુ માત્ર પણ હું આહતી નથી, જેણે પોતાની પવિત્ર પત્નીપર અકારણ શંકા લાવીને ત્યાગી દીધી છે, તે પુરુષનીજ હું ધર્મપત્ની થાઉં? ના નવલ્લવિહારી ! તારી સાથે લગ્ન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. જે મદિનામાંજ માઈ મોત નહિ થાય, તો હું જરૂર રૂપગંજમાંથી ન્હારી જઈશ.”

આવી ધારણા કરીને, આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરીને મનોહરાએ થોડીવારને મોટે વિશ્રામ મેળવ્યો, પરંતુ કોણ જાણે શા કારણથી તેના મનમાં એક અદ્ભુત ચિંતા ઉદ્ભવી આવી. તેણે વિચાર્યું કે, હું એકલી છું, મારે માઈ કહેવા જેવું કોઈપણ નથી. મનુષ્યો તરફથી હવે મારાથી કશી પણ આશા રાખી શકાય તેમ નથી.”

આ પ્રમાણે ચિંતા કરતાં કરતાં તેણે એક ભાંગી તૂટી મં-રિજદન સિખરપર કેટલાંક મેઠાં પહોંચ્યા. ઉડતાં જોયાં. તેણે જોયું કે, તેઓ સર્વ દિવસ આથમ્યા પહેલાંજ પોતપોતાની ચાંચેથી ચણા મેળવીને બચ્ચાંઓને ખવડાવવાની વાટ જોઈ રહ્યાં છે. બચ્ચાંઓ ખાવાનો વખત થઈ ગયેલો જણીને અરુપેટ કલ્લકલ્લપનથી પોતાના મનોભાવને વિદિત કરી રહ્યાં છે. આ દેખાવ જોઈને મનોહરા લોભ અને પાપથી મત્તુ આવી ઉધું રહે છે, એ વાતની

સાર્યકતાને જાણે સંપાદન કરવા માટેજ પોતાની જગાપરથી ઉડીને ઉભી થઇ અને તે મેનાનાં અચ્ચાંઓને પકડવા માટે ભાંગેલી મસ્જિદ ઉપર ચઢવા માંડી. થોડેક સૂંચી એવી રીતે ચઢવા પડી તેણે જોયું કે, એ કાર્ય તેનાથી બની શકે તેમ નથી. એથી તરતજ તે ભાંચી ઉતરીને તે અચ્ચાંઓને શી રીતે પકડવાં તેના વિચારમાં પડી ગઇ.

પ્રકરણ ૧૬ મું

અણુધાર્યો અકસ્માત !

પ્રીત કરો જન જોઇ જરા કદી કામ પડે ન તુટેજ કદાપિ;
બીરૂ અને ભયમાંજ સદા, તન ને ધન દે પગમાં પણ આપી;
માજ કરે સુખમાં રહી સંગ, પડે દુઃખ તો ન શકે ભય કાપી;
સ્વાસ્થ સાધક મિત્ર તમને કદિ દિમ્મત લેશ શકે ન આપી.

- આપ્યું વચન નીભાવવા બળીરાય પાતાળે વરસા;
- પાંડવ ગયા વનવાસ પણ, તે કલ્પથી રગ ના ખસ્યા,
- આપ્યું વચન તે પાળવાને, પ્રાણ આપ્યા દશરથે;
- ગુણો ગવાયા સદ્ગિમાં, કવિઓ કવિતામાં કથે.

મણિકાન્ત

બરુઆર એજ સમયે કાલીગંજનો જમીનદાર પુત્ર હેમેન્દ્રકુમાર પદ્મા નદીના કિનારાપરના મેદાનમાંથી જતા એક સાંકડા માર્ગપરથી પોતાને ઘેરથી બીજા કોઇ સગાવહાલાને ત્યાં જતો હતો.

કાલીગંજથી જતાં જતાં તેને રૂપગંજના વિખ્યાત મેદાનમાં થઇને જતું પડતું હતું. પાંચા નદીમાં થઇને નૌકાદ્વારા પણ જઈ શકાતું હતું, પરંતુ પ્રથમ જણાવેલા માર્ગથી જવાથી ઘણાજ થોડા વખતમાં કાલીગંજ જવાતું હતું. હેમેન્દ્રકુમારે જલદી જવા માટેજ એ માર્ગ પસંદ્યો હતો.

દ્વરથી હેમેન્દ્રકુમાર મનોહરાને જોઇ શક્યો હતો. મનોહરા જ્યારે મેનાનાં બચ્ચાંને મેળવવાની આશાથી આમ તેમ ભટકતી ફરતી હતી, જ્યારે ઉત્સાહથી, કષ્ટથી, પરિશ્રમથી, મનોહરાના અંગનાં વસ્ત્ર શિથિલ થઇને આમતેમ વિખરાઇ જતાં હતાં અને વરસાદનો વેગવાન વાયુ તે વસ્ત્રની સાથે ફીડા કરી રહ્યો હતો, ત્યારે હેમેન્દ્રકુમાર દ્વરથી મનોહરાના અપરૂપ સૌન્દર્યરશિને જોઇને અત્યંત મોહિત તથા અમત્કૃત થયો હતો. પરંતુ કિશોરી મનોહરા એકાંતમાં બેસીને એકલી થું કરે છે, કોઇ વેળાએ આવા ભયંકર સ્થાનમાં આવી રીતે રહી રહી છે, તે જાણવા માટે હેમેન્દ્રકુમાર વ્યાકુળ થયો. તેણે વિચાર્યું કે, બાલિકા અવશ્ય આપત્તિમાં આવી પડી હોવી જોઇએ અને એ કારણ-વશાતજ તે કોઈપણ પ્રકારની સડાયતાની આશાથી તે સ્થળે ઉમેલી હોવી જોઇએ.

હેમેન્દ્ર વાસ્તવિકજ એક પરાપકારી યુવક હતો. કોઈપણ મનુષ્ય આક્રમણમાં આવી પડે, તો તે તેને સર્વથી પ્રથમ સડાયતા કરવાને તૈયાર થઈ જતો હતો. આજે મનોહરાને દ્વરથી આક્રમણમાં આવી પડેલી ધારીને તે ધીમે ધીમે તેના તરફજ આવવા લાગ્યો. મનમાં તેણે એવું ધારી લીધું કે, હજીપણ વખત ઘણો બાકી પડ્યો છે. બાલિકાને આક્રમણમાંથી ઉગારવા છતાં પણ સાંક પડેલાંજ કાલીગંજ પહોંચી શકાશે. ”

આમ ધારીને મનોહરના તરફ આગળ વધવા લાગ્યો. પરંતુ જેમ જેમ તે જવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેને તેની ધારણા બૂલ ભરેલી જણાવા લાગી. જેને તેણે અત્યાર સૂધી દૂરથી બાલિકા ધારો હતી, તેને અત્યારે નજીકમાં આવ્યા પછી તે એક યુવતીરૂપે જોઈ શક્યો. વળી તે એમ પણ જાણી શક્યો કે તે કાંઈ વિશેષ આપત્તિમાં આવી પડી નથી. તે એક મસ્તિષ્કતા ઉપરના ભાગમાં ખેદેલાં મેનાપક્ષિનાં બચ્ચાંઓ તરફ એકીટસે જોઈ રહી છે. જે માટે જે ઉપકારને માટે હેમેન્દ્ર મનોહરની પાસે આવ્યો, તેમાં તે નિષ્ફળ નિવડ્યો. તે છેક નિરુપાય થઈ પડ્યો. તે નિર્જન સ્થાનમાં લગભગ દિવસ આથમતી વેળાએ એક અપરિચિત યુવતીની સાથે તે શી રીતે, શા સાદસથી સાક્ષાત્ કરવા આવ્યો, એ ચિંતાથીજ વિશેષ ચિંતાતુર થઈ પડ્યો અને એકાએક મનમાં ને મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો:—“ના, હવે ત્યાં જવું સારું નથી.”

હેમેન્દ્રકુમારે ધાર્યું હતું કે, તેની વાતને તે યુવતી સાંભળી શકશે નહિ. પરંતુ તેની વાત કાંઈ ઉંચા અવાજથી ઉચ્ચારાઈ હતી. મનોહરા અત્યાર સૂધી એકીટસે તે પક્ષીનાં બચ્ચાંઓ તરફ જોઈ રહી હતી, પણ હેમેન્દ્રકુમારનો અવાજ તેને સંભળાતાંની સાથેજ, તેણે મુખ ફેરવીને હેમેન્દ્રકુમારના તરફ નજર કરી.

મનોહરાએ આજ દિવસ સૂધી જે જોયું નહોતું, તે આજે જોયું, આટલા દિવસમાં જે કાંઈ સાંભળ્યું નહોતું, તે સાંભળ્યું, આવું સુંદર મુખ મનોહરાએ પહેલાં કદાપિ જોયું નહોતું. તેમજ આવો સુસ્વર પણ કદાપિ સાંભળ્યો નહોતો. નવરત્ન સુંદર હતો ખરો, પણ તેની સુંદરતા આ પુરૂષની સુંદરતા પાસે શરમાઈ જાય તેમ હતી. નવરત્નની

વાણીમાં મીઠાશ હતી ખરી, પણ તે મીઠાશ હેમેન્દ્રની વાણીની મંજુ-
લતા પાસે દાસત્વ સ્વીકારવાને તત્પર થઈ જાય તેમ હતી. મનોહરાના
મનને માત્ર નવરત્ન જૂઝાવી શક્યો હતો, પણ તે પોતાના રૂપથી
લોભાવવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહોતો. તેના ગુણોએ તેના મનમાં
તેની આસક્તિ ઉત્પન્ન કરી હતી. પણ મનોહરાને નવરત્નની આસ-
ક્તિમાં નિરાશ થવું પડ્યું હતું, નવરત્નનાં લગ્ન થઈ જવાથી તેણે
તેની સાથે લગ્ન કરવાનો અસ્વીકાર કર્યો હતો અને અન્ય કોઈપણ
ગુણવાન તથા સ્વરૂપવાન પુરુષની સાથે લગ્ન કરવાની પરવાનગી કે
સલાહ પણ આપી દીધી હતી. આથી મનોહરા નવરત્નની આશા
ત્યાગી કોઈ સદ્ગુણી પુરુષને પોતાના હૃદયમાં દિરતો આરાધ્ય દેવતા
કરવાની શોધમાં જ હતી. આથી હેમેન્દ્રકુમારને જોતાં જ મનોહરાની
મુખચંદ્રિકા લજ્જાથી લાલ થઈ ગઈ. હેમેન્દ્રકુમાર મનોહરાને આવા
અસમયે તેની પાસે આવીને તેની વિશેષ શર્માવી દીધી છે, એમ
ધારીને આંતરિક અનુભવ થયો.

હેમેન્દ્રકુમારે મનોહરાને દૂરથી જોઈ હતી, એ ખરું; પરંતુ નિ-
કટમાં આવીને જે જોયું, તેથી તે વિશેષ પ્રીત અને મોહિત થયો.
મનોહરના મુગોલ બાહુ યુગલ, ઇન્દીવર સદૃશ નયનદ્વય, કન્દર્પના
પુષ્પ ધનુષ્ય તુલ્ય બ્રૂયુગલ અને અન્યાન્ય અંગપ્રત્યંગનું વિશેષ
મળતાપણું જોઈને તે અત્યંત સ્તંબિત અને ચમત્કૃત થયો. મનો-
હરાની મનોહર શોભા જોઈને તેના મનમાં અતિશય આનંદ થયો.
તે મનોહરાની સાથે શી રીતે સંભાષણ કરવું એનો કશો પણ નિ-
શ્ચય કરી શક્યો નહિ. બીજી તરફ વળી પાછું મનોહરાની સાથે કાંઈ
પણ વાક્યાલાપ કર્યા વિના ત્યાંથી પાછા ફરવાનું પણ તેને યોગ્ય કિંવાં

કુલીન મનુષ્યને માટે જીવિત કાર્ય જણાયું નહિ. છેવટે તે કિંકર્ષ-
વ્યવિમૂઢ થઈને બોલ્યો કે:-“ હું અબળણતામાં અહીં આવી ચઢ્યો
છું, પણ જો કદાચ તારા મનમાં એમ આવતું હોય કે “ હું ઇચ્છા-
પૂર્વકજ અહીં આવી ચઢ્યો છું, તો તું મને મારા તે અપરાધની
ક્ષમા કર. મેં દૂરથી તને જોઈને ધાર્યું હતું કે, તું કાંઈ આફતમાં
આવી પડી છે અને એટલા માટેજ હું અહીં આવી ચઢ્યો છું.”

અહા કેવી મીઠી વાણી ! ‘ક્ષમા કર’ કેવો સુકંક ! જાણે
પસંતના કોકિણે નિસ્તબ્ધતાનો ભંગ કરી કુહુ કુહુ રવથી દિગદિગ-
ન્તને પ્રતિધ્વનિત કરી દીધી.

મનોહરાએ વિચાર્યું કે, ‘ક્ષમા કર’ કેમ ? કયા અપરાધને
માટે ક્ષમા કરે ? વળી હું ક્ષમા કરનારે પણ કોણ ? આજ સૂંધી જે
સર્વ સમક્ષ અપમાન, તિરસ્કાર, હાંચ્છના અને મિથ્યા અપવાદને
સહન કરતી આવી છે, જેણે કદાપિ કોઈની પાસેથી આવાં સન્માન
સૂચક મૃદુવચનો સાંભળ્યાં નથી, તેનું આટલું બધું સન્માન ! હેમેન્દ્ર-
કુમાર પારોથી વિના માગ્યે આવું અનુપમ સન્માન પ્રાપ્ત થવાથી
મનોહરાનું હૃદય દ્રવીભૂત થયું. તે જાણે આદ્યાદથી હતજીવિ જેવી
ચંપ પડી અને ધણાજ કામળ સ્વરથી બોલી: “ તમે ધણાજ દયાળુ
પુરુષ છો. પરંતુ શું તમે એમ ધારો છો કે મારાપર કશી પણ
આફત નથી ? ”

“ ત્યારે તું આ નિર્જન ભયાનક સ્થાનમાં એકલી શું કરે છે !
મેં દૂરથી તારી આ મસ્જિદ તરફ નજર કરીને જોયું હતું. આ
સ્થળેથી કાલીમંજનું મંદિર જોઈ શકાય છે, તું શું તે મંદિરને
જોતી હતી ? મંદિરની બાંધણી ધણીજ ચમત્કારિક છે. મારો નિવાસ

એ કાલીગંજમાં જ છે, મારું નામ હેમેન્દ્ર છે.”

“હું, ના ! હું એ મંદિર જોતી નહોતી. આજે કેટલાંક મંથુરી મેનાનાં બચ્ચાંઓ છે, તેનેજ જોતી હતી. મારી ઇચ્છા તેને પકડવાની હતી, અને ત્યાર પછી તેને મારે ઘેર લઈ જવાની હતી. પરંતુ મારી તે આશા સફળ થઈ શકી નથી.”

“હું જ્યારે તને મદદ કરવા આવ્યો છું,” હેમેન્દ્રકુમાર વ્યથ સ્વભાવે બોલી ઉઠ્યો:—“સારે હુંજ તારા એ વિષયમાં મદદ કરીશ.” આમ કહીને ક્ષણ માત્રનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તે પોતાનું અંગરખું ઊતારીને તે ભય ભરેલી મસ્જિદ પર ચઢવા લાગ્યો.

ધણાજ થોડા વખતમાં તે પક્ષીના માળા પાસે જઈને પક્ષીનાં બચ્ચાંઓને એક પછી એક નીચે નાખવા લાગ્યો. મનોહરા પણ ચંચળતાથી આમ તેમ જઈને, એક પછી એક તેને પોતાના બોળામાં ઝીલી લેવા લાગી. પરંતુ હાય ! વિધાતાએ મનોહરાના ભાગ્યમાં સુખ લખ્યું નહોતું, તેથી હેમેન્દ્રકુમાર ઉતરતી વેળાએ ગમે તે કારણથી પગ લપસી પડવાથી જમીન પર ગમડી પડ્યો અને ભયંકર રીતે ધાયત્ર થયો.

મનોહરા કિંકર્ત્તવ્યવિમૂઢ થઈ પડી. તેનાજ દોષથી આજે હેમેન્દ્રકુમાર મરણના મુખમાં આવી પડ્યો. શી રીતે તે તેની રક્ષા કરી શકશે, એનીજ ચિંતા કરતી કરતી મનોહરા વ્યાકુલ થઈ ગઈ, તેણે જોયું કે, હેમેન્દ્રકુમારની વાચા બંધ થઈ ગઈ છે, તેનામાં બોલવાની શક્તિ હવે રહી નથી, અને તેની હાલત ધીમે ધીમે બગડવા લાગી છે. અત્યારે એક હાડવૈદની ખાસ જરૂર છે, પરંતુ મનોહરા

આવા નિર્જન સ્થાનમાં આવી અવસ્થામાં તેને કાંઈ પણ રીતે એકલો મૂકીને ખીજે જવાનું સાહસ કરી શકી નહિ.

બરાબર એજ વખતે હરિ નામનો એક ખારવો માંછલાંનો શિકાર કરીને ત્યાં આગળથી આવ્યો જતો હતો. મનોહરા રૂપગંજ નાનું ગામ હોવાથી ત્યાંના દરેક માણસથી પરિચિત થઈ ગઈ હતી, રૂપગંજનાં સર્વ માણસો તેને એકાદ બે મીઠી વાતો અથવા મધુર વચનો કે ઉપહાસ કર્યા વિના શાન્ત થતાં નહોતાં. હરિ મનોહરાની ખાસીના ધરતી નજીકમાં રહેતો હોવાથી મનોહરાનો ઓળખાતો હતો. તેણે મનોહરાને તે સ્થળે તેથી હાલતમાં બેઠેને તેનું કારણ પૂછ્યું અને ત્યાર પછી બધી ખીના જાણી લઈને તેણે ગામમાંથી કોઈ એક સારા હાડવૈદને મોકલવાનું કબુલ કર્યું.

એવામાં હેમેન્દ્રના શરીરમાં બયાનક જવરનો સંચાર થયો. તેને ઘણીજ ટાઢ બહાવા લાગી. મનોહરાએ તે બયંકર ઠંડીનું નિવારણ કરવા માટે પોતાની લજ્જાનું રક્ષણ કરવાનાં બધાં અતિ સામાન્ય વસ્ત્રો ઉતારીને ફક્ત પોતાની લજ્જા જળવાય તેટલા પૂરતુંજ વસ્ત્ર રાખી ખાડાનાં વસ્ત્રો હેમેન્દ્રના શરીરપર ઓઢાડી દીધાં પરંતુ હાય! તેથી પણ તેની ટાઢનું નિવારણ થયું નહિ. હેમેન્દ્રકુમાર તેમ છતાં પણ કેવળ એમજ કહેવા લાગ્યો કે:—“ઘણીજ ટાઢ વાય છે! ઠંડીથી મારો જીવ જાય છે.”

ધૂણા ધૂણા વિચારો કર્યા પછી મનોહરાએ એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો. તેણે લજ્જાનો પરિત્યાગ કરી હેમેન્દ્રની સોડચમાં શયન કરી, પોતાના શરીરની સ્વાભાવિક ગરમીદ્વારા તેની ઠંડીનું નિવારણ કરવાના ધરાદાયો તેને પોતાની છાતી સાથે આલિંગન કરાવી દીધું. આ

વખતે મનોહરાની મહેનત ફળીભૂત થઇ. તેની તે બયાનક શીત્લ ધણે અંશે નિવારિત થઇ. તે ધીમે ધીમે નિદ્રિત થઇ પડ્યો. અને મનોહરા ! મનોહરા પણ થાક્યા પાક્યા અને ઉદાસ મનથી, તેનીજ સૌંદર્યમાં, તે સાયંકાળના અર્ધા અંધકારથી ઢંકાયેલા વખતે, ચારે તરફના પરલોકવાસી જીવોના મધ્ય ભાગમાં—તે કષ્ટસ્થાનના આગળના ભાગમાં હુમેન્દ્રકુમારને આલિંગન આપીને ઘોર નિદ્રામાં નિદ્રિત થઇ ગઇ.

દ્વિતીય વિભાગ સમાપ્ત

સંતપ્ત શયતાન

ત્રીજો ભાગ તૈયાર છે.

મૂલ્ય ૧-૧૨-૦

તૈયાર છે.

તૈયાર છે.

રાજનૈતિક પડ્યંત્ર અથવા મરુભૂમિની મોહિની

લેખક વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આ વાર્તા ઘણીજ મનોહર છે અને રાજસ્થાનના વીર રાજ-પૂતોનાં સમયને અનુસરીને લખાયેલી છે. દ્વાદશી સદીમાં જે સમયે જાલિમ સિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતા, તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુ-ક્રમિક ચાલુ રાખવા માટે કેવાં ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જાલિમસિંહ સાથે સંબંધ બાંધી પોતાનું પ્રાબલ્ય ફેરી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝલોરનાંદિની અસહકારમુંદરીને મેળવવા માટે જેસલમીર રાજપુત ગજસિંહે કેવાં કેવાં ભયંકર સાહસો કર્યા હતાં. વગેરે ઘણી બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૧-૪-૦.

(અસંખ્ય ભેદભરેલાં ભરપૂર ડિટાઇલ વાર્તા)

શયતાનસદન

અથવા

પાપપતન

લખનાર:—અંબકલાલ શુવરાજ જોશી

ભેદપર ભેદ, ખૂનનો ખોટો આરોપ મૂકી એક ધનવાનની પા-પાત્મા શયતાનોએ કરેલી ભયંકર ઘરખાદી, અબજાનું અદ્ભુત સા-હસ, પાંજરામાં પંખિણી, શયતાનનો બચ્ચો, વગેરે અનેક વિષયો ઉપરાંત જે મનુષ્યપર ખૂનનો આરોપ મૂકવામાં આવી ફાંસીના લાકડાપર લટકાવવામાં આવે છે, તેનું ખૂન થનાર માણસના અદ્ભુત રીતે આવી ચડવાથી બચી જવું આદિ બધા ભેદભરેલા બનાવો વાંચતાં રૂંધે રૂંધાં ખડાં થઈ આવે છે, મૂલ્ય. ૨-૦-૦,

(અસંખ્ય અવનવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા)

કિશોરસિંહ

અથવા

દુઃખનો પહાડ !

લખનાર:—અંબકલાલ જીવરાજ જોશી

રાજમહાલયમાં રોમાંચકારક ભૂતનો આવિર્ભાવ, ભયંકર પડ્યંત્ર, પૈશાચિક ઉપાયથી નરહત્યા, ભૂતારા વીર મહાવીર અને રણવીરની બહાદુરી, રાજા ભૂપસિંહની કુટિલતા, સુંદરી સુશીલાની આદર્શ પ્રેમ ભક્તિ, કિશોરસિંહ પર તૂટતા દુઃખના પહાડો, અનેક ગુપ્ત બેદોના ભંડાર, અનેક મોટા ઘરનાં ભોપાળાં, કિશોરસિંહની કર્તવ્યપરાયણતા, ફાંસીના લાકડાપરથી એકાએક બચી જવું રાજ્યના કલ્પનામાં પણ ન આવે તેવા બેદો, ખરા રાજકુમારનું ગુલામી કરી ઠેકઠેકાણે અપમાનિત અને લાંચિત થવું, ભયંકર ભૂતની ધમાચઠ્ઠી, દીવાનીની અહભુત ચાલાકી, અભયખીભરેલી કાર્યપ્રણાલી અને હૃદયને સ્તબ્ધ કરનારી વફાદારી, વરુણસિંહનું એકાએક ગુમ થવું અને એ બદલ કિશોરસિંહ પર એના ખુનનો આરોપ મૂકી કારાગૃહનો ફેદો બનાવવો. વગેરે એક પછી એક એવા અહભુત બનાવોથી આ વાર્તા ભરપૂર છે. કે જેનું વર્ણનજ થઈ શકે તેમ નથી. વળી ઈંગ્લંડના પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર રેનોલ્ડઝના કેનેથીપરથી આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, એટલે એની તુલનાજ થાય તેમ નથી. મૂલ્ય ભાગ પહેલાના રૂ. ૨-૦-૦ તથા બીજાના રૂ. ૨-૦-૦.

મળવાનું ઠેકાણું

મહાદેવ રામચંદ્ર બાગુષ્ટે.

ત્રણહરવાળા—અમદાવાદ.

રા. મુનીલાલ વર્ધમાન શાહકૃત રસિક નવલકથાઓ.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪-^{લતા અને}_{લલિતા}

એ બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગદંભમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જોવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવણીથી પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જોવામાં આવે છે એનો ઉત્તમ ચિતાર આપેલો છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. સુંદર છપાઈ, ઉંચા કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃહું, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૧-૦-૦ મુજબ રૂ. ૪-૦-૦

કાશ્મીર અને કેસરી (ખીલ આવૃત્તિ)-^{રણજીત-}_{સિંહને}

અફઘાનો સાથે ધણીવાર ઝપાઝપી થઈ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સવારીઓ લઈ જવી પડી હતી; જેમાં છેલ્લી સંવર્ષોમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દઢ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે જિંદુ માયું કરીને જોઈ શક્યા નહોતા. રણજીતસિંહની પીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરામનું સૌર્ય, મહેશ્વરની દીનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજનક સ્થિતિ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય વિષયોને

એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉશ્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦. પાકું પૂકું કિં. રૂ. ૧.

પિશાયમંદિર ભા. ભા. ૧-૨ નો—આ નવલ-કથા એ-

દક્ષી તે હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જીજ્ઞાસારસની જાણે કે સરિતા જ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજાઈ મૂળ અંગ્રેજી વસ્તુસંકલનાને ધણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિલકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિલ્લાનો ગુપ્તભેદ, બયાનક ચક્રચંત્ર, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, સ્વેત આકૃતિ, ચક્રચંત્રવાળું ભોંયરું, પ્રેમમંદિર કે પિશાયમંદિર? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. આ નવલકથાના દરેક ભાગમાં ફોટો ઝીંકાનાં પાંચ પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. બન્ને ભાગ જુદા બાંધેલા છે. પાકું પૂકું, બન્ને ભાગ પૃષ્ઠ ૬૦૦ છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૨) મુજબ કુલ રૂ. ૪.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલ-કથામાં એક કેળવાયેલી.

જાળા પ્રભાવતી અને તેના અવિવાહિત પતિ સુમિત્રનો કૌમાર અવસ્થામાં પરસ્પર પ્રેમ છે; પરંતુ ભાગ્યચક્ર વિલક્ષણ હોવાથી એ પાળાના પિતાનું એકાએક ખૂન થાય છે. ખૂનીને પકડવાને એક કાર્યદક્ષ ડિટેક્ટિવ ધણો પ્રયત્ન કરે છે, તેને ઘણા પુરાવાઓ મળી આવે છે;

પરંતુ તે ખૂનીનો નિર્ણય કરી શકતો નથી કે તેને પકડી શકતો નથી વગેરે બનાવો જાણે મહો આગળ ઉભા જ હોય એમ જણાવ-
જા છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦ મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર કૃત રસિક નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક

મૃગજળ-ભા. ૧-૨. ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, માડી-
ચાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રોમત પતિ મેળવવાની લાલસા,
શ્રીમંતોનાં મૃત્યુ સમયે થતાં વીલના કદપનામાં પણ ન આવે એવા
બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુ-
ખમાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અમળાનું સા-
હસ, લયંકર પ્રપંચજળ, નિશ્ચાયરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલામની પ્રેમ-
પત્રિકા, બાગિરથીની લયંકરતા, અલપાતનો આરંભ, કપિંજલાનો
કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની
આખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ
૪૨૦, દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, બન્ને ભા-
ગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું છતાં કિંમત. દરેકની ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૩).

લયંકર ભદ્ર અથવા કેવળ ૨૪ વર્ષના ક્ષણભંગુર

સંસાર માટે-આ સંસારના ક્ષણભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાથી
મહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને ક્ષુદ્ર માનવી પિશાચના દાસ-
ત્વને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજાવનારાં કુકૃયો
કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકમર્ત્તામાં પડવાનો પ્રસંગ

તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેમની કેવી દયાનનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જે તાદૃશ્ય શાબ્દિક ચિત્ર જેવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં જ દેખાશે. મહાટી સાધનનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિં. માત્ર રૂ. ૨) છે. પો. માફ.

નાદિરનો દોરહમામ-- અને બાહુબળનું પ. રિલામ-સ્વર્ગવાસી

અમૃત કેશવ નાયક તથા વિદ્યમાન ઠક્કર નારાયણ વિસનજી કૃત. એક સાધારણ સિપાહી તરીકે ધરાવના બાદશાહના સૈન્યમાં દાખલ થઈ ધીમે ધીમે આગળ વધી અંતે છળપ્રપંચ તથા અદ્વિ-તીય બાહુબળથી ધરાવના બાદશાહ બની બેઠેલા અને ત્યાર પછી હિન્દુસ્તાનમાં આવી દિલ્હીમાં 'કલેઆમ' ચાલાવી દિલ્હીની મૂગ-સિયાત 'શહેનશાહના' પાયાને હમ્મેશને માટે ઢીલો કરી જનાર નાદિરશાહનું જીવનચરિત્ર આ ગ્રંથમાં એટલું અને એવું ઉત્તમતાથી વર્ણવાયું છે કે જાણે એક ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા વાંચતા હોઈએ તેવો જ ભાસ થાય છે. ઉત્તમ કાગળ, ઉત્તમ બાઇન્ડીંગ ૨૫૦ પૃષ્ઠના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૨- -૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મારી બચંકર સંસારયાત્રા અથવા એક નિરા-ધાર અમળાનો

આર્તનાદ! આ સામાજિક નવલકથામાં સંસાર વ્યવહારમાં પ્રચલિત થઈ પડેલા કેટલાક વિષયોનું એવી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે કે, જેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. બાળવિધવાની હિન્દુ સમાજમાં કેવી શોચનીય સ્થિતિ છે, લગ્ન

કોને કહેવાય છે, પુનર્જન્મની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ છે, જ્ઞાતિ હિતુ કેવી રીતે સાધી શકાય તથા જ્ઞાતિના સડાઓને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય આદિ અનેક હિપયોગી વિષયોની ચર્ચા આ નવલકથામાં ઘણી રસિકતાથી કરેલી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

રા. પ્રજલાલ જા:વજી હકરકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન—ભાગ ૧-૨ આ નવલ.

કથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહજ્યોતિનું આદર્શ સાધુ-જીવન અને દેવી પરોપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાથની સ્થિતિનું અને જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્ઠુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહ-લતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શાયનીય અંત, શાન્તિલતાના કૃત્રી પરિસીમા, અપૂર્વ વાતસલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, શ્રીમંતોની શઠતા અને વિલાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા, પ્રણય અને વિરહના આકર્ષણીય પ્રસંગો, પાપિષ્ઠા કાળિકાની કુટિલતા, સતી સાધ્વીની શીયળપ્રીતિ, આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. દરેક ભાગમાં ચાર સુંદર શેટોઆક્રિષ્ટ ચિત્રો, ચીકણા સફેદ કાગળ, બન્ને ભાગનું પાકું રૂપેરી પૂઠું; દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૧૨-૦ મુજબ કુલ રૂ. ૩-૮-૦.

દગાબાજ દુનિયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાંચકની જાણસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ છે પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તથા ધ આવવું, સાધ્વી સતી નિર્માળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામીસ્નેહ, સંન્યાસીના જીવનનું શુભ રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ, લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગંઢેટ, પ્રચંડ નિરાશા, ચોરને પોટલો ધગની ધૂગ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયોથી ભરપૂર. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦. મનહર છપાઇ, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું રમણીય પૂઠું. આ નવલકથાનાં ચિત્રો જોઈ તમે ‘અપૂર્વ’ શબ્દ જ ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજે જ મંગાવો.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા અથવા આદર્શ

વિશ્વના— આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો અનવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં એટલી બધી લોકપ્રિય થઇ પડી છે કે, તેનું અંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની, વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતાથી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે તેનો આ નવલકથામાં ધણો જ કરુણાજનક ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્રનાથની પ્રગળ વિશ્વાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરોપકારિતા, લેણુદારોનો જીહ્મ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ

અને કર્તાવ્યમહિમા વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કष्टની પરિ-
સીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ
સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું
ફેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતચેતના બચકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપ-

જતું બ્રમ્હલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જરાયો નિપજેલું
મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની મિમારી, પ્રેમની હરિકાન્ન, યુવકનો આ-
ત્મસંયમ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઇ ગયેલું મસ્તક,
સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ,
વિદેશીનીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાશા, માયાજળ, પાપનો પ-
સ્તાવો, સોજતની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સંયમ-
નું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઇ, છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

સ્વર્ગમાં શયતાન—ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં

સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના
ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું બચકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-
લોભથી કટલીક વખત મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં
પૈશાચિક અને રૂંવાં ખડાં કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, ખોટાં
મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કા-

રિક અને આકર્ષક ઘટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં રા-
યતાન અવસ્થ વાંચો. મોટી સાર્થકતાનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, મંદર
છપાઈ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોભાવે એવું આકર્ષક પૂરું; છતાં
મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

સંસાર કે નરકાગાર ?—આજકાલના કહેવાતા સુધા-
રકોનું આંતર્જીવન કેવું પાપ
પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અ-
ભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ
સોખતથી કેવું બીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેત્યાવિલાસથી અંતે
કેવી પાયમાલી, અને ખાનાખરાબી થાય છે, સદ્ધર્મિષ્ઠીનો ત્યાગ કરી
પરદારામાં પ્રીતિ, પૂનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મદ્યપાનના
વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા
રાખનાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે એનો આમેદુખ ચિતાર આ
નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક ભાષામાં ચિતરવામાં આ-
વ્યો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૫૦, સુંદર છપાઈ, પાકું રૂપેરી
પૂરું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મૃગલોચની અથવા—માયા પ્રાપ્તિ (સંપાદક:—
શ્રી. પ્ર. જા. ઠક્કર.) ભાગ
૧-૨-૩-૪ આ નવલકથા વાર્તા પ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની
અમે ખાસ બલામણુકરીએ છીએ. શુદ્ધ સ્નેહનું સ્વરૂપ સમજવું હોય,
વફાદાર દોસ્તની ક્લિષ્ણાન દોસ્તીનું દર્શન કરવું હોય, વેશધારીઓના
કલ્પનામાં પણ ન ઉપજી શકે એવા અવનવા ચમત્કારોથી પરિચિત
રવું હોય, ગીરપુરુષોની ગીરતા એવી હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય

વાંચજો. પ્રેમિક પ્રેમિકાની ત્રિયોગવ્યથાનો હૃદયવિદારક ચિંતાર વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. પ્રેમ, વિરહ, મિલન, ચમત્કાર, કર્તવ્યનિષ્ઠા, દેશદ્રોહ, દેશભક્તિ વગેરે સમગ્ર આ નવલકથામાં છે. આ નવલકથા વાંચતાં તમે આહાર નિદ્રા પણ ભૂલી જશો અને તમારા મુખમાંથી વારંવાર ‘વાહ વાહ’ના જ ઉદ્ગાર નીકળશે. આ નવલકથાની લોકપ્રિયતા અને રસિકતા માટે એટલું જ કહેવું બસ છે કે, ઉર્દુ, હિંદી, નેપાલી, ઇંગ્લિશ આદિ દેશી વિદેશી ભાષાઓમાં આ નવલકથાની અત્યાર મૂંઝીમાં લાખો નકલો વેચાઈ ગઈ છે અને હજી વેચાય છે. આજે જ મંગાવો દરેક ભાગનું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ કુલ રૂ. ૬-૦-૦ પાકું રૂપેરી પૂરું.

રણુધેલા રજપૂતો યાને સતીઓનું શરાતન—

ભાગ ૧-૨ જો. આ નવલકથા એટલી બધી આકર્ષક અને રસિક છે કે, માત્ર એકજ વર્ષમાં તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ છે. જે રણુશૂરા રજપૂતોએ, જનની જન્મભૂમિની સ્વતંત્રતાને માટે પોતાનાં અમૂલ્ય જીવનો રણુક્ષેત્રમાં સમર્પણ કર્યા હતાં, જે સતી સાધ્વી રજપૂતાણીઓએ યુદ્ધમાં ભગ લઈ શત્રુઓને હંકારી પોતાના અપૂર્વ શરાતનથી સર્વને અતિ આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું હતું, વગેરે વિષયોથી ભરપૂર. મનહર ષપાઈ, પાકું સોનેરી પાકું; છતાં કિંમત દરેક ભાગની રૂ. ૧૥ મુજબ કુલ રૂ. ૩.

મનોહારિણી માયા—

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એટલી બધી રસિક મનોરંજક અને કરુણાજનક છે કે એક વખત પુસ્તક વાંચવા માટે રાત્રીમાં લીધા પછી પડતું મૂકવાનું મન થશે નહિ. એક ત્રિ-

જીવનમોહિની બાળિકાના પ્રેમના બે પ્રતિસ્પર્ધી યુવકો એક બીજાની વિરુદ્ધ કેવાં પ્રાણહારક ષડ્યંત્રો રચે છે, સંસારત્યાગી મહાત્માના અંતરમાં ક્વચિત્ સ્વાર્થનો સંચાર કેવી રીતે થાય છે, સરળ હૃદયની બાળિકા જીવસટોસટના પ્રસંગોમાં પણ પોતાના પ્રિયતમના પ્રણય પ્રતિ કેવી દબ રહે છે, દુરાચારી અધમ મનુષ્યો પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કરી અંતે કેવા પસ્તાય છે વગેરે આકર્ષણીય ઘટનાઓનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથાના પ્રયોજક રા. વ્રજલાલ જા. ઠક્કર છે એટલે નવલકથાની ઉત્તમતા માટે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. ૫૪ સંખ્યા લગભગ ૩૦૦ પાકું રૂપેરી પૂઠું, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ ૧—૮—૦ આજે જ મંગાવો.

રાજનૈતિક ષડ્યંત્ર અથવા મરૂભૂમિની મોહિની.

રણુશ્વરા રાજપૂતોના ઇતિહાસને અનુસરીને આ નવલકથા લખવામાં આવી છે. કોટામાં જે સમયે જલ્મિમસિંહ રાજપ્રતિનિધિ હતો તે સમયે તેણે પોતાનો અધિકાર વંશાનુક્રમિક ચાલૂ રાખવા માટે કેવા ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતા, સુચતુર અંગ્રેજોએ જલ્મિમસિંહ સાથે સ્નેહસંબંધ રાખી પોતાનું પ્રાપ્ત્ય કેવી રીતે પ્રતિષ્ઠિત કર્યું હતું, ઝાલોરરાજનન્દિની અલકાસુદરીને મેળવવા માટે જ્ઞેશભીરરાજનન્દન ગજસિંહે કેવાં ભયંકર સાહસિક કાર્યો કર્યાં હતાં, જલ્મિમસિંહનો પુત્ર ગરધનદાસ કેવી રીતે પોતાના પ્રણયપ્રતિસ્પર્ધીના હાથે અકાળે આલોકનો ત્યાગ કરી ગયો હતો, સ્વાધીનતા મેળવવા માટે કોટાના રાજકુમારોએ કેટલું બધું કष्ट ઉઠા-

બું હું આદિ અનેકવિધ મનોમુઝકર, વિસ્મયકર અને ચિત્તહરકટ-
નાઓથી પરિપૂર્ણ. પણ મુદ્ધ ૨. ૧-૪-૦ વીં પીં પોષ્ટજ જૂદું.

જેથી ત્રંબકલાલ જીવરાજકૃત રસિક નવલકથાઓ.

કલ્પહરની કટાર—અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર—
નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેરી

દગાખાજીથી પોતાના દોસ્તનો ધાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે
તેમનાં દસ્ય કેવાં પાપાણુ જેવાં બની જાય છે તથા આંતે એવા
કુરાતમાઓની કેરી દુર્દશા થાય છે, ક્રામગ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમના
માટે કેટલાં બધાં સાહસો વેડીને જીવનનું જાણિદાન આપવાની
તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરુષોના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, તથા તે
ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપકીલા, પિતાએ
પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા,
પાપીનો બચંકર જીલમ, જસૂસોની બહાદુરી, શયતાની ચક્રર. ભોંય-
રામાનાં મેદ બરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ
વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને
ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. મ્હોટી સાષ્ટઝનાં પૃષ્ઠ ૩૪૦ પાકું

• પૂઠું મુદ્ધ ૨-૦-૦.

કમળાદેવી—આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રાજપૂત
જાતિનાં પ્રમુખ પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ,

જેના વિવિધ પ્રસંગો, સ્વદેશભક્તિનું માહાત્મ્ય,

સંયોગ વિચાર વગેરે.

મોહની માયાજાળ, આત્મોત્સર્ગ વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકાર આલેખ
કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને સ્વર્ગીય તથા સુખમય બનાવવાને
માટે આ નવલકથા એક વખત આપના કુટુંબમાં આવસ્ય વંચાવો.

૧૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર બગુષ્ટે.

ઇતિહાસના જ્ઞાન સાથે આનંદ મેળવવો હોય, રણશૂરા રાજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું દર્શન કરવું હોય, મ.યાજ્ઞમાં કસાવાથી ભોગવવા પડતાં દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિરખવું હોય તો આ નવલકથા આજે જ મંગાવીને વાંચો. સુંદર સફેદ ચીકણા કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી પૂઠું મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

બાગે શયતાન અથવા તદ્વારનું તૂકાન-

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં થએલા બયંકર ગ્રાણ્યહારક બળવાનો તાદસ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોય, તે ઉપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્ઠુરતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાલસિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદ્રાવક સ્થિતિ, હેલ્લનનું હૃદયભેદક ખૂન, ફ્રાન્સ દેશના મેકેયર નામના એક શૂન લૂંટારાનાં ભીષણ કાવત્રાં, સિટકનનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, પાકું રૂપેરી પૂઠું કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

મુરાદવા અથવા મૌર્યવંશના અજયુદ્ધનો આ-

રંભ-ભાગ ૧-૨-૩ આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપૂર્ણ

જેવાલં આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાશુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ આણ્વક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, અંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલ્લપુરની રાજનંદિની મંદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરેકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી, આણ્વાક્યે પોતાના અપમાનનો ઝડપો લેવા માટે બયંબર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને ‘બ્રહ્મ-બળથી બ્રહ્માંડ પણ ડાલી શકે છે’ એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા બયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા તે સર્વ વિષયોનું ધણી જ સરળતાથી આ નવલકથામાં વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ભાગ ૧ લો કીમત રૂ. ૨-૦-૦ ભાગ ૨ નો કિ. ૧૧૧ રૂ. ભાગ ૩ નો કિ. ૧૧૧ રૂ. કુલ રૂ. ૫).

તારાસુંદરી—આ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રતના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગના ઉજ્જવલ દર્શાત જોવાં હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોયતો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર શૃંગાર અને કરુણરસથી છલકાતી આ મનોહર નવલકથા જરૂર વાંચજો. પાકું પુકું ગંજો કાગળ કિંમત રૂ. ૨.

સંતપ્ત શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં કામ—કામથી અંધ થયેલાં મનુષ્યો આ જગતમાં કયું બીજું કાર્ય નથી કરી શકતાં? જગતને ઠગવા માટે ધર્મનિકેતનો સ્થાપી પાપનો પ્રચાર કરનારા, મુખમાં રામ બગલમાં છુરી લઈ ફરનારા,

૧૪ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃણ્ટે.

હાથમાં માળા ગળામાં વિષતી જ્વાળાને છૂપાવી રાખનારા, સત્યનો આડંબર ધારી કેવળ અસત્યનો જ વિસ્તાર કરનારા અને પોતાના દગાથી નિરપરાધી, સરળ અને ભોળાં માણસોનાં ગળાં રેંસનારા આ પૃથ્વીપર અનેક મનુષ્યનામધારી પિશાચો પડેલા છે અને તેવા જ એક મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. પૃષ્ઠ ૪૦૦. રૂ. મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પીશાચોની

પાપપીલા—માયાવી માનિતીના ભયંકર ભેદો, ઐયારો અથવા હુચ્યાઓની હુચ્યાઇઓ, તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, એક આર્ય લક્ષનાની આદર્શ શરવીરતા, ધર્મપરાયણતા અને પોતાના પતિને પિશાચોના જળમાંથી મુક્ત કરવાની અજબ મુક્તિઓ વગેરે વાંચાને ખરેખર તબિયત ખુશ થયા વિના રહેતી નથી. શૃંગાર અને હાસ્ય રસ પણ તેટલોજ ફૂટી ફૂટીને બરવામાં આવ્યો છે કે જે વાંચતાં દિલ આનંદથી ઉભરાય છે અને મનનો ખોલો શોક દૂર થાય છે. પૃષ્ઠ ૩૨૫ પાકું પૂકું મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સંસાર સંગ્રામ—

ભાગ ૧-૨ સૌના જેવા સંસારને ધૂળમાં મેળવી દેનાર પિશાચિની પ્રેમદાઓ કેવાં કેવાં કારસ્થાન અને કાળાં કામ કરે છે, ધર્મપરાયણ સાધ્વી સતીઓ સંકટના પહાડો તૂટી પડવા છતાં કેવી અડગ અને અચલ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે, સ્વાર્થસાધુ સગાં બહાલાંઓ પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે કેવી દગાખાજીઓ રચે છે, કામધી જનો પોતાની કામતૃષ્ણાને પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથી સતી સાધ્વી

સલનાઓને કેટલી બધી પીડિત બનાવે છે. આદિ સર્વ વિષયો, આ નવલકથામાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. બંને ભાગ જુદા બાંધેલા છે પાકું પુકું. બંને ભાગના પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિમત દરેકની રૂ ૧૧૧ મુજબ કુલ. રૂ ૩૩)

પરાક્રમની પતાકા—જાપાને વર્તમાન સમયમાં શી શી ઉન્નતિ કરી છે અને તેનું સત્ય કારણ શું છે તે દર્શાવવા ઉપરાંત આ નવલકથામાં જાપાનના પ્રિન્સે લંડન શહેરના ભયો બજારમાં તથા ચાલતી રેલ્વે શીયલમાં અમેરિકાના એલચીઓ તરફ આવતા જસૂસોનાં બેદી ખુન શી રીતે કર્યાં તથા તેનો પતો છેવટ સુધી શા કારણથી ન મળ્યો; યૂરોપની રાજનીતિ જેવામાં તેણે કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી આદિ સર્વ વિષયો આ નવલકથામાં આપવામાં આવ્યા છે. મોટાટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પુકું રૂપેરી નામ અને મૂલ્ય ર—૦—૦

ભવાનીનો ભોગ અથવા રાજપૂતોનો રણભાઈ પ્રેમની પ્રતિસ્પર્ધામાં એ

પ્રીત બાળકો પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. વીર અને ધર્મપરાયણ રાજપૂતો પ્રતિજ્ઞાને માટે પોતાના જીવ પર આધારિત તસ્વારની બાજુ ખેલે છે, પવિત્ર હૃદયના રાજપૂત બાળાઓ વીરતાને જ વરનારી હોય છે, પણ રૂપમાં મોહાધિ નથી થતી આદિ સર્વ બનાવો વાંચતાં પૂર્વ સમયના રાજપૂતોના ગૌરવનું સ્મરણ થઈ આવે છે અને આંખોમાંથી ચોધારો આસુ વહેવા માંડે છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું રૂપેરી પુકું. હોવા છતાં મૂલ્ય રૂ ૧-૪-૦

ભેદી ખજનો— ડિટેક્ટીવોની ચાલકી, ભેદમાંથી ભેદ પકડી પાડવાની દિલને હેરત પમા-

ડનારી બહાદુરી, ચોરોની ચતુરાઈ, અખળાઓની અખળપી ભરેલી જૂલથાપ ખવડાવનારી બાહોશી વાંચતાં દિલ કમકમી ઉઠે છે. ખૂનપર ખૂન, જામૂસપર જામૂસ અને ચોરના પણ ચોર એવા એટલા બધા ભેદી ખનાવે આ પુસ્તકમાં આમેલુખ રીતે લખેલા છે કે, ખૂની કોણ છે? ચોર કોણ છે અને જામૂસ કોણ છે, એ ઠેક આખર સૂધી સમજાતું જ નથી. અરે એનો વિચાર પણ મનમાં આવી શકતો નથી. પાકું પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૦ મૂલ્ય ૧-૧૨-૦.

રાજ દેવીદાસ— જ્યારે સોનાનો ખંગાળા કલંકની કાળાશથી મસિન થયો નહોતો,

નિરાશા અને ગમગીનીથી જીર્ણ થયો નહોતો, જ્યારે હિન્દુઓના ઘરમાં અનાજોના ભંડાર ભંપૂર હતા, હૃદય આશાથી ભરેલાં હતાં અને મનમાં ઉત્સાહ ઉભરાઈ જતો હતો, તે વખતની આ વાર્તા લખવામાં આવી છે, અરે જીવતું જાગતું ચિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે. હિન્દુઓ પોતાના ધર્મ માટે પુત્રના પ્રાણનું બલિદાન આપતા હતા. હલકી જાતિના લોકો પણ પોતાના માલિકના ભક્ષાની ખાતર શરીરનું લોહી રેડતા હતા તે બધું આ વાર્તામાં આમેલુખ દેખાડવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક આદર્શ, ઉત્તમ અને પવિત્ર હોવાથી ખાસ સ્ત્રીઓપયોગી છે એમ કહેવામાં પણ હરકત નથી. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ ૫૪ ૩૨૫ મુલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગેબીખૂન અથવા શયતાની ચક્રર ખૂન, મારામારી અને ભેદી મામલાઓથી ભરેલી આ

નવલકથા વાંચવાથી રૂંવેરૂં વાંઢિલાં થઈ આવે છે. ખરો ખૂની કાણ છે અને ખૂનનો આરોપ કોના પર આવી પડે છે, એનું પરિણામ કેવું વિકટ આવે છે. વગેરે એક પછી એક એવા ગેબી ખનાવો બનતા જાય છે કે જેની આખર સુધી કાઢને કશી ખખર પણ પડતી નથી. હવે આજ્ઞાક ડિટેક્ટીવ બધા મામલાઓની ખરાખર તપાસ કરી બહુજ ખૂબીની સાથે સઘળા ભેદ નો ભંડો ફાડી ખરા ખૂનીને પકડી દાઢે છે અને કાઢની કથનામાં પણ ન આવે એવી અદ્ભુત બહાદુરી બતાવે છે. કિ. ૧-૧૨-૦

અચંગ ઊઠાવગીર અથવા તરકટી ટોળી. અસંખ્ય ભેદ ભરેલાં

ભરપુર ડિટેક્ટીવ નવલકથા—ઊઠાવગીરોના અદ્ભુત અકુ, તરકટી ટોળીનાં ભયંકર કારસ્થાન, ચાલાક ચોરોની તાલખાજીઓ વગેરે. એવા એવા ખનાવો બન્યે જાય છે કે, ભલભલા જસૂસો પણ ચક્રર ખાઈને સપડાઈ જાય છે. પ્રેમ ઘેલા પેમલાઓની ફરી ખરખાદી થાય છે, શયતાનો પણ જસૂસોના સપાટામાં સપડાવા છતાં ફરી થાપ આપી દે છે વગેરે એટલા બધા અજાયબી ભરેલા ખનાવોથી આ વાર્તા ભરેલી છે કે જે ખ્યાલ પણ કરાવી શકાતો નથી. દૂરક ડિટેક્ટીવ વાર્તાના શોખિનને અમે આ વાર્તા વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ. પાકું પુંકું, પૃષ્ઠ ૩૨૦. મુલ્ય ૧-૧૨-૦.

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેચર મહેતાકૃત પુસ્તકો.

તરુણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ બે—સાધુના નેપમાં ફરતા સ્વયંતાનો.

કેવી પ્રપંચબળ પાથરી ભોળાં મનુષ્યોને ભરમાવે છે, તેનો આ-
બેહુબ ચીતાર વાંચતાં વાંચકોને અનહદ આનંદ સાથે અપૂર્વ
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. તે ઉપરાંત ભોળા ઉદય-
ના શ્રીમંત યુવકોની ખરાબ સોબતથી કેવી પાયમાલી થાય છે,
વક્ષાદાર મિત્રો કેવા હોય છે, સતી સાધ્વી પત્ની કેવી હોય છે,
પરોપકાર કેવી રીતે કરી શકાય છે એ વગેરે હકીકતથી ભરપૂર.
પ્રથમ ભાગમાં ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવેલાં
છે. બન્ને ભાગ જૂદા બંધાવામાં આવેલા છે. 'પ્રકુ પાકું' સોનેરી,
કાગળ ગ્લેઝ ઉંચા છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર—ભાગ ૧-૨. આ નવલકથામાં ધર્મ,

નીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકારક ઉપદેશ આપેલો
છે. રામનગરની જીલ્મી, નિષ્કુર પિશાચિની રાણી કાળરાત્રિનાં પાપ-
કાર્યોની કથા વાંચતાં વાંચતાં રોમાંચ ખડાં થયા સિવાય રહેશે
નહિ. વક્ષાદાર મિત્ર નરેન્દ્ર પોતાના મિત્રધર્મને કેવાં મહાન સંકટો
વેઠી પાળે છે, મોહની પ્રબળતાથી અબળા ગણાતી સ્ત્રી પ્રબળા
બનીને કેવાં પૈશ્વાચિક પાપકાર્યો કરે છે, વગેરે વિષયોથી પૂર્ણ.
બન્ને ભાગ સફેદ ચીકણા કાગળ ઉપર છાપેલા છે, અને બન્ને
ભાગની પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૭૫૦ છે. લાયબ્રેરીને શોભાવે એવાં
પાકાં સોનેરી પૂઠાં છે; છતાં બન્ને ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૮-૦.

વસંત-વિજય ચાને ચઢતી પડતીના અમત્કાર:—

જે દુરાચરણી રાજા મહારાજાઓની સ્વા-
ર્થવૃત્તિથી, વિલાસ પ્રિયતાથી અને એક બીજા પ્રત્યેના દ્વેષથી આ નંદ-
નવન સમાન ભારતભૂમિની દુર્દશો થઈ છે તેવા એક નિષ્કુર હૃદયના નૃ-
પતિનાં રાક્ષસી કુકર્મેનો અસરકારક ચિતાર આ નવલકથામાં આપેલો
છે. તદુપરાંત સ્વદેશ પ્રત્યેના પ્રેમે લીર યોદ્ધાઓએ ધરણીને ધૂળ-
વી અપૂર્વ શૌર્ય દર્શાવી સર્વસ્વનું અગિદાન કેવી રીતે આપ્યું
હતું, તેમજ એક પ્રેમિક-પ્રેમિકાનાં અક્ષમૂત આશ્ચર્યના મહાસાગર-
માં ગોથાં ખવરાવે એવાં પ્રબળ પરાક્રમેનો આમેહુજ ચિતાર
આપવામાં આવ્યો છે; સત્ય પ્રેમ-વિયોગ, મિત્રન, ધર્મ, કર્મ
સ્વદેશ સેવાવગેરે અનેક બોધક વિષયો સમાવવામાં આવ્યા છે.
ગ્લેઝ કાગરો સાથે દળદાર પુસ્તક હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ.
૧-૮-૦ દોઢ છે.

મણીલાલ જેઠાલાલ વ્યાસકૃત પુસ્તકો.

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્તાન—

જે નગર અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું નથી અને જેનું
નામ નિશાન પણ અત્યારે ભારતભૂમિના વક્ષસ્થળ ઉપરથી
ખસાઈ-જુસાઈ ગયું છે, એવું ગૌડ શહેર એક હજાર વર્ષ પહેલાં
પ્રોતાના ગૌરવની કેવી વિજયધોષણા કરી રહ્યું હતું તથા તે નમર-
ના રાજવંશીઓની કીર્તિ અને સત્તા કેટલી પ્રબળ હતી તેનું આ-

૨૦ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જનગુપ્ત.

એક વર્ષન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. ગૌડ રાજ્યની તથા આખા ભારતની દુર્દશા થતી અટકાવવાને ગૌડ નગરના મહાન ચક્રવર્તી રાજા ધર્મપાલદેવની આદર્શ રાણી કલ્યાણીદેવીએ દેશના હિતને માટે પોતાના આત્માનો જે ભોગ આપ્યો છે, તે ઘટના વાંચતાં વાંચકની આંખોમાંથી અશ્રુખિંદુઓ સરી પડે તેમ છે !
જ્વેજ કાગળ પાકું પુંકું કિં. ૨-૦-૦

અલાઉદ્દીનનો ઉદય-દિલ્હીનો સુપ્રસિદ્ધ પાદશાહ અલાઉદ્દીન કપટથી પો-

તાના કાકા જલાલુદ્દીનને મારીને કેવી રીતે પાદશાહ થયો અને પાદશાહ થયા પછી જલાલુદ્દીનના બન્ને દીકરાની કેવી નિર્દયતાથી આંખો ફેડી નાંખી તેનું આખેફૂલ ચિત્ર આ નવલકથામાં આલેખાયલું છે. આર્ય સન્નારીઓના શિયળનું રક્ષણ કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ આપતા અને આર્યમહિલાઓ પણ પોતાના પાતિવ્રતનું રક્ષણ કરવા માટે કેવાં ભયંકર દુઃખો સહન કરતી હતી, તેનું વર્ણન આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે. એક કિશોર વયની બાલિકા પોતાનું વૈર વાળવા જે અદ્ભુત ચતુરાઈ વાપરે છે તે પ્રસંગ વાંચતાં વાંચકનું મન રંજન થઈ જાય છે. હિતમ કાગળ, હિતમ છપાઈ, સુંદર ચિત્રો અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ ઉપરાંત. પાકું રૂપેરી પૂકું, કિ. રૂ. ૨-૦-૦,

મહાકાળીનું ખડ્ગ-પતિવ્રતા ભક્તિપ્રભાનો તેતા સ્વામી પ્રત્યેનો અધાગ પ્રેમ,

પતિપત્નીએ ઘોર અંધારી રાત્રે કાલિકા માતાનું દર્શન કરવા

સ્મશાનમાં જવું, સ્મશાનમાં કાલિકા માતાની અદ્ભુત લીલા, માતાનું ભયંકર સ્વરૂપ અને સ્મશાનનો દેખાવ, માતાનું ખરું સ્વરૂપ ઓળખી નહિ શકવાથી બકિતપ્રભાએ કરેલી માતાની નિંદા અને તેના બદલામાં માતાએ આપેલો શાપ વગેરે ઘટનાઓ વાંચતાં વાંચકના મનમાં પુરાતનકાળની અનેક ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પદ્મસિંહનો વિચિત્ર સુરતરંગ અને તે સુરતરંગમાં મૃગ અને મૃગલીનું મોહિત થઈ જવું, મદનપ્રભાની બદ્ધ શક્તિ અને તેમાં રહેલું ગુપ્ત રહસ્ય, વિક્રમસિંહનું પરાક્રમ અને તેની ઉદારતા, મહાકાળી માતાએ પ્રસન્ન થઈને આપેલું ખડ્ગ અને તેનો અદ્ભુત ચમત્કાર વગેરે બાબતો વાંચતાં વાંચકની હિત્સુકતા અત્યંત વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦, ગ્લેજ કાગળ, સુંદર પાકું પૃઠું. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

નવદંપતીને શીખામણ—

અજ્ઞાન, વહેમ ખરાબ સોખત, કુટો-

વો, વિહારનો અતિયોગ, સ્ત્રીઓની આરોગ્ય સંપત્તિ અણસમજ, વાંઝીયાપણું, જીવાન વયમાં થતાં અનેક ભયંકર તથા ગુપ્ત દર્દો, આજીવન સુખ અને શાંતિ મેળવવા અજ્ઞાનતા વ-

ગણનાઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિ-

મત્ર તરીકે સાથે રાખવું જોઈએ. તેમાંની માહિતી એટલી સ્પષ્ટ છે કે સ્ત્રીઓ પણ તે વાંચી શકે છે અને તેમાં જે ઉપચારો દર્શાવેલા છે તે એવા સરળ છે કે નાના ગામડામાં પણ કરી શકાય છે. દુકામાં દુઃખી ગૃહસંસારને સુખી બનાવવા અને શરીરને નિરોગી રાખવા માટે આ પુસ્તક પ્રત્યેક પરણેલા પુરુષ કે સ્ત્રી પાસે હોવું જોઈએ. ૫૦ પ્રકરણ, ૩૦૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૃઠું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧૧

ખૂન કે જાદુ?—આ ડિટેક્ટીવ નવલકથા એટલી અ-
દ્ભૂત છે કે વાંચક તેના પ્રવાસમાં
એંચાતાં સમજી શકશે નહિ કે પોતે જે બનાવ વાંચે છે તે ખરે-
ખરો બનાવ હશે કે જાદુનો કોઈ પ્રયોગ હશે? લગ્નને દિવસે જ
એક કુમારિકા બાળા ગૂમ થાય છે અને તેની પથારી લોડી લોહાણુ
થયેલી જોવામાં આવે છે. એ બનાવ ઘણો બેદમર્ગી હોખને સંજી-
વચંદ્ર નામનો ડિટેક્ટીવ તેની પાછળ પડીને જીવના જોખમે જે ત-
પાસ ચલાવે છે અને ગુન્ડો કરનારાઓને શોધી કાઢે છે તે વાં-
ચતાં તમારાં રૂંવાટાં ઉભાં થયા વિના રહેશે નહિ! લગભગ ૨૦૦
૫૪, ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સાથે પાકું પુકું મૂલ્ય રૂ. ૧.

સાકરલાલ મગનલાલ કાપડીયાકૃત નવલકથાઓ.

કમનસીબ લીલા—ફેશન આડંબરવાળી ઉચ્છૃંખલ
સ્વેચ્છારિણી અબળા સાથે

વિવાહ કરવાની પ્રાણહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી
ખાનાખરાણી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા-
ને માટે તેઓ કેવાં અકમાટી ઉપજો એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે,
સમજી યુવકોનું શું કર્તવ્ય છે, ...
વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રશ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ ...
એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના સંજોગો,
વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, સ્નેહમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક
વિષયોથી ભરપૂર. મોટી સામ્રાજનાં ૫૪ સંખ્યા ૨૮૦, આર સુંદર
ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પુકું; છતાં કિમ્મત માત્ર
રૂ. ૧—૧૨—૦.

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખૂની કોણ ?-એક

પણ જ અસરકારક ડિરેક્ટિવ નોવેલ છે. મેડમોઇઝેલ શરિઝેનો અચળ પ્રેમ, એના હૃદયની દૃઢતા, શૌર્ય, પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને પુરુષ ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય અને ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ હોજમાં સ્નાન કરાવી બાગકો કાઉન્ટેસ કલોડ્યુઅની સુંદરતા, જેકસ પ્રતિનો મોહ, નિષ્કુરતા અને અંતે સ્ત્રીહૃદયની સાહજિક કામલતા આદિ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. પાકું પુઠું કિમ્મત. રૂ. ૨.

દક્ષિણપતશમ લાઈશન્ટર રાવળ કૃત નવલકથાઓ.

દશ લાખનો દલો અથવા રતન કંકણ

લક્ષ્મીના લોભથી લુચ્યા માણસો આ જગતમાં નિર્દોષ મનુષ્યો ઉપર પણ કેવો હૃદયભેદક ગુસ્સા ગુજારે છે, બાળ્ય-ચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનના પરિણામે નિર્દોષ માણસને પણ કેટલું બધું દુઃખ સહન કરવું પડે છે, એક અખળા પણ દ્રવ્યલોભની લાલસાથી પ્રખળા બની કેવાં રોમાંચ ઉપજાવે એવાં કારસ્થાનો કરે છે, ધર્મો નો જય અને પાપીઓનો પરાજય કેવી રીતે થાય છે આદિ અનેકવિધ વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર બોલું હોય, તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. જાંચા ગ્લેજ કાગળ, પાકું રૂપેરી નામનું પુઠું, ૫૦૪ સંખ્યા લગભગ ૩૨૫ છતાં કિમ્મ માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કુમારિકા—

આ નવલકથામાં એક શાપ—
બ્રહ્મા કુમારિકા જીવને નો-
ખમમાં નાખીને પણ કેવાં પરાપકારી કાર્યો કરે છે, વંશાનુક્રમિક
હિતરી આવેલું શયતાની લાલ ચક્રર તેને કેવાં પ્રાણહારક સંકટોમાં
ફસાવે છે, એ કુમારિકા બલબલા પોલિસ ખાતાના અમલદારોને
પણ બૂલ થાપ આપી અંતપર્યાંત પોતાનું કેવી ચતુરાઈથી રક્ષણ
કરે છે, રહસ્યભેદક લાલ ચક્રરનો ભેદ જાણવા માટે કેવી મહેનત
હિઠાવે છે વગેરે અસંખ્ય રસિક વિષયો છે. આનંદસહ ચતુરાઈ
મેળવવી હોય તો આ ભેદભરેલી નવલકથા જરૂર વાંચો. પૃષ્ઠ ૧૫૪
લગભગ ૩૨૦ પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ, છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

અન્ય ગ્રંથકારોમાં વવિધ પુસ્તકો.

સુંદર અને વિદ્યાનંદ—(આવૃત્તિ બીજી) આ

નવલકથામાં તેના વિદ્વાન
લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આબેહૂબ આલેખન કર્યું છે કે
જે વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ સ્નેહ, વિષયવા-
સના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભવિત બનાવો વગેરે વાંચતાં મનો-
રંજન થાય તેમ છે. સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મહોટી સાપ્તઝનાં
પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઈન્ડિંગ
છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦.

મધુર મધુરી અથવા મુખાઈની મોહિની—

અલખેલી મુખાઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમનાં કા-

મખાણની વિલાસી યુવકો ઉપર ઢેરી રામખાણ અસર થાય છે, અને પરનાંરીના પ્યારથી તેમની ઢેરી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાળી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અમળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દૃષ્ટાન્ત ઢેરી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસ-મય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. મોટી સાઇઝનાં લગભગ ૨૫૬ પૃષ્ઠ. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, ગ્લેજ કાગળ, મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી પૂઠું, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦

ભક્તાણી કે ભામટી ? નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંજા-

રામકૃત આ નવીન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. એમાં એક વણિક ગૃહસંસાર, ભક્તાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઇયા બ્રાહ્મણની લ'પટતા વગેરે બનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે, કાગળ જિંયા લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પુઠું છતાં કિં. રૂ. ૧-૮-૦

બેગમમહાલ અથવા સુવિખ્યાત રમરજીમંદિર-આ

ઐતિહાસિક નવલકથાના લખાણના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય, તેમ નથી. પાઠક પાઠિકાઓ પોતાની દષ્ટિ સમક્ષ જવલનત અક્ષરે બાદશાહના વિલાસકાનન ઈંદ્રજીવન તુલ્ય આમાના બેગમમહાલને જોઇ શકશે. સર્વે પુનઃ સહેનશાહ જહાંગીર અને નૂરજહાનને પુનઃ આ

નવલકથામાં પોતાનો ભાગ ભજવતાં જોઇ શકશે. જે ભેગમની સ-
માધિ કિંવા કબરપર જગતનો અદ્વિતીય તાજમહેલ બધાયો છે
તેના બાલ્યજીવનનો અદ્ભુત ઇતિહાસ કે જે હજી સૂધી ઠાઈ પશુ-
ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો નથી તેનું આલેખન આ નવલકથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે. આગ્રાના દરબારમાં હમ્મેશાં જે કારસ્થાનો ચાલતાં
હતાં. જે આકસ્મિક સંકટો ઉપસ્થિત થતાં હતાં, રાજપૂતોનું જે આધિ-
પત્ય, માન, પ્રતિષ્ઠા હતું એ સર્વનો શાબ્દિક ચિતાર વાંચતાં આશ્ચર્ય-
ની સીમા રહેશે નહિ. સતી સાખીનો રનેહ, વફાદાર નોકરનો
આત્મોત્સર્ગ, રણધેલા રાજપૂતોના ચરિત્રનું મહત્વ, આદિ અનેક
વિધ આકર્ષણીય વિષયવિવિધતાનો આ નવલકથામાં સમાવેશ
થયેલો છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૭૫ સુંદર છપાઇ, પાકું સોનેરી પૂઠું
છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ લખો:—

મહાત્મા કબીરની કાવ્યપ્રસાદી

કબીર કાવ્ય—આ પુસ્તક ફક્ત એક જ વાર વાંચવા-
થી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા

થાય એવો એમાં અદ્ભુત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, રમરણુ-
અંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતકઅંગ, કામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ
છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભુત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ
વાંચવાથી જ થશે. સિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટો-
ગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે (૧) કબીરને ગુરુની પ્રાપ્તિ (૨) કબીરના
અદ્ભુત ચમત્કારથી કાજી સાહેબે ચિડાઇ જઇ બાદશાહ મારફત

કબીર સાહેબને બોલાવી તેમને લોઢાની પેટીમાં પુરી હિપરથી મજબુત તાળું લગાડી તે પેટીને હિંદ પાણીમાં ડુબાવી દેવી અને બીજા બા-
બૂએ કબીર સાહેબનું સમાધિ અવસ્થામાં પાણીપર તરવું (૩) કમા-
લના મૃતદેહને બાદશાહની સમક્ષ મુદ્દે ઉઠ કુદરતકે કમાલસે એમ
કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે.
સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં
છપાવ્યું છે કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પાકા પુઠા હિપર કબીર સાહેબનો
ફેરો વરખથી છાપેલો ફોટો. બાંધણી મજબુત હોવા છતાં કિંમત
માત્ર રૂ. ૧૧૧

જીવનશિક્ષા— આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિ
ના મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો
તત્ત્વજ્ઞાન, પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ અને
મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા—સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું ? મનના
સંદેશાની નવી પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ,
આબાદાનીના ઇલાજ, આરોગ્યતા તથા આબાદાનીના સિદ્ધાન્તો
તથા ઇલાજો, મનની અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
રીતે નિર્ગમવાં તમારું આત્મગાન વગેરે જીવનના હિંચામાં હિંચા
સિદ્ધાન્તો ધણા સારા સમજાવ્યા છે. આ પુસ્તકની ઈંગ્રેજીમાં લાખો
નકલો ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ બતાવે છે. મિસિસ
ઈલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીવલ્સ” નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિ-
કનાં સંપાદિકા છે, અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે છે
એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે. કાગળ ગ્લેજ જાંચા, પુઠું
પાકું લાયબ્રેરીમાં રાખવા યોગ્ય છતાં કિં. ૧૧

રૂપિયા સવામાં ઇંગ્રેજ શિખરું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર જોડણું ઇંગ્રેજ શિખરું—આજકાલ સર્વ બાજતોમાં અને સર્વ ડોકાણું ઇંગ્રેજ નહિ બચનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બચવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? જો આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેલફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર.

રાજભાષા.

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બચનારાઓને એક રતનરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બચવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે.

કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

ઇંગ્રેજ થોડું બહેલા માટે નવી સગવડ.

ઇંગ્રેજ થોડું બહેલાઓને પત્રવ્યવહારનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપનાર.

ધી એન્હરીડે કેરસપોન્ડન્સ—અથવા

રોજનો પત્રવ્યવહાર. આમાં સ્ટેહીઓ, સગવડાલાં વગેરે સાથેનો પત્રવ્યવહાર, અરજીઓ, બક્ષામણપત્રો, વ્યાપારીઓ, ધંધાદારીઓ વગેરેને લગતો પત્રવ્યવહાર, રેલવે કંપની તથા પોસ્ટ ખાતાના પત્રવ્યવહાર, મંદવાડ, મરણ તથા તે સંબંધીના ફિલસોજી પત્રો ખેતાબ,

પદવીઓ વગેરે
 ગુજરાતીમાં અર્થ
 માણું જ ઉપયોગી
 રાખશે તો તમને
 એજ એની યોગ્યતા બ.

પીનલ

કર્તા:—શ્રી ૦ ચંદુ

(છડર સ્ટેટના માણુ નયુ
 ફાળદારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મ
 બચવા, ક્રવા પ્રકારની મારામારી
 મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત,
 કુમાર, ખોટા બનાવટી ખતો, નો.
 ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણ
 બાબત વગેરે દરેક બાબતો સંબંધીની
 અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. આ
 દલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. :
 પાકું સોનેરી પૂઠું, છતાં આ મ્હોટા રામાયણ
 કિંમત માત્ર રૂ. ૭-૦-૦ છે. પોસ્ટેજ માફ.

ત્રી મન્થ !
એ! દરેક ગૃહસ્થ

રી છે. એમાં ધણા જુના
અતિ ઉપયોગી થઈ પડે
છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર
દેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં
નક્ષત્રોનાં વિચાર, અદ્ભુત વા-
રદેવાના ઉપાય, ગર્ભપાત-ગર્ભ-
દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ
ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો,
, રજોદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય,
પરીક્ષા, યુવાવસ્થા વીર્ય પ્રભાવ,
ઔષધો, ધાતુની નિર્માળતા, તેની દવા-
ને, ભાંગરાકલ્ક, દિવ્યદષ્ટિ, વગેરે ઉપદેશ
, ગર્ભાણીના અતિસાર માટે, બાળકોના
સીર જુની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

મળવાનું ઠેકાણું.

અમરંદ્ર જાગુષ્ટે ત્રણ દરવાજા—અમરંદ્રનાં.

નવી નવલકથાઓ.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન ભાગ ૧-૨ ભે (સચિત્ર)	૩-૦-૦
ભયંકર બદ્. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર)	૧-૪-૦
પિશાચમંદિર. (સચિત્ર)	૨-૦-૦
ક્ષતા ક્ષિતા ભાગ ૧-૨-૩-૪ થો (સચિત્ર)	૪-૦-૦
ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-બંધન. (સચિત્ર)	૧-૧૨-૦
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! (સચિત્ર)	૧-૪-૦
દુગાખાજ દુનિયા. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
પિશાચિની કે પ્રેમદા ?	૧-૮-૦
સ્વર્ગમાં શયતાન	૧-૮-૦
સંસાર કે નરકાગાર ?	૧-૪-૦
ખાગે શયતાન.	૨-૦-૦
મુશદેવી.	૨-૦-૦
કલંદરની કટાર.	૨-૦-૦
સંતત્ત શયતાન અથવા કામાધિનાં કાળાં કામ.	૧-૧૨-૦
રાક્ષસોની રતિકીડા અથવા પિશાચોની પાપલીલા.	૨-૦-૦
મધુર મધુરી. (સચિત્ર)	૧-૮-૦
કમનસીબ લીલા. (સાચિત્ર)	૧-૧૨-૦
ભૂકતાણી કે ભામટી ?	૧-૮-૦
સુંદર અને વિદ્વાનંદ (સચિત્ર)	૧-૪-૦

૪૨ મળવાનું ઠેકાણું—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે.

કમળાદેવી	૧—૮—૦
કાશ્મીર અને ફસરી	૧—૦—૦
તથા તપસ્વિની ભાગ ૧—૨	૩—૦—૦
કાળરાત્રિનું ખુતી ખંજર ભાગ ૧—૨	૩—૮—૦
રણુધેલા રજપૂતો ભાગ. ૧—૨	૩—૦—૦
ખૂન કે જાદુ ?—ડિટેક્ટીવ વાર્તા	૧—૦—૦
ભવાનીનો ભોગ	૧—૪—૦
રત્નકંઠણ અથવા દશલાખનો દલો	૨—૦—૦
સંસાર સંગ્રામ	૨—૦—૦
મૃગભોયની	૧—૮—૦
મનોહારિણી માયા	૧—૮—૦
કલંકિત કાઉન્ટેસ	૨—૦—૦
કલંકિત કુમારિકા	૧—૧૨—૦
ચસંત-વિજય	૧—૮—૦
કલ્યાણી	૨—૦—૦
અસ્થાઉદ્ધીનનો ઉદય	૨—૦—૦
બેગમમહાલ	૧—૮—૦
પરાક્રમની પતાકા	૨—૦—૦
તારાસુંદરી	૨—૦—૦

મળવાનું ઠેકાણું.

મહાદેવ, રામચંદ્ર જાગૃષ્ટે, પુસ્તકલેખક તથા દરવાજા-અમલદાર.

